

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

**Vedecký časopis
Ročník X.
4/2015**

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Scientific journal

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume X

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

**Vedecký časopis
Ročník X.
4/2015**

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Scientific journal

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume X

ALMANACH

Redakcia/Editorial Office

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave
Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovak Republic
phone: +421 2 6729 5456, e-mail: eva.vlkova@euba.sk

Hlavný redaktor/Editor-in-chief

Rudolf KUCHARČÍK

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Redakčná rada/Editorial Board

Lubomír ČECH

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Samuel ČELOVSKÝ

University in Novi Sad, Serbia

Lenka FOJTÍKOVÁ

Technical University in Ostrava, Czech Republic

Tomáš GONGOL

Silesian University in Opava, Czech Republic

Jana ILIEVA

University of Tourism and Management in Skopje,
Republic of Macedonia

Karol JANAS

Alexander Dubcek University in Trencin, Slovak Republic

Eva JANCÍKOVÁ

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Larisa KAPUSTINA

Ural State University of Economics, Russia

Kiyoshi KASAHARA

Rikkyo University, Japan

Olyana KINDIBALIK

University of European Studies of Moldova,
Republic of Moldova

Helena KOŠCIELNIAK

Technical University in Częstochowa, Poland

Milan KURUCZ

Ministry of Foreign and European Affairs

Zuzana LEHMANNOVÁ

of the Slovak Republic, Slovak Republic

Ľudmila LIPKOVÁ

University of Economics, Prague, Czech Republic

Ľudmila MALÍKOVÁ

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Stanislav MRÁZ

Comenius University in Bratislava, Slovak Republic

POGÁTSA Zoltán

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Jozef SABOL

University of West Hungary, Hungary

František ŠKVRNDA

The Police Academy of the Czech Republic in Prague,
Czech Republic

René PAWERA

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Dalibor VLČEK

Comenius University in Bratislava, Slovak Republic

Matej Bel University, Slovak Republic

Výkonný redaktor/Managing Editor

Eva VLKOVÁ

Jazyková redakcia/ Language editing

bez korektúry/no language editing

Vydavateľ/Publisher

Vydavateľstvo EKONÓM, Ekonomická univerzita v Bratislave

© Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta medzinárodných vzťahov, 2015

IČO 00 399 957

ISSN 1339-3502

Issues in 2015

MARCH

JUNE

SEPTEMBER

DECEMBER

Obsah

Aktuálne výzvy v oblasti nukleárnej bezpečnosti <i>Daša Adašková</i>	5
Vplyv vstupu do Európskej únie na legislatívu Slovenska <i>Bianka Bittmannová</i>	18
Teoretické vymedzenie vybraných bezpečnostných sektorov <i>Lucia Borošová</i>	30
Klasická dichotómia v kontexte finančnej krízy v USA <i>Marcel Čas</i>	40
Irán a Turecko – stále viac súperenia, ako spolupráce <i>Lubomír Čech</i>	51
Potenciálne riziká mimoburzového trhu s derivátmi <i>Jana Drutarovská, Tomáš Dudáš</i>	63
Ekologická politika Čínskej ľudovej republiky <i>Boris Dziura</i>	78
Úloha sociálneho kapitálu v integrácii imigrantov do socioekonomického a sociokultúrneho priestoru hostiteľskej krajiny <i>Nina Galanská, Zuzana Krkošková</i>	94
Vývoj vzájomného obchodu medzi Slovenskou republikou a Austráliou v rokoch 1995 – 2013 a potenciál jeho rozvoja do budúcnosti <i>Martin Grančay</i>	108
Delimitácia kontinentálneho šelfu <i>Dorota Harakaľová</i>	122
Ukazovatele životnej úrovne v subsaharskej Afrike <i>Natália Hlavová</i>	138
EU Data Protection Law - Current State and Future Perspectives <i>Marta Kołodziejczyk</i>	148
Kanadské parlamentné voľby 2015 <i>Rudolf Kucharčík</i>	161
Neutralita v ozbrojenom konflikte <i>Stanislav Mráz</i>	171
Vzťahy medzi Tureckom a tureckými Kurdmi <i>Juraj Ondriaš</i>	189

Public perceptions of China in Central Europe <i>Gabriela Pleschová</i>	202
Ropná kríza koncom roku 1973 <i>Karol Sorby</i>	210
 Recenzia	
Sorby, Karol, Jr.: <i>Iraqi Politics in the Shadow of the Military (1936 – 1941)</i>. Dresden: Weltbuch Verlag GmbH, 2014. (163 s.) ISBN 978-3-906212-11-1 <i>Ladislav Drozdík</i>	217

Aktuálne výzvy v oblasti nukleárnej bezpečnosti

Daša Adašková

Abstrakt

Článok sa zaoberá medzinárodnými právnymi a inštitucionálnymi nástrojmi, ktorých cieľom je zaistiť nukleárnu bezpečnosť. V závere článku je osobitná pozornosť venovaná aktuálnym výzvam v oblasti nukleárnej bezpečnosti a zároveň je kriticky zhodnotená efektívnosť globálneho systému nukleárnej bezpečnosti.

Kľúčové slová: nukleárna bezpečnosť, bezpečnostná hrozba, medzinárodné právne a inštitucionálne nástroje

JEL klasifikácia: F52, F53, F55

Abstract

The article deals with international legal and institutional instruments aimed at guaranteeing the nuclear safety and security. The end of the article focuses on current challenges in nuclear safety and security and at the same time the effectiveness of the global nuclear safety and security system is assessed critically.

Keywords: nuclear safety and security, security threat, international legal and institutional instruments

JEL classification: F52, F53, F55

Úvod

Z tradičného historického pohľadu nesú suverénne štáty zodpovednosť za nukleárnu bezpečnosť. Dôsledkom tohto vnímania bolo vytvorenie vlastných systémov a režimov na zaistenie nukleárnej bezpečnosti individuálne zo strany jednotlivých štátov, ktoré sa často od seba odlišujú. Na globálnej úrovni zatiaľ neexistuje jednotný univerzálne akceptovateľný medzinárodný režim, ktorý by bol schopný monitorovať, chrániť a disponovať nukleárnym a rádioaktívnym materiálom tak, aby sa predišlo ich zneužitiu a zároveň medzi štátmi vybudoval vzájomnú dôveru v oblasti zdieľania citlivých údajov. V rámci medzinárodných vzťahov boli prijaté rôzne medzinárodné dohody a mechanizmy zaoberajúce sa nukleárnou bezpečnosťou, ktoré však zahŕňajú výlučne nukleárny a rádioaktívny materiál použiteľný pre civilné účely. Štátom, ktoré pristúpili k týmto medzinárodným nástrojom, vyplýva povinnosť prijať také nevyhnutné opatrenia a právne normy v rámci ich vnútroštátneho práva, ktoré im vyplývajú zo záväzkov z medzinárodných zmlúv a mechanizmov.

V roku 2010 bola odštartovaná séria stretnutí štátov na najvyššej úrovni pod názvom Summit nukleárnej bezpečnosti s cieľom prediskutovať spoluprácu pri vytvorení fungujúceho globálneho systému nukleárnej bezpečnosti v priebehu šiestich rokov, prostredníctvom ktorého by došlo k eliminácii bezpečnostných hrozieb súvisiacich s mierovým nukleárnym

programom. Avšak po šiestich rokoch možno jednoznačne skonštatovať, že sa nepodarilo splniť tento strategický cieľ.

Cieľom článku je preskúmať koncept nukleárnej bezpečnosti a to konkrétne z pohľadu najvýznamnejších medzinárodných právnych a inštitucionálnych nástrojov, ktoré sú základom pre efektívne fungovanie globálneho systému nukleárnej bezpečnosti. V závere je kriticky zhodnotený doterajší vývoj v oblasti zaistenia celosvetovej nukleárnej bezpečnosti a identifikované hlavné výzvy v súčasnosti.

1 Nukleárna bezpečnosť a medzinárodné nástroje na jej zaistenie

Podľa Medzinárodnej agentúry pre atómovú energiu (International Atomic Energy Agency, ďalej IAEA) pod pojmom nukleárna bezpečnosť možno chápať „predchádzanie, odhaľovanie a reakciu na krádež, sabotáž, neautorizovaný prístup, ilegálny transport a iné ilegálne aktivity s nukleárnym materiálom alebo rádioaktívnymi látkami alebo nukleárnymi zariadeniami.“ (IAEA, 2015) Tento pojem sa objavil v dôsledku rozširovania využívania nukleárnej energie na mierové účely. Každý vyspelý štát, ktorý rozvíja mierový nukleárny program, totiž zároveň disponuje materiálmi, zariadeniami a technológiami, ktoré môžu byť teoreticky v prípade nedostatočnej kontroly a zabezpečenia zneužitú na produkciu nukleárných zbraní. V dôsledku rozšírenia mierových nukleárných programov sa tak zvýšilo riziko ich potenciálneho zneužitia na vojenské účely. Obzvlášť alarmujúcim je fakt, že sa tieto štáty nachádzajú v nestabilných regiónoch sveta, čo so sebou prináša riziko zámerného použitia na riešenie medzištátnych sporov a regionálneho napätia prostredníctvom nukleárných zbraní, riziko náhodného použitia zbraní v dôsledku nehody alebo neautorizovaného spustenia a v neposlednom rade riziko krádeže v dôsledku nedostatočných zabezpečovacích systémov. Pri zaistení nukleárnej bezpečnosti sú obzvlášť nebezpečnými snahy neštátnych aktérov, najmä teroristických skupín.

Pri nukleárnom terorizme ide o „extrémnu formu násilia – násilného trestného činu, ktorý vytvára atmosféru strachu na základe použitia, resp. oprávnenej hrozby použitia nukleárnej bomby, nukleárneho materiálu s cieľom zapríčiniť kontamináciu vôd, pôdy či ovzdušia alebo útoku proti nukleárnej elektrárni“. (Terem, 2008, s. 206) Konkrétne pokusy získať a použiť nukleárne zbrane s cieľom uskutočniť teroristický útok z histórie dokazujú,¹

¹ Snahy teroristických skupín získať a použiť nukleárne zbrane na dosiahnutie svojich cieľov siahajú už do obdobia 90. rokov 20. storočia. Ambície získať a použiť nukleárne zbrane mala napríklad japonská sekta Óm Šinrikjó, čečenský separatista pod vedením Šamila Basajeva alebo teroristická organizácia Al-Kaida pod vedením Usamu bin Ladina. Bližšie pozri: Allison, G. (2004): Nuclear

že nukleárna bezpečnosť nie je zaistená. Táto skutočnosť má za následok zvýšené nároky na prevenciu a obranu, ktorá je v súčasnosti problematická, čo na jednej strane súvisí s charakterom samotných teroristických skupín. Na strane druhej ide o potvrdenie nedostatočnej efektivity medzinárodných multilaterálnych opatrení a spolupráce štátov v tejto oblasti.

Zaistenie nukleárnej bezpečnosti sa na medzinárodnej úrovni realizuje prostredníctvom diplomatických, politických, ekonomických a legislatívnych nástrojov, medzinárodnej spolupráce štátov, uplatnenia preventívnych a represívnych opatrení štátu a pod. Ich primárnym cieľom je prevencia a potláčanie akýchkoľvek bezpečnostných hrozieb a rizík spojených s mierovým využívaním nukleárnej energie, predovšetkým nukleárneho terorizmu. K prostriedkom na zaisťovanie nukleárnej bezpečnosti možno zahrnúť:

1. opatrenia na zastavenie proliferácie nukleárnych zbraní, materiálov, technológií a odborných znalostí;
2. opatrenia na zabezpečenie existujúcich arzenálov zbraní, materiálov a technológií;
3. represívne nástroje kriminalizujúce ilegálne aktivity spojené s proliferáciou nukleárnych zbraní, materiálov, technológií a odborných znalostí.

Do prvých dvoch identifikovaných skupín možno zaradiť medzinárodné právne normy a medzinárodné inštitúcie ako nástroje v oblasti prevencie proliferácie nukleárnych zbraní, materiálov, technológií a odborných znalostí. Sú súčasťou komplexu – globálneho neproliferačného režimu. Cieľom režimu je zabránenie proliferácii nukleárnych zbraní, zaistenie ochrany nukleárneho a rádioaktívneho materiálu a zavedenie účinnej ochrany zariadení na ich produkciu. Do tretej skupiny nástrojov patria medzinárodné dohovory, zmluvy a inštitúcie, ktoré sú svojím charakterom represívne. Ich cieľom je zriadiť mechanizmy, ktoré umožnia trestné stíhanie neoprávnených aktivít s nukleárnymi, zbraňami, materiálmi a technológiami uskutočňovaných neštátnymi aktérmi, alebo priamo páchania nukleárneho terorizmu. Súlad všetkých troch skupín medzinárodných nástrojov je nevyhnutný pre zaistenie nukleárnej bezpečnosti.

1.1 Zmluva o nešírení nukleárných zbraní²

Právnym a politickým základom globálneho nukleárneho neproliferačného režimu je Zmluva o nešírení nukleárných zbraní (ďalej NPT) z roku 1968 (do platnosti vstúpila v 1970). Jej primárnymi cieľmi je zabrániť horizontálnej proliferácii nukleárných zbraní a technológií medzi zmluvnými štátmi, podporovať mierové využívanie nukleárnej energie a smerovať ku konečnému nukleárnemu odzbrojeniu. (UN, 1968)

Z hľadiska zaistenia nukleárnej bezpečnosti má NPT limitovanú funkciu, keďže vo vzťahu k nej je nepriamo relevantný článok VI. NPT, podľa ktorého sa každá zmluvná strana zaväzuje viesť rokovania o účinných opatreniach na zastavenie pretekov v nukleárnom zbrojení v blízkej budúcnosti a na nukleárne odzbrojenie. (UN, 1968) Jeho podstata spočíva v predpoklade, že len úplné nukleárne odzbrojenie môže zabrániť použitiu nukleárných zbraní a technológií. Tento cieľ je možné dosiahnuť len za predpokladu, že sa všetky nukleárne štáty vzdajú svojich arzenálov.

Za ďalšie články NPT nepriamo prispievajúce k nukleárnej bezpečnosti možno považovať články týkajúce sa horizontálnej proliferácii nukleárných zbraní a technológií, ktoré hovoria o predchádzaní vzniku nových nukleárných mocností s neadekvátne zabezpečenými arzenálmi. Konkrétne ide o článok I. NPT, z ktorého nukleárnym štátom vyplýva záväzok nikomu neposkytnúť priamo alebo nepriamo nukleárne zbrane alebo iné nukleárne výbušné zariadenia, ani kontrolu nad nimi. Ďalším relevantným je článok II., ktorý zaväzuje štáty nevlastniace nukleárne zbrane neprijatť priamo alebo nepriamo nukleárne zbrane alebo nukleárne výbušné zariadenia ani kontrolu nad nimi. (UN, 1968) Tieto ustanovenia NPT môžu prispievať k zaistieniu nukleárnej bezpečnosti pod podmienkou, že k zmluve pristúpia všetky štáty rozvíjajúce mierový nukleárny program a zároveň sa podriadia jej verifikačnému mechanizmu zo strany IAEA.

IAEA ako organizácia pridružená k OSN bola založená v roku 1957 s primárnym cieľom slúžiť ako popredné svetové vedecké fórum pre vedeckú a technickú spoluprácu a podporu využívania nukleárnej energie na mierové účely. Nukleárnu bezpečnosť zaisťuje nepriamo prostredníctvom dohľadu nad plnením záväzkov štátov vyplývajúcich z NPT. IAEA predstavuje inštitúciu v oblasti verifikácie správnosti, presnosti a úplnosti deklarovania nukleárneho a rádioaktívneho materiálu a aktivít vykonávaných štátmi v nukleárných zariadeniach. Dohľad nad nukleárnym programom štátu s cieľom zistiť, či sa rozvíja v súlade s NPT, sa vykonáva prostredníctvom systému záruk. Opatrenia v rámci neho sa realizujú na

² Originálny názov: the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. V skrátenej forme sa používa aj názov the Non-Proliferation Treaty.

základe dohody medzi štátom a IAEA. Verifikačné aktivity v rámci systému záruk sa v zmluvnom štáte vykonávajú prostredníctvom inšpekcií na mieste (on-site inspections) a návštev zariadení a lokalít, v ktorých štát deklaroval prítomnosť nukleárneho materiálu, a nasledujúcim monitorovaním a vyhodnocovaním. Cieľom týchto aktivít je overovanie správnosti a presnosti deklarovaného typu a množstva nukleárnych materiálov štátu a ich technické zabezpečenie. (IAEA, 2012) Od roku 1997 je verifikačný systém záruk posilnený pomocou právneho dokumentu, Dodatkového protokolu. Na základe neho má IAEA právo nielen overovať, či štát rozvíja nukleárny program v súlade s NPT, ale aj komplexne monitorovať nukleárne aktivity štátu. Na základe Dodatkového protokolu má IAEA právo prístupu k rozsiahlym informáciám a zariadeniam štátu s cieľom overiť jeho deklarované a potenciálne nedeklarované nukleárne aktivity.

Napriek uvedeným aktivitám IAEA, ktoré konkrétne napomáhajú zaistovaniu nukleárnej bezpečnosti a predchádzaniu nukleárneho terorizmu, má organizácia v tejto oblasti stále limitovaný mandát. Na zvýšenie jej efektívnosti treba v prvom rade dosiahnuť univerzálne členstvo NPT a zároveň rozšíriť medzinárodný dohľad nad nukleárnymi kapacitami štátov prostredníctvom IAEA. Ďalšie nedostatky možno identifikovať v poradnej funkcii IAEA pre členské štáty v oblasti dohľadu nad implementáciou záväzkov. Problémom je, že v prípade odhalenia nedostatkov IAEA má právomoc len odporučiť štátom prijať opatrenia buď na zaistenie ochrany, alebo na prijatie adekvátnej legislatívy. Tieto odporúčania však nie sú pre členské štáty záväzné a ich rešpektovanie závisí len od politickej vôle a možností konkrétneho štátu.

1.2 Spoločný dohovor o bezpečnosti nakladania s vyhoreným palivom a o bezpečnosti nakladania s rádioaktívnym odpadom³

Z hľadiska zaistovania nukleárnej bezpečnosti a prevencie nukleárneho terorizmu ďalšiu významnú medzinárodnú zmluvu predstavuje Spoločný dohovor o bezpečnosti nakladania s vyhoreným palivom a o bezpečnosti nakladania s rádioaktívnym odpadom, ktorý bol prijatý v roku 1997 (do platnosti vstúpil v roku 2001) na konferencii zvolanej IAEA. Spoločný dohovor upravuje nakladanie s vyhoreným palivom a rádioaktívnym odpadom z civilných nukleárnych reaktorov a zariadení a s vyhoreným palivom a rádioaktívnym odpadom z vojenských a obranných programov, keď sú tieto materiály natrvalo presunuté a spracované v rámci civilných nukleárnych programov, alebo ak sú deklarované za materiál na

³ Originálny názov: Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management.

účely dohovoru. (IAEA, 1997) Ide o prvú medzinárodnú multilaterálnu dohodu, ktorá reguluje bezpečnosť a ochranu zmienených materiálov, a tým rozvíja a podporuje medzinárodný režim nukleárnej bezpečnosti IAEA. Dané materiály sú vysoko rizikové z hľadiska potenciálnych snáh teroristických skupín získať ich a použiť vo forme zbrane na dosiahnutie svojich cieľov. Z hľadiska prevencie nukleárneho terorizmu je významný záväzok signatárskych štátov, ktoré sa prijatím Spoločného dohovoru zaviazali uskutočňovať opatrenia na zaistenie bezpečnosti zmienených materiálov na svojom území, ako aj pri cezhraničnej preprave. Každý zo zmluvných štátov je povinný na hodnotiacich stretnutiach zmluvných štátov predkladať národnú správu o vykonaných opatreniach s cieľom implementovať záväzky vyplývajúce zo Spoločného dohovoru. (IAEA, 1997) Výzvu v tejto oblasti predstavuje slabý verifikačný mechanizmus, ktorý spočíva v pravidelných správach od zmluvných strán o uskutočňovaní konkrétnych opatrení na realizáciu záväzkov vyplývajúcich zo zmluvy a o národných zásobách vyhoreného paliva a rádioaktívneho odpadu. Ďalším nedostatkom je, že dohovor neustanovuje žiadnu medzinárodnú inštitúciu, ktorá by vykonávala priamy dohľad nad realizáciou a plnením záväzkov zmluvy a disponovala právom udeľovať sankcie zmluvným stranám za porušenie záväzkov dohovoru. V neposlednom rade ďalším závažným faktom je, že nie všetky štáty sveta disponujúce nukleárnymi zariadeniami sú jeho signatármi.⁴

1.3 Dohovor o nukleárnej bezpečnosti⁵

Ďalším dohovorom relevantný právny nástroj vo vzťahu k nukleárnej bezpečnosti je Dohovor o nukleárnej bezpečnosti z roku 1994 (platnosť nadobudol v 1996), ktorého primárnym cieľom je zaistiť bezpečnosť nukleárných zariadení zmluvných štátov. Jeho ratifikáciou štátom vyplýva povinnosť prijať vnútroštátne opatrenia na zaistenie bezpečnosti národných nukleárných zariadení, civilných nukleárných elektrární, a spolupracovať s ostatnými zmluvnými štátmi na dosiahnutie tohto cieľa. Na monitorovanie dodržiavania záväzkov sú zmluvné strany povinné pravidelne predkladať správy o ich implementácii záväzkov na hodnotiacich stretnutiach zmluvných štátov v rámci IAEA. (IAEA, 1994)

Významným nedostatkom Dohovoru je rovnako absencia účinného verifikačného a sankčného mechanizmu, ktorý by overoval plnenie záväzkov zmluvných štátov a udeľoval sankcie za ich neplnenie. Navyše, jeho zmluvnými štátmi nie sú všetky štáty disponujúce civilnými nukleárnymi zariadeniami.

⁴ Dohovor neratifikovali napríklad India, Pakistan, Izrael, KEDR, Irán.

⁵ Originálny názov: Convention on Nuclear Safety.

1.4 Dohovor o fyzickej ochrane nukleárnych materiálov⁶

Z hľadiska nukleárnej bezpečnosti a boja proti nukleárnemu terorizmu je relevantný Dohovor o fyzickej ochrane nukleárnych materiálov z roku 1980 (do platnosti vstúpil v 1987). Predstavuje špecifický právny nástroj, ktorý zakotvuje okrem preventívnych opatrení voči nukleárnemu terorizmu aj represívne opatrenia na potrestanie ilegálnych činov súvisiacich s nukleárnym materiálom. Dohovor sa týka nukleárneho materiálu, ktorý je určený na mierové účely pri jeho preprave a čiastočne aj pri jeho vnútroštátnom používaní, preprave a skladovaní. Jeho ustanoveniam nepodlieha nukleárny materiál určený na vojenské účely. Zmluvným stranám z neho vyplýva záväzok zabezpečiť ochranu nukleárneho materiálu pri medzinárodnej preprave a pri skladovaní počas nej na území zmluvného štátu. Úroveň fyzickej ochrany nukleárneho materiálu závisí od konkrétnej kategórie, v ktorej sa nachádza. Okrem fyzickej ochrany nukleárneho materiálu sa dohovor ďalej zaoberá trestaním ilegálnych činov v súvislosti s nukleárnym materiálom, a to konkrétne jeho ilegálneho získania, vlastníctva, používania, predávania alebo rozptyľovania, ďalej krádeže a odcudzenia, sprenevery alebo získania nukleárnych materiálov podvodom. (IAEA, 1980)

Dohovor o fyzickej ochrane nukleárnych materiálov vykazoval určité nedostatky vo vzťahu k prevencii a potrestaniu ilegálnych aktivít v súvislosti s nukleárnymi materiálmi. V roku 2005 bol preto prijatý Dodatok k dohovoru na diplomatickej konferencii vo Viedni, ktorý niektoré nedostatky dohovoru odstraňuje. Jeho prijatie je dôsledkom vývoja globálneho bezpečnostného prostredia po 11. septembri 2001 a súvisí najmä so zvýšenými opatreniami a prevenciou rozsiahlych teroristických útokov. Napriek skutočnosti, že Dodatok k dohovoru predstavuje významné opatrenie v oblasti nukleárnej bezpečnosti, v súčasnosti ešte stále nie je v platnosti, čo znamená, že jeho ustanovenia nemôžu byť v praktickej rovine plne implementované.

1.5 Medzinárodný dohovor o potláčaní činov nukleárneho terorizmu⁷

Komplexnejším právnym nástrojom prispievajúcim k nukleárnej bezpečnosti je Medzinárodný dohovor o potláčaní činov nukleárneho terorizmu z roku 2005 (do platnosti vstúpil v roku 2007), ktorý prijalo Valné zhromaždenie OSN. Medzinárodný dohovor je založený na predchádzajúcich univerzálnych medzinárodných dohovoroch a protokoloch týkajúcich sa potláčania terorizmu, pričom predstavuje právny nástroj v oblasti, ktorá nebola adekvátne riešená v dohovoroch týkajúcich sa boja proti terorizmu ani dohovoroch v oblasti

⁶ Originálny názov: Convention on the Physical Protection of Nuclear Material.

⁷ Originálny názov: International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism.

prevencie proliferácie nukleárných zbraní. Primárnym cieľom Medzinárodného dohovoru je poskytnúť právny základ pre medzinárodnú spoluprácu v oblasti vyšetrovania a trestného stíhania páchatel'ov činov, pri ktorých ide o použitie, hrozbu použitia alebo zámer použiť nukleárne zbrane, nukleárny alebo rádiologický materiál, či uskutočniť útok na nukleárne zariadenia. Zároveň zakotvuje prehľbovanie spolupráce zmluvných štátov pri prevencii terorizmu, a to prostredníctvom zdieľania informácií a spolupráce pri vyšetrovaní trestných činov a pri procese extradície. (UN, 2005) Význam Medzinárodného dohovoru spočíva v tom, že definoval nový trestný čin v rámci medzinárodného práva.

Na základe Medzinárodného dohovoru zmluvným štátom vyplýva povinnosť spolupracovať v oblasti prevencie a trestania trestného činu nukleárneho terorizmu, a to prijatím potrebných legislatívnych a technických opatrení. V oblasti legislatívnych opatrení sú zmluvné štáty povinné prijať na národnej úrovni zákony trestajúce trestný čin nukleárneho terorizmu podľa Medzinárodného dohovoru a zároveň stanoviť zodpovedajúce tresty. V oblasti technických opatrení sú zmluvné štáty viazané prijať nevyhnutné kroky zohľadňujúce relevantné odporúčania IAEA na zaistenie ochrany nukleárneho a rádiologického materiálu a zariadení s cieľom predísť neoprávnenému prístupu zo strany jednotlivcov k nemu. Efektivita Medzinárodného dohovoru tak závisí predovšetkým od implementácie jeho opatrení na národnej úrovni v rámci zmluvných štátov.

1.6 Režimy kontroly exportu

Z hľadiska nukleárnej bezpečnosti a prevencie šírenia nukleárných zbraní, nukleárných a rádioaktívnych materiálov je relevantný Zanggerov výbor (Zangger Committee, ZC), ktorý bol vytvorený v roku 1971 ako medzivládny neformálny orgán na vypracovanie Zoznamu vybraných položiek pre tzv. Trigger List v súlade s NPT. Konkrétne ide o citlivý štiepny materiál, zariadenia a materiál určený na produkciu štiepneho materiálu, ktorý by mal byť predmetom záruk IAEA pri ich dodávkach štátom nevlastniacim nukleárne zbrane od zmluvných štátov NPT. K činnosti ZC patrí pravidelné dopĺňanie a aktualizovanie zoznamu, čo súvisí predovšetkým s vývojom nových technológií a rizikom ich potenciálneho zneužitia. ZC nedisponuje žiadnym formálnym mechanizmom, ktorý by verifikoval plnenie a dodržiavanie režimu nukleárneho exportu. Dohody a rozhodnutia na úrovni výboru sú implementované prostredníctvom vnútroštátnej legislatívy členského štátu týkajúcej sa exportu.

Ďalšou inštitúciou významnou z hľadiska prevencie nukleárneho terorizmu je Skupina nukleárných dodávateľov (Nuclear Suppliers Group, NSG), ktorá vznikla v roku 1978. Jej

primárnym cieľom je pomocou koordinácie národných exportných kontrol nukleárneho materiálu, zariadení a technológií predísť ich zneužitiu na produkciu zbraní, a tým zabrániť horizontálnej proliferácii nukleárných zbraní. NSG vypracovala smernice pre export nukleárneho materiálu, zariadení a technológií, ktoré sú publikované prostredníctvom IAEA vo forme dokumentu. V praktickej rovine to znamená, že položky možno exportovať do štátov nevlastniacich nukleárne zbrane len pod bezpečnostnými zárukami IAEA. Ustanovenia dokumentu sú implementované prostredníctvom národnej legislatívy členských štátov týkajúcej sa vydávania exportných oprávnení.

Hlavný prínos kontrolno-exportných režimov spočíva v tom, že vypracovaním podmienok a procedúr pre export nukleárneho materiálu, zariadení a technológií zabraňujú ich zneužívaniu na iné ako mierové účely. Ich export je de facto podriadený medzinárodnej kontrole. Na druhej strane, k najväčším nedostatkom kontrolno-exportných režimov patrí skutočnosť, že režimy sú dobrovoľné.

2 Aktuálne výzvy v oblasti nukleárnej bezpečnosti

V roku 2010 sa uskutočnilo prvé oficiálne stretnutie, ktorého cieľom bolo prediskutovať najvýznamnejšiu bezpečnostnú hrozbu – nukleárny terorizmus. Ide o summit zvolaný v súvislosti s iniciatívou amerického prezidenta Baracka Obamu, ktorej cieľom je dosiahnuť globálne nukleárne odzbrojenie. V roku 2009 v oficiálnom prejave v Prahe vyzdvihol práve nukleárny terorizmus ako najvýznamnejšiu bezpečnostnú hrozbu v súčasnosti. (White House, 2009)

V súlade s iniciatívou globálneho nukleárneho odzbrojenia USA usporiadali prvý svetový summit týkajúci sa zaistenia nukleárnej bezpečnosti a prevencie nukleárneho terorizmu vo Washingtone v roku 2010, na ktorom sa zúčastnilo 47 štátov a tri medzinárodné organizácie. Prvý summit odštartoval sériu štyroch summitov, ktorých strategickým cieľom je dosiahnuť efektívny globálny systém nukleárnej bezpečnosti v priebehu šiestich rokov.

Cieľom prvého summitu bolo prediskutovať spoluprácu štátov a prijať konkrétne medzinárodné zmluvy a nástroje na zaistenie nukleárnej bezpečnosti a prevencie nukleárneho terorizmu. Výsledkom Summitu bolo prijatie Washingtonského pracovného plánu, ktorý obsahuje záväzky participujúcich štátov v oblasti nukleárnej bezpečnosti. K najvýznamnejším patrí záväzok zabezpečiť 2000 metrických ton nukleárneho materiálu potenciálne zneužiteľného na produkciu zbraní rozšíreného na globálnej úrovni a zredukovať zásoby plutónia a vysoko obohateného uránu. (NTI Nuclear Security Index, 2016)

Nasledujúce summity sa uskutočnili v roku 2012 v Soule a 2014 v Hágu. V rámci summitov participujúce štáty deklarovali individuálne a kolektívne opatrenia na zaistenie nukleárnej bezpečnosti ako zaistenie ochrany štiepneho materiálu, odstránenie nukleárnych materiálov, prijatie opatrení na prevenciu pašovania nukleárnych materiálov a technológií, ratifikácia medzinárodných zmlúv v oblasti nukleárnej bezpečnosti a pod. V poradí štvrtý summit je naplánovaný na 31. apríla 2016 opäť vo Washingtone. Hlavnou témou negociácií bude vývoj nukleárnej bezpečnosti na globálnej úrovni a schopnosť štátov predchádzať nukleárnemu terorizmu so zameraním sa na elimináciu bezpečnostných rizík v súvislosti s vysoko obohateným uránom, materiálmi dvojakého použitia, prevenciou a potláčaním neoprávnených aktivít s nukleárnymi a rádioaktívnymi materiálmi. (Reif, 2015)

Napriek medzinárodnému úsiliu zaistiť globálnu nukleárnu bezpečnosť, podľa výsledkov Indexu nukleárnej bezpečnosti vypracovanom expertmi na nukleárnu bezpečnosť pôsobiacim v rámci Nuclear Threat Initiative (NTI) došlo k zhoršeniu stavu globálnej nukleárnej bezpečnosti. Navyše podľa Indexu nukleárnej bezpečnosti má súčasný globálny systém nukleárnej bezpečnosti značné nedostatky, pre ktoré nemôže byť hodnotený ako univerzálny a efektívny. K najvýznamnejším nedostatkom systému globálnej nukleárnej bezpečnosti patrí neexistencia spoločných medzinárodných štandardov a zaužívaných mechanizmov, neexistencia mechanizmov na vynútenie zodpovednosti štátov za nukleárnu bezpečnosť na ich zvrchovanom území a nedodržiavanie právnych nástrojov na zaistenie nukleárnej bezpečnosti na globálnej úrovni. Záverom správy je zhodnotenie, že v súčasnosti neexistuje efektívny globálny systém, ktorý by nahradil rozličné prístupy štátov k zaist'ovaniu nukleárnej bezpečnosti. (NTI Nuclear Security Index, 2016)

V rámci Indexu nukleárnej bezpečnosti boli podrobne hodnotené bezpečnostné riziká súvisiace s nukleárnym a rádioaktívnym materiálom a ich potenciálnym zneužitím, opatrenia štátov na ich zaistenie, potenciálne bezpečnostné riziká súvisiace so sabotážou nukleárnych zariadení a kybernetickými útokmi. V rámci Indexu bol hodnotený dosiahnutý pokrok a nedostatky v týchto oblastiach na úrovni jednotlivých štátov. Výsledkom zistení sú nasledujúce závery:

1. eliminácia potenciálne zneužiteľných nukleárnych materiálov a pokrok v zabezpečovaní a ochrane existujúcich zásob nukleárnych materiálov sa celosvetovo spomalili. Od posledného summitu o nukleárnej bezpečnosti neboli dosiahnuté zásadné zmeny v opatreniach na ochranu a kontrolu nukleárnych materiálov na globálnej úrovni.

2. Globálne zásoby nukleárneho a rádioaktívneho materiálu potenciálne použiteľného na výrobu zbraní klesli. Na druhej strane však bol zaznamenaný nárast zásob nukleárneho a rádioaktívneho materiálu v rámci civilného nukleárneho programu Veľkej Británie, Holandska a Japonska, v rámci civilného a vojenského nukleárneho programu Indie a Pakistanu a v rámci vojenského nukleárneho programu KĽDR. V tomto kontexte možno preto predpokladať nárast celosvetových zásob nukleárných materiálov v budúcnosti.
3. V rámci Indexu bola po prvýkrát skúmaná aj úroveň ochrany a zabezpečenia nukleárných zariadení štátov ako súčasti kritickej infraštruktúry pred kybernetickými útokmi. Záverom skúmania tejto oblasti je tvrdenie, že hoci niektoré štáty dosiahli pokrok v zabezpečení nukleárných zariadení pred kybernetickými útokmi, veľa štátov doteraz nedisponuje potrebnou legislatívou na zaistenie efektívnej kybernetickej bezpečnosti v oblasti kritickej infraštruktúry.
4. Po prvýkrát bola hodnotená aj schopnosť štátov predísť sabotáži nukleárných zariadení. Nedostatky v tejto oblasti boli zaznamenané najmä u rozvojových štátov, ktoré využívajú nukleárnu energiu na mierové účely.
5. Najväčší pokrok v oblasti nukleárnej bezpečnosti a implementácii medzinárodných noriem bol paradoxne zaznamenaný u štátov, ktoré disponujú množstvom nukleárných materiálov menej ako jeden kilogram alebo nedisponujú nukleárnymi materiálmi vôbec. (NTI Nuclear Security Index, 2016).

V súvislosti so zisteniami v rámci Indexu nukleárnej bezpečnosti bolo zhodnotené, že v priebehu šiestich rokov nedošlo k naplneniu strategického cieľa, ktorým bolo vytvorenie fungujúceho globálneho systému nukleárnej bezpečnosti, ktorý by dokázal eliminovať bezpečnostné hrozby a riziká spojené s potenciálnym zneužitím nukleárneho a rádioaktívneho materiálu a nukleárných technológií, v extrémnom prípade za účelom terorizmu.

Záver

Bezpečnostné hrozby a riziká súvisiace s nukleárnymi zbraňami a využívaním nukleárnej energie na mierové účely budú pravdepodobne dominovať bezpečnostným témam aj v budúcnosti. Toto tvrdenie súvisí najmä s existujúcim stavom globálneho systému nukleárnej bezpečnosti, ktorý vytvára predpoklady pre pretrvávanie bezpečnostných hrozieb a rizík. Aktuálny globálny systém nukleárnej bezpečnosti, ktorého základom sú uvedené medzinárodné právne a inštitucionálne nástroje, vykazuje značné nedostatky vo vzťahu

k prevencii a potláčaniu ilegálnych aktivít vo vzťahu k nukleárnemu a rádioaktívnemu materiálu a nukleárnym zariadeniam. Jeho prínosom je zákaz horizontálnej proliferácie nukleárných zbraní, monitorovanie a kontrola fyzického zabezpečenia nukleárných a rádioaktívnych materiálov a zariadení, hodnotenie kapacít štátu pri odhaľovaní a potláčaní ilegálnych aktivít v súvislosti s nukleárnym a rádioaktívnym materiálom a pod. Avšak zároveň jeho hlavným nedostatkom je fakt, že nezakazuje vlastníctvo nukleárných zbraní u nukleárných štátov a nedisponuje sankčnými mechanizmami na vynútenie si dodržiavania záväzkov zmluvných štátov vyplývajúcich z neproliferačných zmlúv. Navyše, medzi jeho signatármi absentujú kľúčoví aktéri v oblasti proliferácie nukleárných zbraní. Ich nukleárne programy sa tak nachádzajú mimo medzinárodnej kontroly. Tento stav významne zvyšuje bezpečnostné hrozby a riziká spojené s rozvíjaním a udržiavaním nukleárných programov štátov.

Použitá literatúra:

1. ALLISON, G. (2004): Nuclear Terrorism. New York: Henry Holt and Company, 2004. 209 s. ISBN 0-8050-7651-4. 3.
2. COLE, B. (2011): The Changing Face of Terrorism: How Real is the Threat from Biological, Chemical and Nuclear Weapons? London: I.B. Tauris, 2011. 277 s. ISBN 987-1-84511-893-8.
3. IAEA (1980): Convention on Physical Protection of Nuclear Material [online]. In: IAEA, 1980. [Citované 3. 2. 2016]. Dostupné na internete: < <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/inf274r1.shtml> >
4. IAEA (1994): Convention on Nuclear Safety [online]. In: IAEA, 1994. [Citované 3. 2. 2016]. Dostupné na internete: <https://www.iaea.org/publications/documents/treaties/convention-nuclear-safety>
5. IAEA (1997): Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management [online]. In: IAEA, 1997. [Citované 3. 2. 2016]. Dostupné na internete: <https://www.iaea.org/publications/documents/conventions/joint-convention-safety-spent-fuel-management-and-safety-radioactive-waste>
6. IAEA (2012): IAEA Safeguards Overview: Comprehensive Safeguards Agreements and Additional Protocols [online]. In: IAEA, 2012. [Citované 3. 2. 2016]. Dostupné na internete: <https://www.iaea.org/publications/factsheets/iaea-safeguards-overview>.

7. IAEA (2015): Concepts and Terms: IAEA Safety Standards. [Online.] In: *IAEA*, 2015. [Citované 3. 2. 2016.] Dostupné na internete: <<http://www-ns.iaea.org/standards/concepts-terms.asp>>.
8. NTI Nuclear Security Index (2016): Building a Framework for Assurance, Accountability, and Action. [Online.] In: *NTI*, 2016. [Citované 3.2.2016.] Dostupné na internete: <http://2016.ntiindex.org/wp-content/uploads/2013/12/NTI_2016-Index_FINAL.pdf>.
9. REIF, K. (2015): Date Set for 2016 Nuclear Security Summit. [Online.] In: *Arms Control Association*, 2015. [Citované 3.2.2016.] Dostupné na internete: <https://www.armscontrol.org/ACT/2015_09/News-Briefs/Date-Set-for-2016-Nuclear-Security-Summit>.
10. TEREM, P. (2008): Jadrové zbrane - ich význam a vplyv na svetovú politiku. Banská Bystrica: UMB, 2008. 290 s. ISBN 978-80-8083-531-6.
11. UN (1968): Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons [online]. In: UN [Citované 3. 2. 2016]. Dostupné na internete: http://www.un.org/disarmament/WMD/Nuclear/pdf/NPTEnglish_Text.pdf
12. UN (2005): International Convention on the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism [online]. In: UN, 2005. [Citované 3. 2. 2016]. Dostupné na internete: <http://www.un.org/en/sc/ctc/docs/conventions/Conv13.pdf>
13. White House (2009): Remarks By President Barack Obama In Prague As Delivered. [Online.] In: *The White House*, 2009. [Citované 3.2.2016.] Dostupné na internete: <<https://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-barack-obama-prague-delivered>>.

PhDr. Daša Adašková, PhD.

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska 1/b

852 35 Bratislava 5

e-mail: dasa.adaskova@euba.sk

Vplyv vstupu do Európskej únie na legislatívu Slovenska

Bianka Bittmannová

Abstrakt

Článok sa zaoberá výskumom dopadov vstupu Slovenska do Európskej únie na jeho platnú legislatívu. Hlavným cieľom článku je dokázať, resp. vyvrátiť výrazný vplyv európskych predpisov na slovenskú legislatívu. Na začiatku je vysvetlený právny systém Európskej únie a formy jeho vplyvu na legislatívu členských krajín. Ďalej sa zaoberáme analýzou faktorov vplývajúcich na proces transpozície právnych predpisov v EÚ. Podrobnejšie sa venujeme aj prístupovému procesu Slovenska do EÚ a postupnému prispôbovaniu právneho systému Slovenska v tomto období. Významným prínosom článku je analýza transpozičného procesu európskych právnych aktov do slovenskej legislatívy.

Kľúčové slová: Európska únia, slovenská legislatíva, transpozícia práva, právny systém EÚ, vstup do EÚ, aproximácia práva

JEL klasifikácia: F15, K33

Abstract

The article deals with the research of the impact of Slovakia's entry into the European Union on its legislation in force. The main aim of the article is to demonstrate, respectively to refuse the significant impact of European regulations on the Slovak legislation. At the beginning the legal system of the European Union and the forms of its impact on the legislation of Member States are explained. Further, we analyze the factors affecting the process of transposition of EU legislation. We are dealing more specifically with the Slovakia's accession process to the EU and the gradual adaptation of the Slovak legal system during this period. An important benefit of the article is an analysis of the transposition process of European legal acts in Slovak legislation.

Keywords: European Union, Slovak legislation, transposition of law, legal system of the European Union, entry to the European Union, approximation of law

JEL classification: F15, K33

Úvod

Vstupom do Európskej únie musela Slovenská republika do výraznej miery prispôbiť svoj právny poriadok legislatíve platnej na európskej úrovni. Fakt, že legislatíva členských krajín je silno europeizovaná a až 70 % národnej legislatívy sa preberá z EÚ je veľmi často terčom kritiky. Analýzu tohto vplyvu a mieru efektívnej transpozície práva na Slovensku ponúka nasledujúci článok.

1 Právny systém Európskej únie a jeho vplyv na legislatívu členských krajín

Európska únia (EÚ) je právnym spoločenstvom, ktoré vzniklo na základe práva a ktoré samo právo aj tvorí. EÚ má svoj vlastný právny poriadok, ktorý sa líši od medzinárodného práva aj od právnych poriadkov členských krajín.¹ Právo EÚ je jedným zo základných nástrojov na dosiahnutie cieľov integračného procesu. Otázkou však zostáva, že aj napriek tomu, že sa právo EÚ odlišuje od právnych poriadkov členských krajín, nakoľko sú ešte právne poriadky členských krajín odlišné od únievého práva, ktoré musia aproximovať a prevziať celkové *acquis communautaire* do svojich právnych poriadkov.

Právo EÚ vychádza z viacerých prameňov. Najvyššie postavené je primárne právo, teda zakladajúce zmluvy, zmluvy a akty meniace zakladajúce zmluvy, prístupové zmluvy a Charta základných práv EÚ. Nasledujú všeobecné právne zásady (ktoré okrem iného do istej miery vychádzajú aj z právnych poriadkov členských krajín) a medzinárodné zmluvy uzatvorené Európskou úniou. O niečo nižšie je medzi prameňmi práva postavené sekundárne právo EÚ a patrí doň aj judikatúra súdneho dvora. Najzásadnejší vplyv na legislatívu členských krajín má jednoznačne primárne právo. Obsahuje totiž základné hodnoty a ciele, rozdelenie právomocí, určuje základné práva a definuje základnú inštitucionálnu štruktúru. Bez toho, aby členský štát nerešpektoval všetky tieto skutočnosti a nezahrnul ich do svojho právneho poriadku v podstate ani nie je možné, aby sa stal členom Európskej únie. Je to jeden zo základných predpokladov členstva. Na inom princípe je už založené sekundárne právo, ktoré je aproximované až počas členstva krajín v EÚ a teda priebežne vplýva na právny systém členských krajín tým, že sa mu musí postupne prispôbovať.

Sekundárne právo slúži na vykonávanie a rozvoj jednotlivých politík EÚ. Medzi typické právne akty možno zaradiť nariadenie, smernicu, rozhodnutie, odporúčanie a stanovisko. Okrem toho rozlišujeme aj netypické právne akty, ktoré zvyčajne nie sú adresované priamo členskými štátmi, ale inštitúciám, alebo tretím osobám. Ide o rôzne opatrenia, usmernenia, hlavné smery, rámcové programy a ďalšie. Nariadenie má všeobecnú platnosť, priamu uplatniteľnosť a je záväzné vo svojej celistvosti. Z priamej uplatniteľnosti vyplýva, že nariadenie sa automaticky nadobudnutím platnosti stáva súčasťou národných právnych poriadkov členských štátov, bez toho, aby bolo potrebné ho transponovať. Vydaním nariadenia sa automaticky ruší uplatňovanie vnútroštátnej legislatívy, ktorá by bola v protiklade k nariadeniu. V ojedinelých prípadoch je nutné prijať vnútroštátne vykonávacie opatrenia. Prostredníctvom nariadenia dochádza k unifikácii práva členských krajín. Smernica

¹ HURNÁ, L. – RUSIŇÁK, P. (2010): Právo Európskej únie. s. 136.

je na rozdiel od nariadenia záväzná len pre štát, ktorému je určená a je záväzná vzhľadom na výsledok, takže členský štát si môže sám zvoliť formy a metódy toho, ako chce želaný výsledok dosiahnuť. Pomerne často sú však prijímané smernice, ktoré sú určené pre všetky členské štáty, nie sú však priamo uplatniteľné a vyžadujú si preto transpozíciu. V smernici je určená aj lehota, v rámci ktorej je potrebné ju transponovať. Výsledkom smerníc je harmonizácia. Rozhodnutie je záväzné v celom rozsahu pre tých, ktorým je určené. Rozlišujeme individuálne a všeobecné rozhodnutie. Všeobecné rozhodnutie sa v zásade nelíši od nariadenia, upravuje zvyčajne iný okruh otázok. Odporúčania a stanoviská nie sú záväzné a preto záleží na rozhodnutí štátu, či ich implementujú.

Tabuľka 1: Sekundárne právne akty EÚ

Právny akt	Platnosť	Uplatniteľnosť	Záväznosť
Nariadenie	Všeobecná platnosť	Priama uplatniteľnosť	Záväzné v celistvosti
Smernica	Platnosť, pre koho je určená	Potrebná transpozícia	Záväzná vzhľadom na výsledok
Rozhodnutie	• Všeobecné • Individuálne	Priama uplatniteľnosť	Záväzné v celistvosti

Zdroj: vlastné spracovanie autora

EÚ má však právo vplývať na právny systém členského štátu len v určitých hraniciach. Lisabonskou zmluvou boli presne vymedzené kompetencie, ktoré sa rozdelili na výlučné kompetencie (oblasti, v ktorých má EÚ výlučnú právomoc a rozhoduje sama), spoločné kompetencie (oblasti, pri ktorých koordinujú rozhodovanie EÚ aj členské štáty) a podporné a doplnkové činnosti (oblasti, ktoré sú vo výlučnej právomoci členských štátov a EÚ môže v nich poskytnúť len odporúčania). Medzi výlučné právomoci patrí napríklad oblasť colnej únie, pravidlá hospodárskej súťaže, spoločná obchodná politika či oblasť menového riadenia pre krajiny, ktoré prijali euro. Medzi spoločné kompetencie patrí napríklad vnútorný trh, životné prostredie, ochrana spotrebiteľa a iné a medzi doplnkové činnosti napríklad priemysel, kultúra či cestovný ruch.² Nad rozdelením kompetencií stojí jeden zo základných princípov uplatňovaných v EÚ, princíp subsidiarity a proporcionality, na základe ktorého EÚ koná len v tých medziach, pokiaľ je rozhodnutie na únijnej úrovni efektívnejšie, ako by sa daná oblasť regulovala na vnútroštátnej úrovni.

² Zmluva o fungovaní Európskej únie v znení Lisabonskej zmluvy. (2007): čl. 3 – čl. 6.

2 Faktory vplývajúce sa proces transpozície právnych predpisov EÚ³

Otázkam identifikujúcim faktory, ktoré vplývajú na transpozíciu smerníc EÚ do národných právnych poriadkov členských štátov EÚ sa venujú publikácie od 90. rokov 20. storočia. Vo väčšine prípadov ide o skúmanie faktorov, ktorých vplyv je negatívny, teda vedie k netranspozícii alebo k oddialeniu transpozície smernice. Samostatná skupina analýz vznikla aj v súvislosti s procesom transpozície v nových členských štátoch.

Súčasní autori definujú vo svojich prácach 4 faktory, na základe ktorých vysvetľujú rozdielne prístupy členských krajín v procesoch transpozície smerníc. Sú nimi inštitucionálna (ne)zhoda (“goodness of fit (misfit)”), politické preferencie, administratívna kapacita a model “worlds of compliance”

Fenoménu inštitucionálnej nezhody sa vo svojich publikáciách venujú autori ako Duina, Bozel a Reisse alebo Knill a Toshokov. Domnievajú sa, že vo všeobecnosti platí, že členské krajiny, ktorých legislatíva bola už pred prijatím istého právneho predpisu zhodná s legislatívou, ktorá je v budúcnosti prijatá na úrovni EÚ, automaticky vykazujú lepšiu štatistiku v procese transpozície. Inštitucionálne charakteristiky sa dajú vnímať ako hlboko zakotvené v národnom systéme a preto ak sa niektorá legislatívna zmena výrazne odlišuje od akejkoľvek tradície prevládajúcej v národných právnych predpisoch, je vysoko pravdepodobné, že to môže mať vplyv na pomalú implementáciu transpozície do praxe. Dalo by sa predpokladať, že čím je vyššia miera nezhody v súčasnej domácej legislatíve a zavádzanej európskej legislatíve, tým menej efektívna transpozícia prebehne na národnej úrovni. Nezhoda sa dá podľa autorov identifikovať v rôznych oblastiach a to napríklad nezhoda organizačná, kultúrna alebo právna.

Faktor politických preferencií znamená, že vplyv na transpozíciu smerníc môže mať rôzna politická atmosféra v krajine. Ide hlavne o fakt, či sú názory domácej politickej scény dostatočne proeurópske a približujú sa tým na európskej úrovni, ale na druhej strane či nie je závažný rozpor na domácej politickej scéne medzi koalíciou a opozíciou, ktorý by mohol vplývať na oddiaľovanie transpozície. Navyše na proces transpozície môžu rovnako pôsobiť aj rôzne lobbystické skupiny (veto aktéri), ktorí majú vplyv na politické vedenie štátu. S týmto faktorom súvisí aj eventuálne prerozdelenie kompetencií medzi vládou a parlamentom, ktoré bolo v súvislosti s aproximáciou práva pozorovateľné aj na Slovensku a týkalo sa možnosti vydávať nariadenia vlády bez zaangažovanosti parlamentu.

³ STAROŇOVÁ, K. – KIŠĎURKA M. (2013): Transpozícia v nových členských krajinách EÚ. Dostupné na internete: <<http://www.sav.sk/journals/uploads/03041121STARONOVA%20-%20KISDURKA%20OK%20Final.pdf>>

V rámci faktora administratívnej kapacity sa skúma korelácia medzi byrokratickou efektívnosťou vlády, ale aj administratívnymi zdrojmi na proces transpozície právnych aktov. Kvality vlády v oblasti celkovej koordinácie transpozície môžu zohrávať tiež veľmi dôležitú úlohu. Proces transpozície môže dokonca súvisieť so stupňom centralizácie resp. decentralizácie v rámci krajiny.

Štvrtý faktor - *worlds of compliance* – je veľmi špecifický a vôbec neuvažuje s predchádzajúcimi. Dal by sa skôr považovať za model, v ktorom jeho autorka Gerda Falkner rozdelila krajiny na základe analýzy do určitých skupín, podľa toho, ako obvykle správajú v procese transpozície. Do 1. skupiny – svet dodržiavania práva – patria Dánsko, Fínsko a Švédsko, ktoré väčšinou včas a správne transponujú právne predpisy. Do 2. skupiny – svet domácej politiky – zaradila krajiny ako Rakúsko, Belgicko, Nemecko, Holandsko, Španielsko a Veľká Británia, ktoré vykonávajú *cost-benefit* analýzu a iba v prípadoch, že by boli smernice vo výraznom rozpore s národnými záujmami, dochádza v týchto krajinách k oneskoreniu transpozície. Vo svete zanedbávania transpozície – teda v 3. skupine sa nachádzajú krajiny Francúzsko, Grécko, Luxemburg a Portugalsko. Tieto krajiny často zanedbávajú svoje povinnosti transpozície až do vtedy, kým nie je na ne vyvíjaný nátlak v podobe procesu *infringementu*. Do 4. skupiny patria podľa autorky spolu so Slovenskom aj Česká republika, Maďarsko, Slovinsko, Írsko a Taliansko ktoré sa nachádzajú vo svete ignorácie alebo mŕtvych listov. V tomto svete prevažuje snaha o včasnú transpozíciu a implementáciu, problémy však spôsobujú nedostatočne fungujúce inštitúcie a nerozvinuté implementačné procesy. Nedostatky môžu byť spôsobené jednak ekonomickou situáciou krajín, slabou občianskou spoločnosťou, ale aj nízkym povedomím o európskom práve a nedostatočnou organizáciou inšpekcie práce. Krajiny sa síce snažili a snažia o rýchlu transpozíciu smerníc, najmä počas prístupového procesu, následne majú však problémy s jeho implementáciou a monitorovaním, alebo s vynucovaním práva, kvôli nedostatkom v súdnictve.

3 Prístupový proces Slovenska do EÚ a jeho vplyv na legislatívu

Vstup Slovenska do EÚ so sebou priniesol množstvo zmien nielen pre slovenskú ekonomiku a politiku, ale do výraznej miery bolo ovplyvnené aj slovenské zákonodarstvo. Európska únia síce garantuje členským štátom rozhodovacie kompetencie a v čo najväčšej miere sa snaží fungovať na princípoch subsidiarity a demokracie, čoho svedkami sme najmä v poslednom období, kedy možno pozorovať približovanie sa Únie k občanom. Kritika je

však veľmi často nasmerovaná na Brusel kvôli veľkému vplyvu na legislatívu a európskej zaangažovanosť v regulácii, podľa kritikov často v nezmyselných oblastiach.

Prvé legislatívne zmeny začali byť vykonávané na Slovensku už podpisom asociačnej dohody v roku 1993. Slovensko muselo ešte pred svojim vstupom do EÚ výrazne prispôbiť svoje platné zákony, aby formálne spĺňalo kritériá na prijatie do Spoločenstva. Už na splnenie samotných Kodanských kritérií sú prístupujúce krajiny povinné vykonať určité reformy v oblasti ekonomiky a politiky. V tomto období však bola legislatívna zmena prirodzená, pretože bola spätá nielen so snahou dostať sa do európskych štruktúr, ale súvisela s prirodzeným prechodom z totalitného na demokratický režim a so zmenou politického a ekonomického systému. V roku 1995 bola pre Slovenskú republiku vypracovaná Biela kniha o integrácii do vnútorného trhu, na základe ktorej mali byť vykonávané postupné kroky prispôbovania slovenskej legislatívy, avšak následne sa prístupový proces na určitý čas zastavil. Ten sa znovu naštartoval až po parlamentných voľbách v roku 1998.

Jedným z dôležitých krokov prístupového procesu bola aproximácie (harmonizácia) slovenského právneho poriadku s právom EÚ, aby bolo pri pristúpení možné prijať *acquis communautaire*. Pri tomto procese bolo použitých viac nástrojov aproximácie: Asociačná dohoda (Európska dohoda zakladajúca pridruženie), Biela kniha,⁴ Partnerstvo pre vstup a národné programy pre prijatie *acquis communautaire*. Z nich najdôležitejší bol Národný program prispôbovania právneho poriadku SR právu ES/EÚ v oblasti vnútorného trhu z roku 1997 a Národný program pre prijatie *acquis communautaire* (NPAA). Biela kniha analyzovala stav právnych poriadkov krajín strednej a východnej Európy a obsahovala odporúčania, ktoré by krajiny mali nasledovať na dosiahnutie želaného stavu vo svojich legislatívach približujúcich sa tej európskej.

Ako prioritné oblasti aproximácie práva boli počas prístupového procesu označené viaceré konkrétne oblasti: colné právo, firemné právo, bankové právo, dane a vedenie účtov obchodných spoločností, duševné vlastníctvo, ochranu pracovníkov na pracovisku, finančné služby, pravidlá hospodárskej súťaže, ochranu zdravia a života ľudí, zvierat a rastlín, ochranu spotrebiteľa, nepriame zdanenie, technické pravidlá a technické normy, zákony a predpisy o jadrovej energii, dopravu a životné prostredie.⁵

V rámci negociačných kapitol sa rokovalo o 31 oblastiach. Podľa hlavného vyjednávača Jána Fígľa by sa dali negociačné kapitoly rozdeliť do niekoľkých okruhov:

⁴ Biela kniha Komisie ES o príprave pridružených štátov strednej a východnej Európy na začlenenie do vnútorného trhu Únie.

⁵ KUNOVÁ, V. (2003): Od pridruženia ku vstupu Slovenskej republiky do Európskej únie.

kapitoly súvisiace s vnútorným trhom, finančné, menové, daňové a colné kapitoly, kapitoly týkajúce sa jednotlivých sektorov hospodárstva, zvlášť by sa dalo hovoriť o kapitolách o poľnohospodárstve a vodnom hospodárstve, ktoré sú v EÚ obzvlášť citlivé. Ďalej sa negociovalo o vonkajších vzťahoch, spravodlivosti a vnútorných záležitostiach a tiež o kultúrno-spoločenských kapitolách.⁶

Už prístupovým procesom sa teda výrazne zmenil právny poriadok Slovenska a pramene práva sa rozšírili o medzinárodné zmluvy. Hoci už aj pred tým malo Slovensko uzavretých viacero medzinárodných zmlúv, zásadný rozdiel v zmluvách týkajúcich sa EÚ bol a je v tom, že tieto, na rozdiel od ostatných medzinárodných zmlúv sa priamo dotýkajú vnútroštátnych záležitostí a nie len tých medzinárodných, alebo aspoň medzištátnych, ktoré by sa v rámci jedného štátu nedali samostatne efektívne vyriešiť. Preto je pravdepodobnejšia aj situácia konfliktu medzi národným a európskym právom, ktoré by mohli upravovať tú istú problematiku a preto musela byť upravená aj prednosť európskeho práva pred národným právom. Slovensko sa vstupom do EÚ muselo vzdať niektorých svojich kompetencií, ktoré patrili do rozhodovania EÚ.

Je dôležité si uvedomiť aj to, že únieové právo je vo zvláštnej situácii, pretože teoreticky hovoríme o jeho nadradenosti, ktorá sa však dá spochybniť tým, že únieové právo je vykonávané pomocou vnútroštátneho práva alebo minimálne na vnútroštátnej úrovni. Prednosť práva EÚ nie je priamo zakomponovaná v zakladajúcich zmluvách, teda v primárnom práve EÚ, ale vyplýva z judikatúry Súdneho dvora.

V nadväznosti na prístupový proces bolo potrebné vykonať aj novelizáciu Ústavy SR, ktorá prebehla v roku 2001. V článku 2 odseku 2 Ústavy SR sa píše, že Slovensko dodržiava pravidlá medzinárodného práva, medzinárodné zmluvy, ktorými je viazaná a ďalšie medzinárodné záväzky. V tomto článku je vyslovene garantované aj rešpektovanie legislatívy EÚ, nakoľko to vyplýva z medzinárodných zmlúv (z prístupovej zmluvy k SR k ES). Článok 7 Ústavy zaručuje Slovensku možnosť vstúpiť do štátoprávneho zväzku s inými štátmi. Takéto konanie musí byť realizované ústavným zákonom a na základe rozhodnutia v referende. V 2. odseku tohto článku sa hovorí konkrétne o tom, že Slovensko môže preniesť časť právomocí na Európske spoločenstvá a na Európsku úniu. Zároveň majú právne záväzné akty ES a EÚ prednosť pred zákonmi SR. Akty ktoré vyžadujú implementáciu budú realizované zákonom alebo nariadením vlády.

⁶ FÍGEL, J. – ADAMIŠ, M. (2003): Slovensko na ceste do Európskej únie: Kapitoly a súvislosti. Dostupné na internete: <<http://www.cpep.sk/fileadmin/Dokumenty/publikacie/skeu.pdf>>

Najčastejším nástrojom, pomocou ktorého EÚ presadzuje legislatívne zmeny je smernica. Ako už bolo spomenuté smernica určuje len ciele, ktoré by mali byť dosiahnuté a členský štát si vyberá vlastné prostriedky a nástroje, akými tieto ciele dosiahne. Na implementovanie smernice je potrebné prijať transpozičný predpis. Smernica obsahuje konečný termín, do kedy je nevyhnutné aby prebehla transpozícia do vnútroštátneho práva a tým dáva členským krajinám určité časové obdobie na zosúladenie legislatívy a zohľadnenie národných špecifik. Popri cieľoch zblížovania právnych poriadkov členských štátov s EÚ je najdôležitejším cieľom smerníc podpora existencie jednotného trhu EÚ. Vnútroštátne vykonávacie opatrenia slúžia na zavádzanie európskej smernice do praxe v členskom štáte. Realizujú sa formou zákonov. Zákony všetkých členských krajín vo forme vnútroštátnych vykonávacích opatrení sú zverejňované v databáze EUR-Lex. Pre porovnanie toho, do akej výraznej miery bola legislatíva Slovenska ovplyvňovaná zo strany EÚ uvádzame počet vnútroštátnych vykonávacích predpisov prijatých pred vstupom do EÚ a po vstupe. Do roku 2004 sa prijalo 1091 vnútroštátnych vykonávacích aktov a po roku 2004 ich bolo do dnešného dňa prijatých 1334. V nasledujúcej tabuľke je uvedený ich počet počas jednotlivých rokov po vstupe do EÚ.

Tabuľka 2: Vnútroštátne vykonávacie predpisy prijaté Slovenskom po vstupe do EÚ

2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
199	130	237	179	101	110	114	122	56	83	3

Zdroj: vlastné spracovanie autora podľa EUR-Lex

Pri vydaní novej európskej smernice príslušné ministerstvo vždy analyzuje právny poriadok so zreteľom na preskúmanie právnych aktov, ktoré bude potrebné v súvislosti s danou smernicou upraviť. S prijatím jednej smernice je často potrebné v národných legislatívach upraviť viacero osobitných právnych predpisov. Napríklad pri smernici č. 2006/123/ES o službách na vnútornom trhu dospelo Ministerstvo hospodárstva vo svojej analýze k záveru, že s danou smernicou bude potrebné pozmeniť až 25 právnych predpisov obsahujúcich povoloňacie režimy a liberalizovať ich.⁷

Jednou z najzávažnejších zmien, ktoré zasiahli oblasť normotvorby na Slovensku bola ústavná zmena vzťahov delby moci medzi vládou a parlamentom.⁸ Zmenila sa tvorba práva

⁷ MHSR. (2009): Vnútny trh, obchod a služby. Dostupné na internete: <<http://www.economy.gov.sk/transpozicia-a-implementacia-smernice-v-sr--2007-2010-/127903s>>

⁸ PROCHÁDZKA, R. (2004). Slovenské právo na ceste do Európy – a naopak o dopade prístupového procesu na právny poriadok SR. s. 30.

v tom smere, že vláde sa umožnilo vydávať nariadenia na vykonanie Európskej dohody o pridružení a na vykonávanie niektorých medzinárodných dohôd, to znamená, že vláda mohla prijímať aproximačné nariadenia vlády bez zásahov rozhodnutia parlamentu. Tento krok mal negatívny vplyv na legitimitu aproximačných nariadení. Kritiku si zasluhuje aj fakt, že pred vstupom do EÚ počas prístupového procesu sa veľmi často používalo skrátené legislatívne konanie, ktoré urýchlilo prijímanie právnych aktov. Ďalšou výraznou zmenou, ktorú spôsobila aproximácia práva s právom EÚ je rozvoj inštitucionálneho prostredia. Na Slovensku sa vytvorilo množstvo nových inštitúcií alebo odborov v rámci existujúcich inštitúcií, ktoré sa venovali skúmaniu aproximácie práva. Za zmienku stojí najmä Inštitút pre aproximáciu práva, ale aj rôzne vzniknuté odbory a úrady na jednotlivých ministerstvách.

4 Situácia transpozície práva na Slovensku

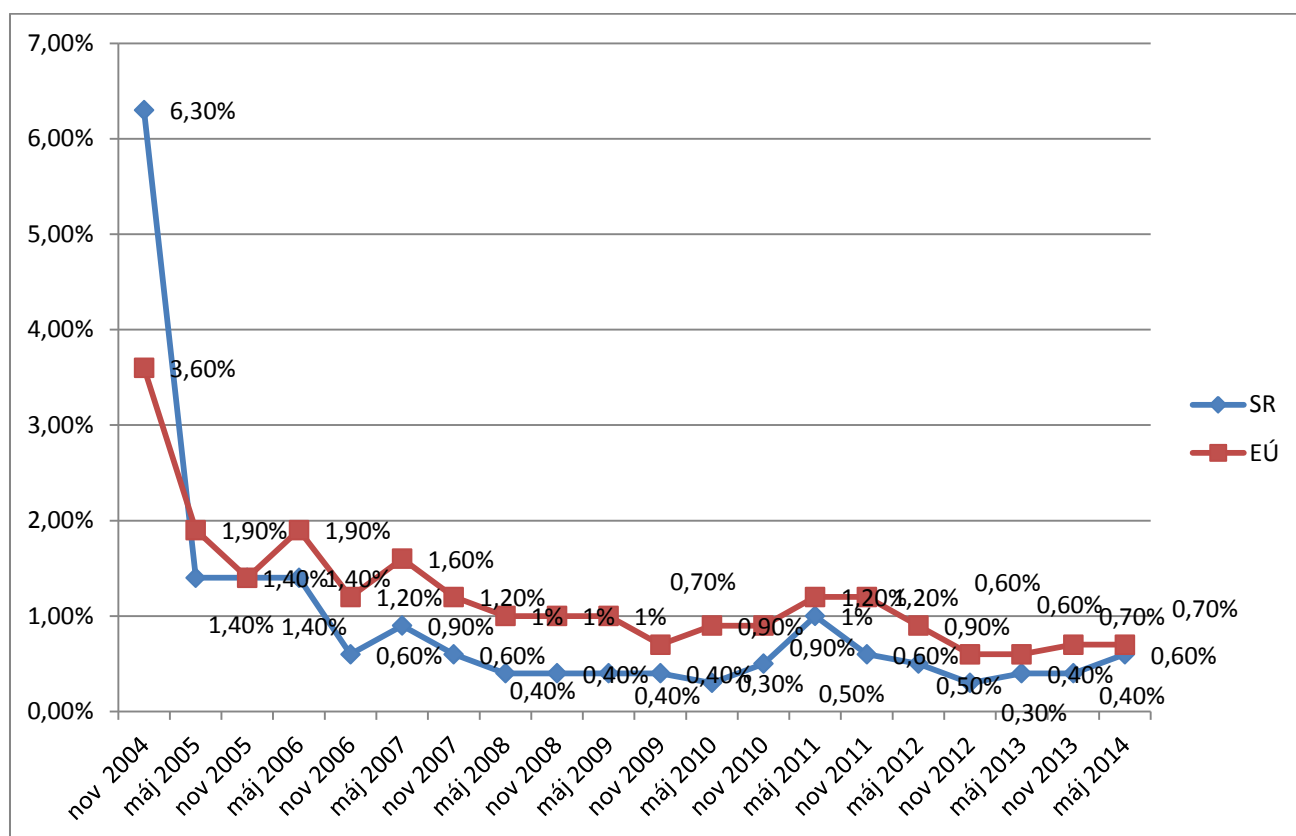
Európska komisia (EK) preveruje každé 2 mesiace stav implementácie nariadení do právnych poriadkov členských krajín podľa konečných vyžadovaných termínov transpozície uvedených v nariadeniach. Krajiny sú preto povinné komunikovať s EK implementačný proces práva EÚ. V prípade, že neupovedomia EK o implementačnom procese, EK im posieľa tzv. letter of formal notice for non-communication. V oznamovaní je na tom SR pomerne dobre. Do mája 2014 jej bolo poslaných len 5 takýchto upozornení, čo je druhé najmenšie množstvo z pomedzi všetkých krajín EÚ. V roku 2013 to bolo 15 upozornení, v roku 2012 7 a v roku 2011 35 upozornení čo nás radí medzi priemerné krajiny v počte obdržaných letter of formal notice.

Transpozičný deficit Slovenska v súvislosti s predpismi týkajúcimi sa jednotného trhu je na úrovni 0,6 %, čo je pod priemerom EÚ (0,7 %) a výrazne pod cieľovou hodnotou, ktorá je stanovená na úrovni 1 %. Transpozičný deficit znamená rozdiel medzi predpismi prijatými na úrovni EÚ a medzi predpismi, ktoré sú v platnosti v členských krajinách, berúc do úvahy termíny, v rámci ktorých je vyžadované vykonať transpozíciu. Do transpozičného deficitu sa zarátavajú nariadenia, ktorých transpozícia nebola oznámená zo strany členského štátu EK, ktorých transpozícia bola len z časti odkomunikovaná s EK ale aj nariadenia, ktoré síce boli transponované a aj riadne oznámené, ale bol v ich prípade začatý proces infringementu. Slovensko malo k máju 2014 7 takýchto nariadení. Priemerná zdržanie v transpozícii smerníc, ktoré nie sú transponované načas je na Slovensku 5,2 mesiaca, pričom európsky priemer je až 7,5 mesiacov. Naopak, vyšší ako priemer je na Slovensku počet právnych predpisov, ktoré sú

na Slovensku transponované nesprávne. Ich priemerný podiel je až 0,8 % (priemer EÚ je 0,7 %).

Proces infridgementu je nástrojom na prinútenie členského štátu, ktorý nedodržiava zmluvný záväzok, prebrať alebo správne implementovať príslušné právo EÚ na vlastnom území. Proces môže končiť podaním podnetu zo strany Komisie na Európsky súdny dvor, ktorý môže vyvodiť voči členskému štátu sankcie za neplnenie záväzkov.⁹

Graf 1: Transpozičný deficit Slovenska

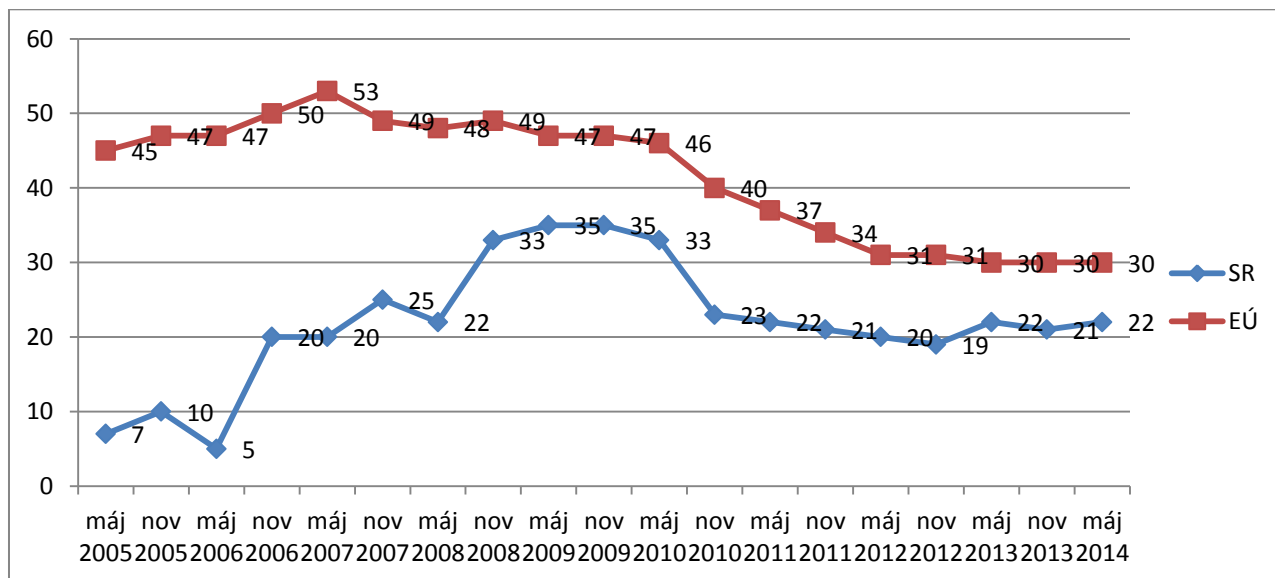
Zdroj: Vlastné spracovanie autora podľa EK: Single Market Scoreboard - Slovakia

Čo sa týka procesu infridgementu, Slovensko má v súčasnosti otvorených 22 prípadov (priemer EÚ je 30). Prípady sú rozptýlené v rôznych oblastiach a nie je žiadna, v ktorej by sa prejavila výraznejšia koncentrácia prípadov. Priemerná doba vyriešenia týchto prípadov je 23 mesiacov. Ak sa vezme do úvahy početnosť prípadov infridgementu a priemerná doba ich vyriešenia, Slovensko patrí medzi 3 krajiny s najlepšimi výsledkami. V posledných piatich rokoch malo Slovensko len 1 prípad, ktorý nebol vyriešený v rámci procesu infridgementu a

⁹ STAROŇOVÁ, K. – KIŠDURKA M. (2013): Transpozícia v nových členských krajinách EÚ. Dostupné na internete: <<http://www.sav.sk/journals/uploads/03041121STARONOVA%20-%20KISDURKA%20OK%20Final.pdf>>

bol postúpený na Súdny dvor preto je priemerná doba vyriešenia prípadov pred Súdnym dvorom pre Slovensko najlepšia v EÚ, len 1,4 mesiaca (v porovnaní s priemerom 18,3 mesiacov). Najviac otvorených prípadov infringementu sme mali v roku 2009, kedy ich bolo až 35 a najmenej v máji 2005, len 5 prípadov.

Graf 2: Počet infringement procesov na Slovensku

Zdroj: Vlastné spracovanie autora podľa EK: Single Market Scoreboard - Slovakia

Záver

V predkladanom článku je demonštrovaný výrazný vplyv európskej legislatívy na národný právny poriadok členských krajín so zameraním sa na Slovensko, ktorý je vo výraznej miere prítomný už počas prístupového procesu, keď kandidátska krajina musí prispôbovať svoj právny poriadok. Článok taktiež približuje úspešnosť transpozície práva na Slovensku. Podľa zistení vyplýva, že Slovensko sa zaraďuje v EÚ medzi priemerné krajiny s inklináciou ku krajinám s lepšou implementáciou európskej legislatívy. Prečo je to tak pomáhajú vysvetliť faktory vplývajúce na proces transpozície, ktoré sú tiež opísané v článku a dajú sa aplikovať na Slovenské právne a politické prostredie.

Nezaujatosť autora ani ku kritike ani ku chvále vplyvu európskej legislatívy na legislatívu Slovenska bude v závere vyvážená vymenovaním pozitív a negatív tohto vplyvu. Ako výhody vplyvu európskej legislatívy možno považovať modernizáciu slovenského právneho poriadku, jeho zosystematizovanie, odstránenie politických vplyvov, nakoľko kompetencie vlády sú do istej miery obmedzené zo strany EÚ. Za ďalšiu výhodu by sa dalo považovať aj vytvorenie kompatibility právnych poriadkov členských krajín EÚ. Na druhej

strane za nevýhodu vplyvu EÚ na legislatívu Slovenska by sa dala označiť strata národných rozhodovacích kompetencií, ktoré sú okresané zo strany EÚ, ďalej často kritizovaný problém demokratickej legitimity legislatívy EÚ a tak isto aj zvýšená administratívna záťaž, ktorá je vyvíjaná na rôzne národné inštitúcie, ktoré sú zapojené do tvorby a aproximácie práva.

Zoznam použitej literatúry

1. EUR-LEX. (2014): Vnútroštátne vykonávacie opatrenia. [online]. In: *EUR-Lex*, 2014. [cit.08.10.2014]. Dostupné na internete: http://eur-ex.europa.eu/search.html?lang=sk&SUBDOM_INIT=MNE&DTS_DOM=NATIONAL_LAW&type=advanced&DTS_SUBDOM=MNE&qid=1417450006870&instInvStatus=ALL&AU_CODED=SVK
2. NATIONAL_LAW&type=advanced&DTS_SUBDOM=MNE&qid=1417450006870&instInvStatus=ALL&AU_CODED=SVK>
3. EURÓPSKA KOMISIA. (2014): Single Market Scoreboard: Slovakia. [online]. In: *Euopen Commison*, 25.08.2014. [cit. 09.10.2014]. Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/internal_market/scoreboard/performance_by_member_state/slovakia/index_en.htm
4. FÍGEL, J. – ADAMIŠ, M. (2003): *Slovensko na ceste do Európskej únie: Kapitoly a súvislosti*. Bratislava: Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku, 2003. ISBN 80-968148-4-2. [online]. 2003. [cit. 10.10.2014]. Dostupné na internete: <http://www.cpep.sk/fileadmin/Dokumenty/publikacie/skeu.pdf>
5. HURNÁ, L. a RUSIŇÁK, P. (2010): *Právo Európskej únie*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2010. ISBN 978-80-225-3048-4.
6. KUNOVÁ, V. (2003): Od pridruženia ku vstupu Slovenskej republiky do Európskej únie, In: Čorba, J.: *Európske právo na Slovensku. Právny rozmer členstva Slovenskej republiky v Európskej únii*, Bratislava: Kalligram, 2003. ISBN 80-968886-1-7.
7. MINISTERSTVO HOSPODÁRSTVA SR. (2009): Vnútny trh, obchod a služby. [online]. In: *MHSR*. 2009. [cit. 09.10.2014]. Dostupné na internete: <http://www.economy.gov.sk/transpozicia-a-implementacia-smernice-v-sr--2007-2010-127903s>
8. PROCHÁDZKA, R. (2004): Slovenské právo na ceste do Európy - a naopak o dopade prístupového procesu na právny poriadok SR. In: Bilčík, V.: *EÚ Monitoring 2003*. Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku, 2004. ISBN 80-968148-7-7.
9. STAROŇOVÁ, K. - KIŠDURKA M. (2013): Transpozícia v nových členských krajinách EÚ. [online]. In: *Sociológia*, 2013, roč. 45, č. 1. [cit. 07.10.2014]. Dostupné na internete: <http://www.sav.sk/journals/uploads/03041121STARONOVA%20-%20KISDURKA%20OK%20Final.pdf>
10. Zmluva o fungovaní Európskej únie v znení Lisabonskej zmluvy. (2007).

Ing. Bianka Bittmannová

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov
a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska 1/b
852 35 Bratislava 5
e-mail: bianka.bittmannova@euba.sk

Teoretické vymedzenie vybraných bezpečnostných sektorov

Lucia Borošová

Abstrakt

Začiatkom 90. rokov Kodaňský inštitút pre výskum mieru na čele s B. Buzanom skúmal bezpečnosť postbipolárneho sveta. Bezpečnostná agenda sa začala zaoberať nielen tradičnou vojenskou bezpečnosťou, ale aj politickými, ekonomickými, sociálnymi a environmentálnymi faktormi, ktoré na bezpečnosť vplývajú. Dochádza k rozšíreniu konceptu bezpečnosti. Je možné hovoriť o redefinícii konceptu bezpečnosti, ku ktorému došlo v rovinách horizontálnej a vertikálnej úrovne. Na vertikálnej úrovni sa okrem štátu vyskytuje aj spoločnosť a jednotlivci. Na základe uvedeného delíme sektory bezpečnosti nasledovne: vojenský, politický, ekonomický, sociálny a environmentálny.

Kľúčové slová: bezpečnosť, sektory, Kodanská škola

JEL klasifikácia: F72, D79, F59

Abstract

The Copenhagen Peace Research Institute, headed by B. Buzan, studied the security of the post-bipolar world. Security agenda started to focus not only traditional military security but also political, economic, social and environmental factors that have an impact on safety. There is a widening of the notion of security. Is it possible to talk about the redefinition of the concept of security, which occurred in planes horizontal and vertical levels. On a vertical level, in addition to the state and society also occurs individual. The security sectors are divided as follows: military, political, economic, societal and environmental.

Keywords: Security, Security Sector Reform, Copenhagen School

JEL classification: F72, D79, F59

Úvod

Vychádzajúc z konceptu Kodaňskej školy, môžeme tvrdiť, že aktérmi v medzinárodnom politickom systéme nie sú len štáty, ale spolu s nimi aj medzinárodné organizácie, vnútroštátne skupiny a jednotlivci. Na základe uvedeného delíme oblasti do piatich sektorov nasledovne: vojenský, politický, ekonomický, sociálny a environmentálny. V súčasnosti, vzhľadom k neustálemu vývoju v oblasti bezpečnosti je potrebné rozšíriť týchto päť sektorov o ďalšie dva – energetický a informačný. Článok je zameraný na základné sektory, energetickému a informačnému sektoru sa pozornosť nevenuje, pretože si vyžadujú samostatnú časť. Vychádzajúc z konceptu Kodaňskej školy je potrebné v úvode definovať základné pojmy – sekuritizujúci aktér, funkčný aktér a referenčný objekt. Sekuritizujúci aktér predstavuje entitu, ktorá sa venuje určitému problému ako bezpečnostnej hrozbe. Dynamiku

a rozhodovanie v rámci istého sektora ovplyvňuje funkčný aktér. Referenčný objekt je možné vnímať ako entitu, existenčne ohrozenú, ktorá má legitímny nárok na prežitie.¹

1 Vojenský sektor

Vojenská bezpečnosť bola v minulosti spojená so schopnosťou zaistenia suverenity štátu, zaistenia jeho vojenských záujmov a územnej celistvosti. Vznik medzinárodných bezpečnostných organizácií v druhej polovici 20. storočia prispel k eliminácii konfliktov použitím vojenskej sily. Do popredia sa dostalo mierové riešenie sporov, pričom vektor posunu smerom od „hard power” sa posúva k „soft power“. Využívanie vojenskej sily v súčasnosti už nezohráva dominantnú úlohu. Väčšina štátov sa na druhej strane snaží o integráciu do rozličných bezpečnostných, prípadne ekonomických organizácií, čo zaisťuje štátom poskytovanie vojenskej pomoci v prípade vzniku ozbrojeného konfliktu. Štáty sa nemusia spoliehať len sami na seba.

Vo vojenskom sektore je najvýznamnejším referenčným objektom štát. Aktérmi sekuritizácie sú vládnuce elity štátu a to hlavne z dôvodu, že disponujú rozsiahlymi vojenskými prostriedkami a predovšetkým preto, že politické elity disponujú mocou a majú právo vládnuť. Okrem toho, majú právo kontrolovať územie štátu a v neposlednom rade sa vyznačujú legitímnym právom použiť ozbrojené sily. Vnútorne a vonkajšie procesy týkajúce sa daného štátu ovplyvňujú otázky vojenskej bezpečnosti.² Prostredníctvom nich si ľudské spoločenstvo vytvára a udržiava systémy vlády. Agenda vojenskej bezpečnosti sa zameriava na odvrátenie hrozieb vnútorného a vonkajšieho charakteru. Môže zahŕňať použitie vojenskej sily na dosiahnutie obrany štátu, či vlád proti nevojenským hrozbám, ktoré sú často predstavované zo strany imigrantov, alebo súperiacich ideológií.

Aj napriek tomu, že vojenský sektor a politický sektor tvoria dve konceptuálne odlišné oblasti, sú medzi sebou úzko prepojené. Prepojenie je možné charakterizovať dvoma smermi, a to smerom dovnútra štátu a smerom von. V prvom prípade, ide o posilňovanie a udržiavanie štátnych štruktúr a v druhom prípade, smerom von, ide o upevňovanie pozície štátu v medzinárodnom systéme a vzťahov medzi jednotlivými subjektmi tohto systému navzájom. Vo vnútroštátnej oblasti patrí medzi hlavné funkcie vlády okrem udržiavania občianskeho poriadku a mierového stavu aj zachovanie teritoriálnej súdržnosti. Vojenská bezpečnosť sa sústreďuje na schopnosť vlády zachovať občiansky poriadok, územnú integritu a existujúci

¹ Pozri: BUZAN, B., WAEVER, O. (2003): *Regions and Powers. The Structure of International Security*.

² BUZAN, B., WAEVER, O., DE WILDE, J. (1998): *Security. A new Framework for Analysis*.

systém vlády aj v tom v prípade, že je hrozba vnútroštátneho charakteru vnímaná ako potenciálna. Revolučné, teroristické a zločinecké organizácie predstavujú typické formy takzvanej „vnútornej opozície“.

Vestfálsky štát ako moderná forma štátu stojí v protiklade k feudálnym systémom, pretože štát v modernom chápaní predstavuje jediného legitímneho vykonávateľa sily, je teda jediným legitímnym referenčným objektom vojenskej bezpečnosti. V oblasti vojenskej sekuritizácie je potenciálnym referenčným objektom náboženstvo. V súčasnom medzinárodnom systéme sa nedá oddeliť od štátu, alebo národa. V úlohe referenčného objektu vojenskej bezpečnosti náboženstvo nedokázalo konkurovať štátu, s výnimkou extrémistických siekt. Skupiny separatistov a revolucionárov ako i ďalších zoskupení, ktorých cieľom je založenie nového štátu, predstavujú pre štát, už spomínanú, vnútornú opozíciu. Do tejto kategórie je možné zahrnúť separatistické a autonomistické hnutia, ako i povstalecké hnutia. Veľmi často sa preto tieto „would be states“ stávajú predmetom ozbrojených aktivít a vojenských záujmov a objektom sekuritizácie.³

Na úrovni vnútroštátnej bezpečnosti tvorí inštitucionalizovanú súčasť spoločnosti polícia, ktorá zaisťuje jej plynulé fungovanie. Z tohto aspektu je spoločnosť ako celok, referenčným objektom sekuritizácie a hlavní aktéri sú predstavovaní aktívnymi politikmi a inštitúciami štátu. Z hľadiska abstraktnej roviny môžu byť za referenčné objekty vojenskej bezpečnosti považované zákazy šírenia jadrových, biologických, či chemických zbraní a princípy medzinárodného práva a rovnováhy síl. Niektoré štáty sa snažia postaviť si svoju vlastnú bezpečnosť na zákaze šírenia jadrových zbraní, čím sa snažia presvedčiť ostatných, že pokiaľ zbrane tohto typu získajú do vlastníctva iné štáty, ohrozí sa bezpečnosť celého medzinárodného systému.

Vo vojenskom sektore existuje množstvo aktérov, ktorí síce nepatria do kategórie referenčných objektov, ale ovplyvňujú jeho dynamiku fungovania. Do tejto kategórie môžeme zaradiť subjekty ozbrojeného násilia, ktoré tvoria výrobcovia prostriedkov ozbrojeného násilia, armádne zbory a vojenský priemysel. Na vojenskú a zahraničnú politiku štátu pôsobí súbor podjednotiek. Vojenská politika je ovplyvňovaná najmä činnosťou ministerstva financií, obrany a zahraničných vecí. Armádne zložky na základe svojich požiadaviek ovplyvňujú plánovanie vojenskej stratégie a investícií. V určitej miere sa na ovplyvňovaní vojenskej bezpečnosti podieľajú aj súkromné sféry, ktoré sú predstavované firmami tvoriacimi vojenský priemysel.

³ ROE. P. (2005): Ethnic Violence and the Societal Security Dilemma.

2 Ekonomický sektor

Ekonomická oblasť je najdôležitejšou oblasťou pre liberálov, ktorí zastávajú názor, že základ spoločenskej štruktúry by malo tvoriť hospodárstvo. Fungovanie trhu by malo byť postavené na báze slobody a bez štátnych zásahov. Pre zabezpečenie politicko-právnej a vojenskej bezpečnosti, ako aj pre zabezpečenie spoločenskej štruktúry je štátny aparát nenahraditeľný. Liberálny ideál je založený na odstránení bariér obmedzujúcich pohyb tovaru, kapitálu a služieb na globálnej úrovni a spočíva v rozpustení jednotlivých národných ekonomík. Sektor ekonomickej bezpečnosti je ovplyvňovaný liberálnou agendou a snahou o implementáciu agendy do jednotlivých oblastí výroby, obchodu a finančných tokov.

Ekonomický sektor sa vyznačuje množstvom referenčných objektov. Je sporné, čo všetko je možné do tejto kategórie zaradiť. Za najvýraznejšiu jednotku ekonomického sektoru je možné považovať firmu, ktorá podlieha pravidlám trhu a v prípade, že prestáva generovať zisk, zaniká. Za najvýznamnejší referenčný objekt v ekonomickom sektore je možné považovať štát, ktorý na rozdiel od firiem disponuje nástrojmi nevyhnutnými pre sekuritizáciu. Na referenčnom objekte závisí charakter existenčnej hrozby ekonomického typu.⁴

Ekonomickú bezpečnosť môžeme chápať z pohľadu jednotlivca ako otázku naplnenia základných ľudských potrieb, kde môžeme zahrnúť potravinovú bezpečnosť v prípade problematiky hladomoru, humanitárnu pomoc a problematiku chudoby. Chudoba je aktuálny problém globálneho charakteru, ktorý vedie k dlhodobým negatívnym účinkom, ako sú nízka pôrodnosť a pokles populácie, marginalizácia obyvateľstva, k rastu kriminality a extrémizmu.

3 Politický sektor

V rámci realizmu a liberalizmu patril politický sektor ku klasickým vymedzeniam bezpečnosti. Vzhľadom k tomu, že sekuritizačný proces prebieha prostredníctvom politického rozhodovania, je podľa Kodanskej školy, politický sektor považovaný za súčasť každého zo všetkých sektorov. Ohrozenie suverenity štátu tvorí jadro politického sektoru a plynie z vojenských a nevojenských zdrojov. Vojenským hrozbám sa venuje vojenský sektor bezpečnosti a nevojenské hrozby ohrozujúce štátnu suverenitu môžeme zaradiť do politického sektora. Je možné tvrdiť, že celá bezpečnosť je vo svojej podstate politická, ale na druhej strane, v prípade politického sektora sa hrozby vyznačujú prevažne politickou povahou. Politické hrozby napádajú organizačnú stabilitu štátu. Hrozby sa môžu prejavovať v podobe

⁴ BUZAN, B. (2000): The theory and practice of power in international relations: past and future In: Ciprut, Jose V, (ed.) The Art of the Feud: Reconceptualizing International Relations.

vytvárania tlaku na vládu, za účelom presadenia istej politickej línie, v podobe deštrukcie politickej štruktúry štátu a aj v oslabovaní štátu pred možným vojenským útokom. V prípade, že je objektom hrozby slabý štát, hrozby politického charakteru môžu vyvolávať rovnako veľké obavy ako hrozby vojenské. Politické hrozby sa môžu týkať udelenia, prípadne odmietnutia politického uznania, problémov s politickou legitimitou. V takýchto prípadoch hovoríme o čisto politických hrozbách, pretože nevyužívajú prostriedky a nástroje z iných sektorov.⁵

Cieľom politických hrozieb je národná identita, vládnuca ideológia a inštitúcie, prostredníctvom ktorých je idea štátu vyjadrená. Vektor pôsobenia politických hrozieb môžeme označiť v dvoch smeroch: proti vnútornej legitimitě a proti externej legitimitě, teda vonkajšiemu uznaniu štátu ako štátu. Vonkajšie hrozby tak môžu podkopávať ideologickú legitimitu štátu, aj keď nie sú namierené voči legitimitě. Za hlavný referenčný objekt politického sektora môžeme považovať štát. Medzi ďalšie objekty, ktoré fungujú buď paralelne so štátom, alebo ho nahrádzujú, zaraďujeme politické organizácie. Za určitých okolností sa ako referenčné objekty môžu uplatniť spoločenské skupiny bez vlastnej štátnosti, samostatne organizované, kde môžeme zaradiť rôzne etnické a národnostné menšiny a klany, ktoré si dokázali zriadiť politické inštitúcie. Disponujú pomerne vysokým stupňom donucovacej moci a dostatočnou mierou inštitucionalizácie, transnacionálne hnutia, ako i Európska únia. Ak bol referenčným objektom sekuritizácie štát, potom aktérom sekuritizácie bola vláda.

Slabé štáty sa vyznačujú nedostatočne pevným, respektíve nestabilným zakotvením štátnosti, preto sú pre ne typické hrozby interného charakteru. Autorita vlády v slabom štáte je napádaná vo väčšom rozsahu v porovnaní so silnými štátmi. Základná štruktúra v prípade silných štátov je zvyčajne akceptovaná rovnako ako základná legitimita vlády. V slabých štátoch je rozšíreným javom politické násilie a pod tlak sa často dostávajú základné inštitúcie a ústredné ideologické hodnoty. V liberálno – demokratickom štáte, v silnom štáte, existuje presvedčenie, že jediným legitímnym reprezentantom národného štátu je vláda.

Z aspektu silného štátu je možné chápať národnú bezpečnosť ako ochranu jednotlivých zložiek štátu pred vonkajšími vplyvmi. V súvislosti s aktérmi bezpečnosti a referenčnými objektmi je potrebné zdôrazniť aj systémové referenčné objekty, ktoré môžu predstavovať inštitúcie a organizácie medzinárodného systému vládnutia, ktoré sú zo strany štátnych a medzinárodných obchodných elít považované za dôležité predpoklady pokračujúcej politickej

⁵ BUZAN, B., WAEVER, O., DE WILDE, J. (1998): Security. A new Framework for Analysis.

stability. Individuálnej stabilizácii politických jednotiek tak môžu napomáhať, prípadne uchovávať stabilitu, kolektívne inštitúcie. Vzhľadom k princípom medzinárodnej spoločnosti, ktorých podstata je zakotvená v medzinárodnom práve, sekuritizačnými aktérmi, odvolávajúcimi sa na systémové referenčné objekty sú v prvom rade štáty. Veľkú úlohu v tomto procese zohrávajú médiá globálneho rozmeru a v nemalej miere i medzinárodné mimovládne organizácie. Väčšina jednotiek je v politickom systéme pomerne ľahko identifikovateľná v porovnaní s inými sektormi, avšak systémové referenčné objekty sú obvykle otvorené sekuritizácii z mnohých strán. Množstvo aktérov rôzneho typu súperí o vymedzenie obsahu bezpečnosti pre širšiu oblasť medzinárodnej spoločnosti. Práve tieto snahy definujú bezpečnosť skupiny, kde aktér sekuritizácie stojí v centre ostrých politických konfliktov, aj keď túto skupinu oficiálne nezastupuje. Všeobecne môžeme tvrdiť, že otázky bilaterálneho a trilaterálneho charakteru sa stanú témami regionálnymi, keďže ostatní aktéri na základe svojho záujmu o konkrétny výsledok zaujmú vyhranenú pozíciu. Tak môže dôjsť ku globalizácii konfliktu, prípadne k zaangažovaniu iných štátov do sporu.

4 Spoločenská bezpečnosť

Spoločenský sektor je prepojený s národom. V minulosti bol národ považovaný za základnú jednotku bezpečnosti, ale pozornosť sa viac, ako na národnú bezpečnosť, sústredila na štát ako politickú, inštitucionalizovanú jednotku. Spoločenská bezpečnosť je taktiež prepojená s politickým sektorom bezpečnosti, aj keď sa jedná o dva rozdielne sektory. Fungovanie celého spoločenského sektoru sa organizuje na báze konceptu identity.⁶ Do pozornosti sa dostáva spoločenská neistota, ktorú môžeme charakterizovať ako stav ohrozenia ďalšej existencie a vývoja akéhokoľvek druhu spoločenstva. Vzhľadom k tomu, že sa jedná o ohrozenie spoločenstva a nie ohrozenie národa, môžeme do spoločenskej bezpečnosti zaradiť okrem národa i veľké skupiny so spoločnou identitou,⁷ preto by sme mohli hovoriť o spoločnosti na báze identity a nie o národnej bezpečnosti.

Spoločenská bezpečnosť je termín, ktorý nezodpovedá termínu sociálneho zabezpečenia. Má prevažne ekonomický charakter a týka sa jednotlivcov. Naopak, spoločenská bezpečnosť sa týka kolektívu, počtu osôb, ktoré sa vyznačujú vlastnou identitou. Spoločnosť je pojem, ktorý označuje obyvateľstvo štátu, pričom hovoríme o skupine, ktorá sa

⁶ SUCHÝ, P. (2003) Pozice bezpečnostních a strategických studií v rámci studia mezinárodních vztahů. Obrana a strategie.

⁷ Skupiny môžu mať v niektorých regiónoch dôležitejšie postavenie ako národ, môže sa jednáť o skupiny náboženského, etnického a rasového charakteru.

nevyznačuje vlastnou identitou.⁸ Terminologické komplikácie môžeme označiť aj pri pojme národ. Z prvého aspektu sa za národ považuje súbor osôb, ktoré žijú v jednom štáte, v druhom prípade sa týmto termínom označuje súhrn osôb – etnické spoločenstvo s rovnakým jazykom, pôvodom a kultúrou. V prvom prípade môžeme na národ pozerat' ako na politickú entitu, zatiaľ čo v druhom prípade ako na etnické spoločenstvo. V dôsledku vertikálneho a horizontálneho súperenia a vplyvom migrácie dochádza k ohrozovaniu identity.⁹ Obyvateľstvo je buď nútené prispôbiť sa susedným kultúrnym a jazykovým vplyvom, alebo sa v dôsledku politickej integrácie obyvateľstvo prestane vnímať ako komunita. V dôsledku migrácie sa môže zmeniť pôvodné zloženie obyvateľstva. Identita môže byť ohrozená negatívnymi vplyvmi hladomoru, vojen, prírodnými katastrofami, keď dochádza k úbytku obyvateľstva. Spoločnosť sa môže voči hrozbám chrániť dvoma spôsobmi a to buď prostredníctvom aktivít, ktoré uskutočňuje samotné spoločenstvo, alebo prostredníctvom legislatívnych opatrení, ktoré prijíma štát. V niektorých prípadoch spoločnosť nepotrebuje zásah zo strany štátu a s existenčným ohrozením identity si poradí samo. Spoločenské hrozby možno vnímať ako hrozbu pre samotnú spoločnosť, prípadne ako argument pre získanie nezávislej štátnosti. Referenčné objekty spoločenského sektora sú predstavované skupinami, ktorých identita je ohrozená. Sú to náboženské systémy, rasy, kmene, klany a národy, prípade národu podobné etnické skupiny, ktoré sú niektorými autormi považované za menšiny. V spoločenskom sektore zohrávajú dôležitú úlohu médiá, ktoré často krát zjednodušujú danú situáciu. Produktom mediálnej simplicity pre porozumenie konfliktnej situácie sú etnické a náboženské kategórie ako interpretačné nástroje.

5 Environmentálny sektor

V porovnaní s ostatnými sektormi má environmentálny sektor krátku históriu, pretože sa pozornosť na oblasť environmentálnej bezpečnosti sústredila od roku 1972, keď sa konala Konferencia OSN o životnom prostredí. V environmentálnom sektore sa najaktívnejšie prejavujú sociálne hnutia, vládne rezorty a medzinárodné organizácie. Na základe spolupráce dochádza k prepojeniu vedeckej a politickej oblasti. Vedecká oblasť je zameraná na výskum možných hrozieb environmentálneho druhu, ktoré by mohli ovplyvňovať existenciu ľudstva. Politická oblasť je zameraná na prijímanie rozhodnutí a pozostáva z rozhodovacieho procesu,

⁸ V tomto prípade termín spoločnosť označuje obyvateľstvo vo vnútri štátu, pričom toto obyvateľstvo sa skladá z množstva spoločenských jednotiek.

⁹ Pozri: BUZAN, B. (2004): From international to world society? English school theory and the social structure of globalisation.

ako i vyhodnocovania danej situácie, ale aj prijatia politickej zodpovednosti za riešenie problému. Význam vedeckej agendy je vo vyhodnocovaní hrozieb pre účely sekuritizačných a desekuritizačných krokov.

Existuje šesť oblastí environmentálnej bezpečnosti, z ktorých môžu plynúť hrozby pre životné prostredie. Zaradujeme sem energetické problémy, ktoré sa týkajú najrôznejších foriem znečistenia, ktoré môže byť spôsobené energetickými katastrofami, alebo vyčerpanie prírodných zdrojov. Ďalej sem môžeme zaradiť ekonomické problémy, ktoré sa týkajú spoločenskej nestability a zahrňujú taktiež ochranu dlhodobu neudržateľných spôsobov výroby. Okrem toho je potrebné spomenúť problémy v potravinovej oblasti, ktoré sa týkajú úbytku ornej pôdy, rozširovania rôznych druhov chorôb, ako i závažný problém chudoby a s ňou spojený hladomor. Populačné problémy sa týkajú nárastu počtu obyvateľov z globálneho hľadiska a s tým spojený problém nadmernej spotreby pitnej vody, alebo iných vyčerpatelných prírodných zdrojov. Medzi populačné problémy môžeme zaradiť problémy spojené s migráciou, negramotnosť obyvateľstva, zlé životné podmienky, s čím je spojená problematika rozširovania rôznych druhov chorôb, ako i vznik úplne nových druhov chorôb. V súčasnosti, pod vplyvom narušenia ekosystému, dochádza k zmene klimatických podmienok, k zužovaniu ozónovej vrstvy, k dezertifikácii, k rozširovaniu púšte, ako i k úbytku biodiverzity. V dôsledku rôznych občianskych sporov rozličnými formami, taktiež dochádza k poškodzovaniu životného prostredia.¹⁰

Za referenčný objekt environmentálneho sektoru môžeme považovať životné prostredie. V mnohých diskusiách je za referenčný objekt pokladaná hrozba, ktorá súvisí s deštrukciou civilizačnej úrovne ľudstva. Bezpečnosť životného prostredia spočíva v zachovaní celej planetárnej biosféry. V oblasti environmentálneho sektora sa okrem samotných aktérov sekuritizácie objavuje množstvo takých aktérov, ktorí vyjadrujú svoj nesúhlas protichodnými argumentmi, alebo ignorujú snahu o sekuritizáciu danej hrozby. Okrem už spomínaných aktérov patria do environmentálneho sektora i funkcionálni aktéri, ktorých konanie sa vyznačuje tým, že má dôležitý dopad na ekosystémy. Takýto aktéri však svoje pôsobenie nechcú politizovať ani sekuritizovať. Skupinu ekonomických funkcionálnych aktérov tvoria nadnárodné korporácie, poľnohospodársky, chemický a jadrový priemysel a podobne. Ďalšia skupina funkcionálnych aktérov je predstavovaná vládami agentúrami, ako i vládami samotnými, prípadne niektorými medzivládskymi organizáciami. V oblasti životného prostredia sú to práve vlády, ktoré určujú ekonomickým aktérom ich pravidlá a tak

¹⁰ BUZAN, B., WAEVER, O., DE WILDE, J. (1998): Security. A new Framework for Analysis.

podporujú inštitucionalizáciu environmentálnych a bezpečnostných úvah. Z hľadiska regionalizačnej dynamiky, sekuritizačné kroky globálneho charakteru vyústili do pomerne významnej politizácii tém, spojených s environmentálnou problematikou. Sekuritizáciu sa tak podarilo dosiahnuť v oblastiach, ktoré sú priamo zasiahnuté environmentálnymi pohromami, na lokálnej úrovni. Ani v tomto prípade v dôsledku zatienenia problematiky environmentálnych konfliktov kvôli etnickým konfliktom alebo kvôli politickej nestabilite nemusí dôjsť k sekuritizácii životného prostredia. Je teda možné konštatovať, že snahy o sekuritizáciu prebiehajú na všetkých úrovniach, ale dominantnú úlohu zohráva globálna úroveň. Na druhej strane je možné tvrdiť, že sekuritizácia je najúspešnejšia na lokálnej úrovni.

Záver

Vzhľadom k udalostiam, ktoré sa odohrali v oblasti medzinárodných vzťahov v druhej polovici 20. storočia, je možné hovoriť o redefinícii konceptu bezpečnosti, ku ktorému došlo v rovinách horizontálnej a vertikálnej úrovne. Neustály vývoj v oblasti medzinárodných vzťahov, či už vplyvom globalizácie alebo iných faktorov, spôsobil v horizontálnej úrovni rozšírenie zdrojov ohrozenia. Čo sa týka vertikálnej úrovne, došlo k rozšíreniu referenčných objektov. Hovoríme o širšom chápaní pojmu bezpečnosť, pretože sa v oblasti národnej bezpečnosti objavujú popri vojensko-politických hrozbách aj ekonomické, informačné a energetické hrozby. Kodaňský inštitút pre výskum mieru na čele s Buzanom a rozdelenie bezpečnosti do jednotlivých sektorov znamená zásadný prelom v bezpečnostnej analýze. Existencia, fungovanie, ale aj hodnoty štátu sú ohrozené nielen, v tradičnom chápaní vojensko-politickými hrozbami, ale aj hrozbami environmentálnymi, ekonomickými a sociálnymi.

Použitá literatúra:

1. BALDWIN, David A. 1997. *The Concept of Security. Review of International Studies*. Cambridge: Review of International Studies, 1997, vol. 23, is. 1, s. 5-26.
2. BUZAN, B., HANSEN, L. 2007. *International security Sage library of international relations*, 4. Sage, London. ISBN 1412921392
3. BUZAN, B., WAEVER, O. 2007. After the return to theory: the past, present and future of security studies In: Collins, A. *Contemporary Security Studies*. Oxford, UK: Oxford University Press, ISBN 9780199284696
4. BUZAN, B. 2004. *From international to world society? English school theory and the social structure of globalisation*. Cambridge Studies in International Relations, Vol. 1 (95). Cambridge: Cambridge University Press, ISBN 0521833485

5. BUZAN, B. 2000. The theory and practice of power in international relations: past and future In: Ciprut, Jose V, (ed.) *The Art of the Feud: Reconceptualizing International Relations*. Greenwood publishing group, Westport, CT, 47-66. ISBN 9780275975760
6. BUZAN, B., WAEVER, O. 2003. *Regions and Powers. The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press. 2003, s. 598, ISBN 9780521891110
7. BUZAN, B., WAEVER, O., DE WILDE, J. 1998. *Security. A new Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner Publishers, 1998, s. 241, ISBN 1-55587-784-2
8. ROE. P. 2005. *Ethnic Violence and the Societal Security Dilemma*. New York: Routledge Taylor and Francis Group, 2005, s. 204, ISBN 0-415-34787-4
9. SUCHÝ, P. 2003. *Pozice bezpečnostních a strategických studií v rámci studia mezinárodních vztahů. Obrana a strategie*. Brno: Ústav strategických studií, 2003, roč. 3, č. 2, s. 7-16.

PhDr. Lucia Borošová, PhD.

Katedra medzinárodných politických vzťahov
 Fakulta medzinárodných vzťahov
 Ekonomická univerzita v Bratislave
 Dolnozemska 1/b
 852 35 Bratislava 5
 lucia.borosova@euba.sk

Klasická dichotómia v kontexte finančnej krízy v USA

Marcel Čas

Abstrakt

Uvedený príspevok sa týka klasickej dichotómie v kontexte finančnej krízy v USA. Klasická dichotómia je téza podľa ktorej možno modelovať reálny ekonomický systém v nezávislosti od monetárneho ekonomického systému. Cieľom tohto príspevku je poukázať na implicitnú akceptáciu tejto tézy v ortodoxnej, neoklasickej ekonómii.

Kľúčové slová: finančná kríza v USA, klasická dichotómia, peňažná neutralita, monetárna ekonómia, heterodoxná ekonómia

JEL klasifikácia: E00, B50

Abstract

The following paper concerns itself with the classical dichotomy in the context of the financial crisis in the USA. The classical dichotomy is a thesis that states that one can model the real economic system independently of the monetary economic system. The aim of this paper is to point out the implicit acceptance of this thesis in orthodox neoclassical economics.

Keywords: financial crisis in the USA, classical dichotomy, money neutrality, monetary economics, heterodox economics

JEL classification: E00, B50

Úvod

Uvedený príspevok sa týka klasickej dichotómie v kontexte finančnej krízy v USA. Predstavuje pokus o jasné definovanie teoretického problému, ktorým sa autor zaoberá v rámci svojich dizertačných štúdií. Klasická dichotómia je téza podľa ktorej možno modelovať reálny ekonomický systém v nezávislosti od monetárneho ekonomického systému. Cieľom tohto príspevku je poukázať na implicitnú akceptáciu tejto tézy v ortodoxnej, neoklasickej ekonómii. Príspevok sa delí na tri časti. V prvej časti sa venujeme okolnostiam vzniku finančnej a hospodárskej krízy v USA ako aj jej dôsledkom. V druhej časti si kladieme otázku pripravenosti ekonomickej profesie túto krízu anticipovať a riešiť. Predstavíme malý jazykovo-terminologický test základných učebníc neoklasickej ekonómie, aby sme poukázali na prekvapivo malý výskyt fundamentálnych pojmov týkajúcich sa monetárneho hospodárstva v týchto textoch. V tretej časti predstavíme klasickú dichotómiu so svojimi akademickými a vedeckými dôsledkami a zavedieme logický vzťah medzi klasickou dichotómiou a peňažnou neutralitou.

1 Finančná kríza v USA

V každom modernom ekonomickom systéme existujú dva fundamentálne typy výmeny. V prvom type výmeny sa vymieňajú peniaze za tovary a služby. V druhom type výmeny sa vymieňajú peniaze za papiere. Tieto papiere možno nazvať aj cennými papiermi, po prípade, finančnými aktívami. Cenné papiere sú fyzickou manifestáciou¹ prísľubu voči vlastníkovi cenného papiera, že má majetkové, finančné, riadiace alebo iné práva. Vlastník akcie má právo zúčastniť sa valného zhromaždenia a má právo na vyplácanie dividend. Vlastník dlhopisu má právo dostať určitý obnos peňazí po maturite dlhopisu. Vlastník podielovej listiny má majetkové právo na časť majetku podielového fondu. Vlastník úveru má právo vymáhať od dlžníka pravidelné splátky istiny a úroku. Skrátka, cenné papiere môžu nadobudnúť rôzne podoby, ale vždy sú nejakým prísľubom do budúcnosti, ktorý bol vymenený za peniaze v súčasnosti.

Trhy na ktorých sa takéto papiere vymieňajú sa nazývajú finančnými trhami. Finančné trhy sú vplyvnou súčasťou moderných ekonomík. Tomu je tak aj v prípade ekonomiky Spojených Štátov Amerických (USA). Ekonomika USA sa môže dlhé desaťročia chváliť veľkým množstvom ziskových a dlho podnikajúcich komerčných a investičných bánk, penzijných a podielových fondov ako aj výhodnému prostrediu pre akciové, dlhopisové, komoditné, menové, derivátové a iné finančné trhy. Pozitívny pohľad na tieto finančné trhy v USA bol však narušený svetovou finančnou a hospodárskou krízou 2007 – 2009.² Veľa ekonomických komentárov obviňuje práve finančné trhy v USA za vznik svetovej ekonomickej krízy.

Tento názor pravdepodobne nie je možné úplne odmietnuť. Finančné trhy v USA skutočne naberali niekoľko desaťročí pred veľkou recesiou na veľkosti a počas krízy zaznamenali historické straty. Čo sa týka veľkosti finančného priemyslu, tak spomenieme, že v roku 1980 tvorili zisky v bankovníctve iba 15 % z celkových ziskov v ekonomike USA, zatiaľ čo v roku 2006 to už bolo 27 % z celkových ziskov v ekonomike.³ Veľkosť bankového priemyslu možno dokumentovať aj na fakte, že medzi rokmi 1978 a 2007 vzrástla úroveň

¹ Aj keď v súčasnosti majú mnohé cenné papiere podobu elektronickej manifestácie.

² V práci budeme ďalej používať pojem „veľká recesia“ ako pomenovanie pre daný fenomén, podľa vzoru konvencie „the great recession“ z anglického jazyka.

³ Všetky dáta uvedené v časti 1 príspevku, pochádzajú z Finálneho reportu národnej komisie pre príčiny finančnej a hospodárskej krízy v spojených štátoch amerického kongresu. Pozri *Final Report of the National Commission on the Causes of the Financial and Economic Crisis in the United States*. Official Government Edition. 2011. Dostupné na internete na: <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/GPO-FCIC/content-detail.html>.

súkromného zadĺženia⁴ z 3 miliónov na 36 miliónov amerických dolárov. Súkromné zadĺženie v USA teda pred veľkou recesiou dosahovalo hodnoty blízke dvojnásobku ročného HDP. Rozmohlo sa aj investičné bankovníctvo, ktoré bolo dominované piatimi investičnými bankami Bear Sterns, Goldman Sachs, Lehman Brothers, Merrill Lynch a Morgan Stanley. Tieto finančné inštitúcie, okrem iných činností, začali podstupovať riskantné špekulačné obchody na derivátových trhoch. Ich činnosť je retrospektívne považovaná za nezodpovednú, pretože ich leverage ratio, teda pomer aktív a vlastného kapitálu, bol pred veľkou recesiou iba 40 : 1. Veľa z týchto nových aktív bolo tvorené hypotékami a derivátmi k týmto hypotékam.⁵ Množstvo hypotekárnych dlhov vzrástlo z 5,3 milióna dolárov v roku 2001 na 10,5 milióna dolárov v roku 2006.

Situácia sa zdala byť neproblematická, keďže finančné trhy USA hlásili rekordné zisky, čo býva považované za znak ekonomickej udržateľnosti a keďže ich činnosť bola poisťovaná jednak v zaist'ovniach a jednak pomocou rôznych derivátových nástrojov. Toto presvedčenie sa však zmenilo po roku 2007, kedy začali finančné trhy hlásiť viaceré problémy. Mnohým cenným papierom začala klesať výnosnosť a ich cena začala tým pádom klesať tiež. Vo viacerých prípadoch sa dokonca cena nedala určiť, keďže trh s daným papierom úplne „zamrzol“, teda s daným papierom sa prestalo obchodovať. To malo samozrejme za následok, že investori a ktokoľvek kto tieto cenné papiere nakúpil, začal hlásať veľké straty. Ratingové agentúry začali prehodnocovať hodnotenia týchto finančných aktív. Až 83 % finančných aktív, ktoré mali od ratingovej agentúry Moodys triple-A hodnotenie v roku 2007, muselo byť prehodnotených smerom na dol. Trh s hypotekárnymi derivátmi klesol z 232 miliardového na 12 miliardový medzi rokmi 2007 a 2008. Finančné inštitúcie museli z 10 miliónov finančných aktív v roku 2008, ktoré sa týkali hypoték, odpísať cirka 1 milión z nich. Mnohé hypotéky boli nevymožiteľné. V roku 2007 až 1,5 % zo všetkých poskytnutých hypoték muselo byť odpísaných po neobdržaní ani jednej splátky.

Treba spomenúť, že problémy sa netýkali iba hypoték a ich derivátov. Tieto sa najčastejšie spomínajú kvôli tomu, že ich hodnoty sú na jeden kus veľmi vysoké, keďže sa viažu na ceny domov. Problémy mali ale viaceré finančné aktíva a viaceré finančné trhy. Finančná kríza sa teda nedá, ako sa to niekedy robí, zredukovať na hypotekárnu krízu.

Finančné trhy v USA trpeli zmrazením obchodovania s viacerými papiermi, z toho vyplývajúcej nízkej likvidity a zo všeobecnej neistoty. Netrvalo dlho a problémy z finančných trhov, resp. z monetárnej ekonomiky sa dostali do reálnej ekonomiky. Domácnostiam, ako aj

⁴ Dlhy, ktoré vlastnia domácnosti, firmy a finančné inštitúcie komerčným bankám.

⁵ Tak zvané MBS – mortgage backed securities.

firmám, bol sťažený prístup k úverom. Z toho plynul pokles dopytu po spotrebných, ako aj investičných, statkoch. Firmy začali pod tlakom nízkeho dopytu a nemožnosti financovania svojej činnosti prepúšťať svojich zamestnancov. Ekonomika USA prišla o 3,8 a 4,7 miliónov pracovných miest v roku 2008 a 2009. Zvýšila sa teda nezamestnanosť a domácnosti prišli o časť svojich príjmov. Prišli aj o výraznú časť svojho majetku. Domácnosti prišli o 17 biliónov aktív v rokoch 2007 až 2009, z čoho jedna tretina straty bola spôsobená prepadom cien domov. Ďalšia zníženie majetku bolo spôsobené prepadom hodnoty finančných aktív v penzijných a spoločných fondoch, ktoré sa prepadli o jednu tretinu. Firmy na tom neboli lepšie. Hodnota S&P 500 sa v roku 2008 znížila o jednu tretinu a v tomto roku sa aj strojnásobil výskyt firemných bankrotov. Ekonomický systém, či už jeho monetárna, alebo jeho reálna stránka prestali naplňať svoju funkciu takým spôsobom, ako tomu bolo do obdobia veľkej recesie.

Povšimnutia hodné je to, akým spôsobom bola profesia ekonómov pripravená varovať pred veľkou recesiou a akým spôsobom bola pripravená reagovať na veľkú recesiou vo forme jednoznačných návrhov na napravenie systému. Vychádzame totižto z toho, že ekonomický systém je tu na to, aby naplňal ekonomické potreby spoločnosti a profesia ekonómov je tu na to, aby pochopila ako ekonomické systémy fungujú a mohla tak presadzovať implementáciu takého ekonomického systému, ktorý by bol schopný svoj účel čo najlepšie naplňať.

2 Pripravenosť ekonomie reagovať na finančnú krízu v USA

Profesia ekonómov svoju úlohu, podobne ako ekonomický systém, nezvládla. O faktoch, že profesia ekonómov vo všeobecnosti nedokázala predpovedať veľkú recesiou a, že nedokázala svižne navrhnúť potrebné neideologické a apolitické riešenia, ktoré by boli všeobecne akceptované na základe odborných argumentov sa toho už veľa písalo a veľa sa ešte napíše.⁶ My o týchto faktoch písať nebudeme. Nás zaujíma otázka, ktorá sa nachádza o jednu úroveň hlbšie. A táto otázka tvorí primárnu intelektuálnu motiváciu pre vypracovanie tohto príspevku.

Ako je to možné, že profesia ekonómov nebola vo všeobecnosti schopná anticipovať bezkonkurenčne najväčšiu finančnú a hospodársku krízu posledných osemdesiatich rokov? Čo

⁶ Prozri napr. SMITH, N.: Economists' Biggest Failure, In: Bloomberg view. Dostupné na internete na: <http://www.bloombergtview.com/articles/2015-03-05/economics-can-t-predict-the-big-things-like-recessions> a BEZEMER, D. J.: "No One Saw This Coming" Understanding Financial Crisis Through Accounting Models. Dostupné na internete na: http://www.rug.nl/research/portal/files/2646456/09002_Bezemer.pdf

prekážalo ekonómom v stanovení správnej diagnózy aj keď retrospektívne je príchod finančnej krízy priam očividný?

Je samozrejme veľmi jednoduché retrospektívne kritizovať profesiu ekonómov za tento nedostatok. Svet je komplikovaný a naše pochopenie len čiastočné. Našou ambíciou nie je bezcieľne kritizovať profesiu ekonómov. Našou ambíciou je kritizovať ekonómiu ako súbor teoretických modelov, ktoré majú slúžiť na explanáciu a predikáciu⁷ ekonomických fenoménov. Otázku teda treba preformulovať nasledujúcim spôsobom.

Ako je možné, že všeobecne akceptované a používané ekonomické modely neboli *ex ante* schopné predikovať výskyt bezkonkurenčne najväčšej finančnej a hospodárskej krízy posledných osemdesiatich rokov? Odpoveď na túto otázku budeme hľadať v neoklasických učebných textoch.

Za smerodajné sme si vybrali tri učebnicové texty. Tieto texty zhruba kopírujú základné ekonomické vzdelanie na bakalárskom stupni (*undegraduate level* v USA), mierne pokročilé ekonomické vzdelanie na inžinierskom stupni (*graduate level* v USA) a pokročilé ekonomické vzdelanie na doktorandskom stupni (*post-graduate level*). Chápeme to tak, že hlavná úloha každého z daných textov je predstaviť najpoužívanejší model ekonomiky na danom stupni vzdelania. Základné texty predstavujú modely agregátneho dopytu a ponuky (AD-AS), mierne pokročilé texty predstavujú modely neoklasickej syntézy (IS-LM) a pokročilé texty predstavujú dynamické a stochastické modely všeobecnej rovnováhy (DSGE).

Ako zástupcu pre základný učebný text sme si vybrali *Ekonomiu v Novej Ekonomike* od Lisý et al.⁸ Za zástupcu mierne pokročilého textu sme si vybrali *Macroeconomics* od G. N. Mankiwa⁹ a za zástupcu pokročilého ekonomického textu sme si vybrali *Advanced Macroeconomics* od D. Romera.¹⁰

Texty Mankiwa a Romera podstúpime takému testu, že budeme v nich hľadať kľúčové pojmy, ktoré sa týkajú finančných trhov. Budeme sledovať koľkokrát sa v texte kľúčový pojem nachádzal. Chceme tak získať prvý pohľad do toho, ako často používané, a teda, ako dôležité sú tieto pojmy, referujúce na finančné trhy, pre učebné texty. Pripomíname, že tieto texty predstavujú kanonizáciu modernej neoklasickej ekonomickej teórie. Pre text Lisý et al. sme zvolili taký postup, že preklady daných pojmov sme vyhľadávali v indexe. Tento postup nám síce poskytne omnoho nepresnejší obraz, ale zaradenie resp. nezaradenie pojmu do

⁷ Vysvetľovanie (explanácia) a predpovedanie (predikácia).

⁸ LISÝ, J. et al.: *Ekonomia v Novej Ekonomike*. 2007.

⁹ MANKIW, G. N.: *Macroeconomics*. 2009.

¹⁰ ROMER, D.: *Advanced Macroeconomics*. 2012.

indexu nám tak isto niečo napovie o dôležitosti daných pojmov pre expozíciu daných ekonomických modelov. Výsledky tohto malého testu sú zosumarizované v tabuľke číslo 1.

Tabuľka č. 1: Výskyt kľúčových pojmov v neoklasických učebných textoch

Názov knihy/ pojmem	Kľúčový	Macroeconomics	Advanced Macroeconomics	Ekonomía v Novej Ekonomike
Commercial Bank/Bank		30	3	Áno
Investment Bank		0	1	Nie
Central Bank		227	162	Áno
Pension Fund		1	0	Nie
Mutual Fund		7	0	Nie
Security (Cenný papier)		10	3	Nie
Derivative		0	0	Nie
Private Debt		0	0	Nie
Government Debt		176	33	Áno
Stocks		8	5	Nie
Equity (Vlastný kapitál)		11	34	Nie
Bonds (Obligácie)		75	46	Nie

Zdroj: Vlastné spracovanie

Výsledky by mohli byť pre neekonóma neočakávané. Pre znalca uvedených neoklasických modelov tieto výsledky až také neočakávané nie sú, keďže finančné trhy netvoria, až na výnimky, podstatnú súčasť týchto modelov.¹¹ Dalo by sa povedať, že v neoklasickej ekonómii sú výrazne zastúpené iba centrálné banky, ktoré sa spomínajú v kapitolách o monetárnej politike, verejné (štátne) dlhy, ktoré sa spomínajú v kapitolách o fiškálnej politike a obligácie, ktoré sa spomínajú v kapitolách o peniazoch, ktoré predstavujú obligácie ako jednu z možností sporenia a investovania. Komerčné banky sú takmer nezastúpené, pokiaľ nerátame modely peňažného multiplikátora, penzijne a iné fondy sú zastúpené iba v *case studies* ohľadom veľkej recesie a deriváty ako aj súkromné dlhy sa nespomínajú ani jedným slovom.¹² Akcie a vlastný kapitál sme identifikovali niekoľkokrát, pričom väčšinou boli spomenuté len okrajovo v zátvorkách. Netvorili teda súčasť daných modelov.

¹¹ Aj keď je pravda, že toto sa dá tvrdiť iba s istými limitami pokiaľ ide o DSGE modely, keďže tieto modely majú vysokú mieru variácie.

¹² Pripomíname, že súkromné zadlženie v USA je rádovo vo výške dvojnásobku ročného HDP.

Stojíme pred otázkou. Ako je možné, že základné aspekty finančných trhov sa v hlavných ekonomických textoch a modeloch takmer nevyskytujú?¹³ A nie je tento fakt dôvodom prečo neoklasická ekonómia nepredpovedala finančnú krízu a jej dôsledky? Ved' ako by mohli modely anticipovať zmeny v niečom, čo ani len neobsahujú? Tieto modely a ani profesiu ekonómov nemožno teda viniť z toho, že veľkú recesiú neočakávali, lebo ju *nemohli* očakávať. Je vylúčené aby sme očakávali, na základe daného modelu, niečo čo daný model ani len neobsahuje.

Ekonómom ale možno položiť dodatočnú otázku. Prečo vaše základné modely neobsahujú finančné trhy?

Na túto otázku existuje v ekonomickej teórii jednoznačná odpoveď. Neoklasické ekonomické modely neobsahujú finančné trhy kvôli klasickej dichotómii.

3 Klasická dichotómia

Klasická dichotómia je téza, ktorá postuluje existenciu fundamentálnej dištinkcie medzi reálnym a monetárnym hospodárstvom.¹⁴ Pod reálnym hospodárstvom máme na mysli také fenomény ako sú determinácia produkcie, zamestnanosti, miery investícií, miery spotreby a podobné. Pod monetárnym hospodárstvom máme na mysli také fenomény ako sú akciové trhy, dlhopisové trhy, miera zadlženia, trhy derivátov, medzibankový platobný systém a podobné. Podľa klasickej dichotómie platí, že ak chceme explanačne a prediktívne uchopiť jednu zo zložiek klasickej dichotómie bez ohľadu na to, či ide o reálne alebo monetárne hospodárstvo, tak sa pri budovaní teoretických modelov zaobídeme bez druhej zložky klasickej dichotómie.

V akademickej a vedeckej praxi to potom znamená, že veda, ktorá bude považovať klasickú dichotómiu za platnú, bude budovať modely reálneho ekonomického systému na ktorý monetárny ekonomický systém nemá takmer žiadny vplyv a zároveň bude budovať modely monetárneho ekonomického systému na ktorý nemá reálne hospodárstvo takmer

¹³ Je nám jasné, že v hlavných ekonomických textoch a učebniciach sa explicitne nevyskytujú ani mnohé ďalšie trhy. Žiadny model nemôže obsahovať každý aspekt komplikovanej reality. Otázka ale znie, či finančné trhy nie sú takého charakteru, že ich činnosť ovplyvňuje činnosť reálneho hospodárstva v takej miere, že ich nemožno do modelov nezaradiť, ak chceme aby boli dané modely explanačne a prediktívne využiteľné. Jednoducho povedané, finančné trhy sa týkajú peňazí a kúpyschopnosti ekonomických agentov. Zdá sa nám byť *prima facie* evidentné, že tieto fenomény by mali byť zahrnuté v makroekonomických modeloch. Ťarcha dôkazu leží na tých, ktorí chcú tvrdiť opak.

¹⁴ HANDA, J.: *Monetary Economics*. 2009.

žiadny vplyv. Neoklasická ekonómia túto dichotómiu akceptuje a dôkazom toho sú na jednej strane akademické osnovy a na druhej strane teoretické modely ekonomického systému.

Študent ekonómie podstupuje tréning, ktorý ho má pripraviť na riešenie problematík akými sú rast HDP, nezamestnanosť, nedostatočná miera investícií, nízky životný štandard a podobne. Jednou vetou – študent ekonómie je trénovaný na riešenie problémov reálneho hospodárstva. Koľko toho, ale vie priemerný študent ekonómie, na základe medzinárodne uznávanej štruktúry osnov ekonomickej teórie, o tom ako funguje bankový priemysel, ako a do čoho sa investuje na akciových, dlhopisových, derivátových a podobných trhoch? Koľko toho vie študent ekonómie o tom, ako funguje medzibankový platobný systém, ako fungujú investičné a hedgové fondy a ako presne vyzerá obchod s devízami? Tieto detaily sú priemernému študentovi ekonómie neznáme. Tieto detaily sú avšak známe priemernému študentovi bankovníctva alebo finančníctva. Študent, ktorý študuje bankovníctvo alebo podobný obor bude trénovaný na to aby dokázal riešiť problémy monetárneho hospodárstva a zjavne nebude potrebovať znalosti ekonomickej teórie, ktoré sú vštepované študentovi ekonómie.

Jednoducho povedané. Existuje akási bariéra (alebo dichotómia) medzi osnovami, ktoré sa týkajú odborov, ktoré sa chcú zaoberať reálnym hospodárstvom a medzi osnovami odborov, ktoré sa chcú zaoberať monetárnym hospodárstvom. Táto bariéra, ako sme vyššie spomenuli, nie je len akademická, ale aj vedecká.

Ekonomická teória vybuodovala súbor modelov, ktoré majú slúžiť na to aby sme dokázali podávať predikcie fungovania reálneho hospodárstva. Ak sa pozrieme na štruktúru týchto modelov, tak zistíme, čo považuje ekonomická teória za dôležité pokiaľ ide o fungovanie reálneho hospodárstva. Zistíme, že v nadmernej väčšine AD-AS, IS-LM a DSGE modelov nenájdeme ani len zmienku o akciových trhoch, o investičných a hedgových fondoch alebo o fungovaní bankového systému. Nenájdeme v nich teda zmienku o niektorých dôležitých monetárnych fenoménoch.¹⁵

¹⁵ Na tomto mieste by sme radi anticipovali možnú kritiku. Áno je pravda, že ekonomický systém je veľmi komplikovaný systém s mnohými entitami, vzťahmi medzi nimi a determinantami vývoja a je naozaj pravda, že akýkoľvek prakticky využiteľný model tohto komplikovaného systému musí vynechať, resp. abstrahovať od množstva vecí, ktoré predsa len majú na vývoj ekonomického systému vplyv. Toľko je samozrejme pravda. To ale ešte neznamená, že pri tomto abstrahovaní môžeme abstrahovať od čohokoľvek. Práve naopak mali by sme abstrahovať od toho, čo sa zdá byť explanačne a prediktívne menej relevantné a do našich modelov zakomponovať všetko to čo sa zdá byť explanačne a prediktívne viac relevantné. To čo je teda z metodologického hľadiska dôležité nie je to, či ekonomický model má alebo nemá dosiahnuť vyčerpávajúcu deskriptívnu realitu, lebo to aj tak žiadny model nedosiahne, ale to, či sme abstrahovali od správnych alebo nesprávnych fenoménov.

Klasická dichotómia teda platí, ako sme vyššie načrtli, tak v akademickej ako aj vo vedeckej sfére. Fundamentálna otázka na ktorú chceme v tomto príspevku upozorniť je, či klasická dichotómia platí aj v skutočnosti. Je naozaj pravda, že si ako vedci – ekonómovia môžeme dovoliť abstrahovať od monetárnych fenoménov v takej miere ako to robíme, bez toho, aby naše ekonomické modely nestratili prediktívnu úspešnosť a empirickú relevanciu? Otázka na ktorú chceme upozorniť, je otázka:

Prečo by sme mali akceptovať klasickú dichotómiu?

Odpoveď na túto otázku má hlboké dôsledky pre povahu a vzťah ekonomickej teórie. Ak klasická dichotómia platí, tak je súčasný stav ekonomických osnov a ekonomických modelov v poriadku. Ak klasická dichotómia neplatí, tak súčasný stav osnov a modelov v poriadku nie je a v mene prediktívnej a explanačnej relevantnosti bude potrebné ekonomické osnovy a modely zmeniť tak, aby sa implementovali aj monetárne fenomény. Avšak možno trochu paradoxne platí, že tento problém sám o sebe má v literatúre jednoznačné riešenie. Tým riešením je tak zvaná neutralita peňazí.

Neutralita peňazí je téza, podľa ktorej monetárne fenomény nemajú vplyv na reálne fenomény.¹⁶ To znamená, že ak nastane ľubovoľná zmena v ľubovoľnom monetárnom fenoméne, nebude to mať žiadny vplyv na vývoj akýchkoľvek reálnych fenoménov a tým pádom nebude mať táto zmena vplyv ani na reálne hospodárstvo. Je teda očividné, prečo sa neutralita peňazí nazýva „neutralitou“ a prečo by platnosť neutrality peňazí garantovala platnosť klasickej dichotómie. Ak je naozaj pravda, že peniaze a tým pádom všetky monetárne fenomény sú neutrálne voči reálnemu hospodárstvu, tak potom by naozaj bolo nie len prípustné, ale aj správne a žiaduce, aby sme pri budovaní ekonomických modelov abstrahovali od peňazí a monetárnych fenoménov. Otázka klasickej dichotómie má teda jednoduché riešenie skrz logický vzťah medzi neutralitou peňazí a klasickou dichotómiou. Tvrdí sa, že:

Peniaze majú vlastnosť neutrality voči reálnemu hospodárstvu

Je samozrejme pravda, že problém sa nám teda posunie o úroveň hlbšie. Vieme prečo je klasická dichotómia akceptovaná. Prečo by sme ale mali akceptovať samotné riešenie? Je naozaj pravda, že peniaze majú vlastnosť neutrality voči reálnemu hospodárstvu? Týmto sa dostávame k hlavnej otázke na ktorú by sme chceli upozorniť.

Je pravda, že peniaze sú neutrálne?

¹⁶ HANDA, J.: *Monetary Economics*. 2009.

Ako bolo vyššie povedané, ak je pravda, že peniaze sú neutrálne, tak je potom klasická dichotómia udržateľná. Ale ak sa nám podarí dokázať, že nie je pravda, že peniaze sú neutrálne, tak potom neexistuje dôvod, prečo by sme mali klasickú dichotómiu akceptovať. Máme teda za to, že s neutralitou peňazí spadne aj klasická dichotómia. Bolo by samozrejme možné, že by zástanca klasickej dichotómie mohol prísť s nejakým iným dôkazom platnosti klasickej dichotómie. Proti tomu sa nedá namietat' a kritik klasickej dichotómie by musel dodatočne argumentovať aj v neprospech tohto iného dôkazu, ak by chcel obhájiť svoj postoj, že neutralita peňazí spolu s klasickou dichotómiou neplatia. Na základe preštudovanej literatúry sme však nadobudli dojem, že žiadny iný dôkaz pre platnosť klasickej dichotómie, okrem neutrality peňazí nejestvuje. Preto tentatívne vychádzame z predpokladu, že neutralita peňazí je jediný pokus a dokázanie platnosti klasickej dichotómie. Je to jediný argument, ktorý naozaj má takú logickú vlastnosť, že afirmácia peňažnej neutrality garantuje platnosť klasickej dichotómie. To ale znamená, že by sa nám podarilo preukázať neplatnosť neutrality peňazí, tak sa nám *ipso facto* podarí dokázať aj neplatnosť klasickej dichotómie.

Záver

Cieľom tohto príspevku bolo poukázať na implicitnú akceptáciu klasickej dichotómie v neoklasickej ekonómii. Urobili sme tak pomocou jednoduchého jazykovo-terminologického testu v základných učebných textoch neoklasickej ekonómie. Na tomto príklade sme poukázali na malú integrovanosť monetárneho a reálneho ekonomického systému v neoklasických ekonomických modeloch. Tak isto sme načrtli základný vzťah medzi klasickou dichotómiou a peňažnou neutralitou. Ak peňažná neutralita platí, tak platí aj klasická dichotómia. Avšak, ak peňažná neutralita neplatí, tak neplatí ani klasická dichotómia, čím by sa dalo zdôvodniť, že monetárny ekonomický systém treba do reálneho ekonomického systému v ekonomických modeloch hlbšie integrovať.

Použitá literatúra:

1. ARESTIS, P. et SAWYER M, 2006. *A Handbook of Alternative Monetary Economics*. Edward Elgar Publishing Limited. 2006. ISBN 1 84376 915 8.
2. BEZEMER, D. J, 2009 . *“No One Saw This Coming” Understanding Financial Crisis Through Accounting Models*. Dostupné na internete na:
3. http://www.rug.nl/research/portal/files/2646456/09002_Bezemer.pdf [Citované 29. 1. 2016].
4. HANDA, J, 2009. *Monetary Economics*. Routledge. 2009. ISBN 0-415-77209-5.
5. KING, J. E, 2003. *The Elgar Companion to Post Keynesian Economics*. Edward Elgar Publishing. 2003. ISBN 1 84064 630 6.

6. LAVOIE, M, 2014. *Post-Keynesian Economics: New foundations*. Edward Elgar Publishing. 2014. ISBN 978 1 847204837.
7. LISÝ, J. et al., 2007. *Ekonomía v Novej Ekonomike*. Iura Edition. 2007. ISBN 978-80-8078-164-4.
8. MANKIW, G. N, 2009. *Macroeconomics*. Worth Publishers. 2009. ISBN1-4292-1887-8.
9. MOORE, B, 1988. *Horizontalists and Verticalists: The Macroeconomics of Credit Money*. Cambridge University Press. 1988. ISBN 0521350794.
10. ROMER, D, 2012. *Advanced Macroeconomics*. McGraw-Hill. 2012. ISBN 978-0-07-351137-5.
11. SMITH, N, 2015. *Economists' Biggest Failure*, In: Bloomberg view. Dostupné na internete na: <http://www.bloombergvew.com/articles/2015-03-05/economics-can-t-predict-the-big-things-like-recessions> [Citované 29.1.2016].

Ing. Marcel Čas

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov
a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava
e-mail: marcel.cas@euba.sk

Irán a Turecko – stále viac súperenia, ako spolupráce

Lubomír Čech

Abstrakt

Irán a Turecko sú označovaní ako príležitostní spojenci a veční rivali. Vychádzajúc z tejto historickej premisy, článok posudzuje vzťahy oboch štátov na pozadí pôsobenia faktorov, ktoré ich zbližovali, alebo naopak stavali do role súperov. Po roku 2000 došlo vo vzťahu Iránu a Turecka k mnohým zmenám, ktoré naznačovali isté možnosti komplementarity a partnerstva. Vývoj v ostatných rokoch skôr naznačuje odstredivé tendencie vo vzájomných vzťahoch. Prevládajúci pragmatizmus však nevylučuje taktické spojenectvo týchto významných aktérov medzinárodných vzťahov.

Kľúčové slová: dedičstvo minulosti, regionálne súperenie, komplementarita, odstredivé tendencie, nebezpečenstvo rovnováhy

JEL klasifikácia: F51, N45

Abstract

Iran and Turkey are labelled as occasional allies and eternal rivals. Taken this historical premise into consideration, the article evaluates relations of both states at the background of factors that converge them or put them into the rival roles. After year 2000 there have been many changes in the relation between Iran and Turkey which foreshadowed some possibilities of complementarity and partnership. The development in the recent years rather clues centrifugal tendencies in mutual relations. Dominant pragmatism does not exclude tactical alliance of these two significant actors of international relations though.

Keywords: heritage of the past, regional conflict, complementarity, centrifugal tendencies, the danger of balance

JEL classification: F51, N45

Úvod

Irán a Turecko z pohľadu histórie vždy sprevádzali faktory súperenia a súťaživosti, ale do vzájomných vzťahov vstupovali aj faktory spolupráce. Tento algoritmus fungovania pôsobil viac ako 400 rokov a bol plne funkčný aj v uplynulom 20. storočí. Využívajúc do značnej miery podobný model ekonomického rozvoja, obe krajiny vtedy kládli najväčší dôraz na riešenie vnútorných problémov. To, že zahraničná politika nebola až tak akcentovaná, nebránilo tomu, aby sa nezapájali do aktívnej účasti vo vojenských blokoch a vojnových operáciách (napr. na Cypre alebo v Perzskom zálive). V rastúcom súperení o regionálne líderstvo sa výraznejšie prejavoval Irán – predovšetkým za vlády šacha Muhammada Rézu Pahlavího.

Situácia sa radikálne zmenila po islamskej revolúcii v Iráne v roku 1979 a po rozpade ZSSR (po páde bipolarity).¹ Môžeme definovať viacero faktorov, ktoré výrazne determinovali situáciu na celom Blízkom východe a ovplyvnili nestabilitu a rozdrobenosť tejto časti islamského sveta:

- rastúci ekonomický potenciál, vrátane stále viac rastúcej závislosti Iránu i Turecka na vývoji energetických trhov,
- smerovanie islamskej vlády v Teheráne,
- vojnové operácie USA a NATO v blízkosti iránskych hraníc,
- režim sankcií uvalený na Irán v reakcii na jeho jadrový program,
- vývoj situácie v arabských krajinách v dôsledku „arabskej jari“,
- nestabilita režimov v Afganistane a Iraku,
- pokračujúci palestínsky konflikt a konflikt v Sýrii.

Irán a Turecko v porovnaní so svojimi susedmi vykazovali pomerne dobrú vnútropolitickú i ekonomickú stabilitu a mali potenciál a príležitosť usilovať sa o pozíciu regionálnych hráčov. Od začiatku druhej dekády tohto storočia sa do tohto úsilia vo zvýšenej miere premietlo prekonávanie niektorých historických stereotypov.²

1 Zložitité dedičstvo minulosti

Pochopiť turecko-iránske napätie posledných rokov nie je možné bez odkazu na historickú podobu ich vzťahu. Strety medzi imperiálnymi ambíciami Osmanskej ríše a perzskej dynastie Safiovcov po stáročia ovplyvňovali regionálnu politiku. Vzťahy medzi Tureckom a Iránom boli v 90. rokoch minulého storočia napäté, keď sa obe vlády podozrievali z podporovania teroristických a separatistických hnutí. Až v novom miléniu predovšetkým Turecko (po nástupe vlády Strany spravodlivosti a rozvoja – Adalet ve Kalkinma Partisi – AKP) usilovalo o zlepšenie vzťahov s iránskou vládou.³

Turecko-iránskemu zblíženiu pomohli islamské strany ovplyvňujúce vládne štruktúry v Ankare, tak aj v Teheráne. Turecké sekulárne politické strany a priority národnej bezpečnosti, ktoré až do minulej dekády dominovali tureckej zahraničnej politike, považovali Irán aj Sýriu za potenciálne hrozby a snažili sa o vytvorenie bezpečnostných vzťahov s Izraelom. Islamská orientácia AKP však spôsobila, že súčasná generácia tureckých a

¹ FRIEDMAN, B. 2010. The Principles and Practice of Iran's Post – Revolutionary Foreign Policy. s. 8.

² MAMEDOVA, N. M. 2012. Iran i Turcija – faktory soperničestva i sotrudničestva [online]. Dostupné na internete: <<http://www.iimes.ru/rus/stat/2012/03-04-12a.htm>>.

³ ČECH, I. 2014. Turecké vzťahy s Ruskom a Iránom – spolupráca a (lebo) rivalita. s. 552-554.

iránskych lídrov podstatne viac zdieľala spoločnú oddanosť islamu a odpor voči izraelskému zaobchádzaniu s Palestínčanmi. Tento náboženský prvok sa stal zdrojom rozporov až potom, keď v rámci arabského sveta premiér Erdogan začal vytláčať prezidenta Ahmadínežáda z pozície najpopulárnejšieho moslimského lídra. Najmä v súvislosti s „arabskou jarou“ Erdogan vyzýval moslimov v arabských krajinách, aby režimy v arabskom svete nasledovali turecký príklad.⁴ Reprezentanti iránskej vlády dávali sami seba za vzor a odporúčali ustanovenie Islamskej republiky. Počas posledných rokov tureckí predstavitelia podporovali sunnitských odporcov Iránu (v Iraku a Sýrii) a sunnitské vlády čelili masovej ší'itskej opozícii (ako napr. v Bahrajne) za výraznej podpory Teheránu.

Podobne to vyzeralo aj v otázkach regionálnej bezpečnosti. Okrem odmietania bezpečnostných väzieb s Izraelom, Strana spravodlivosti a rozvoja bola ústretová voči Iránu tým, že sa usilovala o zmierenie s ich sýrskym spojencom. AKP spustila viacero kooperatívnych iniciatív s prezidentom Asadom. V rámci tohto procesu sa novým lídrom v Turecku podarilo utlmiť sýrsku podporu Strany kurdských pracujúcich (Partiya Karkerên Kurdistan – PKK). Teherán takisto výrazne obmedzil podporu PKK. Pred niekoľkými rokmi si turecké a iránske autority začali vymieňať protiteroristické informácie a koordinovať vojenské údery proti kurdským povstalcom na severe Iraku.

Ku zmene došlo vtedy, keď sa vláda AKP rozhodla podporiť sunnitských rebelov v Sýrii. Irán kontroval obnovením podpory PKK. Iránski predstavitelia boli sklamaní, že Turecko sa stáva hlavným regionálnym podporovateľom ozbrojenej opozície snažiacej sa o zosadenie Asada. Spor kulminoval tureckou žiadosťou orgánom NATO v novembri 2012, aby na území krajiny bol rozmiestnený zbraňový systém protivzdušnej obrany Patriot ako ochrana pred sýrskymi leteckými a raketovými útokmi. Iránski analytici sa obávali, že Patriots by mohli slúžiť ako základ bezletovej zóny, ktorá by zbavila Asadov režim jednej z jeho mála výhod proti povstalcom. Iránsky prezident Ahmadínežád zrušil plánovanú návštevu Turecka – krok, ktorý iránske médiá pripísali práve nasadeniu Patriotov.

Taktiež Irak prispel k prehĺbeniu bilaterálneho napätia. Turecko nechcelo, aby Irán dominoval Iraku. Obávalo sa, že Irán sa snaží o slabý a rozdelený Irak, ktorý by bol neschopný napadnúť cestu Teheránu za regionálnym prvenstvom. Zo strany Turecka tu boli tiež obavy zo servilného ší'itskeho režimu, ktorý nebude robiť problémy iránskej politickej a ekonomickej kontrole nad Irakom. Ankara naopak favorizovala silný iracký štát vedený koalíciou politických síl, ktoré udržia domácu stabilitu a prispedia k regionálnej bezpečnosti.

⁴ ÖNIS, Z. 2012. Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest. s. 46-48.

Takéto podmienky by boli priaznivé pre ožívajúcu irackú produkciu fosílnych palív, čo by prospelo Turecku, ako kľúčovému tranzitnému štátu pre irackú ropu a zemný plyn. Taktiež by sa posilnil obnovujúci sa iracký hospodársky rast, ktorý by podporil tureckých investorov a obchodníkov. Tieto rozdielne strategické vízie viedli Turecko a Irán k podpore protichodných politických síl v Iraku.⁵

V kontexte týchto komplikujúcich sa vzťahov prešla zmenami dokonca aj jadrová otázka a stratila na význame pre udržanie dobrých turecko-iránskych vzťahov. Ankara získala kredit v Teheráne v roku 2010, keď sa usilovala podnietiť zmluvu o budovaní dôvery medzi Iránom a Západom ohľadom jeho nukleárnych zásob. Keď západné vlády odmietli túto dohodu, turecká delegácia v Bezpečnostnej rade OSN hlasovala proti zavedeniu ďalších sankcií voči Iránu.

Aj keď iránski predstavitelia ocenili podporu Turecka i tvrdšiu líniu, ktorú vláda AKP prijala voči palestínskej otázke, následne obvinili Turecko z tajnej dohody s Izraelom proti Iránu po tom, čo Ankara v septembri 2011 vyhlásila, že by povolila NATO postaviť radar včasného varovania v juhovýchodnom Turecku. Jeho očividným, hoci nevyjadreným cieľom malo byť sledovanie iránskych rakiet.

Turecko napriek tomu deklarovalo odmietavé stanovisko proti medzinárodným sankciám voči Iránu, a to kvôli ekonomickým stratám, ktoré postihujú ich vlastnú krajinu. Podľa dohody z roku 1996, Turecko importuje zhruba 30 miliónov kubických metrov iránskeho zemného plynu denne (10 miliárd m³ ročne) z Iránu prostredníctvom priameho plynového potrubia. Turecko tiež denne kupuje 200 000 barelov ropy. Tieto množstvá zodpovedajú 20 % tureckého importu zemného plynu a 30 % importu ropy a pomáhajú vyvážiť tureckú energetickú závislosť na Rusku, ktoré poskytuje Turecku väčšinu jeho ropy a buduje v krajine prvú jadrovú elektrárňu. Vďaka sile týchto ekonomických väzieb teraz turecko-iránsky obchod presahuje 20 miliárd dolárov.⁶

Tureckí politici cítili potrebu prijať záväzné sankcie prijaté Bezpečnostnou radou OSN, ale bránili sa prijatiu doplnkových sankcií západných vlád, ktoré zahrňovali zákaz nákupu iránskych energií a bojkot obchodu s iránskymi drahými kovmi. Európski predstavitelia a predstavitelia USA a Európskej únie vo všeobecnosti na Ankaru v tejto otázke netlačili, ale turecký obchod v každom prípade redukoval prepojenia na Irán skôr, než by riskoval stratu prístupu do globálneho ekonomického a finančného systému, ktorému

⁵ KANE, S. 2011. The Coming Turkish-Iranian Competition in Iraq [online]. Dostupné na internete: <<http://www.usip.org/publications/the-coming-turkish-iranian-competition-in-iraq>>.

⁶ WEITZ, R. 2013. Turkey and Tehran: A Cold Peace [online]. Dostupné na internete: <<http://www.silkroadstudies.org/new/inside/turkey/2013/130213B.html>>.

dominuje Západ. Plány na vybudovanie masívnych energetických prepojení medzi kaspickou oblasťou a Európou cez turecké územie sú oveľa ťažšie realizovateľné bez teheránskej participácie a súhlasu. Turecké nákupy iránskej ropy poklesli a turecké finančné inštitúcie sa začali viac zdráhať slúžiť ako sprostredkovatelia tretím stranám, ktoré majú záujem o obchodovanie s Iránom.

Západné sankcie paradoxne poskytovali dôležité benefity tureckej ekonomike. Avšak spomínané sankcie vylúčili mnohých západných konkurentov, s ktorými museli turecké firmy súťažiť na iných trhoch, vrátane Blízkeho východu. Turecko nemohlo platiť za dovoz iránskej energie v dolároch alebo eurách, takže iránske korporácie museli akceptovať tureckú líru a potom využívať túto menu na nákup zlata v Turecku, ktoré bolo predávané na trhoch zálivu za konvertibilnejšiu menu. Tieto aktivity, po dlhých rokoch masívneho deficitu, dopomohli Turecku k vyrovnanej obchodnej bilancii.

Iránski predstavitelia, napriek komplikujúcim sa vzťahom s Ankarou, sa bránili úplnému „rozchodu“ s Tureckom. Uvedomovali si, že už tak majú dosť potenciálnych protivníkov, takže silný sused, ktorý sa stavia proti použitiu sily proti Iránu je veľkou výhodou. Tento aspekt sa premieta do vzájomných vzťahov najmä po nástupe Hassana Rúháního do prezidentského úradu v roku 2013.⁷

2 Faktory ovplyvňujúce súperenie

Na základe vyššie uvedenej analýzy môžeme predpokladať, že zvýšenú mieru súťaživosti a súperenia oboch krajín ovplyvnia v budúcnosti viaceré skutočnosti, ktoré sa pod vplyvom dynamicky sa meniacej situácie na Blízkom východe môžu naďalej meniť.⁸

*Otvorené snahy stať sa regionálnym lídrom.*⁹ Faktor, pôsobiaci na vzájomné vzťahy mimoriadne rušivo. Keď však pozrieme bližšie na to, čo zahŕňa regionálny záujem z pohľadu geografického, je vnímanie oboch krajín iné. Čiže oblasť Kaukazu, Strednej Ázie, Blízkeho východu a severnej Afriky je z pohľadu Iránu a Turecka reflektovaná rozdielne – v závislosti na časovom rámci, osobitosti úloh a veľakrát aj historických súvislostiach.¹⁰

⁷ SHANAHAN, R. 2015. Iranian foreign policy under Rouhani [online]. Dostupné na internete: <<http://www.lowyinstitute.org/publications/iranian-foreign-policy-under-rouhani>>.

⁸ DŽAFARSOJ, N. 2011. Turecko – iránske vzťahy: spolupráca alebo súťaživosť [online]. Dostupné na internete: <<http://www.1news.az/analytics/20110327034727418.html>>.

⁹ V Iráne je táto skutočnosť zadokumentovaná v „Perspektívnom pláne rozvoja do roka 2025“ – pozn. autora.

¹⁰ BARAN, Z. – CORNELL, S. 2007. What future does Turkey have in Central Asia and the Caucasus? [online]. Dostupné na internete: <http://www.silkroadstudies.org/new/inside/forum/CACI_2007_1119.html>.

V súčasnej dobe sú záujmy Turecka zo strednodobého časového horizontu skôr sústredené na Blízky východ a severnú Afriku, pre Irán zostáva zaujímavý Afganistan (najmä jeho západné prihraničné provincie) a oblasť vzťahov s krajinami Perzského zálivu. Pre obe krajiny bolo dôležité sa dobre prezentovať a získať priazeň arabských krajín. Najviac sa to prejavilo počas „arabskej jari“, ktorá prebiehala v arabských krajinách od konca roka 2010. Nedá sa však jednoznačne povedať, že by tieto udalosti výraznejšie ovplyvnili sympatie arabského sveta k jednej, alebo druhej krajine. To len zostrilo vzájomné súperenie Iránu a Turecka, ktoré sa najviac prejavilo v snahe posilniť vlastné postavenie v Egypte. Konkrétne turecký prezident Erdogan prezentoval pri návšteve Káhiry výhody sekulárnej vlády. Irán prišiel s návrhom tzv. civilizačného trojuholníka skladajúceho sa z Turecka, Iránu a Egypta. Jeho protiamerické zameranie však predurčilo jeho neúspech. Jediným praktickým výsledkom bolo zahájenie rokovaní medzi Iránom a vtedajšou Radou ozbrojených síl Egypta o nadviazaní plnohodnotných vzťahov.

Podpora Iránu Sýrii. Bude naďalej najcitlivejším miestom vo vzťahoch k arabskému svetu. Pre iránsky islamský režim bol svetský sýrsky režim regionálnym spojencom, najmä proti štátu Izrael. Aj keď Teherán vo vzťahu k režimu Báššira Asada bol stále viac kritickejší, mal súčasne aj obavy, že jeho odchod z čela krajiny spôsobí nárast náboženských a národnostných rozporov, ktoré by pôsobili destabilizujúco nielen na Irán, ale aj na Turecko a Irak. Nezanedbateľnou stratou pre Irán by boli aj straty hospodárskych pozícií v Sýrii. Turecko preto začalo postupne zaujímať tvrdšie pozície vo svojich vyhláseniach o iránskych prístupoch v Sýrii a Iraku.

Rozdielnosť modelov rozvoja obidvoch krajín. Tento rozdiel je a bude markantný najmä v politickej rovine. Tým je predurčená aj inakosť cieľov pri dosahovaní regionálneho vplyvu. Turecko preferuje svetskú štátnosť, pre posilnenie svojho vplyvu v regióne nestotožňuje svetský model s ateizmom a zdôrazňuje vlastný úspešný príklad riadenia svetského štátu islamskou stranou AKP. Irán pri riadení krajiny uznáva iba islamskú vládu ako najoptimálnejšiu formu demokratizácie moslimského spoločenstva. Treba však dodať, že najvyšší duchovný predstaviteľ Chamenei pripúšťa, že forma islamského vládnutia nemusí celkom kopírovať iránsky model, mala by však rešpektovať národné a náboženské tradície príslušnej krajiny.

Sunnitský a šíitský islam. Aj keď vedenie obidvoch krajín neraz vyhlásilo, že medzi nimi nie sú náboženské rozpory, vo svojej regionálnej politike sunnitský a šíitský faktor

zohráva významnú úlohu. Prejavil sa najmä v Iraku (Irán podporoval ministerského predsedu Al Malíkiho, Turecko podporovalo blok Irákija).¹¹ Pritom využívanie tohto faktoru vo vzájomných vzťahoch ani jednej krajine neprospieva.

Národnostné rozpory. Zohrávajú úlohu pri posudzovaní vzájomných vzťahov, ale nie až takú, ako by sme očakávali. Prítomnosť mnohomiliónového obyvateľstva turkického pôvodu (Kurdov) v Iráne, rovnako ako aj veľká kurdska menšina v prihraničných oblastiach Turecka, nie je rozhodujúcou prekážkou v súperení o regionálne vodcovstvo. Vo vzťahoch s arabským svetom je nacionálny aspekt tým, čo obe krajiny skôr zbližuje. Zo strany Arabov je však Turecko vnímané opatrnejšie (vzhľadom na spoločné historické osmanské dedičstvo arabských krajín a Turecka) než Irán zo strany turkických stredoázijských republík, ktoré historicky tvorili s Iránom rôzne štátne útvary.¹²

Západná orientácia krajiny. Oblasť, kde sa obe krajiny najviac rozchádzajú, je západná orientácia Turecka. Turecko je členskou krajinou NATO,¹³ Irán je aktívnym odporcom jeho rozširovania, najmä v kaukazskom smere. Ekonomické dopady sankcií proti Iránu majú dopady na jeho vojenské aktivity a krajina žiarlivo monitoruje atlantickú angažovanosť Turecka v ostatných rokoch.

3 Zjednocujúce faktory vzájomných vzťahov

Napriek pretrvávajúcemu súpereniu existujú aj faktory, ktoré obe krajiny zbližujú, alebo majú v sebe potenciál, aby vo vzájomných vzťahoch pôsobili komplementárne.

Zmenšujúce sa rozdiely v ekonomických modeloch s podobným demografickým potenciálom. Irán zavádza intenzívnejší trhový rámec svojej ekonomiky a to napriek odporu časti konzervatívneho kléru.

Získanie nevyhnutných zahraničných investícií pre iránsku ekonomiku môže byť sprevádzané komplikáciami. Tieto problémy sú determinované sociálno-politickými a ekonomickými faktormi. Ide o nasledujúce problémové otázky, spôsobujúce neefektívnosť jeho hospodárstva:

– nedokončený proces privatizácie a celkovej liberalizácie trhu,

¹¹ Sunnitmi podporovaná koalícia, vedená expremiérom Ijádóm Alláwím (pozn. autora).

¹² JUZA, P. 2013. Politický vplyv islamu v Strednej Ázii – áno, či nie...? [online]. Dostupné na internete: <http://www.noveslovo.sk/c/Politicky_vplyv_islamu_v_Strednej_Azii_ano_ci_nie>.

¹³ UŠIAK, J., IVANČÍK, R. 2014. Economy and Defence in the NATO Member States. s. 8-12.

- prekonanie negatívneho prístupu časti iránskych vládnych elít k problému otvorenia iránskej ekonomiky zahraničným investorom,
- slabé výsledky v medzinárodných hodnoteniach ekonomických a právnických inštitúcií nutný pre rast a rozvoj (hodnotenie podnikateľského prostredia, rozvoj finančného trhu, efektívnosť pracovného trhu),
- problémy s korupciou a ochranou práv duševného vlastníctva,
- nedostatky fungovania jeho inštitúcií a celkový prístup ku kultúre obchodovania – celkové dopady na konkurencieschopnosť.

Jeden z primárnych činiteľov, ktoré napriek zrušeniu sankcií môžu zabrániť významnejšiemu zapojeniu sa krajiny do svetovej ekonomiky, je faktor zmýšľania iránskych konzervatívnych elít.¹⁴ Podstatou odmietania zahraničnej participácie na rozvoji iránskej ekonomiky je hlboko zakorenená obava z hospodárskeho vykorisťovania a zasahovania do vývoja v krajine zo strany západných krajín. Argumentácia konzervatívnych síl vo vedení Iránskej islamskej republiky sa pri tom opiera o niektoré negatívne historické skúsenosti, ktoré podľa Iráncov dlhodobo v niektorých dejinných úsekoch ovplyvnili možnosti ekonomického vývoja v krajine.¹⁵

Napriek pozitívam, ktorými disponuje ekonomika Iránskej islamskej republiky, krajina v blízkej budúcnosti ťažko naplno využije svoj potenciál bez zahraničných investícií. Akcie zahraničných investorov sú odhadované na 43 mld. amerických dolárov. V súvislosti so spomínaným potenciálom krajiny to však nie je veľa. Turecko získalo v zahraničných investíciách v porovnateľnom období posledných rokov asi 210 mld. amerických dolárov.

Po víťaznej islamskej revolúcii sa v Iráne dynamika ekonomického rozvoja v 80. rokoch minulého storočia znížila. Avšak od začiatku nového milénia vykazoval Irán stabilne vysoké tempá rastu, viackrát v tomto období boli jeho výsledky lepšie, ako turecké. Strednodobé tempo rastu HDP Iránu v rokoch 2000 – 2010 bolo 5,4 %. Podľa hodnotenia Svetovej banky z júla 2011 zaujímal v roku 2010 Irán 18. miesto pokiaľ ide o výšku HDP vo vzťahu k parite kúpnej sily. Medzi krajinami stredoázijského a blízkovýchodného regiónu patrila iránska ekonomika medzi najväčšie.¹⁶

¹⁴ HOVEYDA, F. 2003. The Shah and the Ayatollah Iranian Mythology and Islamic Revolution. s. 57-58.

¹⁵ Ide o situáciu z prelomu 19. a 20. storočia, kedy pod nátlakom niektorých západných spoločností a v dôsledku zisťných pohnútok vtedajších perzských panovníkov došlo k vykorisťovaniu krajiny na dlhé desaťročia (prípady Reuter a W. K. D'Arcy)

¹⁶ MAMEDOVA, N. M. 2012. Iran i Turcija – faktory soperničestva i sotrudničestva. Institut Bližnego Vostoka [online]. Dostupné na internete: <<http://www.iimes.ru/rus/stat/2012/03-04-12a.htm>>.

V súvislosti s ekonomickou konfrontáciou so Západom, náboženský vodca krajiny ajatolláh Chameneí dokonca ostatné roky označil ako roky „ekonomického džihádu“ a štyri dekády existencie Iránskej islamskej republiky ako „obdobie pokroku a spravodlivosti“. Pokračuje nastúpený trend odstraňovania rôznych dotácií v sociálnej sfére (na bývanie, základné potraviny, pohonné hmoty a komunálne služby).¹⁷ Tento trend môžeme v Iráne výraznejšie pozorovať od roka 2011 a súvisí s celkovou situáciou na svetových trhoch s ropou a dopadom sankčných opatrení v dôsledku vývoja iránskeho jadrového programu.

Turecko v ostatných rokoch podporuje podnikanie na islamských princípoch, fungovanie tzv. *wakfov*¹⁸, prostredníctvom ktorých môže vtiahnuť do celonárodného trhu veľkú časť obyvateľstva. Podľa niektorých historikov bol v minulosti práve systém *wakfov* skôr brzdou moslimských krajín vo vývoji ku kapitalizmu.

Obidve krajiny majú dostatočne diverzifikované ekonomiky, čo vytvára podmienky pre spoluprácu. Z hľadiska prírodných zdrojov sa ekonomiky oboch krajín dopĺňajú v zmysle vzájomnej potreby, osobitne vo sfére zdrojov energie. Irán je po Rusku na 2. mieste z pohľadu zásobovania Turecka zemným plynom. Jeho podiel na celkových dodávkach tejto komodity asi 20 %. Irán dodal v ostatných rokoch do Turecka cca 30 % (v roku 2011 to bolo až 50 %) z celkového objemu zakúpenej ropy a celý rad priemyselných prevádzok v Turecku je závislých na iránskej rope.

Ako už bolo napísané, Ankara „za odmenu“ bránila uplatňovaniu ďalších sankcií, prijatých západnými krajinami voči Iránu a podarilo sa jej obísť niektoré finančné sankcie tým, že Iránu platila zlatom a nie menou. Irán však nebol pre Turecko tak spoľahlivým partnerom, ako napr. Rusko. Viacero dohôd oznámených s veľkou slávou nikdy nedospelo do štádia konečnej realizácie. Iránu chýbala v Turecku obchodná klientela, ktorá by lobovala za jeho záujmy. Turecko začalo rokovania s Azerbajdžanom, Irakom a Turkménskom, aby nahradili Irán na pozícii hlavného dodávateľa ropy a zemného plynu. Úloha Iránu v tureckej ekonomike sa preto môže v budúcnosti, paralelne s prehľbovaním tureckých vzťahov s ďalšími dynamickejšími ázijskými ekonomikami, stále znižovať.¹⁹

Silné obchodné prepojenie. Irán patrí medzi desať najväčších obchodných partnerov Turecka (zaujíma 7. miesto v importe a 10. miesto v exporte) Turecko sa radí na 5. miesto

¹⁷ Novýje perspektivy razvitija regionalnych ekonomik 2015 [online]. Statističeskoje priloženie, MVB. Dostupné na internete:

<<http://www.imf.org/external/pubs/ft/reo/2015/med/eng/pdf/mreo0515st.pdf>>

¹⁸ DROZDÍKOVÁ, J. 2005. Lexikón islámu. s. 229.

¹⁹ ALIRITA, B., ALTERMAN, J.B., KUCHINS, A.C. 2013. The Turkey, Russia, Iran Nexus - driving forces and strategies [online]. Dostupné na: <http://csis.org/files/publication/130318_Flanagan_TurkeyRussiaIran_web.pdf>.

v iránskom vývoze a na 8. miesto v iránskom dovoze. Krajiny odhadujú, že súčasný objem vzájomného obchodu môžu zdvojnásobiť na čiastku 30 mld. USD. Celý proces však vážne môže narušiť nevyspytateľný proces vývoja cien ropy na svetových trhoch a zbližovanie Turecka s krajinami prikaspijskej oblasti, bohatými na fosílna palivá.

Do vzájomných vzťahov sa premieta aj *odmietanie Turecka za členskú krajinu Európskej únie*.²⁰ Turecko je tak nepriamo nútené väčšmi usilovať o silné regionálne postavenie – aj za cenu väčšej spolupráce s Iránom. Ruský vektor tureckej zahraničnej politiky je teraz síce nefunkčný pod vplyvom súčasného zhoršenia rusko – tureckých vzťahov, ale v dlhodobej perspektíve má pre krajinu mimoriadny význam a musí ho do svojej zahraničnej politiky zahrnúť.

Záver

Keď vyhodnotíme všetky dostredivé a odstredivé faktory vzájomných vzťahov Iránu a Turecka, prevažujú faktory odstredivé. V krátkodobej a strednodobej perspektíve nemôžeme hovoriť o strategickom partnerstve. Taktické spojenectvo v rámci regionálnej politiky však vylúčiť nie je možné.

Turecko sa správalo pragmaticky a vyvodzovalo celkom logicky obavy z toho, že izolácia Iránu môže zradikalizovať iránsku zahraničnú politiku. Izolovaný Irán by mohol prehľbiť svoje vzťahy s teroristickými organizáciami, zasahovať viac v Iraku a Afganistane a podniknúť ďalšie opatrenia, ktorých cieľom by bolo pomstiť sa Spojeným štátom a ich spojencom, vrátane Turecku. Vojná medzi Iránom a Západom by v tejto perspektíve bola katastrofálna, nakoľko turecké regionálne záujmy by boli veľmi poškodené, tak ako sa to stalo počas konfrontácie Spojených štátov so Saddámom Husajnom v Iraku. Straty vo vojne s Iránom by boli ešte väčšie.

Turecko-iránsky vzťah nemožno do budúcnosti považovať za bezproblémový, predovšetkým kvôli rozdielnym geopolitickým a náboženským záujmom. Turecko a Irán sa teraz nachádzajú vo vzťahoch akejsi historickej paralely a vyhýbajú sa priamej konfrontácii.²¹ Historicky bola vždy jedna z týchto dvoch krajín zreteľne dominantná, ale teraz sa dopracovali ku stavu istej rovnováhy. Tento stav obe tieto nearabské krajiny pokladajú za rast vlastnej sily, úspech, ktorý si zaslúži „mať slovo“ v regióne Blízkeho východu. To vytvára istú

²⁰ ÖNER, S. 2011. The Place of the EU in Multi-Dimensional Turkish Foreign Policy.

²¹ SHANAHAN, R. 2015. Iranian foreign policy under Rouhani [online]. Dostupné na internete: <<http://www.lowyinstitute.org/publications/iranian-foreign-policy-under-rouhani>>.

možnosť konfliktu, keď dôjde k situácii, že sa jednému z aktérov tejto hry začne dariť viac, ako druhému.

Použitá literatúra:

1. ALIRITA, B., ALTERMAN, J.B., KUCHINS, A.C. 2013. The Turkey, Russia, Iran Nexus - driving forces and strategies [online]. In: *Center for Strategic and International Studies*. Washington, March 2013. [cit. 05.01.2014]. Dostupné na: <http://csis.org/files/publication/130318_Flanagan_TurkeyRussiaIran_web.pdf>.
2. BARAN, Z. - CORNELL, S. 2007. What future does Turkey have in Central Asia and the Caucasus? [online]. In: *Central Asia-Caucasus Institute*. 19.11.2007. [cit. 08.01. 2014]. Dostupné na internete: <http://www.silkroadstudies.org/new/inside/forum/CACI_2007_1119.html>.
3. ČECH, Ľ. 2014. Turecké vzťahy s Ruskom a Iránom – spolupráca a(lebo) rivalita. In: *Zborník vedeckých prác - BEZPEČNOSTNÉ FÓRUM 2014*. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela - Belianum, 2014 s. 552-561. ISBN 978-80-557-0678-8.
4. DROZDÍKOVÁ, J. 2005. *Lexikón islámu*. Kalligram, Bratislava 2005. 272 s. ISBN 80-7149-764-9.
5. DŽAFARSOJ, N. 2011. Turecko – iranskije otnošenija: soperničestvo ili sotrudničestvo. Kavkazskoj centr Meždunarodnych otnošenij i strategičeskich issledovanij [online]. In: *1news.az – politika* [cit. 05.01.2014]. Dostupné na internete: <<http://www.1news.az/analytics/20110327034727418.html>>.
6. FRIEDMAN, B. 2010. *The Principles and Practice of Iran's Post – Revolutionary Foreign Policy*. New Haven: Yale Univesity, 2010. 16 s. ISBN 978-0-9827894-3-8.
7. HOVEYDA, F. 2003. *The Shah and the Ayatollah Iranian Mythology and Islamic Revolution*. Westport: Greenwood Publishing Group, 2003. 125 s. ISBN 0-275-97858-3.
8. JUZA, P. 2013. Politický vplyv islamu v Strednej Ázii – áno, či nie...? [online]. In: *SLOVO*. [cit. 05.01.2014]. Dostupné na internete: <http://www.noveslovo.sk/c/Politicky_vplyv_islamu_v_Strednej_Azii_ano_ci_nie>.
9. KANE, S. 2011. The Coming Turkish-Iranian Competition in Iraq [online]. In: *Special Report, U.S. Institute of Peace, June 2011*. [cit. 06.01. 2014]. Dostupné na internete: <<http://www.usip.org/publications/the-coming-turkish-iranian-competition-in-iraq>>.
10. MAMEDOVA, N.M. 2012. Iran i Turcija – faktory soperničestva i sotrudničestva [online]. In: *Institut Bližnego Vostoka*. [cit. 05.01. 2014] Dostupné na internete: <<http://www.iimes.ru/rus/stat/2012/03-04-12a.htm>>.
11. *Novyje perspektivy razvitija regionalnych ekonomik. Departament stran Bližnego Vostoka u Centralnoj Azii*. Maj 2015 g. [online]. In: *Statističeskoje priloženie, MVF*. [cit.05.01.2014]. Dostupné na internete: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/reo/2015/med/eng/pdf/mreo0515st.pdf>>.
12. ÖNER, S. 2011. *The Place of the EU in Multi-Dimensional Turkish Foreign Policy*. In: Kanat, K.B. – Üstün, K. – Yilmaz, H. 2011. *History, Politics and Foreign Policy in Turkey*. Ankara: SETA, 2011. 266 s. ISBN 978-605-4023-14-1.
13. ÖNIS, Z. 2012. Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest. In: *Insight Turkey. roč. 14, 2012, č. 3*. ISSN 1302-177X, s. 45-63.
14. SHANAHAN, R. 2015. Iranian foreign policy under Rouhani. In: *Lowy Institute for International Policy*. s. 10. [cit. 05.01. 2014]. Dostupné na internete: <<http://www.lowyinstitute.org/publications/iranian-foreign-policy-under-rouhani>>.

15. UŠIAK, J., IVANČÍK, R. 2014. Economy and Defence in the NATO Member States. In: *ECONOMIC ANNALS – XXI, roč. 19, č. 7-8(2)/2014*. ISSN 1728-6220, s. 8-12. (SCOPUS).
16. WEITZ, R. 2013. Turkey and Tehran: A Cold Peace [online]. In: *The Turkey Analyst*, vol. 6, No. 3, 13 February 2013. The Turkey Analyst a biweekly publication of the Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program Joint Center. [cit. 07.01. 2014]. Dostupné na internete: <http://www.silkroadstudies.org/new/inside/turkey/2013/130213B.html>.

doc. PhDr. Ľubomír Čech, CSc., mim. prof.

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

e-mail: lubomir.cech@euba.sk

Potenciálne riziká mimoburzového trhu s derivátmi

Jana Drutarovská, Tomáš Dudáš

Abstrakt

Článok sa venuje charakteristike súčasného mimoburzového trhu s derivátmi a jeho postaveniu v stavbe finančného trhu. Zároveň je cieľom identifikovať a poukázať na možné riziká vo vývoji štatisticky najväčšieho finančného trhu na svete. Pri charakteristike mimoburzového trhu s derivátmi sme použili databázu a metodológiu Banky pre medzinárodné vyrovnania. Článok opisuje trend vývoja trhu a jednotlivých kategórií derivátov, zloženie mimoburzového trhu a vzťah medzi jednotlivými druhmi derivátov v kontexte trendu ich vývoja. Výskum poukazuje na tri významné riziká – nadmerný nárast hodnoty derivátov v predkrízovom období, existenciu ekonomických bublín a dlhodobý nárast hodnoty mimoburzového trhu s derivátmi.

Kľúčové slová: mimoburzový trh, deriváty, Banka pre medzinárodné vyrovnania

JEL klasifikácia: G15

Abstract

The article is devoted to the characteristics of the current OTC derivatives market and its position in the financial market's structure. The main aim of the article is to identify potential risks in the development of the statistical largest financial market in the world. For our research we used the database and methodology of the Bank for International Settlement. The article describes the development trend of the OTC market and its different categories of derivative instruments, its structure and the relationship between the various types of these instruments. The research points to three major risks - excessive increase of the derivatives in the pre-crisis period, the existence of economic bubbles and long-term increase of the OTC derivatives market.

Keywords: OTC market, derivative instruments, Bank for International Settlements

JEL classification: G15

Úvod

V súčasnosti predstavuje mimoburzový trh derivátov štatisticky najväčší finančný trh na svete. Mimoburzové obchodovanie je alternatívou k obchodovaniu s derivátmi na organizovaných burzách a množstvo obchodovaných kontraktov na mimoburzovom trhu je niekoľkonásobne vyššie ako na burzách. Tento spôsob obchodovania označujeme tiež skratkou OTC (skratka z angl. over-the-counter, off exchanges) a predstavuje označenie trhového miesta mimo burzy. Podľa Chovancovej a Gregora pôvodné pomenovanie OTC je historicky doslova odvodené od toho, že v minulosti tieto obchody realizovali banky cez bankové priehradky a predstavovali také typy obchodov, ktoré nespĺňali náročné kritériá

búrz.¹ Podľa Brummera a Marcha môžeme mimoburzový trh vo všeobecnosti definovať ako miesto, ktoré je zriadené obchodníkmi mnohých firiem a spoločností celej krajiny prostredníctvom procesu neustálej vzájomnej komunikácie o aktuálnych ponukách nákupu a predaja jednotlivých finančných nástrojov.² Obchodovanie s derivátmi na mimoburzovom trhu predstavuje vytváranie dohôd medzi dvoma zmluvnými stranami, ktoré si samé určujú podmienky kontraktu.³ Dodd rozlišuje dve základné dimenzie mimoburzového trhu a to bilaterálne obchodovanie medzi dilermi a ich zákazníkmi (ktorými sú hlavne jednotlivci a hedgeové fondy) a bilaterálne obchodovanie medzi dilermi navzájom.⁴

Na mimoburzovom trhu neexistujú obmedzenia v množstvách obchodovaných produktov ani žiadne denné limity ako je to v prípade obchodovania na burze. Predovšetkým s touto charakteristickou črtou sa spája kritika mimoburzového obchodovania s derivátmi. V súčasnej akademickej obci vzniká diskusia o minimálnej spojitosti finančného trhu s „reálnou“ ekonomikou a vytvorení tzv. virtuálnej ekonomiky, ktorá rapídne rastie a niekoľkonásobne presahuje rozmery „reálnej“ ekonomiky. V tomto kontexte sa za najproblematickejší považuje mimoburzový derivátový trh a podľa Sipka v súčasnosti práve deriváty začali dominovať namiesto reálnej ekonomiky. Hlavným cieľom predkladaného článku je charakterizovať súčasný mimoburzový trh s derivátmi a identifikovať jeho možné riziká pre efektívne fungovanie trhu.⁵

1 Charakteristika údajov a vybraného ukazovateľa

Hlavným zdrojom údajov pri charakteristike a analýze mimoburzového trhu s derivátmi sú štatistické údaje prevzaté z databázy Banky pre medzinárodné vyrovnania (skratka BIS z angl. Bank for International Settlements), ktorá poskytuje informácie o mimoburzovom trhu derivátov, ktoré sú kumulované z údajov centrálnych bánk, resp. iných inštitúcií 13 krajín (Tabuľka 1). V súčasnosti viac ako 50 hlavných predajcov derivátov

¹ CHOVANCOVÁ, B.; GREGOR, T., 2003. Mimoburzové trhy a ich úloha vo finančnom systéme. Biatec. 2003, Vol. 11, No. 10, 2003, s. 15-16.

² BRUMMER, C.; MARCH, A.P., 2013. Exchanges. In CAPRIO, G. Handbook of Key Global Financial Markets, Institutions, and Infrastructure. Londýn: Elsevier, 2013, s. 401-412. ISBN 978-0-123-97873-8.

³ Definition of the over-the-counter OTC. [online] In: Financial Times, 2015. [Cit. 10.8.2015] Dostupné na: http://lexicon.ft.com/Term?term=over_the_counter—OTC.

⁴ DODD, R., 2012. Markets: Exchange or Over-the-Counter. Finance & Development. Washington: IMF, 2012. [Cit. 10.8.2015] Dostupné na: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/basics/markets.htm>.

⁵ SIPKO, J., 2011. Derivatives and the real economy. Creative and Knowledge Society. 2011, Vol. 1, No. 1, 2011, pp. 33-43.

pochádza predovšetkým z krajín G10⁶ poskytuje údaje o svojom obchodovaní s derivátmi na mimoburzovom trhu.⁷ Podľa trojročného globálneho prieskumu centrálnych bánk (tzv. Triennial Survey) databáza BIS zachytáva približne 96 % globálnej aktivity v oblasti mimoburzového obchodovania s derivátmi a obchodovanie s derivátmi na OTC trhu sa považuje za vysoko koncentrované.⁸

Pre potreby analýzy mimoburzového trhu derivátov sme zvolili ukazovateľ, ktorý charakterizuje činnosť na mimoburzovom trhu – tzv. Notional amounts outstanding. V slovenskej odbornej terminológii tento špecifický ukazovateľ nemá ekvivalentný zaužívaný preklad, ani sa v bežnej praxi slovenský preklad nepoužíva. Najbližšie vystihujúci preklad by mohol byť definovaný ako „teoreticky vypočítaná (pomyselná, hypotetická) hodnota nesplatených uzavretých derivátových kontraktov.“ Z dôvodu zachovania korektného významu daného pojmu a zároveň ukazovateľa sme sa rozhodli ďalej v príspevku používať skratku NAO (z angl. originálu). Tento ukazovateľ je podľa databázy Banky pre medzinárodné vyrovnania definovaný ako celková hodnota všetkých hrubých nominálnych hodnôt derivátových obchodov na OTC trhoch, ktoré boli uzavreté, ale neboli uhradené ku poslednému dňu sledovaného obdobia.⁹ „Teoreticky vypočítaná hodnota nesplatených uzavretých kontraktov“ charakterizuje veľkosť derivátového trhu a predstavuje tiež aktívne derivátové obchody, ktoré ešte neboli do daného dátumu uzavreté a je možné na nich ďalej špekulovať. „Teoreticky vypočítaná hodnota“ (z angl. Notional amount) predstavuje pomyselnú celkovú hodnotu daného obchodovaného typu derivátu. Podľa Medzinárodnej asociácie pre swapy a deriváty¹⁰, hlavným dôvodom používania ukazovateľa „Teoreticky vypočítaná hodnota“ v databázach a štatistikách obchodovania na mimoburzovom trhu je jeho pomerne jednoduchá identifikácia a merateľnosť. Aj keď tento ukazovateľ slúži ako veľmi užitočný nástroj pre, už vyššie spomenuté meranie veľkosti OTC trhu, v značnej miere

⁶ Skupina G10 vznikla v roku 1962 a zaraďujú sa do nej štáty, ktoré podpísali Všeobecné dohody o pôžičkách (angl. General Arrangements to Borrow). Banka pre medzinárodné vyrovnanie, podobne ako aj Európska komisia, Medzinárodný menový fond a Organizácia pre ekonomickú spoluprácu a rozvoj sú oficiálnymi pozorovateľmi aktivít skupiny G10.

⁷ BIS. 2009. Guide to international financial statistics, Bazilej: BIS, 2009. Dostupné na: <http://www.bis.org/statistics/intfinstatsguide.pdf>.

⁸ BIS. 2013. Triennial Central Bank Survey, Bazilej: BIS, 2013. Dostupné na: <http://www.bis.org/publ/rpfx13fx.pdf>.

⁹ BIS. 2009. Guide to international financial statistics, Bazilej: BIS, 2009. Dostupné na: <http://www.bis.org/statistics/intfinstatsguide.pdf>.

¹⁰ The International Swaps and Derivatives Association (ISDA) je medzinárodná obchodná organizácia, ktorá združuje účastníkov obchodovania s derivátmi na mimoburzovom trhu. ISDA bola založená v roku 1985 v New Yorku, v súčasnosti má viac ako 820 členov v 57 krajinách a ide predovšetkým o derivátových predajcov, poskytovateľov služieb na OTC trhu a konečných spotrebiteľov derivátových produktov.

nadhodnocuje aktivitu na tomto trhu. Do tohto ukazovateľa sa totiž zahŕňajú aj minulé transakcie, z ktorých boli mnohé použité derivátovými dílmi len ako prostriedok na každodenné úpravy svojich rizikových pozícií. Tento ukazovateľ neslúži ako ukazovateľ miery rizika.¹¹

Pre potreby analýzy mimoburzového trhu sme vygenerovali dostupné údaje o ukazovateli NAO v období od júna 1998 do decembra 2013 v polročných intervaloch. Údaje boli dostupné ako celková suma všetkých derivátov obchodovaných na mimoburzovom trhu v sledovanom intervale a tiež boli dostupné podľa rozdelenia jednotlivých druhov derivátov. Pre potreby komparácie burzového a mimoburzového trhu s derivátmi sme z databázy BIS vygenerovali údaje aj o otvorených pozíciách derivátov obchodovaných na sledovaných burzách, a to v rovnakom časovom období ako boli dostupné údaje o mimoburzovom obchodovaní s derivátmi. Tieto údaje boli dostupné pre obchodovanie s futuritami a opciami v globálnom meradle.

Tab. 1 Zoznam krajín a centrálnych inštitúcií participujúcich na databáze BIS o mimoburzovom obchodovaní s derivátmi

Krajina	Inštitúcia
Austrália	Austrálska rezervná banka (Reserve Bank of Australia)
Belgicko	Národná banka Belgicka (Nationale Bank van België)
Kanada	Kanadská banka (Bank of Canada)
Francúzsko	Francúzska banka (Banque de France)
Nemecko	Nemecká Bundesbank (Deutsche Bundesbank)
Taliansko	Talianska banka (Banca d'Italia)
Japonsko	Japonská banka (Bank of Japan)
Holandsko	Holandská banka (De Nederlandsche Bank)
Španielsko	Španielska banka (Banco de España)
Švédsko	Švédska banka (Sveriges Riksbank)
Švajčiarsko	Švajčiarska národná banka (Schweizerische Nationalbank)
Spojené kráľovstvo	Anglická banka (Bank of England)
Spojené štáty americké	Rada guvernérov Federálneho rezervného fondu (Board of Governors of the Federal Reserve System)

Zdroj: BIS. 2013. Triennial Central Bank Survey, Bazilej: BIS, 2013. Dostupné na: <http://www.bis.org/publ/rpx13fx.pdf>.

¹¹ ISDA. 2014. Understanding Notional Amount. New York: ISDA, 2014. Dostupné na: http://www.isdacdsmarketplace.com/market_statistics/understanding_notional_amount.

2 Charakteristika mimoburzového trhu s derivátmi

Mimoburzový trh sa považuje za štatisticky najväčší finančný trh na svete. V súčasnosti je celková hodnota NAO derivátov na OTC trhu v priemere 8 násobne vyššia ako celková hodnota NAO derivátov, s ktorými sa obchoduje na organizovaných burzách.¹² Hodnota derivátom na mimoburzovom trhu, teda celková hodnota NAO v roku 2013 presiahla 710 biliónov USD, pričom táto hodnota predstavovala približne 952 % globálneho HDP daného roka (Graf 1).

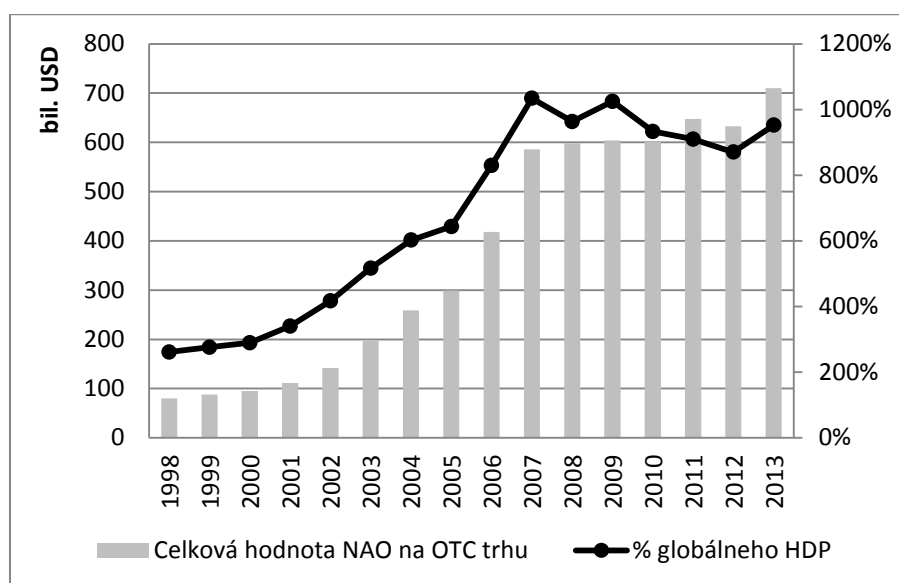
Trend vývoja mimoburzového trhu môžeme charakterizovať ako prudko rastúci, predovšetkým do roku 2007. V tomto roku hodnota NAO všetkých derivátov na OTC trhu predstavovala nominálnu hodnotu 585 biliónov dolárov a dosiahla svoju maximálnu výšku z hľadiska porovnania s globálnym HDP daného roka (v roku 2007 OTC trh predstavoval 1034 % globálneho HDP). Od roku 2007 nastáva na OTC trhoch trojročná stagnácia (2007-2010) a ročné celkové hodnoty oscilujú približne vo výške 600 biliónov dolárov. Aj keď sa od roku 2010 nominálna výška NAO derivátov na mimoburzovom trhu zvyšuje, táto hodnota z hľadiska porovnania s globálnym HDP začala klesať. Výnimku zatiaľ predstavuje rok 2013, kedy OTC dosiahol maximálnu doterajšiu celkovú hodnotu NAO.

Už Drucker tvrdil, že v štruktúre globálneho hospodárstva nastala výrazná zmena a síce, že „reálna“ ekonomika tovarov a služieb a „symbolická“ ekonomika peňazí, úverov a kapitálu už viac nie sú tesne prepojené a stále viac sa od seba oddeľujú.¹³ V súvislosti s charakteristikou výšky NAO derivátov, s ktorými sa obchoduje na mimoburzovom trhu a konštatovaním, že táto výška je v priemere (za obdobie posledných 15 rokov) viac ako 6 násobne vyššia ako celkové globálne HDP, sa vynára otázka miery spojitosti mimoburzového trhu s reálnou ekonomikou. Za posledných 15 rokov dochádzalo k enormnému každoročnému nárastu hodnoty NAO derivátov na mimoburzovom trhu a už v roku 1998 predstavoval mimoburzový trh viac ako 260 % hodnoty globálneho HDP.

¹² BIS. 2014. Statistical release, OTC derivatives statistics at end - December 2013, Bazilej: BIS, 2014. Dostupné na: http://www.bis.org/publ/otc_hy1405.pdf.

¹³ DRUCKER, P. 1986. The Changed World Economy. Foreign Affairs. 1986, Vol. 64, No. 4, pp. 768-791.

Graf 1 Celková hodnota NAO derivátov na OTC trhu 1998 – 2013

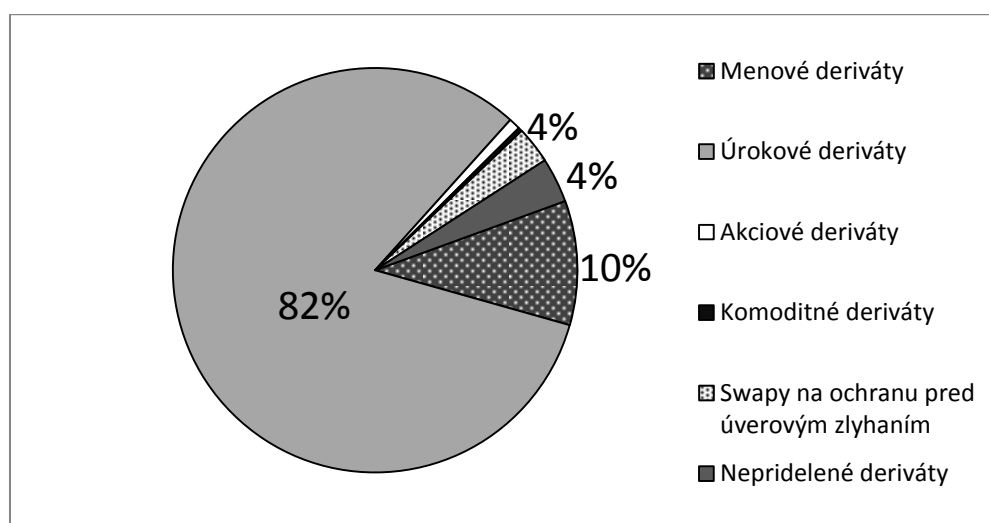
Zdroj: Vlastné spracovanie autora podľa údajov z dátábaz BIS a UNCTADstat.

Jednotlivé deriváty na mimoburzovom trhu môžeme rozdeliť do kategórií podľa druhov podkladových aktív, na ktoré sú samotné deriváty naviazané a to úrokové deriváty, menové deriváty, akciové deriváty, komoditné deriváty, nepridelené deriváty a CDS.¹⁴ Vývoj celkovej hodnoty NAO derivátov na mimoburzovom trhu v sledovanom období určuje predovšetkým vývoj najväčšieho segmentu tohto trhu – úrokových derivátov. Hodnota úrokových derivátov na OTC trhu predstavuje približne až 82 % podiel celkovej hodnoty derivátov na tomto trhu (Graf 2). Identickosť vývoja úrokových derivátov a mimoburzového trhu ako takého dokazujú aj výsledky vykonanej korelačnej analýzy (Tabuľka 2). Najsilnejšia priama lineárna závislosť sa potvrdila práve medzi celkovými hodnotami NAO derivátov na OTC trhu a celkovými NAO úrokových derivátov – 0,995.

Druhý najväčší segment na mimoburzovom trhu predstavujú menové deriváty, ktorých celková hodnota v roku 2013 presiahla 70 miliárd dolárov, čo predstavovalo približne 10 % celkovej aktivity na mimoburzovom derivátovom trhu (Graf 2). Podobne ako v prípade úrokových derivátov, aj menové deriváty sa vyvíjajú trendovo rovnako ako celý mimoburzový trh s derivátmi a korelačný koeficient predstavoval hodnotu s veľmi silnou priamou lineárnou závislosťou (0,983).

¹⁴ BIS. 2014. BIS statistics. Bazilej: BIS, 2014. Dostupné na: <http://www.bis.org/statistics/derstats.htm>.

Graf 2 Zloženie mimoburzového trhu s derivátmi v roku 2013

Zdroj: Vlastné spracovanie autora podľa údajov z databázy BIS.

V roku 2013 tvorili približne 4 % z celkovej hodnoty NAO derivátov na OTC trhu nepridelené deriváty, ktoré predstavujú derivátové kontrakty tých predajcov, ktorí neparticipujú na prieskume BIS a neodovzdávajú správy o svojej činnosti do databázy BIS (predstavujú odhad BIS). Zvyšné 4 % z celkovej hodnoty NAO derivátov na mimoburzovom trhu a najnižšie hodnoty zo sledovaných kategórií derivátov na mimoburzovom trhu predstavovali v roku 2013 akciové deriváty, komoditné deriváty a swapy na ochranu pred úverovým zlyhaním (CDS). Počas sledovaného obdobia od roku 1998 do 2013 sa v priemere polročné hodnoty NAO týchto derivátov pohybujú pod hranicou 10 miliárd dolárov. Z vykonanej korelačnej analýzy je zrejmé, že práve komoditné deriváty a kategória CDS vykazujú v porovnaní s ostatnými druhmi derivátov najnižšiu priamu lineárnu závislosť s vývojom mimoburzového trhu derivátov. Môžeme tiež konštatovať existenciu vysokej priamej lineárnej závislosti medzi vývojom nepridelených derivátov a vývojom CDS v období od roku 2004 do roku 2013 s korelačným koeficientom 0,856. Na základe tohto faktu predpokladáme, že nepridelené deriváty môžu obsahovať rizikovejšie nástroje podobnej povahy akými sú swapy na ochranu pred úverovým zlyhaním.

Tab. 2 Vybrané koeficienty korelácie

	<i>CH</i>	<i>MD</i>	<i>ÚD</i>	<i>AD</i>	<i>KD</i>	<i>CDS</i>	<i>N</i>
Celková hodnota (<i>CH</i>)	1						
Menové deriváty (<i>MD</i>)	0,983	1					
Úrokové deriváty (<i>ÚD</i>)	0,995	0,986	1				

Akciové deriváty (AD)	0,880	0,847	0,838	1			
Komoditné deriváty (KD)	0,572	0,529	0,494	0,855	1		
CDS	0,559	0,404	0,387	0,838	0,687	1	
Nepridelené deriváty (N)	0,810	0,720	0,751	0,881	0,783	0,856	1

Zdroj: DRUTAROVSKÁ, J., 2014. Analýza mimoburzového obchodovania s derivátmi. In International relations 2014: contemporary issues of world economics and politics.

3 Identifikácia potenciálnych rizík na mimoburzovom trhu s derivátmi

3.1 Nadmerný nárast NAO jednotlivých derivátov na OTC trhu

Jeden z najväčších prínosov amerického ekonóma Hymana Minskeho je formulácia tzv. hypotézy finančnej nestability a v literatúre často používaný pojem Minského moment.¹⁵ Predstavuje moment, kedy sa po dlhšom období neudržateľného rastu špekulácií trh prekllopí do krízy, resp. zlyhá. Hlavná myšlienka konceptu Minského momentu predpokladá, že dlhé obdobia rastu špekulácií na trhu vedú ku kríze a čím je toto obdobie dlhšie, tým je kríza hlbšia.¹⁶ Na mimoburzovom trhu derivátov sme skúmali aplikáciu Minského momentu na jednotlivé hodnoty NAO derivátov a zisťovali, či v predkrízovom období dochádza k neudržateľnému rastu NAO derivátov ako istého druhu ukazovateľa nárastu špekulatívnej činnosti na OTC trhu.

Nadmerné nárasty NAO derivátov na mimoburzovom trhu sme identifikovali ako odľahlé hodnoty (angl. outlier) súborov údajov o NAO v jednotlivých kategóriách derivátov. Pri identifikácii odľahlých hodnôt sme použili Test modifikovaného Thompsonovho tau. V rámci tejto metódy berieme do úvahy smerodajnú odchýlku súboru dát, priemer a tzv. Tau, ktoré predstavuje štatisticky stanovenú zónu, podľa ktorej sa posudzuje, či daný údaj predstavuje alebo nepredstavuje odľahlú hodnotu.

V 18 skúmaných kategóriách sme identifikovali 29 odľahlých hodnôt, ktoré sme považovali za nadmerné výkyvy v rámci jednotlivých súborov (výnimku tvorili CDS, v ktorých súbore hodnôt nebola zistená žiadna odľahlá hodnota). Z identifikovaných nadmerných výkyvov bolo zistených 13 nadmerných nárastov a 16 nadmerných poklesov. Zo zistených nadmerných nárastov NAO jednotlivých derivátov na OTC trhu sme v predkrízovom období identifikovali len 3 jednoznačné prípady – nárast forwardových a forexových swapov (menové deriváty) v období 12/06-06/07 o 19,57 %, nárast forwardov

¹⁵ MINSKY, H., 2008. Stabilizing an Unstable Economy. New York: McGraw-Hill, 2008. ISBN 978-0-07-159299-4.

¹⁶ KINDLEBERGER, CHARLES, P. – ALIBER, ROBERT, Z., 2011. Manias, Panics and Crashes: A History of Financial Crises. New York: Palgrave macmillan, 2011. ISBN 978-0-230-36535-3.

na úrokové sadzby (úrokové deriváty) v období 12/07-06/08 o 48,01 % a nárast opcií (úrokové deriváty) v období 12/05-06/06 o 28,76 %.

Ďalších sedem prípadov nadmerných nárastov NAO vzniklo na strane komoditných derivátov, predovšetkým v období prudkého nárastu cien komodít na svetových trhoch (2004-2005), čo môžeme považovať za nadmerný nárast v predkrízovom období, keďže toto obdobie pripomína nafukovanie bubliny na trhu. Na strane nárastov hodnôt NAO komoditných derivátov došlo k najprudším nadmerným nárastom z celého skúmaného súboru (napríklad nárast množstva NAO opcií na iné komodity ako zlato o 252,95 % v období 06/05-12/05, alebo nárast množstva NAO forwardov a swapov iných komodít ako zlata o 213,05 % v období 12/04-06/05). Tri prípady nadmerných nárastov vznikli v období 2002-2003 na strane nárastu množstva NAO opcií (menové a akciové opcie).

Pri identifikácii odľahlých hodnôt NAO jednotlivých derivátov sme z 13 prípadov nadmerných nárastov (ktoré tvorili 44,83 % zo všetkých zistených odľahlých hodnôt) zistili výskyt väčšiny z nich (10) v predkrízovom období. Na základe analýzy môžeme predpokladať existenciu Minského momentu ako **nadmerného nárastu NAO derivátov na mimoburzovom trhu v predkrízovom období**, čo považujeme za potenciálne riziko na mimoburzovom trhu derivátov.

3.2 Existencia ekonomických bublín

Druhým identifikovaným rizikom na mimoburzovom trhu derivátov je možný **vznik a existencia ekonomickej bubliny**. Na mimoburzovom trhu sme identifikovali v sledovanom období 1998 – 2013 existenciu výrazných bublín v jednotlivých kategóriách derivátov, ktoré kulminovali v období globálnej hospodárskej a finančnej krízy.

Pojem bublina predstavuje špecifický jav, pri ktorom dochádza k rastu cien istej skupiny aktív na trhu bez toho, aby sa pre ich rast našlo logické opodstatnenie. Tento jav je len dočasný a po prudkom raste prichádza veľmi rýchly pokles cien, príčinou javu sú nadmerné reakcie, ktoré vznikajú pri špekulatívnych bublinách a majú zdroj v neočakávaných udalostiach.¹⁷ Ekonomická bublina sa takisto často používa ako termín pre ekonomický cyklus, charakterizovaný prudkou expanziou, za ktorou nasleduje pokles, často krát rovnako dramatický. Medzi negatívne vplyvy existencie bubliny na stabilitu trhu patrí oslabená

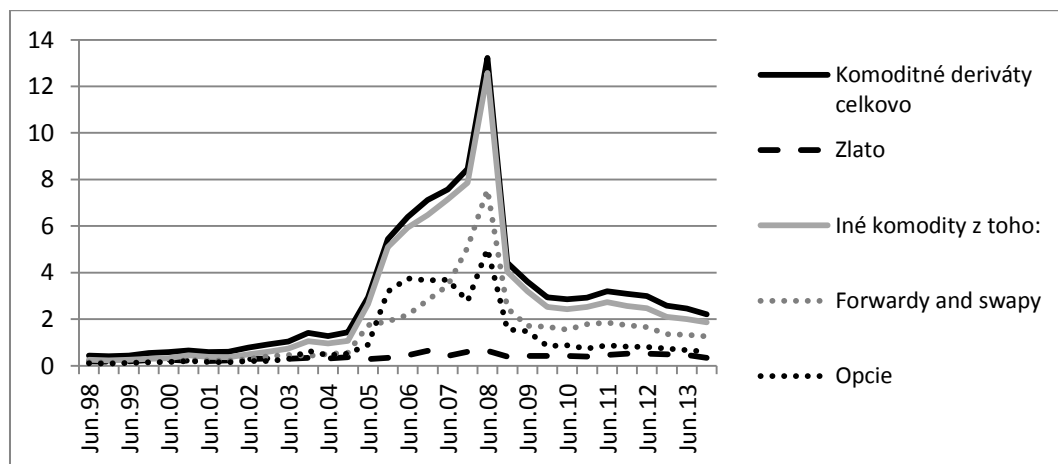
¹⁷ CHOVANCOVÁ, B. a kol., 2002. *Finančný trh: nástroje, transakcie, inštitúcie*. Bratislava: Vydavateľstvo EUROMION, 2002. ISBN 80-88984-31-9.

schopnosť efektívne alokovať zdroje, nakoľko v cenách aktív sa neodzrkadľuje ich reálna hodnota.

Existenciu bubliny v kontexte vývoja hodnôt NAO sme identifikovali pri vývoji komoditných derivátov, akciových derivátov, CDS a pri skupine nepridelených derivátov. Tieto jednotlivé skupiny sa správali v období približne od roku 2005 do roku 2010 veľmi podobným spôsobom, aj keď na rôznych úrovniach množstiev. Hodnoty NAO v spomínaných druhoch derivátov pomerne prudko rástli až približne do druhej polovice roku 2008, kedy nastal rovnako prudký pokles.

Celkový vývoj hodnoty NAO komoditných derivátov sa skladá zo súčtu hodnôt NAO derivátov naviazaných na zlato a na iné komodity. Deriváty naviazané na iné komodity predstavujú buď forwardové, swapové kontrakty alebo opcie. Práve hodnoty NAO derivátov naviazaných na iné komodity predstavujú najväčšiu časť z celkovej hodnoty NAO komoditných derivátov a určujú trend vývoja tohto druhu NAO (Graf 3). Najnižšiu výšku hodnôt z kategórie komoditné deriváty predstavujú NAO derivátov naviazaných na zlato, ktorých celková hodnota počas celého sledovaného obdobia 1998 – 2013 nepresiahla 700 miliárd dolárov. Jedným zo základných znakov bubliny je fakt, že pokiaľ sa v systéme nachádza bublina, ceny aktív neodrážajú skutočnú hodnotu daných aktív. Dôkazom tohto tvrdenia je fakt, že v prípade komoditných derivátov čas nafukovania bubliny je obdobím výrazného nárastu cien komodít na svetových trhoch. V krízovom roku 2008 na mimoburzovom trhu bol najvýraznejší pokles zo všetkým kategórií derivátov zaznamenaný práve pri hodnotách komoditných derivátov (pokles o 66,53 %), konkrétne v prípade opcií (pokles o 68,90 %).

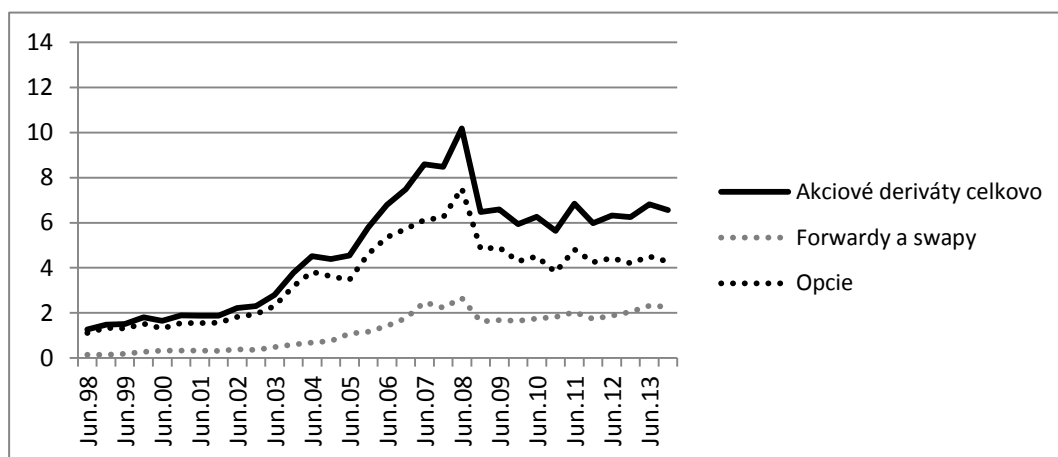
Graf 3 Vývoj NAO komoditných derivátov na OTC trhu 1998 – 2013 (v bil. USD)

Zdroj: Vlastné spracovanie autora podľa údajov z databázy BIS.

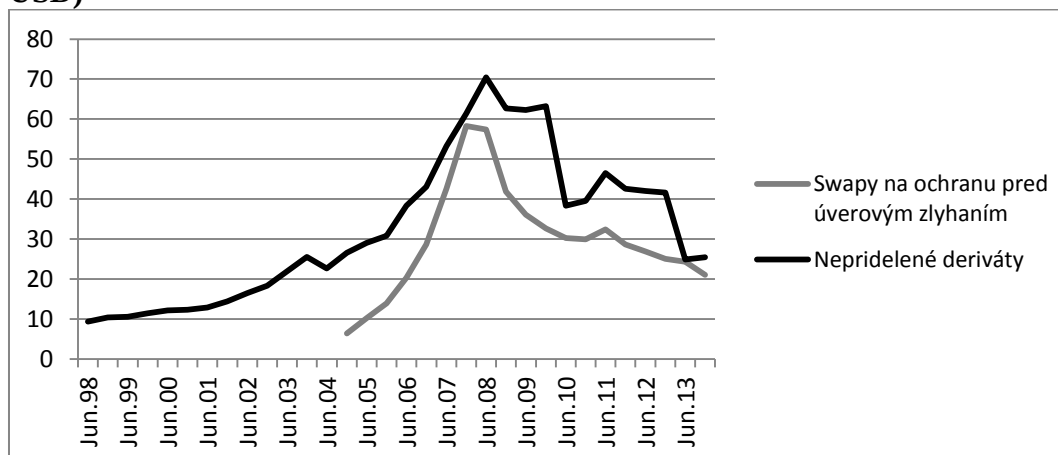
Celkový vývoj hodnoty NAO akciových derivátov sa skladá zo súčtu hodnôt NAO akciových forwardov a swapov (tvoria väčšinovú zložku tohto typu derivátov) a opcií naviazaných na akcie (Graf 4). Maximálna celková hodnota akciových derivátov na mimoburzovom trhu, vyše 10 biliónov dolárov, bola dosiahnutá v júni 2008. Po prudkom poklese v roku 2008 až do súčasnosti sa hodnota mimoburzového trhu akciových derivátov pohybuje na úrovni do 7 biliónov dolárov. Graf 5 znázorňuje vývoj hodnôt NAO nepridelených derivátov a swapov na ochranu pred úverovým zlyhaním, ktorých trend vývoja je veľmi podobný vývoju komoditných a akciových derivátov a takisto pripomína existenciu bubliny na trhu.

Graf 4 Vývoj NAO akciových derivátov na OTC trhu 1998 – 2013 (v bil. USD)

Zdroj: Vlastné spracovanie autora podľa údajov z databázy BIS.

Graf 5 Vývoj NAO nepridelených derivátov a CDS na OTC trhu 1998 – 2013 (v bil. USD)

Zdroj: Vlastné spracovanie autora podľa údajov z databázy BIS.

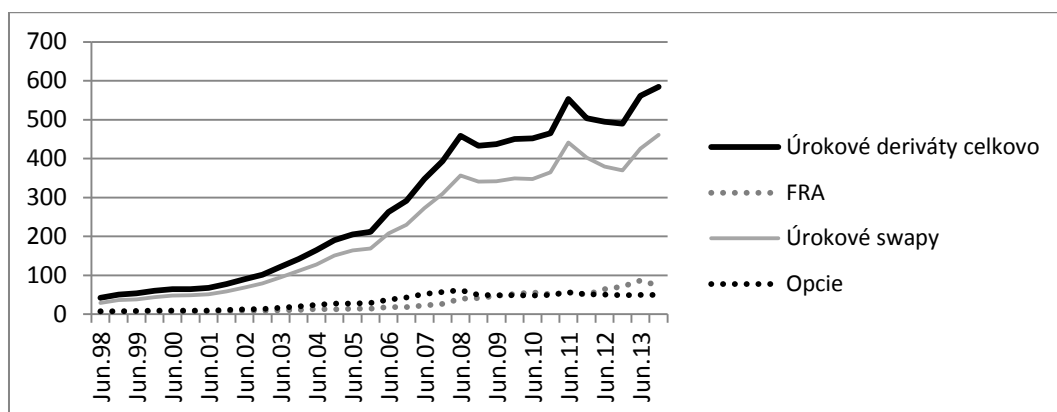
Na základe analýzy zmien hodnôt NAO jednotlivých druhov derivátov a grafického spracovania grafov 3 – 5 môžeme konštatovať, že trend vývoja hodnôt NAO komoditných derivátov, akciových derivátov, nepridelených derivátov a CDS reaguje na krízové obdobie veľmi podobne. Po prudkom náraste v predkrízovom období nasleduje rovnako prudký pokles (graf vývoja ilustruje prípad nafukovania bubliny). Po tomto poklese v čase krízy jednotlivé hodnoty pomerne stabilne oscilujú okolo celkovej hodnoty, ktorá je podstatne (v prípade komoditných derivátov niekoľkonásobne) nižšia ako bola celková hodnota v predkrízovom období. V súčasnom období nie je zatiaľ možné prognózovať výrazný nárast celkových hodnôt týchto druhov derivátov. Na základe analýzy tvrdíme, že na trhoch komoditných, akciových, CDS a nezaradených derivátov v ukazovateli hodnoty NAO existovala v rovnakom období bublina. Z historickej skúsenosti a z teórií môžeme konštatovať, že dôsledky bubliny na trhu majú negatívny vplyv na stabilitu trhu a ich existencia je potenciálnym rizikom.

3.3 Neustály nárast veľkosti mimoburzového trhu

Potenciálne riziko na mimoburzovom trhu derivátov sme identifikovali aj pri analýze vývoja najväčších segmentov tohto trhu – pri dlhodobom vývoji hodnôt NAO úrokových derivátov (Graf 6) a menových derivátov (Graf 7). Ide predovšetkým o vyššie už spomínaný neustály nárast veľkosti týchto druhov derivátov (hlavne úrokových derivátov) a následne tak aj **dlhodobý nárast celého mimoburzového trhu derivátov**.

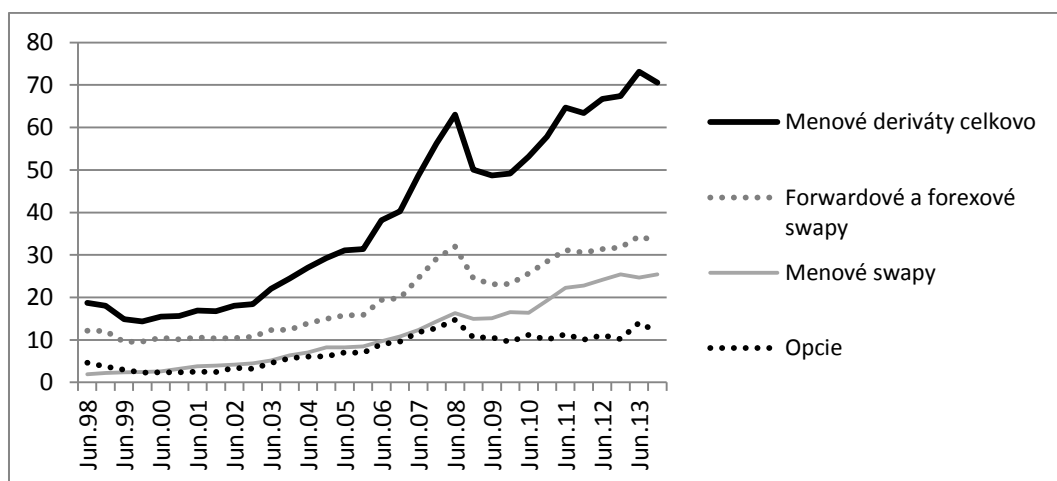
V rámci úrokových derivátov môžeme konštatovať, že najväčší podiel tvoria úrokové swapy, ktoré určujú aj celkový vývoj trendu hodnôt NAO úrokových derivátov, a pomerne oveľa nižšie hodnoty predstavujú opcie a forwardy na úrokové sadzby (Graf 6). Z hľadiska pôsobenia globálnej finančnej a hospodárskej krízy (predovšetkým obdobie 2008 – 2009), sme na základe analýzy zmien vývoja identifikovali obdobie na konci roku 2008, kedy došlo k najvýraznejšiemu poklesu celkovej hodnoty NAO derivátov na mimoburzovom trhu a to o 11,06 % v porovnaní s predošlým polrokom. Pri porovnávaní zmien medzi obdobím jún 2008 – december 2008 sme identifikovali pokles hodnoty vo všetkých prípadoch. Jedinou výnimkou boli forwardové termínované zmluvy (FRA) ako súčasť úrokových derivátov, ktorých hodnota NAO aj identifikovanom období krízy narástla o 5,57 %.

Graf 6 Vývoj NAO úrokových derivátov na OTC trhu 1998 – 2013 (v bil. USD)

Zdroj: Vlastné spracovanie autora podľa údajov z databázy BIS.

Graf 7 Vývoj NAO menových derivátov na OTC trhu 1998 – 2013 (v bil. USD)

Zdroj: Vlastné spracovanie autora podľa údajov z databázy BIS.

Menové deriváty ako druhý najväčší segment mimoburzového trhu s derivátmi zaznamenali v čase najvýraznejšieho pôsobenia globálnej krízy na konci roku 2008 prepád o vyše 20 %. Najvýraznejšie klesla hodnota opcií (o takmer 28 %), potom hodnota forwardových a forexových swapov (o takmer 24 %) a najmiernejší pokles bol v tejto kategórii zaznamenaný u menových swapov (pokles o približne 8 %). Najväčšiu zložku mimoburzového trhu s menovými derivátmi tvoria forwardové a forexové swapy. Celkové hodnoty NAO menových swapov a opcií do roku 2010 nepresiahli hranicu 20 miliárd dolárov (v roku 2010 menové swapy začali výraznejšie rásť, opcie sa aj v súčasnosti pohybujú pod spomínanou hranicou).

Zistili sme, že v prípade menových derivátov a predovšetkým úrokových derivátov, ktorých celková maximálna hodnota NAO je približne 7-krát (v prípade menových derivátov) a viac ako 50-krát vyššia (v prípade úrokových derivátov) v porovnaní s komoditnými a akciovými derivátmi, trend vývoja a reakcia na krízu prebiehajú odlišne v porovnaní s ostatnými kategóriami derivátov, predovšetkým v pokrízovom období.

V predkrízovom období identifikujeme podobný vývoj správania ako to bolo aj v ostatných spomínaných kategóriách – prudký nárast hodnôt NAO menových derivátov a úrokových derivátov, po ktorom nastane prudší (v prípade menových derivátov) alebo miernejší (v prípade úrokových derivátov) pokles. Po relatívne krátkom reakčnom období na

krízu celkové hodnoty začínajú opäť rásť a postupne sa dostávajú nad maximálne hodnoty predkrízového obdobia. V súčasnosti môžeme na základe doterajšieho vývoja predpokladať ďalší nárast celkových hodnôt NAO menových derivátov a úrokových derivátov. Keďže väčšinu mimoburzového trhu s derivátmi predstavujú úrokové deriváty, môžeme predpokladať, že rovnako aj mimoburzový trh bude naďalej rásť. Potenciálnym rizikom ostáva fakt, že z dlhodobého hľadiska môže tento stav predstavovať nafukovanie veľmi rozsiahlej bubliny, ktorej prasknutie môže mať veľmi negatívne dôsledky na fungovanie mimoburzového trhu s derivátmi.

Záver

Vypracovaná charakteristika mimoburzového trhu derivátov poukázala na jeho dôležité aktívne miesto v architektúre finančného trhu. V súčasnosti tento trh predstavuje veľkosť takmer 1000 % globálneho HDP s prognózou ďalšieho rastu. Pri analýze mimoburzového trhu derivátov sme použili ukazovateľ, ktorý charakterizuje činnosť na mimoburzovom trhu a navrhli sme aj jeho potenciálny slovenský preklad ako „teoreticky vypočítaná hodnota nesplatených uzavretých derivátových kontraktov“. Hlavnými výsledkami predkladaného článku je identifikácia možných rizík na mimoburzovom trhu s derivátmi. Prvé potenciálne riziko predstavuje potvrdenie existencie Minského momentu v kontexte nadmerného nárastu NAO derivátov na mimoburzovom trhu derivátov v predkrízovom období. Ďalším možným rizikom je vznik a existencia ekonomických bublín na mimoburzovom trhu derivátov. Existenciu bubliny v rovnakom období sme identifikovali na trhoch komoditných, akciových, CDS a nezarađených derivátov v ukazovateli hodnoty NAO. Potenciálne riziko na mimoburzovom trhu derivátov sme identifikovali aj pri analýze vývoja najväčších segmentov tohto trhu – pri dlhodobom vývoji hodnôt NAO úrokových derivátov a menových derivátov, ktoré tak spôsobujú aj dlhodobý enormný nárast celého mimoburzového trhu derivátov. Na základe analýzy a identifikácie možných rizík konštatujeme, že ďalší vývoj mimoburzového trhu bude významne ovplyvňovať fungovanie finančného trhu.

Použitá literatúra:

1. BIS. 2009. Guide to international financial statistics, Bazilej: BIS, 2009. Dostupné na: <http://www.bis.org/statistics/intfinstatsguide.pdf>.
2. BIS. 2013. Triennial Central Bank Survey, Bazilej: BIS, 2013. Dostupné na: <http://www.bis.org/publ/rpfx13fx.pdf>.
3. BIS. 2014. BIS statistics. Bazilej: BIS, 2014. Dostupné na: <http://www.bis.org/statistics/derstats.htm>.
4. BIS. 2014. Statistical release, OTC derivatives statistics at end - December 2013, Bazilej: BIS, 2014. Dostupné na: http://www.bis.org/publ/otc_hy1405.pdf.
5. BRUMMER, C.; MARCH, A.P., 2013. Exchanges. In CAPRIO, G. *Handbook of Key Global Financial Markets, Institutions, and Infrastructure*. Londýn: Elsevier, 2013, s. 401-412. ISBN 978-0-123-97873-8.
6. Definition of the over-the-counter OTC. [online] In: *Financial Times*, 2015. [Cit. 10.8.2015] Dostupné na: http://lexicon.ft.com/Term?term=over_the_counter—OTC.
7. DODD, R., 2012. Markets: Exchange or Over-the-Counter. *Finance & Development*. Washington: IMF, 2012. [Cit. 10.8.2015] Dostupné na: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/basics/markets.htm>.
8. DRUTAROVSKÁ, J., 2014. Analýza mimoburzového obchodovania s derivátmi. In *International relations 2014: contemporary issues of world economics and politics*. Bratislava: EKONÓM, 2014, s. 119-127. ISBN 978-80-225-3980-7.

9. CHOVANCOVÁ, B. a kol., 2002. *Finančný trh: nástroje, transakcie, inštitúcie*. Bratislava: Vydavateľstvo EUROUNION, 2002. ISBN 80-88984-31-9.
10. CHOVANCOVÁ, B.; GREGOR, T., 2003. Mimoburzové trhy a ich úloha vo finančnom systéme. *Biatec*. 2003, Vol. 11, No. 10, 2003, s. 15-16.
11. ISDA. 2014. *Understanding Notional Amount*. New York: ISDA, 2014. Dostupné na: http://www.isdacdsmarketplace.com/market_statistics/understanding_notional_amount.
12. KINDLEBERGER, CHARLES, P. – ALIBER, ROBERT, Z., 2011. *Manias, Panics and Crashes: A History of Financial Crises*. New York: Palgrave macmillan, 2011. ISBN 978-0-230-36535-3.
13. MINSKY, H., 2008. *Stabilizing an Unstable Economy*. New York: McGraw-Hill, 2008. ISBN 978-0-07-159299-4.
14. SIPKO, J. 2011. Derivatives and the real economy. *Creative and Knowledge Society*. 2011, Vol. 1, No. 1, 2011, pp. 33-43.
15. UNCTAD. 2014. *UNCTADSTAT*. Ženeva: UNCTAD, 2014. Dostupné na: <http://unctadstat.unctad.org/>.

Ing. Jana Drutarovská, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov
a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava
e-mail: jana.drutarovska@euba.sk

doc. Ing. Tomáš Dudáš, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov
a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava
e-mail: dudas@euba.sk

Ekologická politika Čínskej ľudovej republiky¹

Boris Dziura

Abstrakt

Čína urobila v prístupe k riešeniu ekologických problémov zásadnú zmenu v prístupe, čo sa prejavilo aj na vystúpení zástupcov ČĽR na Svetovom klimatickom samite v Paríži v decembri 2015. Cieľom článku je definovať ekologické problémy súčasnej Číny a charakterizovať legislatívu v tejto oblasti. Na príklade Hongkongu poukázať na pozitívne možnosti riešenie tejto problematiky a na synergické efekty vzájomnej spolupráce medzi pevninskou Čínou a Hongkongom.

Kľúčové slová: ekologická politika, znečistenie ovzdušia, vody a vodných tokov, emisie CO₂.

JEL Klasifikácia: Q280, Q530

Abstract

China has done in the approach to solving environmental problems fundamental changes, which were reflected in the speeches of representatives of the PRC on the World Climate Summit in Paris in December 2015. The aim of our article is to define ecological problems existing in China and characterize the legislation in this area. Using the example of Hong Kong highlights the positive options to solve this problematics and the synergy effects of mutual cooperation between mainland China and Hong Kong.

Keywords: ecological policy, air, water pollution, CO₂ emission

JEL Klasification: Q280, Q530

Úvod

Čínska politika sa vyvíjala v kontexte rozvoja ekologických zákonov v celej Ázii. Treba si pripomenúť, že priekopníkom bolo Japonsko, ktoré v roku 1993 doplnilo a rozšírilo svoju legislatívu a prijalo zákon označovaný v anglickom jazyku ako “Basic Environment Law.”²

ČĽR nedokázala účinne prijímať novú legislatívu, ktorá by reagovala na súčasnú zložitú environmentálnu situáciu a jej zákony, prichádzajú do platnosti s veľkým oneskorením. Napriek tomu k 1. 1. 2015, vstúpil do platnosti nový zákon označovaný ako “Environmental protection law.”³ Je zákonom, ktorý sa snaží nastoliť súlad medzi ekonomickými potrebami krajiny a jej sociálnym rozvojom, ako aj ochranou životného

¹ Príspevok bol spracovaný ako výstup výskumného projektu VEGA 1/0267/15 *Fenomén čínskych investícií a potenciál ich využitia pre národné ekonomiky*.

² MINISTRY OF ENVIRONMENT. GOVERNMENT OF JAPAN: *The Basic Environment Law*. [cit. 15.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.env.go.jp/en/laws/policy/basic/index.html>>

³ LIBRARY OF CONGRES. *Global Legal Monitor*. [cit. 15.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.loc.gov/law/foreign-news/article/china-environmental-protection-law-revised/>>.

prostredia. Je zákonom, ktorý zavádza tresty za uvádzanie nepravdivých údajov v oblasti ochrany životného prostredia a aj za ich skresľovanie.

Ďalej zavádza ochranu pre takzvaných informátorov “whistle blower”, následne zvyšuje právomoci miestnych orgánov, ktoré nemusia čakať v závažných kauzách na rozhodnutie centrálnych úradov. Čiže, je možné konštatovať, že dochádza k určitej forme decentralizácie a delbe moci, napriek tomu, by sme radi zostali opatrní v našich vyjadreniach, nakoľko jedinou nositeľkou moci zostáva v štáte naďalej výhradne Komunistická strana Číny, bez ohľadu na súčasné prevažovanie trhového hospodárstva nad modelom plánovanej ekonomiky.

To, že komunistická strana sa nechce vzdať svojho monopolu moci, je viditeľné podľa viacerých súčasných autorov, ktorí tvrdia, že napríklad v porovnaní s obyvateľmi Ruska, Filipín či Koréjskej republiky nemajú obyvatelia ČLR zákonom zabezpečené práva na kvalitné životné prostredie.⁴ Zároveň sa domnievame, že niečo ako občianska spoločnosť sa v ČLR rodí len veľmi pomaly a napríklad mimovládne organizácie sú podľa skupiny autorov spomenuté v zákone len okrajovo.⁵ Existujú síce odporúčania na revíziu daného stavu, ale nie je možné predpokladať, že dôjde k rýchlej zmene.⁶

1 Environmentálne problémy ČLR

Problémy krajiny sú zložité a rokmi neriešené, s razantným ekonomickým rozvojom od roku 1989 majú tendenciu vzájomne sa spájať a celú situáciu ešte zhoršovať.

Ide o skupiny problémov, ktoré by sme mohli rozdeliť do 4 častí:

1. znečistenie ovzdušia,
2. znečistenie vody, vodných tokov a podzemných vôd,
3. emisie,
4. pravdepodobnosť nedostatočných dodávok tepla, svetla a elektrickej energie v budúcnosti, keďže dochádza v vyčerpávaní neobnoviteľných zdrojov.

⁴ BOYD, D. R.: *The Status of Constitutional Protection for the Environment in Other Nations* (David Suzuki Foundation, 2014).

⁵ ECONOMY, E. C.: *The River Runs Black: The Environmental Challenge to China's Future 2nd end* (Cornell Univ. Press, 2010).

⁶ WANG, A. L.: *Harvard Environ. Law Rev.* 37, 365–440 (2013).

1.1 Znečistenie ovzdušia

Podľa čínskeho ministerstva pre ochranu životného prostredia patrí ČĽR k štátom s veľmi zlým stavom ovzdušia, existuje korelácia medzi spotrebou uhlia, ktorá predstavuje z viac ako 75 % hlavný energetický zdroj ČĽR⁷ a úrovňou znečistenia.

Takisto existuje medzičasom sofistikovaný systém merania kvality ovzdušia miery emisií spojených so systémom včasnej výstrahy obyvateľstva pred hroziacim ekologickým nebezpečenstvom.⁸ Tento systém pokrýva veľkú časť mestských sídiel, pričom najväčšie mestá s najväčším počtom meracích staníc dodávajú obrovské množstvo informácií.

V roku 2007, Svetová banka vo svojich materiáloch uvádzala, že „na základe komplexných údajov za rok 2003 sa odhadovalo, že celkové náklady vynaložené na zdravotnú starostlivosť, ktoré súviseli so znečistením ovzdušia predstavovali sumu medzi 157 až 520 mld. jüanov. To značí za rok 2003, medzi 1,2 – 3,3 % HDP ČĽR.”⁹

Na druhej strane, existujú vedecké časopisy, ktoré zdôrazňujú vysokú pravdepodobnosť zníženia zdravotných problémov detí vplyvom zníženia emisií, ako sa podľa nich stalo napríklad v roku 2008, počas Olympijských hier v Pekingu.¹⁰ Tento efekt má samozrejme svoju synergiu a odráža sa na zvýšenom ekonomickom výkone obyvateľstva a aj celej krajiny, ako naň poukazujú viacerí autori v odbornej literatúre.¹¹

1.2 Znečistenie vody, vodných tokov a podzemných vôd

Tak ako predtým znečistenie ovzdušia, patrí aj znečistenie vôd k ďalšiemu z problémov modernej Číny. Existuje aj v tomto prípade komplexný systém monitoringu situácií, ohrozujúcich zdravie veľkých skupín obyvateľstva ČĽR.¹²

⁷ MINISTRY OF ENVIRONMENTAL PROTECTION THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA: *Quality standard*. [cit. 15.1.2016]. Dostupné na internete:

<http://english.mep.gov.cn/standards_reports/standards/Air_Environment/>

⁸ BEIJING AIR POLLUTION: *Real-time Air Quality Index (AQI)*. [cit. 15.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://aqicn.org/city/beijing/>>

⁹ WORLD BANK: *Cost of Pollution in China – Economic Estimates of Physical Damages*. (2007). Washington, DC. [cit. 15.1.2016]. Dostupné na internete:

<http://siteresources.worldbank.org/INTEAPREGTOPENVIRONMENT/Resources/China_Cost_of_Pollution.pdf>

¹⁰ ENVIRONMENTAL HEALTH PERSPECTIVE: *Health Impact of Outdoor Air Pollution in China: Current Knowledge and Future Research Needs*. [cit. 15.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://ehp.niehs.nih.gov/12737/>>

¹¹ HUIJUAN, C., FUJII, H. AND MANAGI, S.: *Environmental Impact of the 2008 Beijing Olympic Games*. Discussion Paper No. 2013-30 [cit. 8.5.2013]. Dostupné na internete:

<<http://www.economics-ejournal.org/economics/discussionpapers/2013-30/file>>

¹² INSTITUTE OF PUBLIC AND ENVIRONMENTAL AFFAIRS: *China Pollution Map*. [cit. 15.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.ipe.org.cn/En/pollution/index.aspx>>

Monitoring samotný však nemôže vyriešiť nahromadené problémy. Samozrejme táto problematika je veľmi obsiahla a budeme sa venovať len menšiemu množstvu konkrétnych problémov a upustíme od snahy o nájdenie rýchleho riešenia za každú cenu. Samotné štátne ako aj miestne orgány sa snažia dostať vzniknutý stav pod kontrolu. Existuje konkrétny plán, vypracovaný na celoštátnej úrovni (Action Plan for Prevention and Treatment of Water Pollution), ktorého vypracovanie bolo oznámené v roku 2015.¹³

Daný plán si stanovil za cieľ výrazne znížiť percento znečistenej vody a výrazne zvýšiť kvalitu pitnej vody. Celý plán je rozdelený na viaceré etapy, pričom boli stanovené dva míľniky a to rok 2020 a rok 2030, kedy by mala byť veľká časť plánu nielen implementovaná, ale mali by byť známe aj konkrétne výsledky.

Plán je rozvrhnutých do desiatich krokov, pričom každý krok predstavuje určitý čas a rozličný stupeň zapojenia štátu do daných aktivít. Ako sme spomenuli na začiatku tejto časti, politická moc nie je diskutovaná v žiadnom z krokov, ktoré sa dejú na území ČĽR, avšak v prípade, že je to rentabilné, aby sa zapájali do aktivít aj súkromné spoločnosti, je v čínskom prípade táto aktivita preferovaná. Je to zvláštnosťou ČĽR, že napriek oficiálnej komunistickej ideológii, zostáva táto skôr v rovine teórie, pokiaľ sa začína dotýkať trhovej reality. Aj na danom pláne je vidieť, že sa ráta s postupným zavádzaním trhových princípov do vodného hospodárstva. Z čoho predpokladáme, že príde k postupnému zvyšovaniu ceny vody a z vody sa napriek ideológii štátu, stane plnohodnotný tovar, plne obchodovateľný na trhu. Celý 10 bodový plán tomu nasvedčuje.

1.3 Problematika emisií

Túto časť by sme radi začali citátom: „*Naše stanovisko je také, že Čína nepristúpi k číselnému stanoveniu cieľa obmedzenia emisií, to ale neznamená, že neakceptujeme našu zodpovednosť v odpovedi na klimatickú zmenu.*“ Ma Kai, Čínska národná komisia pre reformy a rozvoj, 2007

Je možné skonštatovať, že aj v poslednej dobe, podobne ako v prípade iných, vypuklých ekologických problémov reaguje Čína oneskorene, ale o to s väčším dôrazom. Ako dôkaz je možné poukázať na nasledovnom príklade. V roku 2011 prijalo Čínske ministerstvo ochrany životného prostredia nové štandardy, ktoré nahradili pôvodné, ktoré boli prijaté ešte

¹³ THE STATE COUNCIL OF PEOPLE'S: *China announces action plan to tackle water pollution.* [cit. 16.4.2015]. Dostupné na internete: <http://english.gov.cn/policies/latest_releases/2015/04/16/content_281475090170164.htm>

v roku 2003.¹⁴ Elektrárne, ktoré sa budú budovať, budú musieť mať nižšie emisie SO₂, NO_x a samozrejme aj pevných častíc. Tie, ktoré už boli postavené, museli prejsť na nové pravidlá od 1. 7. 2014 a to, čo platí bez výnimky, to jest pre staré aj nové elektrárne od roku 2015 sú štandardy pre ortuť.¹⁵

Podľa IEA (Medzinárodná energetická agentúra), je spotreba uhlia v Číne stále vysoká a spôsobuje závažné problémy súčasnej generácii aj budúcim generáciám.¹⁶ Podľa správy je miera znečistenia vysoká v celej krajine, predovšetkým v mestách. Podľa Svetovej zdravotníckej organizácie, existuje celý rad problémov, ktoré sú priamo spojené s vysokou spotrebou uhlia, emisiami a zdravím obyvateľstva a predovšetkým detí.¹⁷

To, že ČLR je nútená daný problém riešiť sa ukazuje aj v porovnaní so svetom a medzičasom prišlo k prvému poklesu uhlíkových emisií od roku 2001, na základe informácii od Bloomberg New Energy Finance,¹⁸ ktoré získali od Čínskeho štatistického úradu.

Dochádza zároveň k mohutnému tlaku na prevádzkovateľov malých baní, aby došlo k utlmeniu respektíve k úplnému zrušeniu tých najnebezpečnejších baní (z hľadiska ochrany zdravia baníkov) a štát chce dodržať medzinárodné záväzky a obmedziť ich činnosť vzhľadom na ekologické škody, ktoré pri spaľovaní uhlia vznikajú.¹⁹

To, že znečistenie predstavuje enormný problém, sme už písali, na ilustráciu treba uviesť, že podľa odborných zdrojov, už jemné častice vo vzduchu, menšie ako 2,5 mikrometra predstavujú veľké zvýšenie ohrozenia zdravia.²⁰ Čína takisto je neslávnym rekordérom podľa

¹⁴ MINISTRY OF ENVIRONMENTAL PROTECTION THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA: *MEP convenes to analyze the causes and impact of the upcoming haze and make deployments for emergency response*.

[cit. 6.12.2015]. Dostupné na internete: <<http://english.mep.gov.cn/>>

¹⁵ THE NETWORK FOR CLIMATE AND ENERGY INFORMATION: *China Adopts World-Class Pollutant Emissions Standards for Coal Power Plants*. [cit. 21.12.2015]. Dostupné na internete: <http://www.chinafaqs.org/files/chinainfo/China%20FAQs%20Emission%20Standards%20v1.4_0.pdf>

¹⁶ OECD: *Cleaner Coal in China*. [cit. 6.1.2016]. Dostupné na internete:

<<https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/cleaner-coal-in-china.html>>

¹⁷ WORLD HEALTH ORGANISATION: *Indoor air pollution database for China*. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.who.int/indoorair/health_impacts/databases_china/en/>

¹⁸ BLOOMBERG BUSINESS: *China Carbon Emissions Decline as 2014 Global CO₂ Stays Flat*. [cit. 6.1.2016]. Dostupné na internete:

<<http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-03-13/china-s-carbon-emissions-drop-for-the-first-time-since-2001>>

¹⁹ JAMASMIE, C.: *China to shut down 2,000 coal mines this year. 4.4.2014. Mining.Com*. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.mining.com/china-to-shut-down-2000-coal-mines-this-year-91471/>>

²⁰ ZHANG, Y., ZHU, X. and ZENG L.: *Source Apportionment of Fine-Particle Pollution in Beijing College of Environmental Sciences. Peking University 2004*. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.nap.edu/read/11192/chapter/11#141>>

odbornej literatúry a ako aj oficiálnych meraní Svetovej zdravotníckej organizácie, pričom 12.1.2013 dosiahla hodnota 993 mikrogramov na meter kubický.²¹ Na porovnanie, Svetová zdravotnícka organizácia uvádza ako normu číslo nie väčšie ako 25 mikrometrov na meter kubický, pri 24 hodinovom meraní.²²

1.4 Nedostatok energetickej energie a riešenia potenciálnej energetickej krízy v ČĽR.

Pevninská Čína si uvedomuje naplno možné riziká, ktoré jej spôsobuje jednak nadmerná spotreba uhlia (čierneho aj hnedého) a snaží sa dosiahnuť pokles jeho spotreby, ako uvedené vyššie a zároveň, hľadá cestu využívania tej energie, ktorú vie využívať a to je energia jadrová.²³ Treba si pripomenúť, že v roku 2015 mala Čína 30 jadrových reaktorov, ktoré sú v prevádzke, ďalších 24 je vo výstavbe a potom sú ešte ďalšie projekty, ktoré sú vo fáze prípravy.²⁴ Z naplánovaných reaktorov, medzi ktorými sa nachádzajú aj tie najmodernejšie, umožnia zvýšenie ich celkového výkonu skokovo až na 150 GWe v kľúčovom roku 2030 s perspektívou rýchleho rastu v nasledujúcich rokoch.²⁵

Plánuje sa, že ďalšie reaktory, vrátane niektorých svetovo najvyspelejších, dajú viac než trojnásobné zvýšenie jadrovej kapacity, minimálne 58 GWe od 2020 – 2021, potom niektoré 150 GWe do roku 2030, a ešte oveľa viac do roku 2050.²⁶ Tieto smelé plány sú možné aj preto, lebo ČĽR je schopná byť úspešná pri dizajne nových jadrových reaktorov.²⁷ Na základe údajov od Medzinárodnej jadrovej asociácie, ktorá združuje expertov v oblasti výroby nukleárnej energie, má ČĽR výrobu zloženú z nasledovných zdrojov:

²¹ IOP SCIENCE: *Impact of aerosol–meteorology interactions on fine particle pollution during China’s severe haze episode in January 2013* [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/9/9/094002/pdf>>

²² WORLD HEALTH ORGANISATION: *Ambient (outdoor) air quality and health*. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs313/en/>>

²³ CHINA EDITION: *China targets greater non-fossil fuel use*. 11.2.2014. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <http://news.xinhuanet.com/english/china/2014-02/11/c_133107200.htm>

²⁴ IAEA: *Operational & Long-Term Shutdown Reactors*. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <<https://www.iaea.org/PRIS/WorldStatistics/OperationalReactorsByCountry.aspx>>

²⁵ WORLD NUCLEAR ORGANIZATION: *Nuclear Power in the World Today (Updated January 2016)*. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete:

<<http://www.world-nuclear.org/info/current-and-future-generation/nuclear-power-in-the-world-today/>>

²⁶ WORLD NUCLEAR ORGANIZATION: *Plan For New Reactors Worldwide*. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.world-nuclear.org/info/current-and-future-generation/plans-for-new-reactors-worldwide/>>

²⁷ CAEA GOVN.: *Yuming B.X. Nuclear Energy Development in China*. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.caea.gov.cn/n602670/n621902/32228.html>>

Väčšina elektrickej energie vyrába z fosílnych palív, predovšetkým z uhlia.²⁸ Existujú veľké projekty v oblasti vodného hospodárstva: Tri rokliny s celkovou výrobou 18,2 GWe/rok a vodná elektráreň na Žltej rieke 15,8 GWe/rok.

To, že situácia je alarmujúca, je vidieť aj na štatistike, ktorá ukazuje, že napríklad v roku 2012 bola Čína najväčším svetovým producentom uhlíkových emisií.²⁹

Zároveň v roku 2014, prišlo k vyhláseniu čínskej vlády, že príde k urýchlenému zatváraní uhoľných baní (ako sme už uvádzali) a k tvrdému boju proti znečisťovaniu životného prostredia.³⁰ Zároveň s týmto záväzkom prišlo k vyhláseniu, že do roku 2030 bude viac ako 20 % vyprodukovanej energie pochádzať z iných ako fosílnych palív.³¹ Pre úplnosť existuje komplexná predikcia z roku 2015, od jedného z lídrov v oblasti výroby energií spoločnosti BP, že do roku 2035 sa Čína stane svetovo najväčším dovozcom energie, predbehne Európu, a bude ešte viac závislá na dovoze, resp. jej závislosť na dovoze sa prehĺbi z 15 % na 23 % celkovej energetickej spotreby ČĽR. Výroba energie Číny narastie o 47 %, zatiaľ čo spotreba prudko narastie až o 60 %.³²

2 Prehľad platnej legislatívy a krokov administratívy ČĽR smerom k zlepšeniu životného prostredia krajiny

Vláda ČĽR prijala nasledovné zákony:

1. V roku 1979 Zákon na ochranu životného prostredia „Environmental Protection Law for Trial Implementation“³³ V roku 1982 bola zmenená Ústava a doplnené pasáže týkajúce sa ochrany životného prostredia. Hovorí sa v nich, že štát zodpovedá za

²⁸ US ENERGY INFORMATION ADMINISTRATION: *China produces and consumes almost as much coal as the rest of the world combined*. [cit. 14.5.2014]. Dostupné na internete: <<http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=16271>>

²⁹ OLIVIER, J.G., JANSSENS-MAENHOUT, G., MUNTEAN, M. and PETERS, J.: *Trends in Global CO₂ Emissions*. EC. [cit. 21.1.2016]. Dostupné na internete: <http://edgar.jrc.ec.europa.eu/news_docs/pbl-2013-trends-in-global-co2-emissions-2013-report-1148.pdf> ISBN: 978-94-91506-51-2>

³⁰ XINHUA INSIGHT: *China declares war against pollution*. [cit. 5.3.2014]. Dostupné na internete: <http://news.xinhuanet.com/english/special/2014-03/05/c_133163557.htm>

³¹ WORLD BANK: *China 2030. Building a modern, harmonious, and creative society*. WB, Washington. 2013. ISBN 978-0-8213-9545-5. [cit. 5.3.2014]. Dostupné na internete: <<http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/China-2030-complete.pdf>>

³² BRITISH PETROL: *BP-Energie Outlook*. [cit. 15.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/energy-outlook-2035.html>>

³³ MINISTRY OF ENVIRONMENT GOVN. OF JAPAN: *Overviews of Environmental Issues and Environmental Conversation Measures in China*. [cit. 15.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.env.go.jp/earth/coop/oemjc/china/e/china_e_1.pdf>

ochranu a zlepšovanie prostredia, v ktorom žije obyvateľstvo krajiny. Zabraňuje a kontroluje znečistenie životného prostredia.³⁴

2. V roku 1984 nasledoval Zákon na ochranu vôd a vodných zdrojov „Water Pollution Prevention and Control Law“, ďalej Zákon na ochranu ovzdušia „Air Pollution Prevention and Control Law“, Zákon na ochranu pôdy v roku 1991 „Water and Soil Conservation Law“, ďalej Zákon ohľadom pevných odpadov z roku 1995 „Solid Waste Law“, následne Zákon týkajúci sa uchovania energií „Energy Conservation Law“ v roku 1997.

ČLR následne implementovala aj Kyótsky protokol³⁵ a Montrealský protokol.³⁶ A v roku 2002 bol upravený Zákon na ochranu ovzdušia a prispôsobený medzinárodným normám „Law on the Prevention and Control of Air Pollution“. Všetky tieto zákony a ich zmeny sú aj verejné dostupné a publikované.³⁷

Následne došlo k vzniku ďalších zákonov, ktoré mali obmedzovať a aj sa snažia obmedziť škody na životnom prostredí. Stará sa o to jednak Úrad na ochranu životného prostredia „State Environmental Protection Administration (SEPA)“. K jeho úlohám patrí už od vzniku v roku 1998 šíriť osvetu v oblasti životného prostredia, zbierať a vyhodnocovať dáta a poskytovať podporu a poradenstvo v oblasti ochrany životného prostredia, v priamej súčinnosti s centrálnou vládou.³⁸

Zároveň treba pripomenúť aj Zákon na podporu čistejšej formy výroby z roku 2002 „Cleaner Production Promotion Law“. ³⁹ Jeho cieľom bolo znížiť úroveň znečistenia v najväčších čínskych mestách. Hlavným cieľom podľa odbornej literatúry je regulačná funkcia zákona a následný dozor a menej zasahovania do trhového prostredia.⁴⁰

³⁴ WUXI CHINA: *Constitution of People's republic of China*. [cit. 22.12.2015]. Dostupné na internete: <<http://en.wuxi.gov.cn/sitePages/subPages/1300350001375840.html?sourceChannelId=23352&did=337575>>

³⁵ UNITED NATIONS FRAMEWORK CONVENTION OF CLIMATE CHANGE: *Status of Ratification of the Kyoto Protocol*. [cit.23.10.2015]. Dostupné na internete: <http://unfccc.int/kyoto_protocol/status_of_ratification/items/2613.php>

³⁶ WORLD BANK: *Montreal Protocol*. [cit.23.10.2015]. Dostupné na internete: <<http://www.worldbank.org/en/topic/climatechange/brief/montreal-protocol>>

³⁷ CHINA ORG.: *Going for Green*. [cit.15.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.china.org.cn/english/environment/34152.htm>>

³⁸ STATE ENVIRONMENTAL PROTECTION ADMINISTRATION: *Basic information*. [cit. 15.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.chinacsrmap.org/Org_Show_EN.asp?ID=690>

³⁹ NPC Govn. CN: *Law of PRC on Promotion of cleaner production*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.npc.gov.cn/englishnpc/Law/2007-12/06/content_1382101.htm>

⁴⁰ QIAN, Y.: *Cleaner Production and Circular Economy – New Strategy for Environment and Development of China*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete:

Podľa nášho názoru a na základe výskumu dostupných materiálov, sú zmeny v ČĽR pozitívne vnímané vo svete a s rastúcim záujmom ČĽR na používaní technológií, ktoré sú šetrnejšie k životnému prostrediu, vzniká následne priestor na presun respektíve minimálne investície do sofistikovanejšej výroby na území pevninskej Číny.⁴¹

3 Problematika ochrany životného prostredia v Hongkongu

V Hongkongu v roku 1990 ešte pod britskou správou začal fungovať Výbor pre životné prostredie “The Environmental Campaign Committee (ECC)“.⁴² Zaoberal a zaoberá sa všetkým, čo súvisí s problematikou miestneho životného prostredia, hlavne v propagačno-edukačnej oblasti. Až po pričlenení Hongkongu pod správu ČĽR vyvstala potreba zlepšiť aj po formálnej stránke reporting v oblasti ochrany životného prostredia a prírody. Od roku 2000 tak musia postupovať všetky vládne organizácie a odporúča sa, aby tak konali aj jednotlivé súkromné organizácie.⁴³

Medzi najvypuklejšie problémy patrí tak ako je obvyklé aj v iných čínskych mestách masívne znečistenie ovzdušia. Existujú rôzne spôsoby ako s ním bojovať. Hongkong, keďže má kapitalistickú minulosť a aj prítomnosť sa snaží s problémom vysporiadať tak, aby bola čo najmenej ohrozená konkurencieschopnosť aglomerácie. Funguje tu systém takzvaných memoránd „Technical Memorandum (TM)“,“⁴⁴ prijaté v rokoch 2008, 2010, 2012 a 2014. Sú priamo spojené s bojom proti emisiám a kampaniam, ktoré s nimi súviseli. Boli a sú rozvrhnuté nasledovne:

1. pre roky 2010 – 2014,
2. pre roky 2015 – 2016,
3. budúca kampaň pre roky 2017 – 2018,
4. následná kampaň pre roky 2019 a vyššie.

<http://www.neaef.org/public/neaef/files/documents/publications_pdf/annual_meeting/16th-2007/1-4_Yi.pdf>

⁴¹ US DEPARTMENT OF COMMERCE: *Cleaner Production Technology. Export Opportunities in China*. US Department of Commerce. Washington 2005. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.ita.doc.gov/media/Publications/pdf/chinacleaner2005.pdf>>

⁴² ENVIRONMENTAL CAMPAIGN COMMITTEE: *Environmntal Protection*. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.ecc.org.hk/english/index.html>>

⁴³ ENVIRONMENTAL PROTECTION DEPARTMENT: *Major Initiatives uner EPD's Programmes. Environmental Protection*. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.epd.gov.hk/epd/misc/english/eprs/textonly/eprs2000/eprs2000_ch21.html>

⁴⁴ ENVIRONMENTAL PROTECTION DEPARTMENT: *Environmental Impact Assessment Ordinance*. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.epd.gov.hk/eia/english/legis/index3.html>>

Jeden z konkrétnych krokov je napríklad obmedzenie používania síry v pohonných hmotách, ktoré sú predávané na území aglomerácie Hongkongu, následne aj úplné obmedzenie predaja pohonných hmôt z nízko oktánovým číslom.

Takisto na rozdiel od iných čínskych miest, samospráva Hongkongu aplikovala veľmi prísnu legislatívu, ktorá prakticky v tvrdosti kopíruje direktívy Európskej únie týkajúce sa novo registrovaných áut. Zároveň platí, že Hongkong sa prihlásil aj k plneniu Montrealského protokolu a k ochrane Ozónovej vrstvy.⁴⁵ Obmedzenie importu produktov používajúcich HCFC/Chlorofluorokarbón/ platí od roku 2010 a od roku 2020 bude zákaz importu daných výrobkov kompletný. Takisto prišlo k implementácii americkej normy MARPOL Annex VI a jej požiadaviek na obmedzenie emisií.⁴⁶

Ako sa uvádza na stránke Agentúry pre ochranu životného prostredia USA: „MARPOL je medzinárodný dohovor o zabránení znečisťovania pochádzajúcich z lodí, ide o prevenciu znečistenia morí z lodí. Konkrétne sa v prílohe VI dohovoru MARPOL rieši znečistenie ovzdušia zo zaoceánskych lodí. Medzinárodné požiadavky Dodatku VI sú zaviesť jednak limity na emisie oxidov dusíka (NOx) a zároveň vyžadujú používanie palív s nižším obsahom síry, vyžadujú rovnako ochranu zdravia ľudí a životného prostredie, obmedzenie smogu a vypúšťanie látok poškodzujúcich ozónovú vrstvu a spôsobujúce zdravotné problémy (napr. astma). Požiadavky sa vzťahujú na plavidlá, ktoré operujú vo vodách USA, rovnako sa týkajú lodí plaviacich sa v okruhu 200 námorných míľ od pobrežia Severnej Ameriky, ktorá sa označuje ako „North American Emission Control Area“ (ECA).⁴⁷ V súvislosti s implementáciou Dodatku VI dohovoru MARPOL, je snahou miestnej vlády (Hongkong) podporovať používanie čistejšieho paliva na prevádzku lodí. Následne existujú aj opatrenia v oblasti zlepšenia kvality ovzdušia, tento proces nastal po roku 2014. Nazýva sa „Clean Air Plan for Hong Kong“, daný plán počíta zo zlepšením do roku 2020.⁴⁸ Čo sa týka spracovania odpadu, existuje miestna vyhláška, ktorá rieši kompletne nakladanie s odpadom „The Waste

⁴⁵ ENVIRONMENTAL PROTECTION DEPARTMENT HK: *Phasing Out of Ozone Depleting Substances in Hong Kong*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete:

<http://www.epd.gov.hk/epd/english/environmentinhk/air/data/phase_out.html>

⁴⁶ US ENVIRONMENTAL PROTECTION AGENCY: *MARPOL Annex VI*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.epa.gov/enforcement/marpol-annex-vi>>

⁴⁷ US ENVIRONMENTAL PROTECTION AGENCY: *MARPOL Annex VI*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.epa.gov/enforcement/marpol-annex-vi>>

⁴⁸ LEUNG C.: *A Clean Air Plan for Hong Kong*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.enb.gov.hk/en/files/New_Air_Plan_en.pdf>

Disposal Ordinance (WDO).⁴⁹ Zavádza napríklad princíp „Cradle to grave“ to jest dôslednú kontrolu chemického ako aj medicínskeho odpadu.⁵⁰

Hongkong sa chcel vyhnúť trendu, kde mnohé rozvojové respektíve rozvíjajúce sa ekonomiky sa stávajú prakticky skládkou nebezpečného odpadu, ktorý má pôvod v rozvinutých krajinách. Zákaz platí od roku 2006.⁵¹ V odbornej literatúre sa označuje ako „Basel Ban“, podľa mesta, kde bola daná dohoda podpísaná.⁵²

Takisto sa dôsledne aplikuje pravidlo, ktoré hovorí, že znečisťovateľ životného prostredia platí za spôsobené znečistenie, respektíve za jeho odstránenie. Opäť treba zdôrazniť, že na rozdiel od pevninskej Číny sa v oblasti Hongkongu uplatňujú menej drakonické vynucovania pravidiel a ako sme už uvádzali, okrem určitých presne vymedzených tovarov (odpadov) v zásade z presne vymedzených krajín, je administratíva Hongkongu pripravená podporovať a nie obmedzovať podnikanie, preto na rozdiel od pevninskej Číny je zásadným nástrojom udeľovanie pokút.⁵³

Zároveň, existuje komplexný povoľovací systém, ktorý má korene v koloniálnej britskej správe a nie v tradíciách komunistickej Číny. Čiže je to systém, ktorý je pri dodržaní pravidiel veľmi transparentný a nesnaží sa podľa nášho názoru vnášať do podnikania zbytočné obmedzenia, avšak pri dodržaní ochrany zdravia obyvateľstva a životného prostredia.⁵⁴

Tak ako sa uplatňuje systém platieb za znečisťovanie životného prostredia týkajúci sa rozličného druhu odpadu, tak ten istý princíp platí aj pre oblasť vodného hospodárstva.

⁴⁹ ENVIRONMENTAL PROTECTION DEPARTMENT HK: *Amendment Ordinance. Waste Disposal (Amendment) Ordinance*. 2013: [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.epd.gov.hk/epd/english/environmentinhk/waste/prob_solutions/wdao.html>

⁵⁰ ENVIRONMENTAL PROTECTION DEPARTMENT HK: *Problems and Solutions. Chemical Waste Management in Hong Kong*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.epd.gov.hk/epd/english/environmentinhk/waste/prob_solutions/chemical_wminhk.html>

⁵¹ ENVIRONMENTAL PROTECTION DEPARTMENT HK: *Guidelines and References. Control of Import and Export of Waste*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.epd.gov.hk/epd/english/environmentinhk/waste/guide_ref/guide_wiec_faq.html>

⁵² BASEL CONVENTION N THE CONTROL OF TRANSBOUNDARY MOVEMENTS OF HAZARDOUS WASTES AND THEIR DISPOSAL: *The Basel Convention Ban Amendment*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://archive.basel.int/pub/baselban.html>>

⁵³ ENVIRONMENTAL PROTECTION DEPARTMENT HK: *Enforcement of Environmental Laws in Hong Kong. Environmental Protection Department in Hong Kong*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.epd.gov.hk/epd/english/laws_regulations/enforcement/laws_eflhc.html>

⁵⁴ TRANSPARENCY INTERNATIONAL. *Corruption by Country/Territory*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <<https://www.transparency.org/country#HKG>>

Existuje systém takzvaných regulačných zón.⁵⁵ Vypúšťanie do týchto zón podlieha povolenaciu konaniu a existuje systém koncesíí. Tak ako sme uvádzali v našom texte predtým, týka sa to Technického Memoranda, ktoré zabezpečuje určitý postup, ktorý sa musí dodržiavať.

Podobné nariadenie platí aj v prípade nadmerného hluku. Ako príklad môžeme uviesť, že dané nariadenie rieši celú problematiku komplexne v každom odhade či už podnikateľskej resp. priamo výrobnjej činnosti. Opätovne nejde sa systémom zabránenia podnikateľskej aktivity, ale berie sa do úvahy hlavne verejné blaho a hľadanie rovnováhy verejného a súkromného podnikateľského záujmu.⁵⁶ V prípade opakovaného porušovania nariadenia, existuje tak ako aj v iných prípadoch systém udeľovania pokút. Na základe porovnávania a zisťovania môžeme potvrdiť, že je zrejмый trend ochrany životného prostredia, ktorý pôsobí akoby bol silne ovplyvnený postupom Európskej komisie a celkovo legislatívou Európskej únie.

Záver

V našom článku sme predstavili celú zložitú situáciu, v ktorej sa problematika životného prostredia v Číne nachádzala a nachádza. Dôležité bolo porovnanie dvoch rozdielnych svetov, jednak komunistickej Číny a na druhej strane trhového a liberálneho sveta Hongkongu. Pevninská Čína prechádza postupne od direktívneho smerovania k stále väčšej súčinnosti so súkromným sektorom. Zároveň je treba pripomenúť, že direktívnosť je stále prítomná v politickom a čiastočne aj ekonomickom živote krajiny. Občianska zaangažovanosť stále nie je hlavným záujmom mocenských štruktúr. Na druhú stranu Hongkong ide cestou odporúčaní ako aj tvrdých pokút pri opakovanom znečisťovaní životného prostredia. V určitých oblastiach idú obmedzenia až za rámec zákonov presadzovaných v Európskej únii. Hlavným merítkom každého novozavedeného pravidla je nepoškodiť konkurencieschopnosť Hongkongu a jeho podnikateľského prostredia. Pevninská Čína na druhú stranu má dlhodobé plány v ekologickej oblasti, ktoré sa dotýkajú až roku 2030. Očakáva sa, že ich pozitívne účinky budú citeľné už okolo roku 2020.

⁵⁵ ENVIRONMENTAL PROTECTION DEPARTMENT HK: *Water quality*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.epd.gov.hk/eia/register/report/eiareport/eia_02799/05.pdf>

⁵⁶ GOVERNMENT AGENCY HK: *Noise Pollution in Hong Kong*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.gov.hk/en/residents/environment/noise/noisepollutioninhk.htm>>

Použitá literatúra:

1. BASEL CONVENTION N THE CONTROL OF TRANSBOUNDARY MOVEMENTS OF HAZARDOUS WASTES AND THEIR DISPOSAL: *The Basel Convention Ban Amendment*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://archive.basel.int/pub/baselban.html>>
2. BEIJING AIR POLLUTION: *Real-time Air Quality Index (AQI)*. [cit. 15.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://aqicn.org/city/beijing/>>
3. BLOOMBERG BUSINESS: *China Carbon Emissions Decline as 2014 Global CO2 Stays Flat*. [cit. 6.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-03-13/china-s-carbon-emissions-drop-for-the-first-time-since-2001>>
4. BOYD, D. R.: *The Status of Constitutional Protection for the Environment in Other Nations* (David Suzuki Foundation, 2014).
5. BRITISH PETROL: *BP-Energie Outlook*. [cit. 15.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/energy-outlook-2035.html>>
6. CAEA GOVN.: *Yuming B.X. Nuclear Energy Development in China*. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.caea.gov.cn/n602670/n621902/32228.html>>
7. ECONOMY, E. C.: *The River Runs Black: The Environmental Challenge to China's Future 2nd end* (Cornell Univ. Press, 2010).
8. ENVIRONMENTAL CAMPAIGN COMMITTEE: *Environmental Protection*. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.ecc.org.hk/english/index.html>>
9. ENVIRONMENTAL HEALTH PERSPECTIVE: *Health Impact of Outdoor Air Pollution in China: Current Knowledge and Future Research Needs*. [cit. 15.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://ehp.niehs.nih.gov/12737/>>
10. ENVIRONMENTAL PROTECTION DEPARTMENT HK: *Amendment Ordinance. Waste Disposal (Amendment) Ordinance*. 2013: [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.epd.gov.hk/epd/english/environmentinhk/waste/prob_solutions/wdao.html>
11. ENVIRONMENTAL PROTECTION DEPARTMENT HK: *Enforcement of Environmental Laws in Hong Kong. Environmental Protection Department in Hong Kong*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.epd.gov.hk/epd/english/laws_regulations/enforcement/laws_eflhk.html>
12. ENVIRONMENTAL PROTECTION DEPARTMENT HK: *Environmental Impact Assessment Ordinance*. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.epd.gov.hk/eia/english/legis/index3.html>>
13. ENVIRONMENTAL PROTECTION DEPARTMENT HK: *Guidelines and References. Control of Import and Export of Waste*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.epd.gov.hk/epd/english/environmentinhk/waste/guide_ref/guide_wiecfaq.html>
14. ENVIRONMENTAL PROTECTION DEPARTMENT HK: *Major Initiatives under EPD's Programmes. Environmental Protection*. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.epd.gov.hk/epd/misc/english/eprs/textonly/eprs2000/eprs2000_ch21.html>
15. ENVIRONMENTAL PROTECTION DEPARTMENT HK: *Phasing Out of Ozone Depleting Substances in Hong Kong*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.epd.gov.hk/epd/english/environmentinhk/air/data/phase_out.html>
16. ENVIRONMENTAL PROTECTION DEPARTMENT HK: *Problems and Solutions. Chemical Waste Management in Hong Kong*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete:

- <http://www.epd.gov.hk/epd/english/environmentinhk/waste/prob_solutions/chemical_wminhk.html>
17. ENVIRONMENTAL PROTECTION DEPARTMENT HK: *Water quality*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.epd.gov.hk/eia/register/report/eiareport/eia_02799/05.pdf>
 18. GOVERNMENT AGENCY HK: *Noise Pollution in Hong Kong*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.gov.hk/en/residents/environment/noise/noisepollutioninhk.htm>>
 19. HUIJUAN, C., FUJII, H. AND MANAGI, S.: *Environmental Impact of the 2008 Beijing Olympic Games*. Discussion Paper No. 2013-30 [cit. 8.5.2013]. Dostupné na internete: <<http://www.economics-ejournal.org/economics/discussionpapers/2013-30/file>>
 20. CHINA EDITION: *China targets greater non-fossil fuel use*. 11.2.2014. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: < http://news.xinhuanet.com/english/china/2014-02/11/c_133107200.htm>
 22. CHINA ORG.: *Going for Green*. [cit. 15.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.china.org.cn/english/environment/34152.htm>>
 23. IAEA: *Operational & Long-Term Shutdown Reactors*. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <<https://www.iaea.org/PRIS/WorldStatistics/OperationalReactorsByCountry.aspx>>
 24. INSTITUTE OF PUBLIC AND ENVIRONMENTAL AFFAIRS: *China Pollution Map*. [cit. 15.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.ipe.org.cn/En/pollution/index.aspx>>
 25. IOP SCIENCE: *Impact of aerosol-meteorology interactions on fine particle pollution during China's severe haze episode in January 2013*. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/9/9/094002/pdf>>
 26. JAMASMIE, C.: *China to shut down 2,000 coal mines this year*. 4.4.2014. *Mining.Com*. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: < <http://www.mining.com/china-to-shut-down-2000-coal-mines-this-year-91471/>>
 27. LEUNG C.: *A Clean Air Plan for Hong Kong*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.enb.gov.hk/en/files/New_Air_Plan_en.pdf>
 28. LIBRARY OF CONGRES. *Global Legal Monitor*. [cit. 15.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.loc.gov/law/foreign-news/article/china-environmental-protection-law-revised/>>.
 29. MINISTRY OF ENVIRONMENT GOVN. OF JAPAN: *Overviews of Environmental Issues and Environmental Conversation Measures in China*. [cit. 15.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.env.go.jp/earth/coop/oemjc/china/e/china_e_1.pdf>
 30. MINISTRY OF ENVIRONMENTAL PROTECTION THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA: *Quality standard*. [cit. 15.1.2016]. Dostupné na internete: <http://english.mep.gov.cn/standards_reports/standards/Air_Environment/>
 31. MINISTRY OF ENVIRONMENTAL PROTECTION THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA: *MEP convenes to analyze the causes and impact of the upcoming haze and make deployments for emergency response*. [cit. 6.12.2015]. Dostupné na internete: <<http://english.mep.gov.cn/>>
 32. NPC Govn. CN: *Law of PRC on Promotion of cleaner production*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.npc.gov.cn/englishnpc/Law/2007-12/06/content_1382101.htm>

33. OECD: *Cleaner Coal in China*. [cit. 6.1.2016]. Dostupné na internete: <https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/cleaner-coal-in-china.html>
34. OLIVIER, J.G., JANSSENS-MAENHOUT, G., MUNTEAN, M. and PETERS, J.: *Trends in Global CO₂ Emissions*. EC. [cit. 21.1.2016]. Dostupné na internete: http://edgar.jrc.ec.europa.eu/news_docs/pbl-2013-trends-in-global-co2-emissions-2013-report-1148.pdf ISBN: 978-94-91506-51-2
35. STATE ENVIRONMENTAL PROTECTION ADMINISTRATION: *Basic information*. [cit. 15.1.2016]. Dostupné na internete: http://www.chinacsrmap.org/Org_Show_EN.asp?ID=690
36. QIAN, Y.: *Cleaner Production and Circular Economy – New Strategy for Environment and Development of China*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: http://www.neaef.org/public/neaef/files/documents/publications_pdf/annual_meeting/16th-2007/1-4_Yi.pdf
37. THE NETWORK FOR CLIMATE AND ENERGY INFORMATION: *China Adopts World-Class Pollutant Emissions Standards for Coal Power Plants*. [cit. 21.12.2015]. Dostupné na internete: http://www.chinafaqs.org/files/chinainfo/China%20FAQs%20Emission%20Standards%20v1.4_0.pdf
38. THE STATE COUNCIL OF PEOPLE'S: *China announces action plan to tackle water pollution*. [cit. 16.4.2015]. Dostupné na internete: http://english.gov.cn/policies/latest_releases/2015/04/16/content_281475090170164.htm
39. TRANSPARENCY INTERNATIONAL. *Corruption by Country/Territory*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <https://www.transparency.org/country#HKG>
40. UNITED NATIONS FRAMEWORK CONVENTION OF CLIMATE CHANGE: *Status of Ratification of the Kyoto Protocol*. [cit.23.10.2015]. Dostupné na internete: http://unfccc.int/kyoto_protocol/status_of_ratification/items/2613.php
41. US ENERGY INFORMATION ADMINISTRATION: *China produces and consumes almost as much coal as the rest of the world combined*. [cit. 14.5.2014]. Dostupné na internete: <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=16271>
42. US DEPARTMENT OF COMMERCE: *Cleaner Production Technology. Export Opportunities in China*. US Department of Commerce. Washington 2005. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.ita.doc.gov/media/Publications/pdf/chinacleaner2005.pdf>
43. US ENVIRONMENTAL PROTECTION AGENCY: *MARPOL Annex VI*. [cit. 20.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.epa.gov/enforcement/marpol-annex-vi>
44. XINHUA INSIGHT: *China declares war against pollution*. [cit. 5.3.2014]. Dostupné na internete: http://news.xinhuanet.com/english/special/2014-03/05/c_133163557.htm
45. WANG, A. L.: *Harvard Environ. Law Rev.* 37, 365–440 (2013).
46. WORLD BANK: *Cost of Pollution in China – Economic Estimates of Physical Damages*. (2007). Washington, DC. [cit. 15.1.2016]. Dostupné na internete: http://siteresources.worldbank.org/INTEAPREGTOPENVIRONMENT/Resources/China_Cost_of_Pollution.pdf
47. WORLD BANK: *China 2030. Building a modern, harmonious, and creative society*. WB, Washington. 2013. ISBN 978-0-8213-9545-5. [cit. 5.3.2014]. Dostupné na internete: <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/China-2030-complete.pdf>

48. WORLD BANK: *Montreal Protocol*. [cit.23.10.2015]. Dostupné na internete: <<http://www.worldbank.org/en/topic/climatechange/brief/montreal-protocol>>
49. WORLD HEALTH ORGANISATION: *Ambient (outdoor) air quality and health*. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs313/en/>>
50. WORLD HEALTH ORGANISATION: *Indoor air pollution database for China*. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <http://www.who.int/indoorair/health_impacts/databases_china/en/>
51. WORLD NUCLEAR ORGANIZATION: *Nuclear Power in the World Today (Updated January 2016)*. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.world-nuclear.org/info/current-and-future-generation/nuclear-power-in-the-world-today/>>
52. WORLD NUCLEAR ORGANIZATION: *Plan For New Reactors Woldwide*. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.world-nuclear.org/info/current-and-future-generation/plans-for-new-reactors-worldwide/>>
53. WUXI CHINA: *Constitution of People's republic of China*. [cit. 22.12.2015]. Dostupné na internete: <<http://en.wuxi.gov.cn/sitePages/subPages/1300350001375840.html?sourceChannelId=23352&did=337575>>
54. ZHANG,Y., ZHU, X. and ZENG L.: *Source Apportionment of Fine-Particle Pollution in Beijing College of Environmental Sciences*. Peking University 2004. [cit. 16.1.2016]. Dostupné na internete: <<http://www.nap.edu/read/11192/chapter/11#141>>

Ing. Boris Dziura

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov
a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
boris.dziura@euba.sk

Úloha sociálneho kapitálu v integrácii imigrantov do socioekonomického a sociokultúrneho priestoru hostiteľskej krajiny

Nina Galanská – Zuzana Krkošková

Abstrakt

Zámerom tohto príspevku je zistiť existenciu rozdielov v rámci jednotlivých foriem sociálneho kapitálu založených na porovnaní krajín ako aj medzi skupinami obyvateľstva vybraných štátov. Za týmto účelom v texte jednak ilustrujeme priestorové rozloženie väzbového, premost'ujúceho a spájajúceho sociálneho kapitálu v danej spoločnosti, a zároveň identifikujeme indikátory formovania a upevňovania väzieb/sietí jednotlivých foriem sociálneho kapitálu. Následne je našou snahou pomocou dostupných dát z *European Social Survey* (ESS) a *Migrant Integration Policy Index* (MIPEX) vyhodnotiť mieru možností dosahovania jednotlivých foriem sociálneho kapitálu vo vybraných štátoch.

Kľúčové slová: premost'ujúci sociálny kapitál, spájajúci sociálny kapitál, sociálny kapitál, integrácia

JEL klasifikácia: Z13, Z18

Abstract

The aim of this paper is to determine the existence of differences among the various forms of social capital based on comparison of countries as well as on comparison of selected groups of the population of selected countries. For this purpose, we on the one hand, illustrate spatial distribution of bonding, bridging and linking social capital in the society and on the other hand, identify indicators of formation and strengthening of bonds/networks of various forms of social capital. Consequently, by using the data from the European Social Survey (ESS) and the Migrant Integration Policy Index (MIPEX), it is our aim to evaluate the extent of the possibilities of accumulation of various forms of social capital in selected countries.

Key words: bridging social capital, linking social capital, social capital, integration

JEL classification: Z13, Z18

Úvod

Sociálny kapitál, ako preukazujú v prvej kapitole uvedené definície, je heterogénnym konceptom, ktorý sa navyše využíva vo veľkom počte vedných disciplín, najmä však v politických vedách a sociológii. Vo väčšine prípadov býva sociálny kapitál charakterizovaný nepriamo, prostredníctvom vymedzenia jeho prejavov, či dôsledkov jeho existencie. Napriek tomu, že doposiaľ neexistuje jeho jednotná definícia, možno odpozorovať, že autori pri definovaní samotnej podstaty sociálneho kapitálu často využívajú výrazy ako spoločenská interakcia, štruktúra vzťahov, prepojenie, (sociálne) siete, zdroj vyvíjajúci sa na

základe interakcií, spolupráca a pod., ktoré podľa nás v zjednodušenej podobe možno považovať za väzby – a to tak väzby medzi jednotlivcami (ktorí sú príslušníkmi rôznych skupín), ale aj medzi skupinami. Každá z typov väzieb, resp. sietí naprieč celou spoločnosťou v tej ktorej krajine, má v kontexte integrácie imigrantov do sociokultúrneho a socioekonomického priestoru hostiteľskej krajiny osobitnú charakteristiku a každá z nich v tomto procese má špecifickú úlohu.

V našom príspevku sa zameriavame predovšetkým na definovanie troch foriem sociálneho kapitálu (*bonding* – väzbový, *bridging* – premost'ujúci a *linking* – spájajúci). Definovanie dosahujeme ako pomocou ilustrácie ich priestorového rozloženia v spoločnosti, tak aj identifikovaním indikátorov formovania a upevňovania väzieb/sietí v rámci týchto foriem. Každá z týchto foriem je totiž charakterizovaná iným typom väzieb a zohráva inú úlohu v integrácii imigrantov do majoritnej spoločnosti v danej krajine. Domnievame sa, že upevňovanie väzieb v každej z týchto foriem sociálneho kapitálu má vplyv na zabezpečenie celkového blahobytu v spoločnosti založenej na nediskriminácii, reciprocite, dôvere a spolupráci ako naprieč skupinami tak aj naprieč sociálnymi vrstvami, čo napomáha vo vytváraní vhodných podmienok pre integráciu imigrantov.

Cieľ tohto príspevku, ktorým je zistiť existenciu rozdielov v rámci jednotlivých foriem sociálneho kapitálu založených na porovnaní krajín ako aj medzi skupinami obyvateľstva vybraných štátov, sa snažíme naplniť pomocou vyhodnotenia miery možností akumulovania jednotlivých foriem sociálneho kapitálu (predovšetkým premost'ujúceho a spájajúceho sociálneho kapitálu) vo vybraných štátoch.

1 Koncept sociálneho kapitálu

So snahou o definovanie sociálneho kapitálu sa spája viacero mien významných autorov, medzi nimi napríklad Alexis de Tocqueville (ktorý ale ešte samotný pojem sociálny kapitál nepoužíva, zaoberá sa predovšetkým konceptom sociálneho prepojenia), Lyda Judson Hanifan, ktorému sa pripisuje autorstvo tohto pojmu na základe článku *The Rural School Community Center* publikovaného v *Annals of the American Academy of Political and Social Science* a knihy *The Community Center*, v ktorých sociálny kapitál definuje ako hmatateľné substancie ako napríklad dobrá vôľa, priateľstvo, sympatia, spoločenská interakcia medzi jednotlivcami a rodinami, ktoré spolu vytvárajú sociálnu jednotku.¹ Tieto sú podľa neho pre

¹ HANIFAN L. J., 1916. The Rural School Community Centre. In: *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*. a HANIFAN L. J., 1920. The Community Center.

jednotlivcov najdôležitejšie pre každodenný život. Pierre Bourdieu² na príklade sociálneho kapitálu vysvetľuje vznik a prehĺbovanie sociálnych nerovností, nakoľko veľmi nepripúšťa možnosť sociálnej zmeny. Na rozdiel od ostatných autorov tým upozorňuje aj na negatívnu stránku sociálneho kapitálu – na fakt, že môže byť diskriminačný. Zdôrazňuje, že sociálny kapitál je definovaný predovšetkým jeho funkciou a že na rozdiel od ostatných foriem kapitálu je charakteristický dedičnou štruktúrou vzťahov. Robert Putnam, ktorý sociálny kapitál po prvýkrát spomína vo svojej knihe *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* sa zaslúžil o rozšírenie tohto konceptu. Charakterizuje ho ako „odkazujúci na prepojenie medzi jednotlivcami – sociálne siete a normy reciprocity a dôveryhodnosti, ktoré na základe nich vznikajú.“³ Domnieva sa, že siete, normy a dôvera umožňujú jednotlivcom spolu konať efektívnejšie a dosahovať spoločne stanovené ciele.

Podľa Jamesa Colemana⁴ sociálny kapitál nie je len v držbe elít (ako tvrdí napr. Bourdieu), ale má hodnotu aj pre rôzne marginalizované skupiny a komunity. Z tohto dôvodu navrhuje model v ktorom sociálny kapitál definuje ako jeden z potenciálnych zdrojov, ktoré daný aktér/jednotlivec môže využiť spolu s ďalšími zdrojmi, ktorými sú napríklad jeho vlastné skúsenosti a znalosti (ľudský kapitál), nástroje (fyzický kapitál), peniaze (ekonomický kapitál). Zdôrazňuje, že sociálny kapitál nemusí byť nevyhnutne považovaný za vlastníctvo jednotlivca, ale naň možno nazerať ako na zdroj, ktorý má daný jednotlivec k dispozícii, ako na zdroj založený na dôvere, zdieľaných hodnotách a vyvíjajúci sa na základe interakcií jednotlivcov v komunitách.

Zo súčasných autorov sa týmto pojmom zaoberá napríklad Francis Fukuyama,⁵ ktorý vo svojej publikácii *Social Capital and Civil Society* navrhuje spôsob merania sociálneho kapitálu. Vníma ho ako inštanciu neformálnych noriem, podporujúcu spoluprácu medzi jednotlivcami. Ďalšími autormi, ktorí definujú sociálny kapitál v kontexte jeho merateľnosti, sú Kitchen, Williams a Simone. Sociálny kapitál identifikujú ako „sériu perцепcií a činov jednotlivca, ktoré vedú k rozvoju komunitného zapojenia sa,“⁶

² BOURDIEU P. – WACQUANT L., 1992. An Invitation to Reflexive Sociology, s. 118-119.

³ PUTNAM, R., 2000. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community.

⁴ COLEMAN, J., 1988. Social Capital in the Creation of Human Capital. In: American Journal of Sociology.

⁵ FUKUYAMA, F., 1999. Social Capital and Civil Society. Dostupné na internete: <<https://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm>>

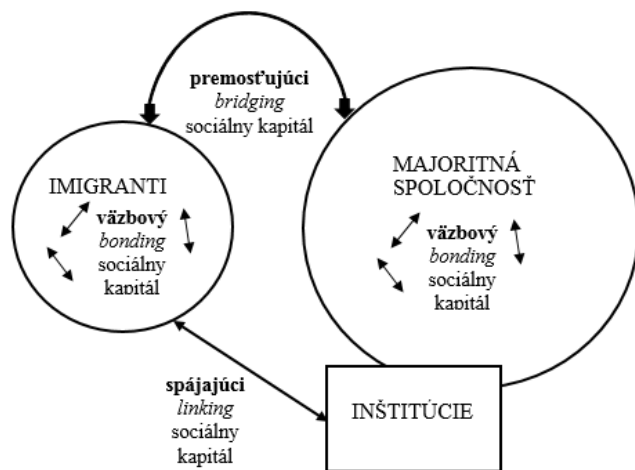
⁶ KITCHEN, P., WILLIAMS, A., SIMONE, D., 2012. Measuring Social Capital in Hamilton, Ontario. In: Social Indicators Research.

2 Formy sociálneho kapitálu

„Podstatnou funkciou sociálneho kapitálu je, že ju možno exploatovať iba v rámci daného spoločenského systému konkrétneho štátu. Súvisí to s tým, že všetky elementy a funkcie sociálneho kapitálu vznikli v rámci právneho, politického, hospodárskeho a kultúrneho prostredia konkrétneho štátu a stratégiou ich súčinnosti je udržanie a prehľbovanie integrity štátu ako mocenskej inštitúcie.“⁷ Nakoľko sa sociálny kapitál ako hodnota akumuluje v konkrétnom sociálnom prostredí, v konkrétnom štáte, v konkrétnom politickom režime, jeho základnou charakteristikou je jeho neprenosnosť do socioekonomického a sociokultúrneho systému iného štátu. Pre migrantov tak je veľkou výzvou dokázať sa úspešne do takto fungujúceho spoločenského systému integrovať.

Kľúčovú úlohu v integrácii imigrantov majú predovšetkým tri formy sociálneho kapitálu, ktorými sú *bonding* – väzbový sociálny kapitál, *bridging* – premost'ujúci sociálny kapitál a *linking* – spájajúci sociálny kapitál. Našou snahou je preto tieto formy sociálneho kapitálu v texte tejto kapitoly objasniť, k čomu nám napomáha aj vypracovaná Schéma 1.

Schéma 1: Priestorové rozmiestnenie foriem sociálneho kapitálu v danej spoločnosti

Zdroj: Vlastné spracovanie.

Ako vysvetľuje Parts,⁸ väčšina autorov vníma väzbový sociálny kapitál ako odkazujúci na vzťahy v rámci relatívne homogénnych skupín, napríklad medzi rodinnými

⁷ ZÁGORŠEKOVÁ, M. B., et al., 2013. Kultúra, hodnoty a sociálny kapitál. s. 15-16

⁸ PARTS, E., 2008. Indicators of social capital in the European Union. Working Paper IAREG 2008/02. Dostupné na internete: <http://www.iareg.org/fileadmin/iareg/media/papers/WP2_02.pdf>, s. 5

príslušníkmi a blízkymi priateľmi, ktorí majú s najväčšou pravdepodobnosťou rovnaké, resp. veľmi podobné základné hodnoty. Putnam ho vysvetľuje napríklad ako „utvárajúci silné väzby medzi ľuďmi s rovnakými charakteristikami, ako je etnicita, vek, či sociálna trieda, slúžiaci k posilneniu identity a homogenity skupiny, charakteristický reciproitou, solidaritou, sociálnou a psychologickou podporou menej úspešných, silnou lojalitou a navyše možnou averziou voči okoliu.“⁹ Tento kapitál je pre imigrantov esenciálny na „prežitie“,¹⁰ nakoľko jednotlivcom zabezpečuje podporu pri prekonávaní každodenných problémov.¹¹

Premosťujúci sociálny kapitál zas autori zväčša vnímajú ako definujúci vzťahy, ktoré medzi sebou majú vzdialenejší priatelia, známi a kolegovia, teda ľudia s rôznymi skúsenosťami, hodnotami a zázemím.¹² Pre premostňujúci sociálny kapitál je charakteristický najmä vonkajší prínos. Uľahčuje totiž šírenie informácií a zároveň spája ľudí naprieč sociálnymi charakteristikami.¹³ Pod touto charakteristikou si možno predstaviť napríklad budovanie sociálnych väzieb medzi imigrantmi a majoritným obyvateľstvom.¹⁴ Tieto sú zas pre imigrantov nevyhnutné z pohľadu napredovania,¹⁵ napríklad prostredníctvom poskytovania informácií ohľadom pracovných príležitostí.¹⁶

Prvé z dvoch uvedených foriem sociálneho kapitálu možno označiť aj ako tzv. neformálny sociálny kapitál založený predovšetkým na dobrovoľných horizontálnych sociálnych väzbách, ktoré možno označiť ako sociálne väzby/siete „dôvery“. Spájajúci sociálny kapitál možno naopak definovať ako formálny sociálny kapitál fungujúci v danej spoločnosti na vertikálnej makro-úrovni a väzby/siete, ktoré túto formu kapitálu reprezentujú možno označiť ako „mocenské“.¹⁷

⁹ VAŠEČKA, M., 2007. Výskumná práca v oblasti verejnej politiky č. 1: Sociologické aspekty korupcie, s.20

¹⁰ PUTNAM, R., 2000. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community.

¹¹ PARTS, E., 2008. Indicators of social capital in the European Union. Working Paper IAREG 2008/02. Dostupné na internete: <http://www.iareg.org/fileadmin/iareg/media/papers/WP2_02.pdf>, s. 5

¹² PARTS, E., 2008. Indicators of social capital in the European Union. Working Paper IAREG 2008/02. Dostupné na internete: <http://www.iareg.org/fileadmin/iareg/media/papers/WP2_02.pdf>, s. 5

¹³ PUTNAM, R. D., 2000 In: VAŠEČKA, M., 2007. Výskumná práca v oblasti verejnej politiky č. 1: Sociologické aspekty korupcie, s.20.

¹⁴ GALANSKÁ, N. – KRKOŠKOVÁ, Z., 2015. K vymedzeniu kultúrneho a sociálneho kapitálu v kontexte migrácie. In: Zborník vedeckých prác. Ekonomické, politické a právne otázky medzinárodných vzťahov, s. 123

¹⁵ PUTNAM, R., 2000. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community.

¹⁶ PARTS, E., 2008. Indicators of social capital in the European Union. Working Paper IAREG 2008/02. Dostupné na internete: <http://www.iareg.org/fileadmin/iareg/media/papers/WP2_02.pdf>, s. 5

¹⁷ *Ibidem.* s.5

Tretí, spájajúci sociálny kapitál má rôzne interpretácie. Teelucksingh a Galabuzi¹⁸ napríklad tvrdia že táto forma sociálneho kapitálu sa zameriava predovšetkým „na vzťah medzi jednotlivcami a skupinami a na ich schopnosť využiť tieto vzťahy pre individuálny a sociálny prospech“. Túto definíciu možno doplniť o poznámku, že tieto skupiny často pochádzajú z rôznych, spravidla hierarchicky vyšších sociálnych vrstiev a majú dosah na moc, vyšší sociálny status a blahobyť.¹⁹ Nakolko máme v rámci tohto príspevku záujem, vyhodnotiť úspešnosť integrácie imigrantov vo vybraných krajinách pomocou indikátorov foriem sociálneho kapitálu, najviac sa stotožňujeme s charakteristickými črtami spájajúceho kapitálu, ktoré identifikuje.²⁰ Ten vidí hlavnú funkciu spájajúceho kapitálu v možnosti získavania zdrojov, nápadov, podnetov a hlavne informácií z formálnych inštitúcií, ktoré nepôsobia v danej komunite ktorej je jednotlivec (v našom prípade imigrant) príslušníkom (Schéma 2).

Schéma 2: Charakteristika foriem sociálneho kapitálu

Formy sociálneho kapitálu			
Charakteristika	väzbový - <i>bonding</i>	premost'ujúci - <i>bridging</i>	spájajúci - <i>linking</i>
	• spoločné zázemie • zdieľané hodnoty a záujmy • tradícia • náboženstvo • spoločná historická skúsenosť • reciprocita, dôvera a bezpečie • rodina a priatelia	• odlišné zázemie • rôzne hodnoty a záujmy • rozdielna sociálna trieda/sociálny status, etnicita... • tolerancia diverzity • reciprocita, pocit dôvery • známi, susedia, kolegovia	• dostatočná informovanosť • prístup ku vzdelaniu • prístup na pracovný trh • prístup ku zdravotnej starostlivosti • dôvera v inštitúcie

Zdroj: Vlastné spracovanie.

3 Indikátory foriem sociálneho kapitálu

Narayan a Cassidy definujú osem dimenzií sociálneho kapitálu, ktoré pretavujú do nasledujúcich siedmich skupinových premenných: skupinová charakteristika (1) (členstvo

¹⁸ GALABUZI, G.-E. – TEELUCKSINGH, C., 2010. Region of Peel Immigration Discussion Paper. Social Cohesion, Social Exclusion, Social Capital, s.7

¹⁹ WOOLCOCK, M., 1998, PUTNAM, R., D., 2000, HARPER, R., 2001. In: PARTS, E., 2008. Indicators of social capital in the European Union. Working Paper IAREG 2008/02. Dostupné na internete: <http://www.iareg.org/fileadmin/iareg/media/papers/WP2_02.pdf>, s. 5

²⁰ WOOLCOCK, M., 2000. Managing Risk and Opportunity in Developing Countries: the Role of Social Capital.

v neformálnych zoskupeniach a miera zapojenia sa a rozhodovania), zovšeobecnené normy (2) (komunitná prospešnosť, dôveryhodnosť a férovosť jednotlivcov), jednotnosť (3), každodenná spoločenskosť (4), susedské väzby (5), dobrovoľníctvo (6) (dobrovoľníctvo, komunitné zapojenie sa a vlastná individuálna pomoc iným) a dôvera (7) (od národnej úrovne po úroveň rodiny).²¹ Van Schaik analyzuje odpovede na otázky obsiahnuté v dotazníku *European Values Survey*, pričom kladie dôraz na rôzne aspekty dôvery a dôveryhodnosti ako integrálneho ukazovateľa sociálneho kapitálu v rámci štyroch kategórií, konkrétne interpersonálnej dôvery (1), inštitucionálnej dôvery (2), dôveryhodnosti respondentov (3) a občianskej angažovanosti (4) (tak formálnej ako neformálnej).²² Kitchen, Williams a Simone²³ zjednodušujú určenie sociálneho kapitálu a rozdeľujú ho na dve určujúce časti – vnímanie v kontexte postojov a činy. Pre meranie sociálneho kapitálu identifikujú, vychádzajúc z vlastnej stanovenej definície sociálneho kapitálu, nasledujúce premenné: v rámci percepcií – bezpečnosť (1), dôveru (2), pomoc priateľov (3) a multikulturalizmus (4) a v rámci činov dobrovoľníctvo (1) a voľby (2).²⁴ Žiaden zo spomínaných autorov však neidentifikuje konkrétne dimenzie v priamom prepojení s formami sociálneho kapitálu.

V našom článku sme sa na základe predchádzajúcich metodologických zistení rozhodli identifikovať jednotlivé identifikátory pre každú formu sociálneho kapitálu (väzbový, premost'ujúci, spájajúci) zvlášť. Nakoľko väzbový sociálny kapitál je v kontexte integrácie možným spomaľujúcim prvkom, venujeme sa dvom formám – premost'ujúcemu a spájajúcemu sociálnemu kapitálu, ktoré majú významný vplyv v procese začleňovania a uplatňovania ľudského a kultúrneho kapitálu migrantov z dôvodu ich presahu k jednotlivcom, skupinám aj inštitúciám majoritnej spoločnosti. Aplikujeme synergický prístup k sociálnemu kapitálu, ktorý uvádzajú Woolcock a Naryan.²⁵ Synergický prístup zlučuje sieťový a inštitucionálny prístup k sociálnemu kapitálu, pričom kategorizuje väzbový kapitál ako intrakomunitné väzby, premost'ujúci kapitál ako interkomunitné väzby a spájajúci kapitál ako vzťahy štátu a spoločnosti. Štát a spoločnosť sú „premennými“, vplývajúcimi na

²¹ NARAYAN, D. and CASSIDY M.F., 2001. A Dimensional Approach to Measuring Social Capital: Development and Validation of a Social Capital Inventory. *Current Sociology*, s. 59-102.

²² VAN SHAIK, T. 2002, Social Capital in the European Values Study Surveys, Country paper presented at the OECD-ONS International Conference on Social Capital Measurement.

²³ KITCHEN, P., WILLIAMS, A., SIMONE D., 2012. Measuring Social Capital in Hamilton, Ontario. *Social Indicators Research*. s. 215-238.

²⁴ Špecifické otázky, ktoré Kitchen, Williams a Simone (2012) priradujú uvedeným okruhom pochádzajú z Hamiltonského telefonického prieskumu domácností o kvalite života v rokoch 2010 - 2011.

²⁵ WOOLCOCK, M. – NARAYAN, D., 2000. Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy, World Bank Research Observer. Dostupné na internete: <<http://EconPapers.repec.org/RePEc:oup:wbrobs:v:15:y:2000:i:2:p:225-49>>

získanie sociálneho kapitálu, prípadne jeho kontinuálne nadobúdanie a rozvoj. Z tohto pohľadu je možné spájajúci kapitál odvodiť z hodnotenia integrácie a jej jednotlivých prvkov na politickej úrovni, podľa prijatých politických a legislatívnych opatrení. Miera otvorenosti prístupu migrantov k jednotlivým inštitúciám významne ovplyvňuje možnosti nadobudnutia sociálneho kapitálu.

4 Metodológia

Na demonštráciu rozdielov medzi krajinami sme sa rozhodli skúmať dve skupiny štátov a to štáty s pomerne vysokým percentuálnym podielom zahraničnej populácie, konkrétne Francúzsku republiku, Nemeckú spolkovú republiku, Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska a Švédske kráľovstvo (k januáru 2014 percentuálny podiel cudzích štátnych príslušníkov 6,3 – 8,7 %) a štáty V4 (Česká republika, Maďarsko, Poľská republika a Slovenská republika) s relatívne nižším podielom cudzích štátnych príslušníkov (0,3 – 4,1 %).

Článok sa do istej miery opiera o už preukázané možnosti merania sociálneho kapitálu a identifikované premenné predovšetkým v spojitosti so svetovými, európskymi a národnými prieskumami. Napriek tomu nepreberáme navrhovanú a používanú metodológiu ako celok. Jedným z dôvodov je aj iná formulácia, prípadne absencia otázok v prieskume Európskej sociálnej sondy, uplatnených pri analýze otázok z Európskeho prieskumu hodnôt (*European Values Survey*) či lokálnych alebo regionálnych prieskumov. Tabuľka 1 ukazuje kategórie a otázky využité pri analýze hodnôt premost'ujúceho sociálneho kapitálu.

Tabuľka 1: Charakteristika kategórií z pohľadu Európskej sociálnej sondy 2012

Kategórie premost'ujúceho sociálneho kapitálu	Zodpovedajúca otázka z Európskej sociálnej sondy (ESS 2012)
Všeobecné normy – dôvera	Použijúc túto kartu, vo všeobecnosti, povedali by ste, že väčšine ľudí možno veriť, alebo že sa treba mať na pozore, keď sa jedná s ľuďmi?
Všeobecné normy – férovosť	Použijúc túto kartu, myslíte si, že väčšina ľudí by sa vás pokúsila využiť, keby mali príležitosť, alebo by sa snažili byť čestní?
Všeobecné normy – pomoc	Povedali by ste, že väčšinou sa ľudia snažia pomôcť iným alebo sa väčšinou starajú len o seba?
Spoločenskosť – neformálne stretnutia	Použijúc túto kartu, odpovedzte, ako často sa stretávate vo voľnom čase s priateľmi, príbuznými či kolegami z práce?

Spoločenskosť – aktivity	V porovnaní s vašimi rovesníkmi, asi ako často sa zapájate do spoločenských aktivít?
--------------------------	--

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa ESS Round 6: European Social Survey (2014): ESS-6 2012 Documentation Report. Edition 2.1. Bergen, European Social Survey Data Archive, Norwegian Social Science Data Services for ESS ERIC.

Z dôvodu použitia rôznych škál pri zodpovedaní vyššie uvedených otázok sme prekódovali jednotlivé odpovede na škálu 0 – 3, kde najnegatívnejšie odpovede boli označené 0 (v prípade stretnutí označovala 0 minimálny kontakt a zapojenie) a najpozitívnejšie odpovede kódom 3. To nám umožnilo urobiť vážený priemer v rámci jednotlivých kategórií ako aj celkový vážený priemer označujúci priemernú hodnotu seba-percepcie respondentov, ktorú môžeme porovnávať v kontexte krajín a skupín obyvateľstva. Môžeme ju chápať ako zástupnú hodnotu sociálneho kapitálu v jednotlivých krajinách v kontexte jeho definovania uvedeného vyššie. Vážený priemer bol vytvorený prostredníctvom kombinácie post-stratifikačných a populačných váh určených Európskou sociálnou sondou 2012 (ESS 6).

V kontexte spájajúceho sociálneho kapitálu sme využili index MIPEX, ktorý prostredníctvom 167 indikátorov vyhodnocuje integračné politiky štátov. Keďže jeho úlohou je poskytnúť viacdimeznionálny obraz o tom, aké majú migranti možnosti participácie v majoritnej spoločnosti a jej inštitúciách,²⁶ podľa synergického prístupu identifikuje rámec spájajúceho sociálneho kapitálu. Z existujúcich 8 kategórií indexu MIPEX sme identifikovali 4, ktoré majú priamy súvis s úlohou spájajúceho sociálneho kapitálu a to: Prístup na pracovný trh, prístup ku vzdelaniu, politická participácia a anti-diskriminačné opatrenia.

5 Výsledky a diskusia

Pri skúmaní škály a priemeru seba-percepcie respondentov v kontexte premost'ujúceho sociálneho kapitálu nemôžeme priemerné hodnoty vnímať ako hodnoty sociálneho kapitálu *per se*, reprezentujú však vlastné vyhodnotenie možností a vnímania respondentov v danej krajine na základe ich štátnej príslušnosti (Tabuľka 2).

²⁶ Huddleston, Thomas; Bilgili, Ozge; Joki, Anne-Linde and Vankova, Zvezda (2015). Migrant Integration Policy Index 2015. With the vision of Jan Niessen, the scientific review of Anna Bardolet, Francesc Fàbregues, J. David Ingleby and Elena Sánchez-Montijano and the support of Karina Shklyan. Barcelona/Brussels: CIDOB and MPG. Dostupné na internete: <www.mipex.eu>

Tabuľka 2: Agregované priemerné hodnoty odpovedí respondentov ako zástupné hodnoty premošujúceho sociálneho kapitálu v kontexte porovnania krajín a štátnej príslušnosti

Štát	Štátny príslušník	Agregovaná priemerná hodnota
CZ	Štátny príslušník	1,046
DE	Štátny príslušník	1,204
DE	Cudzí štátny príslušník	1,150
FR	Štátny príslušník	1,168
FR	Cudzí štátny príslušník	1,138
GB	Štátny príslušník	1,252
GB	Cudzí štátny príslušník	1,224
HU	Štátny príslušník	1,018
PL	Štátny príslušník	0,938
SE	Štátny príslušník	1,426
SE	Cudzí štátny príslušník	1,334
SK	Štátny príslušník	0,948

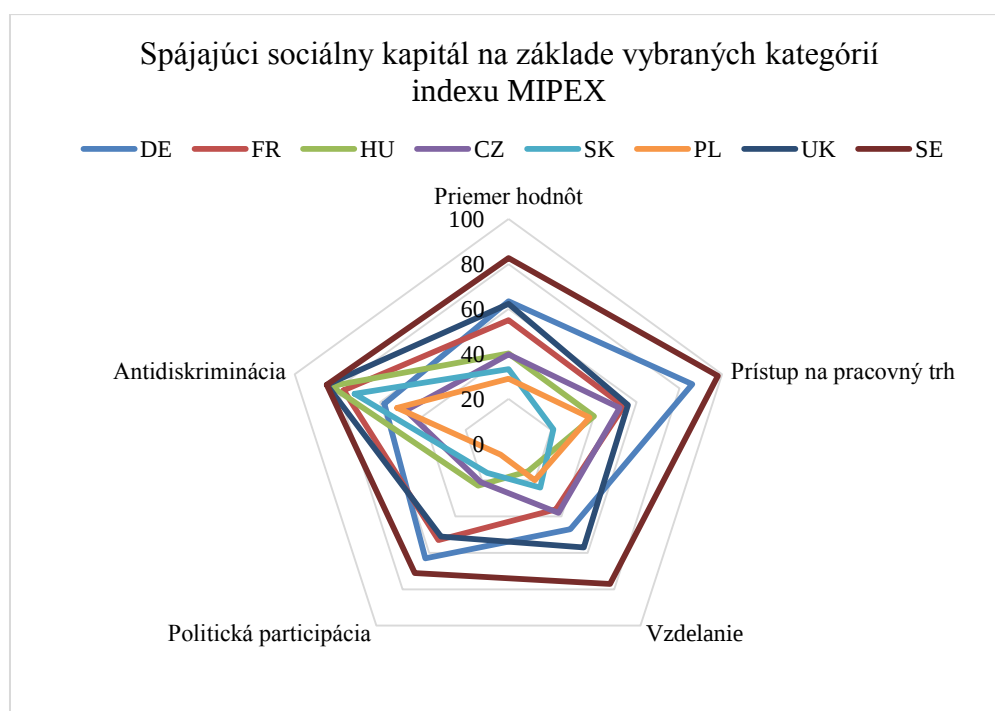
Zdroj: Vlastné spracovanie podľa ESS Round 6: European Social Survey Round 6 Data (2012). Data file edition 2.1. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC.

Nakoľko v Českej a Slovenskej republike bola vzorka respondentov marginálna, nebolo možné ju do výsledkov začleniť. V tomto prípade je možné pozorovať rozdiely v medzi skupinami štátov s vysokým podielom zahraničnej populácie a krajinami V4 iba v rámci odpovedí štátnych príslušníkov daných krajín. Na základe daných hodnôt je možné jasne vyčleniť krajiny V4 ako krajiny s nižším indexom sociálneho kapitálu založeným na seba-percepčii respondentov. V prípade Nemecka, Francúzska, Švédska aj Spojeného kráľovstva možno vidieť zásadné rozdiely v percepčii štátnych príslušníkov danej krajiny a cudzích štátnych príslušníkov. Výsledok sa čiastočne zhoduje s viacerými štúdiami, ktoré poukazujú na nižší index dôvery migrantov v porovnaní s majoritnou spoločnosťou.

Poukazuje aj na vlastné hodnotenie cudzích štátnych príslušníkov v kontexte obmedzeného sociálneho kontaktu, nedôvery voči iným ako aj následnou neparticipáciou na aktivitách.

Spájajúci sociálny kapitál, ktorý sme hodnotili na základe 4 kategórií indexu MIPeX vykazuje podobné tendencie v prípade porovnávania krajín ako premost'ujúci sociálny kapitál (Graf 1).

Graf 1: Spájajúci sociálny kapitál ako hodnoty a ich priemer kategórií - Prístupu na pracovný trh, Prístupu k vzdelaniu, Politickej participácie a Antidiskriminácie

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa Huddleston, Thomas; Bilgili, Ozge; Joki, Anne-Linde and Vankova, Zvezda (2015). *Migrant Integration Policy Index 2015. With the vision of Jan Niessen, the scientific review of Anna Bardolet, Francesc Fàbregues, J. David Ingleby and Elena Sánchez-Montijano and the support of Karina Shklyan.* Barcelona/Brussels: CIDOB and MPG. Dostupné na internete: <www.mipex.eu>

Švédsko je podobne ako v prípade vyhodnotenia odpovedí z ESS 6 najvyššie umiestnenou krajinou (v indexe MIPeX je aj pri hodnotení všetkých 8 indikátorov na prvom mieste). Za ňou s pomerne slabším hodnotením prístupu k vzdelaniu a antidiskriminačných opatrení je Nemecko, nasleduje Spojené kráľovstvo a Francúzsko. Pomerne veľký rozdiel je medzi uvedenou skupinou štátov a krajinami V4, to však vyplýva už aj z umiestnenia krajín V4 v komplexnom hodnotení indexu MIPeX. Zaujímavým faktom je ich relatívna podobnosť v priemerných hodnotách, napriek veľkým rozdielom v priemerných hodnotách jednotlivých

kategórií (krajiny majú zväčša silné hodnotenie iba v jednej alebo dvoch kategóriách, ktoré sú pri porovnaní krajín komplementárne).

Napriek rozdielom v integračných modeloch a politikách jednotlivých štátov s vyšším podielom zahraničnej populácie môžeme zhodnotiť, že dané krajiny sú vo všeobecnosti oveľa priaznivejšie v kontexte možností nadobúdania sociálneho kapitálu a tým pádom integrácie imigrantov do majoritnej spoločnosti. Nadpriemerné podmienky v tomto ohľade poskytuje Švédske kráľovstvo, ktoré má najvyššie hodnoty premost'ujúceho ako aj spájajúceho kapitálu. Nemecká spolková republika má v porovnaní relatívne vyšší index spájajúceho sociálneho kapitálu. Z krajín V4 sa na najnižšej priečke či už v rámci premost'ujúceho alebo aj spájajúceho sociálneho kapitálu umiestňuje Poľsko.

Záver

V článku sme predstavili vzťahy a priestorové rozloženie väzbového, premost'ujúceho a spájajúceho sociálneho kapitálu v spoločnosti, a načrtli indikátory formovania a upevňovania väzieb/sietí jednotlivých foriem sociálneho kapitálu, ktoré sme následne využili pri tvorbe zástupného indexu premost'ujúceho sociálneho kapitálu (na základe agregovaných priemerných odpovedí respondentov týkajúcich sa vlastného vnímania daných kategórií). Takisto sme identifikovali hlavné indikátory spájajúceho sociálneho kapitálu v rámci kategórií a indikátorov indexu MIPEx. Sme si vedomí, že dané metodologické určenie oboch foriem sociálneho kapitálu je značne zjednodušené, pomohlo však identifikovať rozdiely medzi krajinami a potvrdilo existujúce domnienky. Článok poskytuje základnú východiskovú pozíciu pre ďalšie skúmanie a definovanie metodiky zisťovania hodnôt jednotlivých foriem sociálneho kapitálu.

Použitá literatúra:

1. BOURDIEU PIERRE – WAQUANT LOÏC, 1992. An Invitation to Reflexive Sociology. Chicago: University of Chicago Press, 1992. ISBN 978-02-260-6741-4
2. COLEMAN JAMES S., 1988. Social Capital in the Creation of Human Capital In: American Journal of Sociology. Vol. 94, Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure, 1988. pp. S95-S120
3. ESS Round 6: European Social Survey, 2014. ESS-6 2012 Documentation Report. Edition 2.1. Bergen, European Social Survey Data Archive, Norwegian Social Science Data Services for ESS ERIC.
4. ESS Round 6: European Social Survey (2014): ESS-6 2012 Documentation Report. Edition 2.1. Bergen, European Social Survey Data Archive, Norwegian Social Science Data Services for ESS ERIC.

5. FUKUYAMA FRANCIS, 1999. Social Capital and Civil Society. [cit.2015-17-12]. 1999. Dostupné na internete: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm>
6. GALABUZI GRACE-EDWARD – CHERYL TEELUCKSINGH, 2010. Region of Peel Immigration Discussion Paper. Social Cohesion, Social Exclusion, Social Capital. [cit.2015-20-11]. 2010. Dostupné na internete: <https://www.peelregion.ca/social-services/pdfs/discussion-paper-1.pdf>
7. GALANSKÁ N. – KRKOŠKOVÁ Z., 2015. K vymedzeniu kultúrneho a sociálneho kapitálu v kontexte migrácie. In: Zborník vedeckých prác. Ekonomické, politické a právne otázky medzinárodných vzťahov. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2015, s. 119-128. ISBN 978-80-225-4099-5
8. HANIFAN LYDA JUDSON, 1916. The Rural School Community Centre. In: Annals of the American Academy of Political and Social Sciences. Vol. 67, No. 1, pp. 130-38. ISSN 00027162
9. HANIFAN LYDA JUDSON, 1920. The Community Center. Boston, Charleston: Nabu Press, 2012. ISBN 978-12-764-9407-6
10. HUDDLESTON, T.; BILGILI, O.; JOKI, A.-L. A VANKOVA, Z., 2015. Migrant Integration Policy Index 2015. With the vision of Jan Niessen, the scientific review of Anna Bardolet, Francesc Fàbregues, J. David Ingleby and Elena Sánchez-Montijano and the support of Karina Shklyan. Barcelona/Brussels: CIDOB and MPG. Dostupné na internete: www.mipex.eu
11. KITCHEN, P., WILLIAMS, A., SIMONE D., 2012. Measuring Social Capital in Hamilton, Ontario. *Social Indicators Research* 108(2): 215-238. DOI: 10.1007/s11205-012-0063-3.
12. NARAYAN, D. AND CASSIDY M.F., 2001. A Dimensional Approach to Measuring Social Capital: Development and Validation of a Social Capital Inventory. *Current Sociology*, Vol.49(2): 59-102.
13. PARTS EVE, 2008. Indicators of social capital in the European Union. Working Paper IAREG 2008/02. [cit.2015-18-12]. 2008. Dostupné na internete: http://www.iareg.org/fileadmin/iareg/media/papers/WP2_02.pdf
14. PUTNAM ROBERT, 2000. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community, New York: Simon & Schuster, 2000. ISBN 978-07-432-0304-3
15. VAN SHAIK, T. (2002), "Social Capital in the European Values Study Surveys", Country paper presented at the OECD-ONS International Conference on Social Capital Measurement London, September 25-27, 2002
16. VAŠEČKA MICHAL, 2007. Výskumná práca v oblasti verejnej politiky č. 1: Sociologické aspekty korupcie. Bratislava: Transparency International Slovensko s podporou Agentúry na podporu výskumu a vývoja, 2007. ISBN 978-80-89244-27-0
17. WOOLCOCK, MICHAEL AND NARAYAN, DEEPA, (2000), Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy, *World Bank Research Observer*, 15, issue 2, p. 225-49, <http://EconPapers.repec.org/RePEc:oup:wbrobs:v:15:y:2000:i:2:p:225-49>.
18. WOOLCOCK MICHAEL, 2000. Managing Risk and Opportunity in Developing Countries: the Role of Social Capital In ed. RANIS GUSTAV The Dimensions of Development. 2000. Yale: Center for International and Area Studies, pp. 197-212.
19. ZÁGORŠEKOVÁ MARTA B., et al., 2013. Kultúra, hodnoty a sociálny kapitál. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2013. ISBN 978-80-225-3804-6

Ing. Nina Galanská

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov
a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska 1/b
852 35 Bratislava 5
nina.galanska@euba.sk

Ing. Zuzana Krkošková

Katedra medzinárodných politických vzťahov
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska 1/b
852 35 Bratislava 5
zuzana.krkoskova@euba.sk

Vývoj vzájomného obchodu medzi Slovenskou republikou a Austráliou v rokoch 1995-2013 a potenciál jeho rozvoja do budúcnosti

Martin Grančay

Abstrakt

Cieľom predkladanej state je analýza austrálsko-slovenských obchodných vzťahov za obdobie 1995 – 2013 so špecifickým zameraním na identifikovanie produktov s potenciálom pre rozvoj vzájomného obchodu. Poukazujeme na vývoj objemu obchodu medzi danými krajinami a zmeny v jeho komoditnej štruktúre. S použitím symetrického indexu RCA skúmame odkryté komparatívne výhody Austrálie a Slovenskej republiky. Ako komodity s potenciálom rastu austrálskych exportov do SR identifikujeme predovšetkým nerastné suroviny, alkoholické nápoje, usne a kožky či špeciálne druhy mäsa. Naopak, komodity s potenciálom rastu slovenských exportov do Austrálie sú televízne prijímače, pneumatiky, či osobné automobily.¹

Kľúčové slová: zahraničný obchod, komparatívne výhody, symetrický index RCA, Austrália, Slovenská republika

JEL klasifikácia: F14

Abstract

The goal of the present paper is to analyze Australian-Slovak trade relations in the period 1995-2013 with a special focus on identifying products with a potential of mutual trade development. We discuss how trade volume and commodity structure of trade changed in the period of interest. We use symmetrical RCA index to research revealed comparative advantages of Australia and the Slovak Republic. We identify several ores, alcoholic beverages, hides and skins and special types of meat as items with a high potential of growth of Australian exports to Slovakia. On the other side, television receivers, rubber tires and cars are seen as commodities with possible growth of exports from Slovakia to Australia.

Keywords: foreign trade, comparative advantage, symmetrical RCA index, Australia, Slovak Republic

JEL classification: F14

Úvod

S podielom obratu zahraničného obchodu na hrubom domácom produkte vyššom ako 180 % patrí Slovenská republika medzi desať najotvorenejších ekonomík sveta.² Naopak, Austrália, aj keď počtom obyvateľov ju rozhodne nemožno zaradiť medzi veľké štáty, je relatívne sebestačná a jej otvorenosť nedosahuje ani 45 %. Uvedené štáty sú od seba

¹ Článok bol spracovaný v rámci projektu KEGA 017EU-4/2015 „Tvorba modernej učebnice svetovej ekonomiky s dôrazom na aplikáciu vedomostí v praxi a riešenie problémov,“ riešeného na Fakulte medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave v rokoch 2015 a 2016.

² Vlastný výpočet podľa údajov Svetovej banky (2015).

vzdialené približne 16 000 km,³ čo na základe predpokladov gravitačných modelov znamená, že objem ich vzájomného obchodu by so zohľadnením relatívne malej veľkosti oboch ekonomík nemal byť významný.⁴ To potvrdzujú aj údaje UNCTAD (2015), podľa ktorých je Austrália 25. najväčším exportným trhom SR s podielom 0,35 % a SR až 165. najvýznamnejším exportným trhom Austrálie s podielom iba jednu tisícinu percenta (tab. 1). V uplynulých dvadsiatich rokoch však vzájomný obchod zaznamenal silnú dynamiku, a to predovšetkým v oblasti slovenských exportov, ktorých význam narástol a ako uvidíme v ďalších častiach state, ich komoditná štruktúra sa radikálne zmenila.

Tab. 1 Matica významu vzájomného obchodu medzi SR a Austráliou

Rok	Význam pre Austráliu				Význam pre Slovensko			
	Pozícia		Percentuálny podiel		Pozícia		Percentuálny podiel	
	Export	Import	Export	Import	Export	Import	Export	Import
1995	103.	96.	0,005 %	0,003 %	60.	35.	0,053 %	0,190 %
2013	165.	49.	0,001 %	0,143 %	25.	54.	0,345 %	0,061 %

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov UNCTAD (2015).

Cieľom predkladanej state je analýza austrálsko-slovenských obchodných vzťahov za uplynulých dvadsať rokov so špecifickým zameraním na identifikovanie produktov s potenciálom pre rozvoj vzájomného obchodu. Prvá časť stručne opisuje históriu vzájomných obchodných vzťahov od roku 1963 do pádu železnej opony. Druhá časť skúma objem vzájomného obchodu v rokoch 1995-2013 a tretia časť jeho komoditnú štruktúru. Štvrtá časť state sa zaoberá komparatívnymi výhodami Austrálie a Slovenska a s použitím symetrického indexu RCA identifikuje produkty s najväčším potenciálom pre rozvoj vzájomného obchodu v budúcnosti. Článok používa údaje UNCTAD (2015), komoditnú klasifikáciu SITC, rev. 3, s výnimkou prvej časti, kde údaje čerpáme z UN Comtrade (2015). Ak nie je uvedené inak,

³ Podľa tzv. ortodromálnej vzdialenosti medzi hlavnými mestami je Austrália pre Slovenskú republiku siedmim najvzdialenejším štátom, resp. obchodným územím sveta, po Novom Zélande, Cookových ostrovoch, Tonge, Francúzskej Polynézii, Fidži a Novej Kaledónii. Pozri databázu CEPII (2011).

⁴ Štandardné gravitačné modely, samozrejme, predpokladajú, že čím vyššia je vzdialenosť medzi štátmi (*ceteris paribus*), tým menší bude ich objem vzájomného obchodu. Pozri štandardnú literatúru o gravitačných modeloch, napr. Anderson (1979), Bergstrand (1985), Deardorff (1998), Anderson a van Wincoop (2003), v našich končinách napr. Bubákovú (2013) alebo Grančaya a kol. (2015).

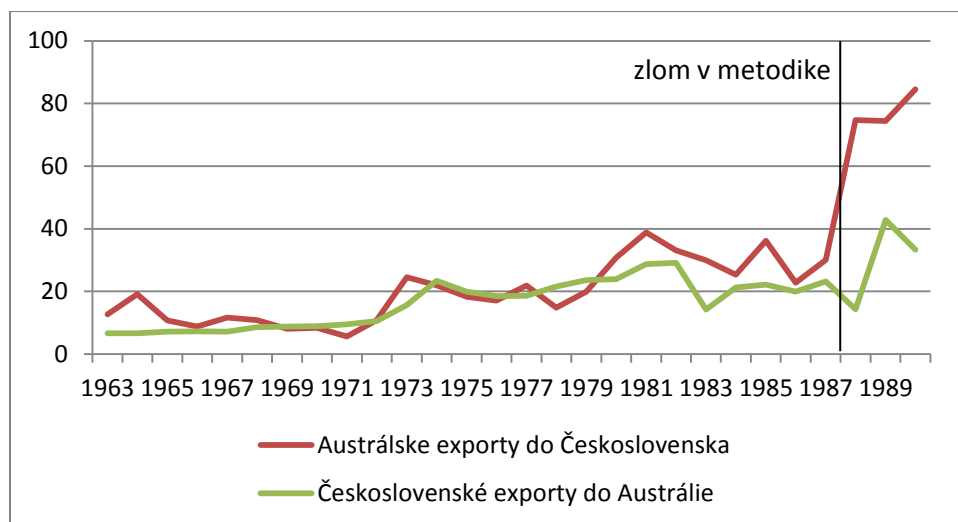
používame techniku zrkadlenia dát, t. j. všetky údaje predstavujú importy – napr. slovenské exporty do Austrálie sa vykazujú z údajov pre austrálske importy zo SR.

1 História vzájomných obchodných vzťahov medzi SR a Austráliou

Austrálsko-slovenské vzťahy majú dlhú históriu. Prvým zdokumentovaným Slovákom v Austrálii bol jezuitský kňaz, ktorý do krajiny prišiel v roku 1888 (Department of Social Services 2014). Samotná migrácia nadobudla väčší rozmer v 20. rokoch 20. storočia. V roku 1949 sa historicky prvým austrálskym občanom podľa nového naturalizačného zákona stal Slovák. V súčasnosti v Austrálii žije takmer 5-tisíc slovensky hovoriacich jednotlivcov a 10-tisíc ľudí hlásiacich sa k slovenskému pôvodu (Department of Foreign Affairs and Trade 2015).

Rovnako ako migrácia sa pomaly rozvíjal aj vzájomný obchod medzi Austráliou a Slovenskom (Československom). V období 1963 – 1987 rástol priemerným ročným tempom 4,5 %, z čoho československý export tempom 5,4 % a import tempom 3,7 %.⁵

Graf 1 Vzájomný obchod medzi Československom a Austráliou 1963-1990 (v mil. USD)

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov UN Comtrade (2015). Z dôvodu väčšej dôveryhodnosti austrálskych údajov nepoužívame metódu zrkadlenia, ale všetky uvádzané údaje za roky 1963-1987 pochádzajú z austrálskych štatistík zahraničného obchodu. Údaje za roky 1988-1990 sú údaje zo štatistík ČSSR/ČSFR, nakoľko austrálske štatistiky ich nevykazujú.

Bohužiaľ, československo-austrálskemu obchodu v tomto období sa nevenuje nijaká nám známa publikácia, preto sme pri analýze jeho komoditnej štruktúry odkázali na údaje UN Comtrade (tab. 2). Z nich je zrejmé, že austrálske exporty do Československa boli

⁵ Vlastné výpočty podľa údajov UN Comtrade (2015). V roku 1987 nastala v dostupnom časovom rade zmena metodiky, preto sú údaje pred ním a po ňom exaktne neporovnateľné.

v celom období silno koncentrované na vlnu a zvieracie chlpy. Tie v roku 1963 predstavovali viac ako 99 % objemu obchodu a do roku 1987 mierne poklesli na 80 % (dôveryhodné údaje za roky 1988-1990 nie sú k dispozícii). Ďalšia komodita, ktorej význam v čase postupne narastal, sú usne a kožky, a to predovšetkým hovädzie.

Tab. 2 Vzájomný obchod ČSSR a Austrálie 1963-1987 – top 5 produktov

Austrálske exporty do ČSSR					
1963		1975		1987	
Položka	%	Položka	%	Položka	%
1. Vlna a zvieracie chlpy	99,2	1. Vlna a zvieracie chlpy	69,6	1. Vlna a zvieracie chlpy	79,6
2. Surové železo	0,6	2. Plastické materiály	14,9	2. Usne a kožky	11,4
3. Neklasifik. transakcie	0,1	3. Olejové semená, orechy	6,3	3. Neklasifik. transakcie	7,1
4. Textilné stroje	0,1	4. Usne a kožky	4,3	4. Meracie prístroje	0,9
5. Papier a kartón	0,0	5. Surové železo	3,6	5. Podlahové krytiny	0,4
Exporty ČSSR do Austrálie					
1963		1975		1987	
Položka	%	Položka	%	Položka	%
1. Bavlnené látky	26,9	1. Bavlnené látky	19,0	1. Výrobky zo skla	28,0
2. Výrobky zo skla	14,8	2. Výrobky zo skla	17,7	2. Bavlnené látky	16,3
3. Neklasifik. transakcie	7,1	3. Poľnohosp. stroje	10,6	3. Tkané textilné látky	6,2
4. Tkané textilné látky	6,7	4. Výrobky z textilu	8,2	4. Pneumatiky	4,7
5. Stroje na obráb. kovov	6,2	5. Tkané textilné látky	3,2	5. Výrobky z textilu	3,7

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov UN Comtrade (2015). Z dôvodu väčšej dôveryhodnosti austrálskych údajov nepoužívame metódu zrkadlenia, ale všetky uvádzané údaje za roky 1963-1987 pochádzajú z austrálskych štatistik zahraničného obchodu.

V prípade československých exportov do Austrálie bol stupeň koncentrácie nižší. V celom sledovanom období predstavoval podiel dvoch najvýznamnejších položiek – bavlnených látok a výrobkov zo skla – približne 40 % celkových exportov, pričom ďalšie dôležité položky boli výrobky z textilu a v neskoršom období aj pneumatiky.

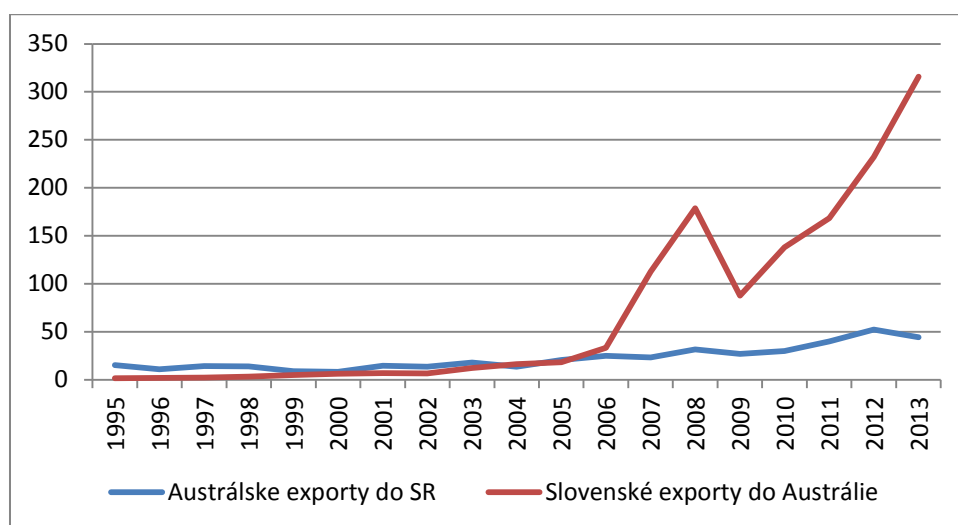
Z analýzy údajov o obchode medzi Austráliou a ČSSR v rokoch 1963-1990 možno vyvodiť záver, že prebiehal podľa vtedajších komparatívnych výhod a napriek dĺžke obdobia bolo jeho zloženie pomerne statické. Pri porovnaní komoditnej štruktúry obchodu (a to aj pri vyššom počte komodít ako v tab. 2) je zrejmé, že za skúmané tri desaťročia neprišlo ani na jednej strane k zvýšeniu sofistikovanosti či technologickej náročnosti vývozov. Takéto zmeny priniesol až obchod v 90. rokoch 20. storočia a na začiatku 21. storočia.

2 Vývoj objemu vzájomného obchodu v rokoch 1995 – 2013

Po vzniku samostatnej Slovenskej republiky bola prvoradou úlohou vlády makroekonomická stabilizácia a úspešné zavedenie trhových reforiem. Zmena vlády v roku 1998 priniesla pozitívnejšie vnímanie štátu v zahraničí, pokrok v euroatlantickej integrácii a postupne aj významný prílev priamych zahraničných investícií. S týmito faktormi súvisel rýchly rozvoj zahraničného obchodu. Celkový obrat slovenského zahraničného obchodu sa v desaťročnom intervale 1995 – 2004 zvýšil vyše 3-násobne, pričom nárast importov bol o niečo výraznejší ako nárast exportov (UNCTAD 2015). Po vstupe do Európskej únie a spustení výroby najväčšími investormi (Kia, Samsung, PSA) rast exportov akceleroval a Slovenská republika od roku 2009 začala pravidelne dosahovať aktívnu bilanciu obchodu so statkami.

Vývoj vzájomného obchodu medzi Slovenskou republikou a Austráliou prebiehal podobne. Po počiatočnom období dominancie austrálskych exportov (ktorých ročná hodnota dosahovala priemerne 15 mil. USD) prišlo k rýchlej akcelerácii slovenských exportov a od roku 2006 má SR v obchode s Austráliou stabilne aktívnu obchodnú bilanciu v obchode so statkami.

Graf 2 Vzájomný obchod medzi SR a Austráliou 1995 – 2013 (v mil. USD)

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov UNCTAD (2015). Použitá technika zrkadlenia dát – uvedené údaje pochádzajú z importných štatistík partnera.

Uvedený zlom nastal v roku 2006 a je spojený s rýchlym nástupom exportu motorových vozidiel (pozri časť 3 tejto state). Vďaka nemu sa význam Slovenska ako exportného partnera Austrálie s krátkou prestávkou spôsobenou globálnou hospodárskou krízou každoročne zvyšuje. V roku 2013 dosiahla aktívna obchodná bilancia hodnotu 270 mil. USD, čo predstavuje vyše 6-násobok slovenských importov z Austrálie.

3 Komoditná štruktúra v obchode medzi SR a Austráliou

Vzájomný obchod medzi Slovenskou republikou a Austráliou determinujú predovšetkým slovenské exporty ako jeho najvýznamnejšia zložka. Ich skladba sa od roku 1995 radikálne zmenila v súlade s celkovými zmenami v slovenských exportoch. V roku 1995 exportovala SR do Austrálie najmä menej sofistikované statky s nižšou pridanou hodnotou, ako napríklad dusíkaté zlúčeniny, výrobky zo skla alebo nábytok (tab. 3). Medzi najdôležitejším vývozmi daného roka bolo možné nájsť aj traktory či kovoobrábacie stroje, pričom ich pozícia bola ešte pretrvávajúcim dedičstvom socialistickej obchodnej štruktúry.⁶

V roku 2004 pozostávali exporty z tradičných slovenských komodít s pomerne nízkym stupňom sofistikovanosti, ako sú napr. pneumatiky, hračky či papier. Najvýznamnejším vývozným artiklom sa stali výrobky zo skla – najmä krištál a poháre. Objem ich vývozov

⁶ Na tomto mieste treba upozorniť na fakt, že celkové slovenské exporty do Austrálie v danom roku boli nižšie ako 2 mil. USD. Napríklad exporty traktorov dosahovali 250-tisíc USD, čo v praxi mohlo znamenať jedinú exportnú operáciu niekoľkých kusov traktorov. V nasledujúcich rokoch sa táto položka utlmovala a od roku 1998 sa traktory neexportujú.

rástie dodnes, avšak vzhľadom na rýchlo akcelerujúci vývoz iných komodít sú dnes až 6. najväčšou položkou (UNCTAD 2015).

Tab. 3 Slovenské exporty do Austrálie – top 5 produktov

1995		2004		2013	
Položka	%	Položka	%	Položka	%
1. Dusíkaté zlúčeniny	18,2	1. Výrobky zo skla	16,4	1. Osobné motor. vozidlá	80,1
2. Traktory	14,3	2. Pneumatiky	14,0	2. Nábytok a jeho časti	1,5
3. Výrobky zo skla	12,7	3. Kočičky, hračky, hry	9,6	3. Časti a prísluš. vozidiel	1,5
4. Nábytok a jeho časti	10,4	4. Papier a kartón	8,5	4. Iné nástroje a zariadenia	1,1
5. Kovoobrábacie stroje	10,1	5. Výrobky z papiera a k.	6,8	5. Katód. ventily a trubice	1,0

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov UNCTAD (2015). Použitá technika zrkadlenia dát – uvedené údaje pochádzajú z importných štatistík partnera.

Najväčší zlom v komoditnej štruktúre slovenských exportov do Austrálie predstavoval rok 2006. Dovtedy viac-menej neexistujúci vývoz motorových vozidiel presiahol 35-percentný podiel na exportoch a odvtedy rýchlo vzrástol až na súčasné štyri pätiny celkovej hodnoty. Jeho vývoj je determinujúcim faktorom vývoja celkových exportov, keď napríklad v roku 2009 v dôsledku globálnej hospodárskej krízy poklesol takmer o dve tretiny, čo viedlo k 50-percentnému poklesu celkového vývozu. Ostatné najvýznamnejšie exportné položky (nábytok, časti vozidiel a pod.) nedosahujú jednotlivo ani 2 % celkovej hodnoty.

Austrálske exporty do SR za uplynulé 2 desaťročia tiež prešli určitým vývojom, jeho dynamika však zďaleka nedosahuje dynamiku opačného smeru obchodu. Možno tvrdiť, že väčšinu neustále tvoria produkty primárneho sektora (či už ide o nerastné suroviny alebo produkty živočíšneho pôvodu). Kedysi dominantnú vlnu a zvieracie chlpy po vstupe do EÚ v roku 2004 ako zjavný dôsledok spoločnej poľnohospodárskej politiky nahradili kože, usne a kožky. Význam koží (podobne ako motorových vozidiel v prípade slovenských exportov) odvtedy neustále stúpa a dnes dosahuje vyše 70 % (tab. 4).

Tab. 4 Austrálske exporty na Slovensko – top 5 produktov

1995		2004		2013	
Položka	%	Položka	%	Položka	%
1. Vlna a zvieracie chlpy	47,8	1. Elektrické obvody	18,4	1. Koža	71,4
2. Rudy zákl. kovov	16,5	2. Iné nerastné suroviny	12,7	2. Usne a kožky	6,9
3. Iné nerastné suroviny	13,8	3. Usne a kožky	11,6	3. Ovocie a orechy	4,7
4. Katód. ventily a trubice	7,4	4. Vlna a zvieracie chlpy	9,2	4. Koľaje a súv. materiál	3,2
5. Meracie prístroje	4,4	5. Lieky	6,6	5. Uhlie	2,1

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov UNCTAD (2015). Použitá technika zrkadlenia dát – uvedené údaje pochádzajú z importných štatistík partnera.

Vzhľadom na relatívne nízky objem austrálskych exportov do SR (44 mil. USD v roku 2013) sú okrem prvých dvoch položiek rebríčka ostatné najvyvážanejšie komodity dielom náhody a konkrétnych firemných kontraktov, ktorých plnenie sa uskutočnilo v danom roku. Kým v roku 2013 sa medzi päť najvyvážanejších komodít dostali koľaje a uhlie, v roku 2012 to boli napríklad rudy základných kovov a neželezný kovový odpad, a v roku 2011 alkoholické nápoje. Stabilne vysoký zvykol byť objem exportu liekov (v období 2007 – 2009 presahoval 10 %), v súčasnosti ale opäť prichádza k jeho útlmu.

Z prezentovaných údajov je zrejmé, že vzájomný obchod medzi Slovenskou republikou a Austráliou je vysoko koncentrovaný na export jednej položky z každej strany. Ako uvidíme v ďalšej časti, zaujímavé je, že nejde nutne o položku, v ktorej krajina dosahuje komparatívnu výhodu.

4 Komparatívne výhody a potenciál vzájomného obchodu

Na určenie komparatívnych výhod štátov sa v ekonomickej literatúre najčastejšie používa tzv. index odkrytých komparatívnych výhod RCA. Jeho pôvodnú verziu vypracoval Béla Balassa (1965). Vypočíta sa pre každý statok vyvážený krajinou samostatne, ako podiel exportu daného statku na celkových exportoch danej krajiny vydelený podielom exportu daného statku na celosvetových exportoch. Nadobúda hodnoty od 0 po nekonečno, pričom ak má statok hodnotu RCA vyššiu ako 1, hovoríme, že štát má v ňom odkrytú komparatívnu výhodu. Na Balassovo dielo nadviazali viacerí ďalší ekonómovia, ktorí upravili jeho index ako odpoveď na kritiku jeho ekonomického a štatistického významu a interpretácie. Vznikol

tak napríklad Lafayov index RCA (Lafay 1992), symetrický index RCA (Laursen 1998), vážený RCA (Proudman a Redding 2000) či normalizovaný RCA (Yu a kol. 2009). V ďalšom texte budeme na určenie komparatívnych výhod Austrálie a Slovenska používať pôvodný index RCA a symetrický index RCA. Je nutné upozorniť, že ich Spearmanova korelácia je 100-percentná, čo znamená, že z hľadiska rebríčka komodít podľa ich RCA indexu prinášajú oba identické výsledky. Symetrický index RCA je však upravený tak, aby nadobúdval symetrické hodnoty na oboch stranách od kľúčovej hodnoty, nie ako pôvodný index, v ktorom komparatívne nevýhody boli v intervale od 0 do 1, a komparatívne výhody v nepomerne širšom intervale od 1 do nekonečna. Pri symetrickom indexe RCA sú komparatívne nevýhody od -1 do 0 a komparatívne výhody od 0 do 1.⁷

Austrália, ako štát relatívne bohatý na pôdu a prírodné zdroje, má odkryté komparatívne výhody v statkoch ako železná ruda, vlna, hliníkové rudy, uhlie či jačmeň (tab. 5). Tieto výhody sú pomerne statické a nepodliehajú významným zmenám v čase. Naopak, odkryté komparatívne výhody Slovenskej republiky sa za ostatné dve desaťročia zmenili pomerne radikálne. Kým v roku 1995 dosahovala SR najvyššie hodnoty indexu RCA v komoditách ako ploché valcové výrobky zo železa a ocele, cement, železničné vagóny alebo drevo, v roku 2013 ide jednoznačne o statky s vyšším stupňom sofistikovanosti a vyššou pridanou hodnotou (tab. 5). Vďaka dvom výrobným strediskám Samsungu má SR najvyššie odkryté komparatívne výhody v produkcii televíznych prijímačov. Do prvej desiatky sa dostali aj osobné automobily, pneumatiky či prevodovky.

⁷ Samozrejme, matematicky je symetrický index RCA iba výsledkom jednoduchej matematickej úpravy Balassovho indexu RCA.

Tab. 5 Odkryté komparatívne výhody Austrálie a Slovenska (2013)

Austrália		Slovensko	
Položka	RCA	Položka	RCA
1. Železná ruda	35,81	1. Televízne prijímače	18,29
2. Vlna a iné zvieracie chlpy	27,74	2. Sanit., inštal., kúren. armatúry, kovania	9,47
3. Hliníkové rudy	26,45	3. Železné a oceľové drôty	6,44
4. Uhlie	25,56	4. Gulôčkové a valivé ložiská	5,57
5. Nemletý jačmeň	12,60	5. Ploché valcové výrobky zo železa a nelegovanej neplátovanej ocele	5,10
6. Rudy základných kovov	10,85	6. Osobné motorové vozidlá	4,80
7. Olovo	9,75	7. Ploché valcové výrobky zo železa a nelegovanej plátovanej ocele	4,23
8. Hovädzie mäso	9,38	8. Pneumatiky	4,19
9. Pšenica a súraž	8,92	9. Iné výrobky z kože, sedlá, popruhy	3,92
10. Bavlna	8,55	10. Prevodovky	3,91

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov UNCTAD (2015).

V predchádzajúcej časti článku sme ukázali, že slovenské exporty do Austrálie sa koncentrujú takmer výlučne na vývoz osobných motorových vozidiel. To je plne v súlade so vzorcami komparatívnych výhod. Naopak, vyše 70 % austrálskych exportov do SR predstavujú kože. Prekvapivo, v tomto statku nielenže Austrália nedisponuje komparatívnymi výhodami, ale jej komparatívne nevýhody sú väčšie ako slovenské. Tento paradox poukazuje na fakt, že dva štáty, ktorých vzájomný obchod je nízky (to platí predovšetkým o austrálskych exportoch), sa v tomto obchode, nemusia nutne riadiť komparatívnymi výhodami. Naopak, obchod bude determinovaný firemnými rozhodnutiami malého množstva podnikateľských subjektov. Tieto rozhodnutia pritom môžu mať rozličnú motiváciu, ktorú analýza obchodu na makroúrovni nedokáže odhaliť.

Pomocou indexu RCA možno identifikovať komodity s veľkým potenciálom pre rozvoj obchodu medzi Austráliou a SR do budúcnosti. Použijeme symetrický index RCA a pre každú komoditu vypočítame rozdiel medzi jeho hodnotou v jednej a v druhej krajine

(stĺpec „Potenciál“ v tab. 6). Komodity následne zoradíme podľa veľkosti tohto indikátora. Aby sme z výpočtu vylúčili statky marginálneho významu, budeme uvažovať iba tie, ktoré predstavujú aspoň 0,1 % celkových importov importujúcej krajiny (stĺpec „Podiel“). Tak dostaneme pre obe krajiny rebríček desiatich statkov s najväčším exportným potenciálom (tab. 6). V stĺpci „Stav“ následne zobrazujeme aktuálne saldo v obchode s týmto statkom, vždy z pohľadu štátu s identifikovaným exportným potenciálom.

Tab. 6 Komodity s vysokým potenciálom pre vzájomný obchod Austrálie a Slovenska

Potenciálne austrálske exporty na Slovensko				Potenciálne slovenské exporty do Austrálie			
Položka	Potenciál	Podiel	Stav	Položka	Potenciál	Podiel	Stav
1. Hliníkové rudy	1,92	0,16%	0	1. Televízne prijímače	1,86	0,61%	0
2. Železná ruda	1,91	0,80%	0	2. Guľ. a valivé ložiská	1,58	0,11%	+
3. Uhlie	1,91	0,63%	+	3. Ploché valc. výrobky zo železa a neleg. pl. ocele	1,52	0,17%	0
4. Alkoholické nápoje	1,00	0,30%	+	4. Pneumatiky	1,51	1,14%	++
5. Usne a kožky	0,99	0,13%	++	5. Vápno, cement a pod.	1,33	0,14%	0
6. Zemný plyn	0,93	4,22%	0	6. Časti a prísluš. vozidiel	1,31	1,16%	++
7. Zelenina	0,82	0,31%	0	7. Osobné motor. vozidlá	1,31	7,59%	++++
8. Zinok	0,80	0,20%	0	8. Zvukové zariadenia na nahrávanie alebo reprod.	1,29	0,38%	0
9. Ostatné druhy mäsa	0,78	0,57%	0	9. Iné zar. na distr. elektriny	1,28	0,64%	+
10. Nikel	0,73	0,16%	0	10. Obuv	1,23	0,67%	++

Pozn.: Potenciál predstavuje rozdiel symetrických RCA medzi Austráliou a SR (resp. naopak), pričom max. hodnota môže byť 2. V tabuľke sú zahrnuté iba statky, v ktorých má vývozca komparatívnu výhodu a zároveň predstavujú aspoň 0,1 % na importoch dovozcu (údaj je uvedený v stĺpcoch „Podiel“). V stĺpci „Stav“ 0 znamená saldo obchodnej bilancie za rok 2013 menšie ako 100-tisíc USD, + do 1 milióna USD, ++ do 10 miliónov USD, +++ do 100 miliónov USD a ++++ nad 100 miliónov USD.

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov UNCTAD (2015).

Ako komodity s najväčším exportným potenciálom z Austrálie do SR sme vyššie uvedeným postupom identifikovali hliníkové rudy, železnú rudu, uhlie, alkoholické nápoje a usne a kožky. To však neznamená, že v realite možno očakávať rozvoj obchodu so všetkými z nich. Slovenská republika má vybudované dlhodobé obchodné kontakty týkajúce sa dovozu

uhlia a rúd z geograficky blízkych štátov. Asi ťažko preto možno očakávať, že Austrália začne do SR vyvážať železnú rudu. V prípade alkoholických nápojov, usní a kožík či zeleniny už však vzdialenosť zohráva menšiu úlohu. Potenciál možno vidieť aj v špeciálnych (ostatných) druhoch mäsa,⁸ prekážku tu ale predstavujú preferencie a spotrebné zvyklosti domácností.

Najväčší nerozvinutý potenciál slovenských exportov do Austrálie majú televízne prijímače. Tvoria 0,6 % austrálskych importov. Ide o statok, v ktorom SR dosahuje najväčšiu odkrytú komparatívnu výhodu, no napriek tomu má v obchode s Austráliou vyrovnanú, resp. mierne negatívnu bilanciu. Tento fakt je zapríčinený firemnou politikou spoločnosti Samsung, ktorá prijímače vyrobené v SR smeruje na európske trhy. Naopak, Austrália dováža väčšinu televízorov z Číny, Malajzie a Južnej Kórey (UNCTAD 2015). Podobná je aj situácia pri zvukových zariadeniach na nahrávanie alebo reprodukciu. Nenaplnený potenciál možno na prvý pohľad vidieť aj v exporte ložísk, pneumatík či častí a príslušenstva vozidiel. Problémom však je, že najsilnejší výrobcovia automobilov v Austrálii (Ford, GM Holden a Toyota) už ohlásili svoj odchod z austrálskeho trhu. To by mohlo predstavovať skôr ďalšiu príležitosť pre export osobných motorových vozidiel zo SR, ako pre export jednotlivých ich súčastí.

Je nutné upozorniť, že nami vypočítaný exportný potenciál nezoraduje statky podľa hypotetického objemu vzájomného obchodu, ale výlučne na základe komparatívnych výhod. Je samozrejmé, že statok, ktorý predstavuje povedzme 5 % importov SR a Austrália v ňom má mierne vyššie RCA, bude mať zrejme do budúcnosti väčší potenciál pre dosiahnutie vysokých austrálskych exportov, ako statok, v ktorom síce má Austrália oveľa vyššie RCA, ale na slovenských importoch predstavuje iba povedzme 0,2 %. Prezentovanú analýzu preto treba interpretovať opatrne a vždy v súvislosti s geopolitickou a geoeconomickou realitou.

Záver

Austrália a Slovenská republika sa nachádzajú na opačnej strane sveta, napriek tomu existujú medzi nimi pomerne dynamické obchodné vzťahy. Slovenské exporty sa v uplynulých dvoch desaťročiach zvýšili vyše 170-násobne a dnes ich hodnota presahuje 300 miliónov USD. Austrálske exporty v sledovanom období 1995-2013 vzrástli 3-násobne. Základným prvkom dynamizácie vzájomných obchodných vzťahov bol prílev priamych zahraničných investícií do automobilového priemyslu do SR, ktorý viedol k významnému nárastu exportu automobilov zo SR do Austrálie. Tento rast má naďalej stúpajúcu tendenciu,

⁸ Pod nimi netreba chápať iba klokanie mäso, ale UNCTAD sem napríklad zaraďuje aj jahňacinu.

pričom postupne sa k nemu pridáva export súvisiacich komodít, ako napr. prevodoviek, púmp a iných častí a príslušenstva automobilov. Vzhľadom na ohlásené utlmenie automobilového priemyslu v Austrálii je však otázne, aký bude vývoj slovensko-austrálskych obchodných vzťahov v budúcnosti. V prípade osobných automobilov sa dá očakávať ďalší rast exportov, no v prípade ostatných častí automobilov je vývoj nepredpovedateľný.

Skúmaním štruktúry obchodu a indexu odkrytých komparatívnych výhod sme v tejto stati identifikovali položky s potenciálom rozvoja vzájomného obchodu do budúcnosti. V prípade Austrálie ide predovšetkým o nerastné suroviny, alkoholické nápoje, usne, kožky a špeciálne druhy mäsa. Na strane slovenských exportov sú to televízne prijímače, pneumatiky, či osobné automobily. Vzájomnej podnikateľskej a obchodnej spolupráci napomáhajú aj zmluvy o sociálnom zabezpečení a o zamedzení dvojitého zdanenia.

Postup použitý v predkladanej stati má viacero nedostatkov. Výskum je založený na relatívne vysokom stupni agregovanosti dát (255 položiek SITC). Presnejšie výsledky bude možné dosiahnuť s použitím databázy UN Comtrade s vyšším množstvom (niekoľko tisíc) komoditných položiek. Navyše, prezentovaná štatistická analýza nezohľadňuje faktory ako dlhodobé kontrakty, autonómne rozhodnutia firiem, existencia geograficky bližších dodávateľov, celosvetové porovnanie komparatívnych výhod jednotlivých štátov a obchodných území, či preferenčné obchodné dohody a vyššie stupne ekonomickej integrácie, ktoré Austrália nedávno uzatvorila s Čínou či USA. Výsledky preto treba interpretovať opatrne.

Použitá literatúra:

1. ANDERSON, J.E., 1979. A Theoretical Foundation for the Gravity Equation. *American Economic Review*, 1979, roč. 69, č. 1, s. 106-116.
2. ANDERSON, J.E. – VAN WINCOOP, E., 2013. Gravity with Gravitas: a Solution to the Border Puzzle. *American Economics Review*, 2003, roč. 93, č. 1, s. 170-192.
3. BALASSA, B., 1965. Trade Liberalization and „Revealed“ Comparative Advantage. *The Manchester School*, 1965, roč. 33, č. 2, s. 99-123.
4. BERGSTRAND, J.H., 1985. The Gravity Equation in International Trade: Some Microeconomic Foundations and Empirical Evidence. *Review of Economics and Statistics*, 1985, roč. 67, č. 3, s. 474-481.
5. BUBÁKOVÁ, P., 2013. Gravitační model mezinárodní směny, jeho proměnné, předpoklady, problémy a aplikace. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2013, roč. 21, č. 2, s. 3-24.
6. CEPII, 2011. *GeoDist*. [Online databáza.] Paríž : Centre d'Etudes Prospectives et d'Informations Internationales, 2011. [Citované 9.10.2015.] Dostupné online: http://www.cepii.fr/CEPII/en/bdd_modele/presentation.asp?id=6.

7. DEARDORFF, A., 1998. Determinants of Bilateral Trade: Does Gravity Work in a Neoclassical World? In FRANKEL, J.A. (ed.). *The Regionalization of the World Economy*. Chicago : University of Chicago Press, 1998. S. 7-32, ISBN 0-226-25995-1.
8. DEPARTMENT OF FOREIGN AFFAIRS AND TRADE, 2015. *Slovak Republic Country Brief*. [Online.] Canberra : Australian Government Department of Foreign Affairs and Trade, 2015. [Citované 10.10.2015.] Dostupné online: <http://dfat.gov.au/geo/slovak-republic/pages/slovak-republic-country-brief.aspx>.
9. DEPARTMENT OF SOCIAL SERVICES, 2014. *The Slovakia-Born Community*. [Online.] Canberra : Australian Government Department of Foreign Affairs and Social Services, 2014. [Citované 10.10.2015.] Dostupné online: https://www.dss.gov.au/sites/default/files/documents/02_2014/slovakia.pdf.
10. GRANČAY, M. – GRANČAY, N. – MURA, L. – DRUTAROVSKÁ, J., 2015. Gravitačný model zahraničného obchodu Českej a Slovenskej republiky 1995-2012: ako sa zmenili determinanty obchodu? *Politická ekonomie*, 2015, roč. 2015, č. 6, s. 760-778.
11. LAFAY, G., 1992. The Measurement of Revealed Comparative Advantages. In DAGENAIS, M.G. – MUET, P.A. (eds.). *International Trade Modelling*. London : Chapman & Hall, 1992. S. 209-234, ISBN 978-0-412450-00-6.
12. LAURSEN, K., 1998. Revealed Comparative Advantage and the Alternatives as Measures of International Specialisation. [Online.] *DRUID Working Paper*, no. 98-30. [Citované 9.10.2015.] Dostupné online: <http://www3.druid.dk/wp/19980030.pdf>.
13. PROUDMAN, M. – REDDING, S., 2000. Evolving Patterns of International Trade. *Review of International Economics*, 2000, roč. 8, č. 3, s. 373-396.
14. SVETOVÁ BANKA, 2015. *The World Bank data – trade (% of GDP)*. [Online databáza.] Washington : Svetová banka, 2015. [Citované 8.10.2015.] Dostupné online: <http://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS>.
15. UN COMTRADE, 2015. *International Trade Statistics Database*. [Online databáza.] Ženeva : UN Statistics, 2015. [Citované 9.9.2015.] Dostupné online: <http://comtrade.un.org/>.
16. UNCTAD, 2015. *UNCTAD Stat*. [Online databáza.] Ženeva : UNCTAD, 2015. [Citované 8.10.2015.] Dostupné online: <http://unctadstat.unctad.org>.
17. YU, R. – CAI, J. – LEUNG, P., 2009. The Normalized Revealed Comparative Advantage Index. *The Annals of Regional Science*, 2009, roč. 43, č. 1, s. 267-282.

Ing. Martin Grančay, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov
a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava
e-mail: Martin.grancay@euba.sk

Delimitácia kontinentálneho šelfu

Dorota Harakaľová

Abstrakt

Kontinentálny šelf je považovaný za prirodzené predĺženie kontinentu pod morskou hladinou. V Dohovore o morskom práve (1982) je vymedzený ako morské dno a podložie, ktoré leží za hranicami pobrežného mora po celej prirodzenej dĺžke pevninského územia až k vonkajšej hranici kontinentálneho okraja, alebo do vzdialenosti 200 námorných míľ od základných línií. Na základe tejto definície štáty môžu delimitovať právny režim kontinentálneho šelfu na morské dno po hranicu 200 námorných míľ bez ohľadu na to či okraj kontinentálneho šelfu fyzicky siaha až po túto hranicu. Za stanovenú hranicu môžu pobrežné štáty predĺžiť svoj šelf pri splnení podmienok uvedených v Dohovore a predložení nároku Komisii pre hranice kontinentálneho šelfu. Komisia však posudzuje len technickú stránku nároku, nárok nemôže odmietnuť, len vrátiť na doplnenie. Približne 20 % z celkovej plochy šelfov sa nachádza v Arktíde. Pobrežné arktické štáty postupne vznášali nároky na šelf priliehajúce ich pobrežiu, ale zatiaľ jediným štátom, ktorému bol nárok priznaný je Nórsko.

Kľúčové slová: kontinentálny šelf, delimitácia, Arktída

JEL Klasifikácia: K 33

Abstract

The continental shelf is regarded as a natural extension of the continent under the sea. The Convention on the Law of the Sea (1982) defines it as the seabed and subsoil, which lies beyond the territorial sea throughout the natural length of the continental territory to the outer edge of the continental margin, or up to 200 nautical miles from the baselines. Based on this definition states can delimit the legal regime of the continental shelf on the seabed of the limit 200 nautical miles, regardless of whether the physical edge of the continental shelf extends to that limit. The threshold for coastal States may extend their shelf subject to the conditions set out in the Convention and the submission of claims to the Commission for the Limits of the Continental Shelf. However, the Commission shall consider only the technical side of claims; it cannot refuse the submission, only return it for completion. Approximately 20% of the total area of the shelves is in the Arctic. The Arctic coastal states gradually floated demands on the shelf adjacent to their coast, but Norway is so far the only country whose claim was recognized.

Keywords: continental, shelf delimitation, Arctic

JEL classification: K 33

Úvod

Delimitácia morských zón a rozdelenie svetového oceána na morské zóny má význam z dôvodu priznania ďalších práv pobrežným štátom vo vzťahu k príslušnej zóne. Prelom v kodifikácii morského práva priniesli už Ženevské dohovory o morskom práve (1958) – Dohovor o pobrežných vodách a príľahlej zóne, Dohovor o šírom mori, Dohovor o rybolove

a ochrane biologického bohatstva širého mora a Dohovor o kontinentálnom šelfe. Po prvýkrát písomne kodifikovali právny rámec delimitácie námorných hraníc. Tieto dohovory však neriešili otázku šírky pobrežného mora, nebola v nich jednoznačne stanovená vonkajšia hranica kontinentálneho šelfu, nedošlo k všeobecnej úprave právneho režimu morských prielivov a absentovala úprava hospodárskeho využívania priľahlej zóny, výlučnej ekonomickej zóny a využívania morského dna pod širím morom.¹ Dohovor o morskom práve (1982, platnosť nadobudol 1994), ktorý bol výsledkom tretej konferencie o morskom práve, poskytuje komplexnú úpravu využívania morí a oceánov, vzdušného priestoru nad nimi, morského dna a jeho podložia, vrátane zdrojov, ktoré sa tam nachádzajú a má prednosť pred Ženevskými dohovormi.²

1 Delimitácia morských zón

Šírka jednotlivých zón je uvádzaná v námorných míľach, pričom 1 námorná míľa zodpovedá vzdialenosti 1852 metrov. Dôležitým prvkom, od ktorého sa šírka zón meria, je základná línia (*baseline*). Je to čiara najväčšieho odlivu nachádzajúca sa pozdĺž pobrežia, v prípade, že je pobrežie veľmi členité, môže byť vymedzená na základe priamych čiar spájajúcich príslušné body. Systém priamych základných línií nemôže štát používať takým spôsobom, ktorým by oddelil pobrežné more iného štátu od voľného mora alebo výhradnej ekonomickej zóny.³ Dohovor o morskom práve oprávňuje štáty vytyčovať základné línie striedavo pomocou ktorejkoľvek metódy v zmysle vyššie uvedených článkov Dohovoru a s prihliadnutím k rozdielnym podmienkam.⁴ Základná línia a tiež aj hranice všetkých zón sú pohyblivé vzhľadom na nadobudnutie územia akcesiou (akrescenciou) alebo naopak eróziou pevniny.⁵

Prvou zónou priliehajúcou k pobrežiu je pobrežné more (*territorial sea*). Každý štát má právo určiť šírku svojho pobrežného mora, ale táto nesmie presiahnuť hranicu 12 námorných míľ od základnej čiary. Pobrežné vody patria k štátnemu územiu daného štátu, štát

¹ POTOČNÝ, M. - ONDŘEJ, J.: Mezinárodní právo veřejné – Zvláštní část. 2011. str. 163.

² Článok 311, ods. 1 Dohovoru o morskom práve. Dostupné na:
<<http://www.telecom.gov.sk/externe/legu/externe/98-0623.pdf>>

³ Oddiel 2, článok 7 Dohovoru o morskom práve. Dostupné na:
<<http://www.telecom.gov.sk/externe/legu/externe/98-0623.pdf>>

⁴ Oddiel 2, článok 14 Dohovoru o morskom práve. Dostupné na:
<<http://www.telecom.gov.sk/externe/legu/externe/98-0623.pdf>>

⁵ Law of the Sea. History of the Maritime Zones Under International Law [online] Dostupné na:
<http://www.nauticalcharts.noaa.gov/staff/law_of_sea.html> [cit 3.1.2015].

na ne uplatňuje svoju suverenitu a jurisdikciu. Jediným obmedzením suverenity pobrežného štátu je právo pokojného priechodu cudzích lodí.

Za pásmom pobrežného mora sa nachádza priľahlá zóna (*contiguous zone*). Šírka priľahlej zóny je určená maximálnou hranicou 24 námorných míľ od základnej línie, od ktorej sa meria šírka pobrežného mora. Štát v nej môže vykonávať potrebnú kontrolu k tomu, aby bolo zabránené porušovaniu jeho colných, fiškálnych, pristáhovaleckých alebo zdravotných zákonov a iných právnych predpisov na jeho území alebo v pobrežnom mori, a tiež, aby bolo potrestané porušenie uvedených zákonov a iných právnych predpisov, ku ktorému došlo na jeho území alebo v pobrežnom mori.⁶

Ďalšou morskou zónou je výlučná ekonomická zóna (*Exclusive Economic Zone*), ktorej šírka je stanovená na maximálne 200 námorných míľ od základnej línie. V Dohovore je výlučná ekonomická zóna definovaná ako „oblasť, ktorá sa nachádza za pobrežným morom a k nemu prilieha a ktorá podlieha zvláštnemu právnemu režimu stanovenému v tejto časti, podľa ktorého sa práva a jurisdikcia pobrežného štátu, práva a sloboda iných štátov riadia podľa príslušných ustanovení Dohovoru.“⁷ V tejto zóne má pobrežný štát zvrchované práva za účelom prieskumu a využívania, zachovávaní prírodných zdrojov živých aj neživých a hospodárenia s nimi, morského dna a jeho podložia a vôd ležiacich nad nimi s ohľadom na inú činnosť, ktorá sa dotýka hospodárskeho využívania a prieskumu zóny, ako aj výroby energie pomocou vody, morských prúdov a vetra. Takisto má právomoc zriaďovať a využívať umelé ostrovy, zariadenia a stavby, na morský vedecký výskum a ochranu a zachovanie morského prostredia a ďalšie práva a povinnosti stanovené Dohovorom.⁸

2 Kontinentálny šelf

2.1 Geomorfológia kontinentálneho šelfu

Poslednou morskou zónou je kontinentálny šelf (*Continental Shelf*). Kontinentálny (pevninský) šelf je prirodzeným pokračovaním kontinentu pod morskou hladinou. Delimitácia kontinentálneho šelfu je omnoho zložitejšia ako delimitácia ostatných morských zón, a to právne aj technicky. Termín „kontinentálny šelf“ je možné ponímať z dvoch hľadísk – vedeckého a právneho. Z pohľadu fyzikálnych charakteristík je šelf jednou zo zložiek

⁶ Oddiel 4, článok 33 Dohovoru o morskom práve. Dostupné na: <http://www.telecom.gov.sk/externe/legu/externe/98-0623.pdf>

⁷ Oddiel 5, článok 55 Dohovoru o morskom práve. Dostupné na: <http://www.telecom.gov.sk/externe/legu/externe/98-0623.pdf>

⁸ Oddiel 5, článok 56 Dohovoru o morskom práve. Dostupné na: <http://www.telecom.gov.sk/externe/legu/externe/98-0623.pdf>

kontinentálneho okraja zahŕňajúceho šelf, svah a úpätie. Právne chápanie šelfu je síce založené na týchto charakteristikách, ale nemusí byť s nimi nutne spojené. Typickým príkladom tohto rozlišovania je Antarktída, ktorá má svoj fyzický kontinentálny šelf priliehajúci k jej pobrežiu, ale je diskutabilné či sa tam nachádza, respektíve či môže mať, aj právny kontinentálny šelf.⁹

Šelf je tvorený zemskou kôrou pevninského typu, spravidla ešte rovnako hrubou ako na samotnom kontinente.¹⁰ Má nepatrný sklon (relatívna výšková členitosť je menšia než 20 m)¹¹ a jeho priemerná šírka je 75 km od pobrežia. Spodná hĺbková hranica zvyčajne kolíše, maximálne však do hĺbky 200 metrov.¹² Vonkajší okraj šelfu leží v hĺbkach od 100 do 200 metrov. Štatistická stredná hĺbka okraja šelfu je 132 m.¹³

Zakončením kontinentálneho šelfu je kontinentálny svah, ktorý lemujie okraj šelfu smerom k oceánu. Kontinentálny (pevninský) svah je vo vrchnej časti strmý a rozrytý podmorský kaňon zasahujúci niekedy aj do šelfu. Jeho hornou hranicou je okraj šelfu, spodnou hranicou je kontinentálne úpätie.¹⁴ Priemerný sklon pevninského svahu je 5 – 7°.¹⁵ Kontinentálne úpätie je pri svojom malom sklone (v priemere 1 až 2°) prechodom medzi kontinentálnym svahom a hlbokomorským dnom.¹⁶ Horná hranica pevninského úpätia je pomerne málo výrazná a pevninský svah spravidla plynule prechádza do pevninského úpätia.¹⁷ Priemerná šírka úpätia je asi 1 000 km a začína v hĺbke 1 500 až 3 000 metrov a pokračuje do 4 000 až 6 000 metrov. Úpätie je pokryté hrubými sedimentmi, sčasti uloženými turbiditnými prúdmi (vodné prúdy so zvýšenou hustotou).¹⁸ Kontinentálny šelf nezahŕňa hlbokomorské dno s jeho hrebeňmi ani jeho podložie. Hlbokomorské dno je pokryté

⁹ MCDORMAN, T. L.: The International Legal Regime of the Continental Shelf with Special Reference to the Polar Regions. 2013. s. 77.

¹⁰ Strukturná a dynamická geomorfologie oceánů [online] Dostupné na: <http://geologie.vsb.cz/geomorfologie/Prednasky/7_kapitola.htm> [cit. 1.1.2015].

¹¹ Strukturná a dynamická geomorfologie oceánů [online] Dostupné na: <http://geologie.vsb.cz/geomorfologie/Prednasky/7_kapitola.htm> [cit. 1.1.2015].

¹² Mořské dno [online] Dostupné na: <http://www.geology.cz/aplikace/encyklopedie/term.pl?morske_dno> [cit. 31.12.2014].

¹³ Strukturná a dynamická geomorfologie oceánů [online] Dostupné na: <http://geologie.vsb.cz/geomorfologie/Prednasky/7_kapitola.htm> [cit. 1.1.2015].

¹⁴ Hlavné štruktúrne jednotky zemskej kôry a reliéf [online] Dostupné na: <http://www.minerality.sk/files/lok/83_stavba_zeme_2.htm> [cit. 31.12.2014].

¹⁵ Strukturná a dynamická geomorfologie oceánů [online] Dostupné na: <http://geologie.vsb.cz/geomorfologie/Prednasky/7_kapitola.htm> [cit. 1.1.2015].

¹⁶ Hlavné štruktúrne jednotky zemskej kôry a reliéf [online] Dostupné na: <http://www.minerality.sk/files/lok/83_stavba_zeme_2.htm> [cit. 31.12.2014].

¹⁷ Strukturná a dynamická geomorfologie oceánů [online] Dostupné na: <http://geologie.vsb.cz/geomorfologie/Prednasky/7_kapitola.htm> [cit. 1.1.2015].

¹⁸ Mořské dno [online] Dostupné na: <http://www.geology.cz/aplikace/encyklopedie/term.pl?morske_dno> [cit. 31.12.2014].

najmladšími sedimentmi vyrovnávajúcimi morfológické rozdiely. Je členené len hlbokomorskými priekopami, stredooceánskymi chrbtami a izolovanými podmorskými horami. Rovinaté časti dna sa nazývajú hlbokomorská rovina.¹⁹ Stredooceánske chrbty sú významným prvkom podvodného reliéfu (asi 10 %), ktorých celková dĺžka je viac ako 60 000 km. Každý zo stredooceánskych chrbtov má svoje pokračovanie v pevninskej kôre.²⁰

Kontinentálny šelf tvorí približne 14 % povrchu kontinentov.²¹ Asi 20 % celkovej plochy šelfov vo svetovom oceáne sa nachádza v Severnom ľadovom oceáne, kde šelfy tvoria približne jednu tretinu dna.²² V Arktíde sa nachádzajú 3 podmorské chrbty, ktoré sú súčasťou morského dna – Lomonosov, Alfa-Mendeľevov a Gakkelov (niekedy sa v zdrojoch uvádzajú 4 chrbty, Alfa a Mendeľevov samostatne). Podmorské chrbty, ako súčasť podmorského dna, by nemali byť považované za súčasť kontinentálneho šelfu. Rusko však pri odôvodňovaní svojho nároku na šelf v Arktíde považuje Lomonosov a Mendeľevov chrbát za pokračovanie euroázijského kontinentu – „tvrdenie, na základe ktorého sa stanovujú vonkajšie hranice kontinentálneho šelfu v Severnom ľadovom oceáne je založené na vedeckých poznatkoch, že centrálna arktická podvodná vyvýšenina, medzi nimi Lomonosov chrbát, Alfa-Mendeľevova a Čukotská vyvýšenina, ako aj ich oddelujúce Podvodnikova a Čukotská panva, majú kontinentálny charakter.“²³

2.2 Vývoj inštitútu kontinentálneho šelfu

Veľa štátov si nárokovalo jurisdikciu nad kontinentálnym šelfom odkedy prezident USA Henry S. Truman v roku 1945 vo svojom vyhlásení uviedol, že zdroje nachádzajúce sa na kontinentálnom šelfe priľahlom k USA patria USA. Tieto štáty však nepoužívali spojenie „kontinentálny šelf“ v rovnakom zmysle. V polovici 50. rokov urobila Komisia pre morské právo viacero pokusov, aby bol definovaný tento pojem a tiež stanovená právomoc štátov nad jeho zdrojmi.²⁴ Prvá konferencia OSN o morskom práve (1958) stanovila definíciu prijatú

¹⁹ Mořské dno [online] Dostupné na:

< http://www.geology.cz/aplikace/encyklopedie/term.pl?morske_dno > [cit. 31.12.2014].

²⁰ Hlavné štruktúrne jednotky zemskej kôry a reliéf [online] Dostupné na:

<http://www.mineraly.sk/files/lok/83_stavba_zeme_2.htm> [cit. 31.12.2014].

²¹ Hlavné štruktúrne jednotky zemskej kôry a reliéf [online] Dostupné na:

<http://www.mineraly.sk/files/lok/83_stavba_zeme_2.htm> [cit. 31.12.2014].

²² Štruktúrna a dynamická geomorfológia oceánů [online] Dostupné na:

<http://geologie.vsb.cz/geomorfologie/Prednasky/7_kapitola.htm> [cit. 1.1.2015].

²³ Rossiya podala peresmotrennyuyu zayavku na rasshireniye shel'fa v Arktike [online] Dostupné na:

<<http://ria.ru/economy/20150804/1161384523.html>> [cit. 26.1.2016].

²⁴ The United Nations Convention on the Law of the Sea (A historical perspective) [online] Dostupné na:

Komisiou pre medzinárodné právo, ktorá definovala šelf, aby zahŕňal „morské dno a podložie podmorských oblastí, priliehajúce k pobrežiu, ale mimo priestor teritoriálneho mora, do hĺbky 200 metrov, alebo nad touto hranicou, kde hĺbka ležiacich vôd pripúšťa využívanie prírodných zdrojov uvedených oblastiach.“²⁵

Už na tretej Konferencii o morskom práve štáty chceli predĺžiť hranicu kontinentálneho šelfu na 200 námorných míľ, na hranicu zhodujúcu sa s výlučnou ekonomickou zónou. Avšak, konferencia musela riešiť aj požiadavky štátov, ktorých geografický šelf presahoval hranicu 200 míľ.²⁶

Dohovor o morskom práve rieši konfliktné nároky, interpretáciu a spôsoby merania stanovením dvestomíľovej hranice výlučnej ekonomickej zóny ako hranice kontinentálneho šelfu pre skúmanie morského dna a jeho podložia, aby uspokojil požiadavky geologicky znevýhodnených štátov. Asi 30 štátov s rozsiahlym kontinentálnym šelfom (vrátane Argentíny, Austrálie, Kanady, Indie, Madagaskaru, Mexika, Srí Lanky a Francúzska) má možnosť posunúť hranicu na 350 míľ od pobrežia alebo aj ďalej, v závislosti od určených geologických kritérií, ktorými je hrúbka sedimentárnych ložísk. Takisto je možné hranicu posunúť na 100 míľ od izobaty v hĺbke 2 500 metrov.²⁷

Na základe medzinárodného práva, právo pobrežného štátu nad kontinentálnym šelfom nie je podmienené jeho okupáciou, či už efektívnou alebo fiktívnou, ani na žiadnom výslovnom vyhlásení štátu.²⁸ Pobrežný štát má výhradné právo prieskumu kontinentálneho šelfu a využívania jeho prírodných zdrojov. V prípade, že tieto svoje práva neuplatňuje, žiadny iný štát ich nemôže vykonávať bez jeho súhlasu. Prírodnými zdrojmi sa rozumejú nerastné suroviny a iné neživé zdroje šelfu a jeho podložia, taktiež aj živé organizmy, ktoré ležia na jeho dne alebo pod ním a nie je možné premiestňovať ich inak ako v stálom fyzickom

<http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/convention_historical_perspective.htm#TheUnited Nations> [cit. 2.1.2015].

²⁵ The United Nations Convention on the Law of the Sea (A historical perspective) [online] Dostupné na:

<http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/convention_historical_perspective.htm#TheUnited Nations> [cit. 2.1.2015].

²⁶ The United Nations Convention on the Law of the Sea (A historical perspective) [online] Dostupné na:

<http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/convention_historical_perspective.htm#TheUnited Nations> [cit. 2.1.2015].

²⁷ The United Nations Convention on the Law of the Sea (A historical perspective) [online] Dostupné na:

<http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/convention_historical_perspective.htm#TheUnited Nations> [cit. 2.1.2015].

²⁸ Table of Claims to Maritime Jurisdiction [online] Dostupné na:

<http://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/table_summary_of_claims.pdf> [cit. 4.1.2015].

kontakte s morským dnom alebo jeho podloží, keďže toho nie sú samy schopné.²⁹ Právny štatút vôd a vzdušného priestoru nachádzajúceho sa nad kontinentálnym šelfom nie je ovplyvnený právami, ktoré prináležia pobrežnému štátu nad kontinentálnym šelfom. Tieto práva nesmú zasahovať do slobody plavby ani do iných práv iných štátov, ktoré im Dohovor o morskom práve priznáva. Všetky štáty sú oprávnené kláť v kontinentálnom šelfe káble a potrubia a pobrežný štát, do ktorého jurisdikcie šelf patrí im v tom nemôže brániť. Pobrežný štát má však právo vykonávať rozumné opatrenia pre prieskum kontinentálneho šelfu, využívania jeho prírodných zdrojov a zabránenia, obmedzenia a kontrole znečisťovania z potrubí.

Právnym základom právomoci pobrežného štátu nad kontinentálnym šelfom je príľahlosť. Pobrežný štát nedisponuje vlastníctvom ani suverenitou nad šelfom, ale má exkluzívne suverénne práva na účely prieskumu a využívania nerastných surovín a prisadavých druhov rýb zo šelfu. Na tieto účely môže zriaďovať rôzne zariadenia. Na to, aby si štát mohol uplatňovať svoje práva na priliehajúci kontinentálny šelf nie je potrebné, aby si ho nárokoval prostredníctvom verejného vyhlásenia, nevyžaduje sa ani okupácia. Právny status kontinentálneho šelfu neovplyvňuje nad ním sa rozprestierajúce vody ani vzdušný priestor a ani právo ostatných štátov kláť podmorské káble a potrubia. Dohovor o kontinentálnom šelfe z roku 1958 na vody ležiace nad šelfom odkazuje ako na šire more, zatiaľ čo Dohovor o morskom práve (1982) sa na pojem „šire more“ neodvoláva.³⁰

2.3 Kontinentálny šelf v kontexte Dohovoru o morskom práve (1982)

Dohovor o morskom práve obsahuje nasledovnú definíciu kontinentálneho šelfu: „kontinentálny šelf pobrežného štátu zahŕňa morské dno a podložie, ktoré leží za hranicami pobrežného mora po celej prirodzenej dĺžke pevninského územia až k vonkajšej hranici kontinentálneho okraja, alebo do vzdialenosti 200 námorných míľ od základných línií, od ktorých sa meria šírka pobrežného mora tam, kde vonkajšia hranica kontinentálneho okraja nedosahuje túto vzdialenosť.“³¹ Kontinentálny šelf sa teda rozprestiera od základnej línie až k miestu, kde sa spád dna zväčšuje a šelf prechádza v kontinentálny svah,³² ale na základe

²⁹ Časť VI, článok 77 Dohovoru o morskom práve. Dostupné na: <http://www.telecom.gov.sk/externe/legeu/externe/98-0623.pdf>

³⁰ MCDORMAN, T. L.: The International Legal Regime of the Continental Shelf with Special Reference to the Polar Regions. 2013. s. 79.

³¹ Časť VI, článok 76 Dohovoru o morskom práve. Dostupné na: <http://www.telecom.gov.sk/externe/legeu/externe/98-0623.pdf>

³² Strukturná a dynamická geomorfológia oceánů [online] Dostupné na: http://geologie.vsb.cz/geomorfologie/Prednasky/7_kapitola.htm [cit. 1.1.2015].

tejto definície to platí len v prípade, že okraj šelfu leží pred hranicou 200 námorných míľ. Štáty majú totiž právo okraj šelfu predĺžiť za túto hranicu za určitých podmienok, ale šelf nesmie presahovať hranice vymedzené Dohovorom. Na základe definície štáty môžu delimitovať svoj právny režim kontinentálneho šelfu na morské dno po hranicu 200 námorných míľ bez ohľadu na to či okraj kontinentálneho šelfu fyzicky siaha až po túto hranicu.

Tam, kde vonkajší okraj šelfu nepresahuje hranicu 200 míľ, sa vonkajšia hranica vytýči priamymi líniami nepresahujúcimi svojou dĺžkou 60 námorných míľ, ktoré spájajú pevné body určené súradnicami zemepisnej šírky a dĺžky.³³

Hranica vonkajšieho okraja kontinentálneho šelfu presahujúca hranicu 200 námorných míľ môže byť definovaná na základe dvoch druhov línii. Prvou je línia, ktorá spája najvzdialenejšie body, z ktorých na každom je hrúbka usadených hornín najmenej 1 % najkratšej vzdialenosti od takéhoto bodu k úpätiu kontinentálneho svahu. Jednoduchšie povedané, je to miesto, kde hrúbka sedimentov dosahuje aspoň 1 % najkratšej vzdialenosti k úpätiu kontinentálneho svahu. Teoreticky to znamená, že ak by boli sedimenty hrubé 1 kilometer, okraj šelfu by bol vzdialený 100 kilometrov od úpätia. Druhou líniou, ktorá pomáha vymedzeniu okraja je línia, ktorá spája body, ktoré sú vo vzdialenosti maximálne 60 míľ od úpätia kontinentálneho svahu. Ak nebude dokázaný opak, bude úpätie kontinentálneho svahu určené ako bod maximálnej zmeny v sklone na jeho základni.³⁴ Vonkajšie hranice šelfu súčasne nesmú presiahnuť vzdialenosť 350 námorných míľ od základných línii alebo vzdialenosť 100 námorných míľ od izobaty 2500 m (línia spájajúca body v hĺbke 2 500 m), ktorákoľvek z týchto vzdialeností je väčšia.³⁵ Arktída je tvorená plytkými morami, takže viacero z nich presiahne limit 350 námorných míľ skôr ako dosiahne hĺbku 2 500 metrov. V ruskej časti Arktídy môže šelf presahovať 500 námorných míľ.³⁶

Bez ohľadu na ustanovenie o bodoch tvoriacich vonkajšiu hranicu kontinentálneho šelfu, vonkajšia hranica kontinentálneho šelfu nesmie presiahnuť na podmorských hrebeňoch 350 námorných míľ od základných línii. To sa nevzťahuje na podmorské vyvýšeniny, ktoré sú prirodzenou súčasťou kontinentálneho okraja a pokračovaním pevniny, ako sú plošiny, kopce,

³³ Časť VI, článok 76, bod 7 Dohovoru o morskom práve. Dostupné na: <http://www.telecom.gov.sk/externe/legeu/externe/98-0623.pdf>

³⁴ Časť VI, článok 76, bod 4 Dohovoru o morskom práve. Dostupné na: <http://www.telecom.gov.sk/externe/legeu/externe/98-0623.pdf>

³⁵ Časť VI, článok 76, bod 5 Dohovoru o morskom práve. Dostupné na: <http://www.telecom.gov.sk/externe/legeu/externe/98-0623.pdf>

³⁶ Anderson, A.: *After the Ice. Life, Death, and Geopolitics in the New Arctic*. 2009. s. 107.

vířky, prahy a výbežky.³⁷ V prípade podmorských vyvýšení, vonkajšia hranica šelfu má byť určená v maximálnej vzdialenosti 100 námorných míľ od izobaty 2 500 m. Pravidlo o hrúbke sedimentov poskytuje rámec na ubezpečenie štátov, že budú mať hodnotný kus sedimentárnej panvy, z ktorej by mohli ťažiť ropu a zemný plyn. Práve tieto sedimentárne panvy sú miesta, kde sa hromadia veľké vrstvy sedimentov a dochádza tam k ich premene na usadené horniny. Panvy dostatočnej hrúbky môžu obsahovať a uchovávať za určitých okolností uhľovodíky (kombinácia hornín bohatých na uhľovodík, vhodnej hĺbky a doby uloženia³⁸). Hrúbka sedimentov sa znižuje smerom do mora a tento vzorec poskytuje hranicu, v rámci ktorej majú pobrežné štáty práva na potenciálny zdroj nerastných surovín.³⁹

Uplatňovanie všetkých uvedených kritérií je zložité z technického aj definičného určenia hrúbky sedimentov, úpätia kontinentálneho svahu, izobaty 2 500 metrov a rozlíšenie podmorských chrbtov, oceánskych chrbtov a podmorských vyvýšení, ktoré sú prirodzenými zložkami kontinentálneho okraja.⁴⁰ Štáty, musia preukázať, že dno, ktoré si nárokuje, je nielen prirodzeným predĺžením ich pobrežia, ale že má aj rovnaké geologické zloženie. Zber údajov v Arktíde je zložitý a na to, aby si štát mohol nárokovať kontinentálny šelf na základe Dohovoru o morskom práve, sú podľa Macnaba základnými dátami potrebnými na podporu nároku na šelf hĺbka morského dna a hĺbka a rozmiestnenie sedimentárneho materiálu pod ním.⁴¹

2.4 Komisia pre hranice kontinentálneho šelfu

Na kontrolu tvrdení podporujúcich predĺženie šelfu a skúmanie údajov predložených pobrežnými štátmi bola zriadená Komisia pre hranice kontinentálneho šelfu (*Commission on the Limits of the Continental Shelf*).⁴² Komisia sa skladá z 21 členov, ktorí sú odborníkmi v oblasti geológie, geofyziky a hydrografie a sú zvolení zmluvnými štátmi z radov ich štátnych príslušníkov s náležitým zreteľom na potrebu zabezpečiť spravodlivé zemepisné

³⁷ Časť VI, článok 76, bod 6 Dohovoru o morskom práve. Dostupné na: <<http://www.telecom.gov.sk/externe/legu/externe/98-0623.pdf>>

³⁸ Sedimentary Basin [online] Dostupné na:

<http://www.glossary.oilfield.slb.com/en/Terms/s/sedimentary_basin.aspx> [cit. 7.2.2016].

³⁹ ANDERSON, A.: After the Ice. Life, Death, and Geopolitics in the New Arctic. 2009. s. 108.

⁴⁰ MCDORMAN, T. L.: The International Legal Regime of the Continental Shelf with Special Reference to the Polar Regions. 2013. s. 81

⁴¹ ANDERSON, A.: After the Ice. Life, Death, and Geopolitics in the New Arctic. 2009. s. 108.

⁴² The United Nations Convention on the Law of the Sea (A historical perspective) [online] Dostupné na: <http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/convention_historical_perspective.htm#The United Nations> [cit. 2.1.2015]

zastúpenie.⁴³ „Predložené požiadavky musia byť podopreté vedeckými argumentmi v podobe geologických, geomorfologických a barymetrických analýz. Teda proces predkladania nárokov je pre jednotlivé štáty aspirujúce na vymedzenie kontinentálneho šelfu odborne, časovo a finančne veľmi náročný.“⁴⁴ Informáciu o hraniciach určených za líniou 200 míľ pobrežný štát odovzdá Komisii, ktorá odovzdá pobrežným štátom odporúčania týkajúce sa stanovenia vonkajších hraníc ich kontinentálnych šelfov. Hranice šelfu stanovené pobrežným štátom na základe týchto odporúčaní budú konečné a záväzné.⁴⁵ Mapy so zaznačenými geodetickými údajmi sa ukladajú u Generálneho tajomníka OSN a ten ich náležitým spôsobom zverejňuje. „Komisia pre hranice kontinentálneho šelfu sa nevenuje územným sporom. Ide o technický orgán. Hranice na šelfe si stanovujú samotné krajiny prostredníctvom bilaterálnych dohôd.“⁴⁶ To znamená, že Komisia má svoje právomoci len vo vzťahu k vonkajšej hranici kontinentálneho šelfu a subjektom, ktorý vymedzuje hranicu šelfu za hranicou 200 námorných míľ je samotný pobrežný štát, nie Komisia. Delimitácia a delineácia tejto morskej hranice je jednostranným politickým aktom štátu.⁴⁷ Komisia nemá právomoc nárok štátu zamietnuť, ale môže ho vrátiť štátu na doplnenie (napríklad geologického výskumu a pod.). Tak to bolo aj prípade nároku Ruska podaného Komisii v roku 2001.

Vzhľadom na skutočné a potenciálne bohatstvo ukryté v mori, vznikli spory štátov ako uplatňovať nároky na kontinentálne šelfy. Štáty, ktoré nemali takmer žiadny šelf, nechceli akceptovať svoju geologickú diskrimináciu oproti štátom majúcim prirodzene široký kontinentálny šelf. Takisto neexistovala žiadna dohodnutá metóda, ktorou by sa určoval vonkajší okraj šelfu. Hrozilo dokonca, že by štáty svoje šelfy neprirodzene predĺžili a následne by bolo morské dno rozdelené len na kontinentálne šelfy.⁴⁸

⁴³ Príloha II, článok 2 Dohovoru o morskom práve. Dostupné na:

<<http://www.telecom.gov.sk/externe/legu/externe/98-0623.pdf>>

⁴⁴ IŠTOK, R.: Arktída v geopolitických a politickogeografických súvislostiach. Dostupné na: <<http://www.unipo.sk/public/media/12484/Arkt%C3%ADda%20v%20geopolitick%C3%BDch%20a%20politickogeografick%C3%BDch%20s%C3%BAvislostiach.pdf>> [cit. 4.1.2015].

⁴⁵ Časť VI, článok 76, bod 8 Dohovoru o morskom práve. Dostupné na:

<<http://www.telecom.gov.sk/externe/legu/externe/98-0623.pdf>>

⁴⁶ DUZ, S: Vedci dokázali primeranosť ruských nárokov na arktický šelf [online] Dostupné na: <http://slovak.ruvr.ru/2014_10_30/Vedci-dokazali-primeranost-ruskych-narokov-na-arkticky-self-9125/> [cit. 4.1.2015].

⁴⁷ MCDORMAN, T. L.: The International Legal Regime of the Continental Shelf with Special Reference to the Polar Regions. 2013. In Loukacheva et al.: Polar Law Textbook. 2013. Rosendahls-Shultz Grafisk. s. 82.

⁴⁸ The United Nations Convention on the Law of the Sea (A historical perspective) [online] Dostupné na: <http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/convention_historical_perspective.htm#The United Nations> [cit. 2.1.2015]

Na vyváženie predĺženia hraníc kontinentálnych šelfov, pobrežné štáty musia tiež prispievať k systému zdieľania príjmov plynúceho z využívania nerastných zdrojov za hranicou 200 míľ, a to formou poskytovania príspevkov alebo odvádzaním platieb.⁴⁹ Tieto platby alebo príspevky sú spravodlivo rozdelené medzi zmluvné strany Dohovoru prostredníctvom Medzinárodného úradu pre morské dno (*International Sea-Bed Authority*).⁵⁰ Platby a príspevky sa odvádzajú a poskytujú každoročne, pokiaľ ide o celú produkciu v určitom mieste, po uplynutí prvých 5 rokov ťažby na tomto mieste. V šiestom roku sadzba platby alebo príspevku tvorí 1 % z hodnoty alebo produkcie na tomto mieste. Táto sadzba sa bude zvyšovať o 1 % každý nasledujúci rok až do 12 roku a potom sa ustáli na 7 %. Do produkcie sa nezahŕňajú zdroje využívané v súvislosti s ťažbou.⁵¹ Výnimku z týchto ustanovení tvoria rozvojové krajiny, ktoré sú čistými importérmi nerastných zdrojov ťažených z ich kontinentálnych šelfov – pokiaľ ide o takéto nerastné zdroje sú oslobodené od odvádzania takýchto platieb či príspevkov.⁵²

Na arktickom dne môžeme nájsť okrem ropy a zemného plynu aj zlato, striebro, diamanty, meď, olovo, titán, zinok, cín a množstvo iných nerastov.⁵³ Práve toto surovinové bohatstvo významne zvýšilo ekonomickú dôležitosť regiónu. Je potrebné však zdôrazniť, že väčšina najslubnejších nálezísk sa nachádza v oblastiach, nad ktorých jurisdikciou už neexistujú pochybnosti. Čo sa týka dosiaľ nerozdelených území, štáty si môžu nárokovať len územie na ktoré majú nárok na základe Dohovoru o morskom práve. V súčasnosti je totiž v stávke kontrola častí morí a nie pevniny, teda s výnimkou Špicberg a Hansovho ostrova.⁵⁴

3 Kontinentálny šelf v Arktíde

Dohovor umožňuje štátom rozšíriť svoju zvrchovanosť nad kontinentálnym šelfom za splnenia stanovených podmienok za hranicu 200 námorných míľ stanovenú Dohovorom. Krajiny môžu svoje nároky na rozšírenie kontinentálneho šelfu uplatniť v lehote 10 rokov

⁴⁹ Časť VI, článok 82, bod 1 Dohovoru o morskom práve. Dostupné na: <http://www.telecom.gov.sk/externe/legeu/externe/98-0623.pdf>

⁵⁰ The United Nations Convention on the Law of the Sea (A historical perspective) [online] http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/convention_historical_perspective.htm#The United Nations cit. 2.1.2015

⁵¹ Časť VI, článok 82, bod 2 Dohovoru o morskom práve. Dostupné na: <http://www.telecom.gov.sk/externe/legeu/externe/98-0623.pdf>

⁵² Časť VI, článok 82, bod 3 Dohovoru o morskom práve. Dostupné na: <http://www.telecom.gov.sk/externe/legeu/externe/98-0623.pdf>

⁵³ PRESSBURG, A.: Arktída láka čoraz viac [online] <http://www.etrend.sk/ekonomika/arktida-laka-coraz-viac.html> cit 6.1.2015

⁵⁴ CHRÁŠŤANSKÝ, F. – JENNE, D.: Geopolitika Arktidy [online] Dostupné na: <http://www.globalpolitics.cz/clanky/geopolitika-arktity> cit. 7.1.2015

od ratifikácie Dohovoru o morskom práve príslušným štátom. Kanada Dohovor ratifikovala 7. 11. 2003, Dánsko 16. 11. 2004, Fínsko 21. 06. 1996, Island 21. 6. 1985, Rusko 12. 3. 1997, Švédsko 25. 6. 1996 a Nórsko 24. 6. 1996.⁵⁵ Zaujímavá je pozícia Spojených štátov amerických – tie síce podpísali Dohodu o implementácii v roku 1994, avšak samotný Dohovor nebol Spojenými štátmi nikdy ratifikovaný. Nesúhlas amerického Senátu s podpisom a ratifikáciou má za následok, že si USA nemôžu nárokovať predĺženie svojho kontinentálneho šelfu.⁵⁶ Ratifikácia Dohovoru sa predpovedaná v najbližších rokoch, avšak americkí senátori sa obávajú obmedzenia moci USA v prospech medzinárodnoprávného zákonného rámca.⁵⁷

Kontinentálny šelf nachádzajúci sa v Severnom ľadovom oceáne je rozsiahly. Všetky eurázijské okrajové moria sa nachádzajú na tomto šelfe, ktorý sa rozprestiera až do vzdialenosti 900 km od pobrežia Sibíri. Na porovnanie, na pobreží Severnej Ameriky šelf siaha len do vzdialenosti 50 – 100 km od pobrežia.⁵⁸

Ruská federácia bola prvou krajinou, ktorá 20. novembra 2001 Komisii pre hranice kontinentálneho šelfu predložila svoj návrh na predĺženie hraníc šelfu za hranice stanovené Dohovorom o morskom práve. Rusko tak urobilo v lehote stanovenej Dohovorom, pretože Dohovor preň vstúpil do platnosti 11. apríla 1997. Komisia však v roku 2002 vyhlásila, že na priznanie nároku je potrebné vykonať ďalší výskum.⁵⁹ Rusko znovu predložilo revidovaný nárok 3. augusta 2015. Nárokuje si v ňom 1,2 milióna km², vrátane Severného pólu. Odhady ukazujú, že oblasť zahŕňa 594 ropných polí a 159 polí zemného plynu, rovnako ako dve hlavné oblasti niklu a viac ako 350 ložísk zlata. Počiatočné obnoviteľné zdroje paliva sa

⁵⁵ Table of Claims to Maritime Jurisdiction [online] Dostupné na: <http://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/table_summary_of_claim_s.pdf> [cit. 4.1.2015].

⁵⁶ IŠTOK, R.: Arktída v geopolitických a politickogeografických súvislostiach. Dostupné na <<http://www.unipo.sk/public/media/12484/Arkt%C3%ADda%20v%20geopolitick%C3%BDch%20a%20politickogeografick%C3%BDch%20s%C3%BAvislostiach.pdf>> cit. 4.1.2015

⁵⁷ Conference could mark start of Arctic power struggle [online] <http://www.canada.com/topics/news/world/story.html?id=d0135cd8-c15a-48a3-9579-0df5f8e185c1> cit. 4.1.2015

⁵⁸ The Arctic [online] Dostupné na: <http://iwlearn.net/iw-projects/807/reports/arctic-pollution-issues-a-state-of-the-arctic-environment-report-1997/the-arctic/at_download/file> [cit. 4.1.2016].

⁵⁹ STAALESEN, A.: The Russian continental shelf stretches beyond the North Pole, the Russian government asserts. The country this week submitted its renewed claims for the Arctic shelf to the UN Continental Shelf Commission [online] Dostupné na: <<http://barentsobserver.com/en/arctic/2015/08/russia-submits-claim-north-pole-04-08>>. [cit. 26.1.2016].

odhadujú na 258 miliárd ton ekvivalentu paliva, čo predstavuje 60 % z celkových zdrojov uhlíkovodíkov Ruskej federácie.⁶⁰

Ruský nárok sa čiastočne prekrýva s nárokom Dánska (Grónska) podaným 15. decembra 2014, ktorý sa vzťahuje na územie s rozlohou približne 900 km²⁶¹ a tiež zahŕňa Severný pól. Dánsko bolo prvou krajinou, ktorá si nárokovala suverenitu nad Severným pólom. Dánsky nárok sa zakladá na tvrdení, že kontinentálny šelf Grónska je spojený s Lomonosovým chrbtom nachádzajúcim sa na dne Severného ľadového oceánu.⁶² Dánska a grónska vláda si spoločne nárokuje šelf s rozlohou 900 000 km². Predloženiu nároku Komisii predchádzalo 12 rokov zberu potrebných vedeckých dát. Dánsko investovalo do zberu a spracovania dát na podporu svojho nároku približne 44,3 miliárd eur.⁶³ Dánsko podalo už predtým Komisii viacero čiastočných podaní – oblasť na sever od Faorských ostrovov (2009), Faroe-Rockall Plateau Region (2010), južný kontinentálny šelf Grónska (2012), severovýchodný kontinentálny šelf Grónska (2013), a ako posledný nárok na severný kontinentálny šelf Grónska v roku 2014.⁶⁴

Dánsky nárok sa prekrýva s nárokom Nórska a Ruska a je možné, že sa bude prekrývať aj s nárokom Kanady a USA. V prípade, že Komisia pre hranice kontinentálneho šelfu potvrdí štátom nároky, ktoré jej predložili, hranice si budú štáty určiť samy medzi sebou na základe bilaterálnych rokovaní a zmlúv o delimitovaní hraníc. Komisia je totiž len vedeckým orgánom a nie je oprávnená riešiť územné spory medzi štátmi.

Nórsko bolo prvou krajinou, ktorej boli v roku 2009 potvrdené nároky na kontinentálny v Arktíde na základe ich žiadosti z roku 2006. Kontinentálny šelf Nórska má rozlohu 235 000 km² (tri štvrtiny pevninskej rozlohy Nórska) a nachádza sa severne od súostrovia Špicbergu. Pôvodná rozloha šelfu uvádzaná v návrhu predloženom Komisii dosahovala rozlohu 250 000 km².⁶⁵

⁶⁰ STAALESEN, A.: The Russian continental shelf stretches beyond the North Pole, the Russian government asserts. The country this week submitted its renewed claims for the Arctic shelf to the UN Continental Shelf Commission [online] Dostupné na:

< <http://barentsobserver.com/en/arctic/2015/08/russia-submits-claim-north-pole-04-08>>. [cit. 26.1.2016].

⁶¹ Rossiya podala peresmotrennuyu zayavku na rasshireniye shel'fa v Arktike [online] Dostupné na: < <http://ria.ru/economy/20150804/1161384523.html>> [cit. 26.1.2016].

⁶² PETTERSEN, T.: Denmark claims North Pole [online] Dostupné na:

< <http://barentsobserver.com/en/arctic/2014/12/denmark-claims-north-pole-15-12>> [cit. 28.1.2016].

⁶³ PETTERSEN, T.: Denmark claims North Pole [online] Dostupné na:

<http://barentsobserver.com/en/arctic/2014/12/denmark-claims-north-pole-15-12>> [cit. 28.1.2016].

⁶⁴ Submissions, through the Secretary-General of the United Nations, to the Commission on the Limits of the Continental Shelf [online] Dostupné na:

<http://www.un.org/depts/los/clcs_new/commission_submissions.htm> [cit. 28.1.2016].

⁶⁵ NILSEN, T.: Limits of Norway's Arctic seabed agreed [online] Dostupné na:

USA v súčasnosti skúma arktický šelf spolu s Kanadou a štáty sa pokúsia podať Komisii spoločný návrh. USA je v špecifickej pozícii, lebo UNCLOS ešte neratifikovalo, z čoho vyplýva, že si nemôže predĺžiť kontinentálny šelf priliehajúci k ich pobrežiu za hranicu 200 námorných míľ stanovených Dohovorom

Záver

Delimitácia kontinentálneho šelfu je náročná aj z právnej, aj z technickej stránky. Dohovor o morskom práve (1982) obsahuje vo svojich ustanoveniach podmienky, na základe ktorých je možné predĺžiť šelf za hranicu 200 námorných míľ. Vonkajšia hranica môže byť určená na základe dvoch línií. Prvou je línia, ktorá spája najvzdialenejšie body kde hrúbka sedimentov dosahuje aspoň 1 % najkratšej vzdialenosti k úpätiu kontinentálneho svahu. Druhou líniou, ktorá pomáha vymedzeniu okraja je línia, ktorá spája body, ktoré sú vo vzdialenosti maximálne 60 míľ od úpätia kontinentálneho svahu. Vonkajšie hranice šelfu súčasne nesmú presiahnuť vzdialenosť 350 námorných míľ od základných línií alebo vzdialenosť 100 námorných míľ od izobaty 2500 m (línia spájajúca body v hĺbke 2 500 m), ktorákoľvek z týchto vzdialeností je väčšia.

O nárokoch štátov na predĺženie vonkajšej hranice kontinentálneho šelfu rozhoduje Komisia pre hranice kontinentálneho šelfu. Je zložená z 21 odborníkov, ktorí posudzujú vedecké údaje predložené štátmi. Komisia je technickým orgánom, ktorý skúma informácie o vonkajších hraniciach šelfu určených pobrežným štátom. Komisia má svoje právomoci len vo vzťahu k vonkajšej hranici kontinentálneho šelfu, nerozhoduje prípadné územné spory medzi štátmi, ktorých nároky sa prekrývajú. Pri nedostatku informácií Komisia nemá právomoc nárok zamietnuť, môže ho len vrátiť na dopracovanie.

V kontinentálnom šelfe arktických štátov sa nachádzajú veľké zásoby nerastných surovín, čo je jeden z hlavných motivačných faktorov, vďaka ktorému sa štáty snažia vzniesť nárok na šelf čo najrýchlejšie. Tento nárok musia vzniesť v lehote 10 rokov od ratifikácie Dohovoru o morskom práve. Spomedzi arktických štátov je situácia USA odlišná oproti ostatným krajinám, a to z dôvodu, že Dohovor ešte neratifikovali. Ako prvá podala Komisii pre hranice kontinentálneho šelfu svoj nárok Ruská federácia v roku 2001, ale bol jej vrátený na dopracovanie. Ruská federácia znovu predložila revidovaný nárok v roku 2015 a tento nárok je zatiaľ posledným nárokom podaným Komisii. V roku 2014 podalo nárok Dánsko, ale keďže podalo nárok ako posledné, o jeho nároku sa bude rozhodovať nakoniec. Nórskom

bolo, a zatiaľ stále je, jediným štátom, ktorému boli v roku 2009 potvrdené nároky na kontinentálny šelf v Arktíde na základe ich žiadosti z roku 2006. Kanada a USA sa podieľajú na spoločnom prieskume na podporu svojich nárokov a majú v úmysle podať Komisii spoločný nárok.

Už v súčasnosti sa ruský a dánsky nárok prekrývajú a je možné, že sa aj v budúcnosti podané návrhy budú prekrývať. Komisia pre hranice kontinentálneho šelfu nemá právomoc riešiť územné spory medzi štátmi a ani hranice medzi susediacimi šelfami. Hranice si štáty budú musieť štáty určiť na základe rokovaní a bilaterálnych zmlúv.

Použitá literatúra:

1. ANDERSON, A. 2009. After the Ice. Life, Death, and Geopolitics in the New Arctic. New York: Harper-Collins Publishers, 2009. 298 s. ISBN 978-0-06-157907-3.
2. Conference could mark start of Arctic power struggle [online] Dostupné na: <<http://www.canada.com/topics/news/world/story.html?id=d0135cd8-c15a-48a3-9579-0df5f8e185c1>> [cit. 4.1.2015].
3. Dohovor o morskom práve. [online] Dostupné na: <<http://www.telecom.gov.sk/externe/legeu/externe/98-0623.pdf>>.
4. DUZ, S: Vedci dokázali primeranosť ruských nárokov na arktický šelf [online] Dostupné na: <http://slovak.ruvr.ru/2014_10_30/Vedci-dokazali-primeranost-ruskych-narokov-na-arkticky-self-9125/> [cit. 4.1.2015].
5. CHRÁŠŤANSKÝ, F. – JENNE, D.: Geopolitika Arktidy [online] Dostupné na: <<http://www.globalpolitics.cz/clanky/geopolitika-arktidy>> [cit. 7.1.2015]
6. Hlavné štruktúrne jednotky zemskej kôry a reliéf [online] Dostupné na: <http://www.minerality.sk/files/lok/83_stavba_zeme_2.htm> [cit. 31.12.2014].
7. IŠTOK, R.: Arktída v geopolitických a politickogeografických súvislostiach. Dostupné na: <<http://www.unipo.sk/public/media/12484/Arkt%C3%ADda%20v%20geopolitick%C3%BDch%20a%20politickogeografick%C3%BDch%20s%C3%BAvislostiach.pdf>> [cit. 4.1.2015].
8. Law of the Sea. History of the Maritime Zones Under International Law [online] Dostupné na: <http://www.nauticalcharts.noaa.gov/staff/law_of_sea.html> [cit. 3.1.2015].
9. Mořské dno [online] Dostupné na: <http://www.geology.cz/aplikace/encyklopedie/term.pl?morske_dno> [cit. 31.12.2014].
10. MCDORMAN, T. L. 2013. The International Legal Regime of the Continental Shelf with Special Reference to the Polar Regions. In Loukacheva et al.: Polar Law Textbook. 2013. Rosendahls-Shultz Grafisk. 301 s. ISBN 978-92-893-2550-9.
11. NILSEN, T.: Limits of Norway's Arctic seabed agreed [online] Dostupné na: <<http://barentsobserver.com/en/node/19278>> [cit. 28.1.2016].
12. PETTERSEN, T.: Denmark claims North Pole [online] Dostupné na: <<http://barentsobserver.com/en/arctic/2014/12/denmark-claims-north-pole-15-12>> [cit. 28.1.2016].
13. POTOČNÝ, M. - ONDŘEJ, J. 2011. Mezinárodní právo veřejné – Zvláštní část. 6. vyd. Praha: C.H.Beck, 2011. s. 163. ISBN 978-80-7400-398-1.

14. Rossiya podala peresmotrennyu zayavku na rasshireniye shel'fa v Arktike [online]
Dostupné na: <<http://ria.ru/economy/20150804/1161384523.html>> [cit. 26.1.2016].
15. PRESSBURG, A.: Arktída láka čoraz viac [online] Dostupné na:
<<http://www.etrend.sk/ekonomika/arktida-laka-coraz-viac.html>> [cit. 6.1.2015].
16. Sedimentary Basin [online] Dostupné na:
<http://www.glossary.oilfield.slb.com/en/Terms/s/sedimentary_basin.aspx> [cit. 7.2.2016].
17. STAALESEN, A.: The Russian continental shelf stretches beyond the North Pole, the Russian government asserts. The country this week submitted its renewed claims for the Arctic shelf to the UN Continental Shelf Commission [online] Dostupné na:
<<http://barentsoobserver.com/en/arctic/2015/08/russia-submits-claim-north-pole-04-08>> [cit. 26.1.2016].
18. Strukturní a dynamická geomorfologie oceánů [online]
http://geologie.vsb.cz/geomorfologie/Prednasky/7_kapitola.htm cit. 1.1.2015
19. Submissions, through the Secretary-General of the United Nations, to the Commission on the Limits of the Continental Shelf [online] Dostupné na:
http://www.un.org/depts/los/clcs_new/commission_submissions.htm [cit. 28.1.2016].
20. Table of Claims to Maritime Jurisdiction [online] Dostupné na:
<http://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/table_summary_of_claims.pdf> [cit. 4.1.2015].
21. The Arctic [online] Dostupné na: <http://iwlearn.net/iw-projects/807/reports/arctic-pollution-issues-a-state-of-the-arctic-environment-report-1997/the-arctic/at_download/file> [cit. 4.1.2016].
22. United Nations Convention on the Law of the Sea (A historical perspective) [online]
Dostupné na:
23. <[http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/convention_historical_perspective.htm#The United Nations](http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/convention_historical_perspective.htm#The%20United%20Nations)> [cit. 2.1.2015].

Ing. Mgr. Dorota Harakaľová

Katedra medzinárodného práva
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
e-mail: dorota.harakalova@euba.sk

Ukazovatele životnej úrovne v subsaharskej Afrike

Natália Hlavová

Abstrakt

Cieľom tohto príspevku je predstaviť alternatívne ukazovatele životnej úrovne a ekonomického a sociálneho rozvoja a na príklade afrických štátov porovnať výsledky jednotlivých krajín na základe tradičného ukazovateľa rozvoja (Index ľudského rozvoja) a alternatívneho prístupu (Index sociálneho pokroku). Ukazovatele rozvoja sa v priebehu dekád menili smerom k väčšiemu dôrazu na udržateľnosť rozvoja a neekonomické aspekty životnej úrovne. Z porovnania dvoch indexov na vzorke 32 krajín subsaharskej Afriky je zrejmé, že ekonomická úroveň neznamená všade aj vyššiu životnú úroveň a tieto dva aspekty sa môžu vyvíjať veľmi rôzne (Angola, Senegal), ale aj rovnakou mierou (Maurícius, Namíbia, Keňa). Napriek rôznym úrovniam v jednotlivých krajinách, väčšina subsaharskej Afriky stále v oboch ukazovateľoch výrazne zaostáva za zvyškom sveta.

Kľúčové slová: životná úroveň, rozvoj, subsaharská Afrika

JEL klasifikácia: F63, I31

Abstract

The aim of this paper is to present alternative indicators of living standards and economic and social development and on the example of African states to compare the results of individual countries on the basis of traditional development indicator (HDI) and alternative approach (Index of Social Progress). Development indicators over the course of decades have changed towards greater emphasis on sustainable development and non-economic aspects of standard of living. Based on the comparison of the two indexes on a sample of 32 countries in sub-Saharan Africa, it is clear that economic level is not always accompanied by higher living standards, and these two aspects can develop very differently (Angola, Senegal) but also equally (Mauritius, Namibia, Kenya). Despite the different results in different countries, most countries in sub-Saharan Africa are still significantly lagging behind the rest of the world.

Keywords: quality of life, development, sub-Saharan Africa

JEL classification: F63, I31

Úvod

Meranie životnej úrovne v jednotlivých krajinách slúži jednak na porovnávanie medzi krajinami v rámci jedného roka, ale tiež na sledovanie vývoja v jednotlivých krajinách v priebehu daného obdobia. Jednotlivé ukazovatele a ich hodnoty sú tiež užitočným nástrojom identifikácie problematických oblastí v krajine, a teda pomôckou pre predstaviteľov daného štátu pri určovaní opatrení na zlepšenie situácie.

Cieľom tohto článku je vytvoriť prehľad najvýznamnejších ukazovateľov slúžiacich na medzinárodné porovnávanie ekonomickej a sociálnej úrovne a porovnať hodnoty vybraných

ukazovateľov na príklade štátov subsaharskej Afriky. Prehľad literatúry predstavuje okrem známych a najčastejšie používaných ukazovateľov a viaceré multidimenzionálne ukazovatele zostavené v snahe poukázať na sociálne, politické, právne či environmentálne aspekty úrovne života v jednotlivých štátoch.

Vybrané indikátory kvality života v druhej časti práce doplníme o konkrétne aktuálne údaje z krajín subsaharskej Afriky a porovnáme úrovne krajín na základe jednotlivých ukazovateľov a ich zmeny.

1 Ekonomické ukazovatele rozvoja

Porovnávanie a delenie krajín do skupín na základe ekonomických a sociálnych ukazovateľov je neoddeliteľnou súčasťou skúmania odborníkov na svetovú ekonomiku a medzinárodné vzťahy. Existuje mnoho ukazovateľov a kategorizácií krajín na základe rôznych kritérií. Množstvo indikátorov vedie k snahám o ich kategorizáciu pre zvýšenie prehľadnosti. (B. Bleys, 2012) Podľa O. Kuika a H. Verbruggena (1991) indikátory slúžia na zjednodušené popísanie reality, avšak pri zachovaní vedeckej presnosti. Môžu byť použité pre plánovanie postupu v určitej oblasti, alebo na komunikovanie skutočností.

Medzi tradičné ukazovatele patrí tzv. hrubý domáci produkt (HDP), ktorý sa používa najmä pre porovnanie ekonomickej sily krajín. Ekonómovia však upozorňujú na nevhodnosť tohto ukazovateľa pri meraní ekonomickej úrovne krajiny. Medzi najčastejšie citované výhrady patrí fakt, že prostriedky vynaložené na odstraňovanie dôsledkov nepriaznivých javov sa prejaví zvýšením HDP, pričom nedošlo k žiadnemu pozitívnemu prínosu pre spoločnosť. Medzi takéto nepriaznivé javy patria napríklad prírodné katastrofy či poškodenia životného prostredia. (B. Bleys & A. Whitby, 2015)

Z ukazovateľa HDP vychádza tiež práca W. Nordhausa a J. Tobina (1972), v ktorej ponúkajú alternatívny ukazovateľ založený na spotrebe pod názvom miera ekonomického blahobytu (Measure of Economic Welfare - MEW). Ukazovateľ tiež zahŕňa zníženie o negatívne externality spojené s poškodzovaním životného prostredia a stratami spôsobenými urbanizáciou a industrializáciou, čím sa snaží o zakomponovanie otázky udržateľnosti do ekonomických ukazovateľov.

S rovnakým cieľom bol vytvorený aj ďalší ukazovateľ s názvom Index udržateľného ekonomického blahobytu (Index of Sustainable Economic Welfare – ISEW), ktorého autormi sú J. Cobb a H. Daly (1989). Rovnako ako MEW vychádza zo spotreby domácností, ku ktorým pripočítava prácu v domácnosti a verejné výdavky. Suma je potom znížená o negatívne vplyvy príjmových nerovností, degradácie životného prostredia a vyčerpania

prírodných zdrojov.(F. Chelli, M. Ciommi & C. Gigliarano, 2013) Na podobnom princípe, avšak s úpravami metodiky výpočtu, je založený aj Ukazovateľ rýdzeho pokroku (Genuine Progress Indicator – GPI), ktorý bol vypracovaný v roku 1995. (C. Cobb, T. Halstead & J. Rowe, 1995)

Pre životnú úroveň v krajine je však potrebné použiť ukazovateľ zohľadňujúci veľkosť ekonomiky, čiže počet jej obyvateľov. Jedna z najvýznamnejších medzinárodných organizácií, Svetová banka, používa ukazovateľ hrubého národného príjmu na obyvateľa (HNP p. c.) v amerických dolároch na rozdelenie krajín do 4 kategórií: krajiny s vysokým príjmom, krajiny s vyšším stredným príjmom, krajiny s nižším stredným príjmom a krajiny s nízkym príjmom.

Medzi ekonómami a ďalšími odborníkmi však už dlho rezonujú názory, že meranie rozvoja ukazovateľmi ako HDP alebo HNP p. c. nezohľadňuje iné aspekty ovplyvňujúce kvalitu života. Na svetovom ekonomickom fóre vo švajčiarskom Davose v januári 2016 výpovednú hodnotu ukazovateľa HDP spochybnila C. Lagarde, generálna riaditeľka Medzinárodného menového fondu, či J. Stiglitz, laureát Ceny Švédskej ríšskej banky za ekonomické vedy na pamiatku Alfreda Nobela. (S. Thomson, 2016) Sociológ M. Bunge (1975) však už vo svojich prácach zo 70. rokov upozorňuje, že zahrnúť viac rozmerov do kompozitného ukazovateľa nie je cestou k presnejšiemu vykazovaniu a zvýšená pozornosť má byť venovaná teoretickému a metodologickému skúmaniu existujúcich ukazovateľov. V ďalšej práci (M. Bunge, 1981) tiež uvádza, že je nutné upustiť od názoru, že industrializácia je synonymom rozvoja a poukazuje na nutnosť zakomponovania biologických, kultúrnych a politických podmienok do hodnotenia úrovne rozvoja.

2 Neekonomické ukazovatele rozvoja

Snaha o zvýšenie výpovednej hodnoty ukazovateľov rozvoja a zakomponovanie iných ako ekonomických ukazovateľov viedla k vzniku ukazovateľa Indexu ľudského rozvoja (Human Development Index – HDI). Index je zverejňovaný každoročne Rozvojovým programom OSN (UNDP) v publikácii Human Development Report. Tento ukazovateľ zachytáva tri zložky rozvoja, a to úroveň hospodárstva, zdravia a vzdelania v krajine. Ekonomická situácia je meraná ukazovateľom HNP p. c., zdravie ukazovateľom priemernej očakávanej dĺžky života pri narodení a úroveň vzdelania počtom rokov strávených vo vzdelávacom systéme. Ukazovateľ nadobúda hodnoty od 0 do 1, pričom 1 je najvyššia úroveň rozvoja. V správe z roku 2015 sú krajiny rozdelené do 4 kategórií: veľmi vysoký ľudský

rozvoj (1 – 0,8), vysoký ľudský rozvoj (0,8 – 0,7), stredný ľudský rozvoj (0,7 – 0,55) a nízky ľudský rozvoj (0,55 – 0).

Skúmané kategórie sú ešte širšie v ukazovateli vytvorenom spoločnosťou Gallup, ktorá poskytuje analýzy v oblasti postojov zamestnancov, zákazníkov či občanov. Tento ukazovateľ sa nazýva Globálny index pohody¹ (Global Well-Being Index) a je založený na dotazníkovom prieskume v 155 krajinách sveta. (Gallup, 2010) Tento index zahŕňa 5 kategórií hodnotenia: cieľ, sociálny aspekt, financie, komunita a fyzický stav. Krajiny sú zoradené podľa každodenného dojmu od 0 po 10, kde 10 znamená ideálny stav. Podľa tohto ukazovateľa je subjektívna pohoda najvyššia na americkom kontinente, najhoršie hodnoty vo väčšine kategórií dosiahla subsaharská Afrika. B. Stevenson a J. Wolfers (2008) skúmali dáta z Gallup a ich koreláciu s HDP p. c. Podľa ich zistení existuje jasný pozitívny vzťah medzi výškou HDP p. c. a subjektívne vnímanou pohodou v skúmaných krajinách. Práca D. Kahnemana a A. Kruegera (2006) pripúšťa užitočnosť používania subjektívnych ukazovateľov pohody ako doplňujúcich údajov k ekonomickým dátam o príjme a odporúča ich zvažovanie pri určovaní hospodárskej politiky štátov.

Do kategórie subjektívnych ukazovateľov patrí tiež Očakávaná dĺžka šťastného života (Happy Life Expectancy – HLE), ktorej autorom je R. Veenhoven (2003). Pri výpočtoch vychádza zo známych údajov o očakávanej dĺžke života a z prieskumov hodnotiacich priemernú spokojnosť so životom v jednotlivých krajinách. Jednoduchým súčinom je možné vypočítať HLE pre jednotlivé krajiny. Podľa tohto výskumu sú rozdiely medzi krajinami v HLE vysvetliteľné objektívnymi kategóriami, ako napríklad politická a ekonomická situácia či existencia právneho štátu.

L. Osberg a A. Sharpe (2002) v snahe o vytvorenie komplexnejšieho ukazovateľa ako HDP spracovali Index ekonomickej pohody (Index of Economic Well-Being – IEWB). Tento ukazovateľ berie do úvahy 4 dimenzie: efektívnu spotrebu p. c., čistú spoločenskú akumuláciu zásob produkčných zdrojov, distribúciu príjmov a ekonomickú istotu v prípade choroby, straty zamestnania, chudoby a i. L. Osberg a A. Sharpe skúmali zmeny ukazovateľa IEWB v krajinách OECD, pričom hodnota v skúmanom období bola porovnávaná z východiskovým stavom v roku 1980. Krajiny vykazovali rôzne smerovanie podľa tohto ukazovateľa v porovnaní s HDP. V niektorých krajinách vývoj IEWB kopíroval vývoj HDP, v iných dochádzalo počas sledovaného obdobia k cyklickým nerovnováham.

¹ Pri preklade výrazu well-being do slovenčiny vychádzame z práce I. Štolcovej a V. Kebzu (2005).

2.1 Index sociálneho pokroku

Nezisková organizácia Social Progress Initiative od roku 2012 zverejňuje Index sociálneho pokroku (Social Progress Index – SPI) ako reakciu na nejednoznačný vplyv pozitívneho ekonomického vývoja v jednotlivých krajinách sveta na životnú úroveň ich obyvateľstva ako celku. Príčiny vidia autori indexu v nerovnej distribúcii príjmov, negatívnom vplyve ekonomického pokroku na životné prostredie či nepriaznivom spoločenskom vývoji. (Social Progress Imperative, 2016)

Index sociálneho pokroku od svojho vzniku prechádza pravidelne zmenami na základe reakcií od relevantných prispievateľov k téme rozvoja a aj v roku 2015 jeho tvorcovia inkorporovali zmeny metodiky. Ďalším dôvodom vedúcim k zmenám v metodike výpočtu je dostupnosť údajov v jednotlivých sledovaných kategóriách. (M. Porter, S. Stern & M. Green, 2015) Autori definujú sociálny pokrok ako „kapacitu spoločnosti uspokojiť základné ľudské potreby svojich občanov, vytvoriť podmienky, ktoré umožnia občanom a komunitám posilniť a udržať kvalitu ich života, a vytvoriť podmienky pre všetkých jednotlivcov na dosiahnutie ich plného potenciálu.“

Index sociálneho pokroku je založený na 4 princípoch, pričom najmä prvý princíp ho odlišuje od ostatných doteraz popísaných ukazovateľov:

- Použitie výhradne sociálnych a environmentálnych ukazovateľov, vynechanie ekonomických ukazovateľov
- Meranie výstupov, nie vstupov
- Relevantný pre všetky krajiny s rôznou úrovňou ekonomického rozvoja
- Výsledky sú vhodné na použitie pri určovaní politických opatrení

Tieto princípy, spolu s definíciou sociálneho pokroku, naznačujú tiež štruktúru SPI, ktorá má tri dimenzie sledujúce rôzne aspekty sociálneho pokroku. Každá dimenzia je špecifikovaná štyrmi komponentmi, ktoré majú priradené konkrétne merateľné ukazovatele. Každý z dvanástich komponentov má pri výpočte SPI rovnakú váhu. Celkovo podľa metodiky pre rok 2015 vstupuje do SPI 52 ukazovateľov. (S. Stern, A. Wares & S. Orzell, 2015)

Pre rok 2015 organizácia zverejnila výsledky SPI pre 133 krajín, ktoré predstavujú 94 % svetovej populácie. Pre ďalších 28 krajín sú z dôvodu nedostatku dostupných údajov k dispozícii iba čiastkové výsledky vo vybraných komponentoch SPI. Index sociálneho pokroku nadobúda hodnoty od 0 (najnižší možný výsledok) do 100 (najvyšší možný výsledok). Hodnotenú krajinu sú na základe výsledkov SPI rozdelené do 6 kategórií: veľmi vysoký sociálny pokrok, vysoký sociálny pokrok, vyšší stredný sociálny pokrok, nižší stredný sociálny pokrok, nízky sociálny pokrok a veľmi nízky sociálny pokrok. Najlepší výsledok v roku 2015 z hodnotených krajín dosiahlo Nórsko (SPI 88,36) a najhorší výsledok

Stredoafrická republika (31,42). Priemerný výsledok SPI za všetky skúmané krajiny s ohľadom na veľkosť populácie je 61.

Prvou dimenziou SPI sú Základné ľudské potreby, 4 komponenty spadajúce pod prírodnú dimenziu sú: Výživa a základná zdravotná starostlivosť, Voda a sanitácia, Prístrešie a Osobná bezpečnosť. Pod druhú dimenziu, Základy a pohoda, patria komponenty Prístup k základným znalostiam, Prístup k informáciám a komunikácii, Zdravie a wellness a Udržateľnosť životného prostredia. Poslednou dimenziou sú Príležitosti, ktoré zahŕňajú Osobné práva, Osobné slobody a možnosť voľby, Toleranciu a inklúziu a Prístup k vyššiemu vzdelaniu.

Organizácia Social Progress Imperative vo svojich publikáciách tiež skúma, aký je vzťah medzi SPI a tradičným ukazovateľom ekonomickej úrovne, HDP p. c. Z výsledkov vyplýva, že korelačný koeficient medzi týmito dvoma ukazovateľmi v roku 2015 je 0,78, čo znamená, že napriek značnej korelácii ekonomická úroveň nepostačuje pre vysvetlenie sociálneho pokroku krajín.

3 Úroveň rozvoja v subsaharskej Afrike

V tejto časti príspevku preskúmame hodnoty Indexu sociálneho pokroku a Indexu ľudského rozvoja v krajinách subsaharskej Afriky. Tieto krajiny patria k najchudobnejším na svete, pokiaľ ide o ukazovatele ako HDP p. c. či HNP p. c. Práve HNP p. c. vstupuje do výpočtu Index ľudského rozvoja, preto hodnoty HDI pre tieto štáty sú ovplyvnené ich nízkou hospodárskou výkonnosťou. Index sociálneho pokroku však nezahŕňa ekonomické ukazovatele, a hospodársky menej rozvinuté štáty tak môžu dosahovať pomerne vysoké úrovne SPI.

Porovnanie týchto dvoch ukazovateľov je uľahčené podobnou škálou hodnôt (HDI – od 0 po 1, SPI – od 0 po 100). Pre porovnanie budú použité najnovšie dostupné údaje z publikácií Social Progress Index 2015 a Human Development Report 2015 (S. Jahan, 2015). Spomedzi krajín subsaharskej Afriky sú najnovšie údaje pre oba indexy dostupné za 32 krajín.

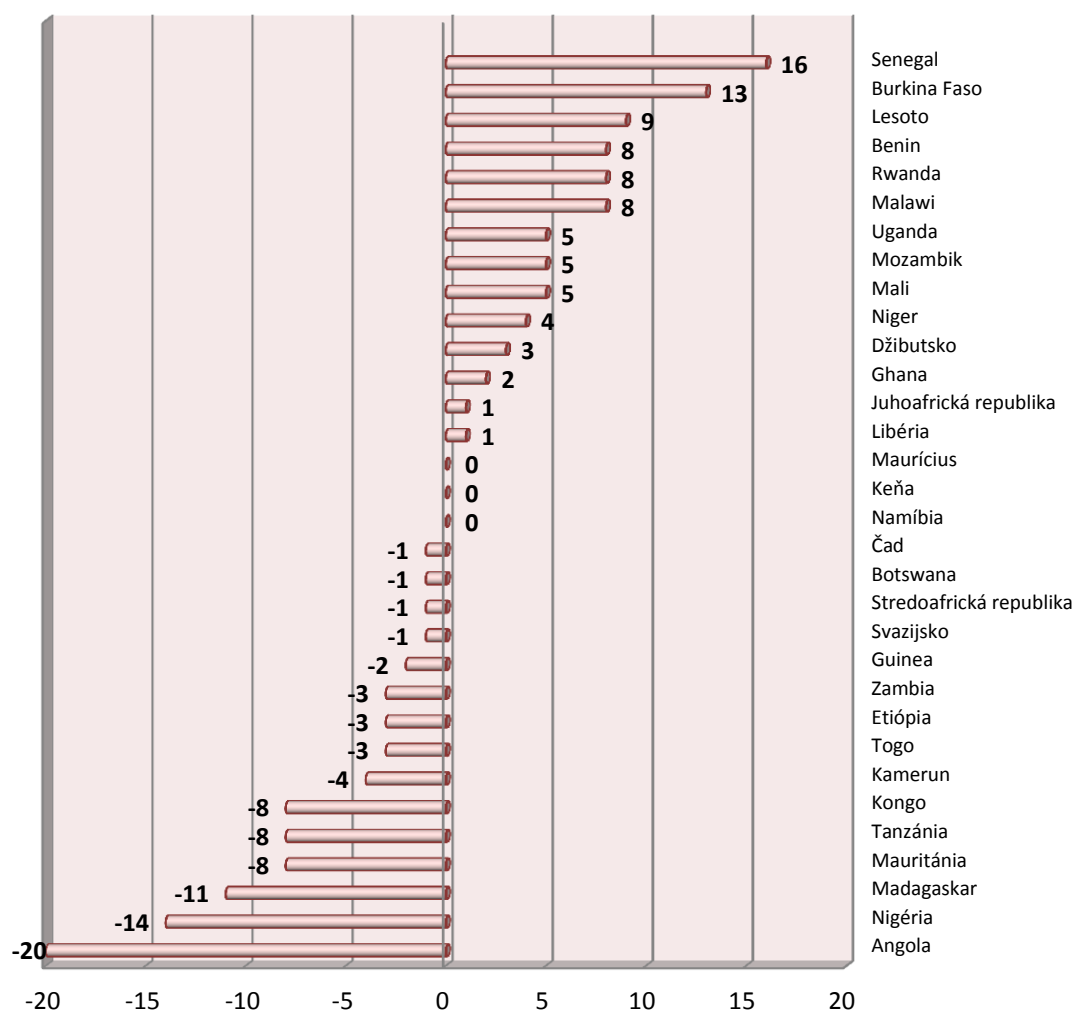
Výsledky analýzy údajov o hodnotách HDI a SPI v 32 krajinách subsaharskej Afriky naznačujú rozdiely v hodnotách ukazovateľov v jednotlivých krajinách, a tiež v poradí krajín podľa týchto ukazovateľov, a to aj napriek silnej korelácii. Korelačný koeficient týchto dvoch indexov v sledovaných krajinách je 0,846. V oboch ukazovateľoch má najvyššie hodnoty Maurícius, hodnota HDI je 0,779 a hodnota SPI 73,66. Najnižšiu hodnotu HDI má Niger, 0,348, avšak v SPI sa najnižšie umiestnila Stredoafrická republika, ktorá má zároveň druhé najnižšie HDI, s hodnotou SPI 31,42. Priemerná hodnota (neberieme do úvahy veľkosť krajiny) ukazovateľov je HDI 0,504 a SPI 49,126.

Najväčšie rozdiely medzi ukazovateľmi HDI a SPI sú v Angole a v Senegale. Angola vykazuje vyššiu hodnotu HDI – 0,532, pričom hodnota SPI je 40. Rozdiel je teda 0,132, resp.

13,2. V Senegale je naopak vyššia hodnota SPI, a to 56,46, kým hodnota HDI je iba 0,466. Ide teda o rozdiel 0,099, resp. 9,9. Najnižší rozdiel medzi ukazovateľmi je v Namíbii, a to 0,0009, resp. 0,09, s hodnotami HDI 0,628 a SPI 62,71. Priemerný rozdiel medzi HDI a SPI je 0,043, resp. 4,3.

Skúmané krajiny sme zoradili od najvyššej úrovne po najnižšiu podľa hodnôt oboch ukazovateľov. Najväčšie rozdiely v umiestnení v týchto dvoch poradiach sú zhodné s najväčšími rozdielmi v hodnotách ukazovateľov. Najväčší rozdiel v poradiach podľa HDI a SPI má Angola, a to až 20 miest. V poradí podľa HDI sa umiestnila na 9. mieste, v poradí podľa SPI až na 29. mieste. Druhý najväčší rozdiel v poradiach je v prípade Senegalu, kde je rozdiel 16 miest, avšak horšie sa Senegal umiestnil v poradí podľa HDI, až na 22. mieste. V poradí podľa SPI je Senegal na 6. mieste.

Graf 1 Rozdiely v poradiach podľa HDI a SPI

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa M. Porter, S. Stern & M. Green (2015) a S Jahan (2015)

V prípade troch krajín nebol rozdiel v poradí podľa HDI a SPI, a teda ich pozícia v oboch poradiach bola rovnaká. Ide o už spomínaný Maurícius na 1. mieste, Namíbiu na 4. mieste a Keňu na 8. mieste. Šesť krajín zmenilo poradie iba o jednu pozíciu (Botswana, Juhoafrická republika, Svazijsko, Libéria, Čad a Stredoafrická republika). Rozdiely medzi poradiami podľa HDI a SPI pre jednotlivé krajiny ilustruje Graf 1. Priemerný rozdiel v poradí medzi dvoma rebríčkami bol 5,5 miest.

Záver

Meranie ekonomického rozvoja či životnej úrovne a ich porovnávanie medzi krajinami je populárnou témou už od sedemdesiatych rokov minulého storočia. Tradične používaný ukazovateľ HDP nedokáže poskytnúť obraz o prínose meraných ekonomických aktivít ku kvalite života v skúmanej krajine. Ekonómovia a sociológovia sa preto snažia vyvinúť stále novšie, presnejšie a komplexnejšie ukazovatele ekonomického rozvoja a životnej úrovne, z ktorých niektoré sú priblížené v prvej časti tohto príspevku.

Na základe analýzy údajov o hodnotách Indexu ľudského rozvoja a Indexu sociálneho pokroku je možné tvrdiť, že hoci hodnoty týchto indexov v krajinách subsaharskej Afriky silne korelujú, existujú aj prípady krajín s veľkými rozdielmi. Všeobecne však krajiny subsaharskej Afriky vykazujú v oboch ukazovateľoch nízke hodnoty, väčšinou hlboko pod svetovým priemerom, a obsadzujú v rebríčkoch posledné miesta.

Keďže Index sociálneho pokroku úplne upúšťa od ukazovateľov založených na produkčnej schopnosti ekonomiky a na príjmoch, poskytuje informácie o tom, ako sa vyvíjajú neekonomické aspekty výrazne ovplyvňujúce kvalitu života. Práve rozdiely medzi postavením krajín v rebríčkoch podľa indexov HDI a SPI môže byť prvým krokom k uvedomeniu si prípadných medzier v smerovaní štátu. Na základe predloženej analýzy je možné identifikovať príklady krajín, kde ekonomické aspekty postupujú a rastú rýchlejšie ako životná úroveň v spoločnosti, prípadne naopak. Na základe toho je možné upraviť smerovanie hospodárskej politiky podľa potrieb štátu pre dosiahnutie maximálnej úrovne ekonomického rastu pri rešpektovaní ostatných aspektov spokojného života.

Použitá literatúra:

1. BLEYS, BRENT (2012): Beyond GDP: Classifying Alternative Measures for Progress. In: *Social Indicators Research*, roč. 109, č. 3, s. 355-376
2. BLEYS, BRENT – WHITBY, ALISTAIR (2015): Barriers and Opportunities for Alternative Measures of Economic Welfare. In: *Ecological Economics*, č. 117, s. 162-172

3. BUNGE, MARIO (1975): What is a Quality of Life Indicator? In: *Social Indicators research*, roč. 2, č. 1, s. 65-79
4. BUNGE, MARIO (1981): Development Indicators. In: *Social Indicators Research*, roč. 9, č. 3, s. 369-385
5. COBB, CLIFFORD - HALSTEAD, TED & ROWE, JONATHAN (1995): *The Genuine Progress Indicator: Summary of Data and Methodology*. San Francisco, CA: Redefining Progress.
6. DALY, HERMAN – COBB, JOHN (1989): *For the Common Good: Redirecting the Economy Toward Community, the Environment, and a Sustainable Future*. Boston: Beacon Press, 1989. 492 s. ISBN 0807047058
7. GALLUP INC. (2010): *Gallup Global Well-Being*. Washington DC: Gallup, 2010. [online]. [Citované 30.01.2016.] Dostupné na internete: file:///C:/Users/Nat%C3%A1lia/Downloads/GlobalWellbeing_Rpt_POLL_0310_lowres.pdf
8. CHELLI, FRANCESCO – CIOMMI, MARIATERESA – GIGLIARANO, CHIARA (2013): The Index of Sustainable Economic Welfare: A Comparison of Two Italian Regions. In: *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, č. 81, s. 443-448
9. JAHAN, SELIM (2015): *Human Development Report 2015: Work for Human Development*. New York: United Nations Development Programme, 2015. ISBN 978-92-1-057615-4 [online]. [Citované 30.01.2016.] Dostupné na internete: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf
10. KAHNEMAN, DANIEL – KRUEGER, ALAN (2006): Developments in the Measurement of Subjective Well-Being. In: *Journal of Economic Perspectives*, roč. 20, č. 1, s. 3-24
11. KUIK, ONNO – VERBRUGGEN, HARMEN (1991): *In Search of Indicators of Sustainable Development*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1991. ISBN 9789401054317
12. NORDHAUS, WILLIAM D. – TOBIN, JAMES (1972): Is growth obsolete? In: *Economic Growth. National Bureau of Economic Research*. New York: Columbia University Press, s. 1-80
13. OSBERG, LARS – SHARPE, ANDREW (2002): An Index of Economic Well-Being for Selected OECD Countries. In: *Review of Income and Wealth*, roč. 48, č. 3, s. 291-316
14. PORTER, MICHAEL E. - STERN, SCOTT – GREEN, MICHAEL (2015): *Social Progress Index 2015*. Washington DC: Social Progress Imperative, 2015. [online]. [Citované 30.01.2016.] Dostupné na internete: http://www.socialprogressimperative.org/system/resources/W1siZiIsIjIwMTUvMDUvMDcvMTcvMjZlZjI4LzIwMTVfU09DSUFMX1BST0dSRVNTX0lOREVYX0ZJTkFmLnBkZiJdXQ/2015%20SOCIAL%20PROGRESS%20INDEX_FINAL.pdf
15. SOCIAL PROGRESS IMPERATIVE (2016): *The Challenge*. [online]. [Citované 31.01.2016.] Dostupné na internete: <http://www.socialprogressimperative.org/about/the-challenge>
16. STERN, SCOTT – WARES, AMY – ORZELL, SARAH (2015): *Social Progress Index 2015: Methodological Report*. Washington DC: Social Progress Imperative, 2015. [online]. [Citované 30.01.2016.] Dostupné na internete: <http://www.socialprogressimperative.org/system/resources/W1siZiIsIjIwMTUvMDQvMDkvMDIvMzcvMTg0OTMyLzIwMTVfU09DSUFMX1BST0dSRVNTX0lOREVYX0ZJTkFmLnBkZiJdXQ/2015%20Methodology%20Report.pdf>
17. STEVENSON, BETSEY – WOLFERS, JUSTIN (2008): Economic Growth and Subjective Well-Being: Reassessing the Easterlin Paradox. In: *Brookings Papers on Economic Activity*, č. 1, s. 1-87

18. ŠTOLCOVÁ, IVA – KEBZA, VLADIMÍR (2005): Prediktory osobní pohode (well-being) u reprezentativního souboru české populace. In: *Čs. psychologie*, roč. 49, č. 1, s. 1-6
19. THE WORLD BANK: World Databank. [online]. [Citované 14.01.2015.] Dostupné na internete: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD/countries/1W-NG?display=graph>.
20. THOMSON, STÉPHANIE (2016): GDP a poor measure of progress, say Davos economists. In: *World Economic Forum*, 23.01.2016. [online]. [Citované 31.01.2016.] Dostupné na internete: http://www.weforum.org/agenda/2016/01/gdp?utm_content=buffer81fd0&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer
21. UNCTAD: *UNCTADStat*. [online]. [Citované 14.01.2015.] Dostupné na internete: http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en.
22. VEENHOVEN, RUUT (2003): Subjective Measures of Well-Being. In: *Measuring Human Well-being*. Tokyo: United Nations University Press, 2003. ISBN 92-808-1130-4

Ing. Natália Hlavová

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov
a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
e-mail: natalia.hlavova@euba.sk

EU Data Protection Law - Current State and Future Perspectives

Marta Kołodziejczyk

Abstract

On 25 January 2012 the EC proposed a comprehensive reform of the EC's 1995 data protection rules. Although the core principles of the Directive 95/46 were still valid, it could no longer meet the challenges of rapid technological developments and globalization, and as a result required revision. Two years later (12 March, 2014) the progress on EU data protection reform is said to be irreversible following European Parliament vote that gave its strong backing to the architecture and the fundamental principles of the Commission's data protection reform proposals, on both the General Data Protection Regulation and on the Data Protection Directive in the law enforcement context. To become law the proposed Regulation has to be adopted by the Council of Ministers using the "ordinary legislative procedure" (co-decision).

This article gives some insight into the EU data protection reform package highlighting a number of main changes in comparison to the current legislative framework. That is why the text is structured in the following way: 1) privacy and data protection - history and current state of law; 2) the choice of new legislative instruments; 3) reinforcement of the rights of data subjects; 4) enhancement of the responsibilities of controllers and processors; 5) ensuring protection of personal data by police and criminal justice authorities.

Keywords: data subject, data controller, data processor, fundamental rights, right to be forgotten

JEL classification: K20, K40

1 Privacy and data protection -history and current state of law

Privacy and data protection as a specific field of law have been elaborated over the last four decades, notably in the context of the Council of Europe and the European Union, stimulated by the growing impact of information and communication technology. The concept of the 'right to privacy' emerged in international law after the second World War. This was illustrated in the Article 12 of the Universal Declaration of Human Rights (UN General Assembly, Paris 1948) according to which no one shall be subjected to arbitrary interference with his privacy, family, home or correspondence. This declaratory level of protection became later lawful in Article 8 of the European Convention on Human Rights (Council of Europe, Rome, 1950), according to which everyone has the right to respect for his private and family life, his home and his correspondence, and no interference by a public authority with the exercise of this right is allowed except in accordance with the law and where necessary in a democratic society for certain important and legitimate interests. The above definition has been reflected in the series of judgments issued by the European Court of Human Rights in

Strasbourg². However, in about 1970 the Council of Europe came to conclusion that Article 8 ECHR had a number of shortcomings, e.g. the uncertain scope of 'private life', the emphasis on interference by public authorities, as well as lack of a more proactive approach against the possible misuse of personal information by companies or other organizations in the private sector. As a result the Data Protection Convention, also known as Convention 108 (Strasbourg 1981) had been adopted and has been ratified by 44 Member states of the Council of Europe, including all EU Member States. Parties to this convention guarantee every individual, whatever his nationality or residence, respect for his/her rights and fundamental freedoms; in particular right to privacy, with regard to automatic processing of personal data relating to him/her ('data protection'). In addition, the concept of 'personal data' is defined as "any information relating to an identified or identifiable ('data subject'). Hence, 'data protection' is broader than 'privacy protection' because it also concerns other fundamental rights and freedoms, and all kinds of data regardless of their relationship with privacy.

Let us now consider some of the key provisions of the above mentioned Convention; personal data are to be "obtained and processed fairly and lawfully" and "stored for specified and legitimate purposes and not used in a way incompatible with those purposes". Personal data should also be "adequate, relevant and not excessive in relation to the purposes for which they are stored", "accurate and, where necessary, kept up to date". Other crucial principles expressed in the text of the Convention are: "appropriate security measures", "additional safeguards for the data subject such as the right to have access to his or her own personal data, the right to obtain rectification or erasure of such data, and the right to remedy if such rights are not respected". To conclude, the Convention's philosophy is not that processing of personal data should always be considered as a breach of privacy, however, in its interests as well as other fundamental freedoms, any processing must always observe certain legal conditions. In this context, the core elements of Article 8 ECHR, such as interference with the right to privacy only on adequate legal basis, and where necessary for a legitimate purpose, have been transferred into a broader context. Furthermore, since 1997 the European Court of Human Rights has ruled in a number of cases that the protection of personal data is of "fundamental importance" for the right to respect of private life under Article 8 ECHR.

Although the Data Protection was put on the agenda of the Council of Europe and, as a result, exposed in the binding Conventions, this intergovernmental organization was less successful in terms of ensuring greater consistency across the EU. Some Member States were

² See e.g. *Leander v. Sweden*, 26.03.1987; *Kopp v. Switzerland*, 25.03.1998; *Amann v. Switzerland*, 16.02.2000

late in implementing the Convention, and those who did so arrived at different outcomes, in some cases even imposing restrictions on data flows with other Member States. Concerned that this lack of consistency could hamper the development of internal market involving a circulation of peoples and services, where the processing of personal data was to play an increasingly important role, the European Commission submitted a proposal for a Directive to harmonize the national laws on data protection in the private and most of the public sector³. After four years of negotiations the Directive 95/46/EC⁴ has been adopted. It specified the basic principles of data protection already included in the Convention 108 of the Council of Europe. In the first place, it required all Member States to protect the fundamental rights and freedoms of natural persons, and in particular the right to privacy with the respect to processing of personal data, in accordance with the Directive. In this context, the data could be processed only if the data subject has unambiguously given his consent, if processing was necessary for the performance of a contract to which the data subject was party, or for compliance with a legal obligation, for the performance of a government task, in order to protect the vital interests of the data subject, or to protect the legitimate interests pursued by the controller, except where such interests are overridden by the interests of the data subject. Furthermore, the Directive committed the controller to always inform the data subject about the purposes of the processing and other relevant matters in order to guarantee fair processing in respect of the data subject. In case of not fulfilling this condition, the data controller might become liable for committing an offence. Responsibility for compliance with national legislation on data protection belongs to supervisory authorities. Secondly, the Directive applies to the processing of personal data carried out "in the context of the activities of an establishment" of the controller on the territory of an EU Member State. In other words, where the controller is not established in the EU, the applicable law is that of the Member State in which the equipment used for processing is located. Thirdly, according to the Directive personal data may only be transferred to third countries that ensure adequate level of protection.

To conclude, the Directive 95/46/EC required the Member States neither to restrict nor prohibit the free flow of personal data between them for reasons connected with such protection. This provision aimed at achieving an equivalent high level of protection in all

³ See V. Reding, *The European data protection framework for the twenty-first century*, in: *"International Data Privacy Law"* 2012, Vol. 2, No. 3, p. 119-129.

⁴ Directive (EC) 95/46 of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (1995) OJ L281/31 ('Directive 95/46/EC')

Member States and as a result assure a balanced development of the internal market. This goal has not been entirely fulfilled due to the fact that the above mentioned Directive allowed Member States fairly broad discretion on its transposition. Furthermore, the need for reform of current EU data protection legislation can be also explained by the rising impact of IT technologies on our lives. Specifically, at the time when the Directive was adopted the Internet barely existed, however, in nowadays reality the data processing is taking place on the web sites, by search engines or social networks. In this context, the European Commission in its official comment focused on such challenges for the protection of personal data in the future as: the astounding capabilities of modern technologies; the increased globalization of data flows; and access to personal data by law enforcement authorities that is greater than ever. Another crucial reason for the review of the Directive 95/46/EC has to do with the new institutional framework of the EU. The Lisbon Treaty (December 2009) emphasizes fundamental rights⁵; Article 16 provides for comprehensive data protection in all policy areas, regardless of whether it relates to the internal market, law enforcement, or almost any other part of the public sector. Not to mention about the separate right to the protection of personal data laid down in Article 8 of the Charter of Fundamental Rights that became legally binding on the EU institutions and national governments with the entry into force of the Treaty of Lisbon⁶.

2 The choice of new legislative instruments

In the context of the reform of the EU data protection framework there had been a great deal of discussion as to whether the new instrument should take the form of a directive or regulation⁷. Article 16 (2) TFUE mandates the European legislators to adopt ‘the rules relating to the protection of individuals with regard to processing of personal data’, without, however, specifying the type of legislative act to be chosen. As a consequence, in line with Article 289(1) TFEU on the ordinary legislative procedure, the rules can be laid down in a regulation, a directive, or a decision. Let us note that a regulation has general application being at the same time directly applicable (it does not require implementation by EU member states), whereas a directive sets forth the results to be achieved, but leaves the means for

⁵ See G. Fuster, *The Emergence of Personal Data Protection as a Fundamental Right of the EU*, Springer International Publishing Switzerland 2014.

⁶ See S. Gutwirth, R. Leenes, P. de Hert (ed.), *Reforming European Data Protection Law*, Springer, Dordrecht Heilderberg New York London 2015.

⁷ See P. Hustinx, *EU Data Protection Law – Current State and Future Perspectives*, High Level Conference: “*Ethical Dimensions of Data Protection and Privacy*”, Center for Ethics, University of Tartu/Data Protection Inspectorate, Tallin, Estonia, 9 January 2013.

achieving them largely up to implementation into national law by the members states. That is why one of the major complaint with the data protection directive 95/46 has been the lack of harmonization caused by the distinctive features of this particular legal act. It is worth to mention that by now the Commission has launched several legal actions for improper implementation of the Directive; in March 2009, the Court of Justice in Luxembourg ruled (case against Germany) that the requirement of ‘complete independence’ for a supervisory authority means that it should be free from any external influence. This has been also recently confirmed and elaborated in a case against Austria. On the contrary, regulation leads to a greater degree of harmonization, since it immediately becomes part of a national legal system, without the need for adoption of separate national legislation; in other words, regulation has legal effect independent of national law and overrides contrary national laws⁸. That is why the choice of regulation will according to the European Commission reduce legal fragmentation among member states in respect to different national data protection laws. This will lead e.g. to a net savings for companies of about €2.3 billion a year in terms of administrative burden alone.

But even the regulation cannot result in complete harmonization of all legal provisions affecting data protection or totally eliminate the need to amend national laws. This fact may confirm that the type of legal instrument used is not determinative with regard to harmonization; for example it is also possible for a directive to leave little margin for member state implementation⁹.

3 Territorial scope

Let us now concentrate on the most significant provisions of the proposals for two legislative instruments that form the core of the data protection reform package: in the first place, the Regulation, setting out the general EU framework for data protection; secondly, the Directive for the police and criminal justice sector which is due to replace Framework Decision 2008/977/JHA¹⁰ which covers the protection of personal data processed by police

⁸ See Paul Craig & Gráinne de Búrca, *EU Law: Text, Cases and Materials*, Oxford University Press 5th ed. 2011, pp. 105-106.

⁹ An example is the New EU Consumer Rights Directive. Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council (2011) OJ L304/64. According to the Article 289(1) TFEU on the ordinary legislative procedure, the rules can be laid down in a regulation, a directive, or a decision.

¹⁰ Council Framework Decision 2008/977/JHA of 27 November 2008,

and judicial authorities in criminal matters. Article 3 of the proposed Regulation contains the rules governing its territorial scope. In spite of innovation in this respect there is a lot of continuity which is evidenced in the concept, already reflected in the Directive 95/46, of “the processing of personal data in the context of the activities of an establishment” in the EU as the basic test for determining when the EU data protection law applies (Article 3(1)). However, at the same time, under Article 3(2) of the Regulation, data controllers not established in the EU may become subjects to the EU law when their processing activities are related to “the offering of goods or services” to data subjects residing in the EU, or to the monitoring of the behavior of EU residents. The goal of these changes is to bring more non-EU-based companies offering services over the internet liable for data protection breaches under EU law. On the other hand, the proposed Directive aiming at achieving greater harmonization of EU member states’ rules on data protection in the area of police and criminal justice sector applies to domestic processing operations. This is necessary as neither article 8 of the EU Charter of Fundamental Rights¹¹ nor Article 16 TFEU make a distinction between domestic and cross-border processing operations, but refer to processing activities that fall within the scope of EU law and the free movement of personal data. In addition, both the proposals for the Regulation and for the Directive are addressed to member states only, and therefore do not apply to the processing of personal data by the Union institutions, bodies, offices, and agencies, that will continue to apply Regulation (EC) No 45/2001¹².

In the context of the above described proposals for two legislative instruments, regulation and directive, that form the core of the data protection reform package, it is worth to mention the opinion of the European Data Protection Supervisor (EDPS) on the Commission’s proposal. In the first place, EDPS welcomed the proposal for Data Protection Regulation as “a huge step forward” towards more effective and consistent protection of

in: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:350:0060:0071:en:PDF>

¹¹ Protection of personal data: 1. Everyone has the right to the protection of personal data concerning him or her. 2. Such data must be processed fairly for specified purposes and on the basis of the consent of the

person concerned or some other legitimate basis laid down by law. Everyone has the right of access to data which has been collected concerning him or her, and the right to have it rectified. 3. Compliance with these rules shall be subject to control by an independent authority

¹² Regulation (EC) No 45/2001 of the European Parliament and of the Council of 18 December 2000 on the protection of individuals with regard to processing of personal data by the Community institutions and bodies and on the free movement of such data (2001) OJ L 008/1. As regards the scope of Regulation (EC) 45/2001, after the entry into force of the Lisbon Treaty, the references to ‘Community institutions and bodies’ as well as ‘Community law’ in Article 3 (1) of that Regulation must be interpreted as references to ‘Union institutions, bodies, offices and agencies’ and to ‘Union law’.

personal data across the EU.¹³ However, the architecture of the package in itself – a Directive and a Regulation – signals that there might be a problem with its comprehensiveness. The main weakness of the package is that the level of protection in the proposed Directive is substantially lower than in the proposed Regulation.

4 Reinforcement of the rights of data subjects

In a recent survey, more than two-thirds of Europeans-72 per cent- expressed their concerns connected to uncontrolled usage of their data personal data by companies on the Internet. That is why the aim of the new legislative acts proposed by the Commission is to strengthen individuals rights by improving the ability to control their data¹⁴. In this context, the requirement of consent as one possible ground for lawful processing of personal data has been clarified¹⁵. It is worth to mention that the ‘consent’ is currently defined in Articles 2(h) and 7(a) of Directive 95/46/EC as ‘any freely given specific and informed indication’ of a data subject’s wish to agree to the processing of his personal data. In addition, this agreement must be ‘unambiguously’ given in order to make the processing of personal data legitimate. However, national laws have transposed this concept quite differently. Consequently national supervisory authorities tend to apply variable interpretations of consent. Furthermore, the meaning of ‘unambiguously’ given consent is interpreted in a differentiated manner: in some member states consent has to be given ‘expressly’ and in some cases even in writing, while other member states also accept some forms of implied consent. As a consequence, valid consent in one member state may not be legally valid in others, therefore creating uncertainty amongst controllers operating in several member states on whether a data processing operation is lawful or not. Hence, in the proposed Regulation the definition of ‘the data subject’s consent’ of Article 4(8) is remedied by adding the criterion ‘explicit’ which allows to avoid the confusing parallelism with ‘unambiguous’. Moreover, where consent is the legal ground for data processing, Article 7 states that the controller must be able to demonstrate that consent has taken place. At the same time, the Regulation reaffirms that the data subject may withdraw his or her consent at any time, bearing in mind that this will only take full legal effect for future processing. Furthermore, consent is excluded in Article 7(4) as a ground for

¹³ See Opinion of the EDPS of 7 March 2012, in:

https://secure.edps.europa.eu/EDPSWEB/webdav/site/mySite/shared/Documents/Consultation/Opinions/2012/12-03-07_EDPS_Reform_package_EN.pdf (January 2015)

¹⁴ See *The Proposed EU Data Protection Regulation One Year Later: The Albrecht Report*, in: “Privacy & Security Law Report, 12 PVL 99, 01/21/2013, p. 1-7

¹⁵ See E. Kosta, *Consent in European data protection law*, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague 2013.

processing in specific cases of significant imbalance between data controller and data subject, for example in the framework of an employment relationship. Similarly, Article 8 sets out further conditions for the lawfulness of consent for processing of personal data of children below the age of 13 years in relation to services offered to them on-line.

In the context of reinforcing the rights of data subject, it is worth to emphasize that the proposed Regulation enhances administrative and judicial remedies when data protection rights are violated. In particular Article 76 (1) enables certain associations, for example consumer protection associations whose statutory aim includes the protection of personal data, to bring actions, on behalf of one or a group of data subjects whose rights may have been violated, to court. Similarly, article 73 (3) of the proposed Regulation provides that these data protection NGOs, in cases of personal data breaches, may address a supervisory authority in any member state in their own right; without obligation to obtain data subject's authorization to act on his behalf.

As far as the national authorities responsibilities for data protection are concerned, the proposed Regulation strengthens their potential for initiating legal actions by: a) clarifying the conditions for the establishment and for ensuring the complete independence of supervisory authorities in member states (Articles 46-50); b) providing for fully harmonized provisions for the competences, duties, and powers of the supervisory authorities (Articles 51 to 54); c) and as a result creating legal basis and conditions for an efficient cooperation between supervisory authorities established in EU Member States (Articles 55 to 56); d) introducing the 'one-stop-shop rule that gives companies operating in more than one member state, a single supervisory authority responsible for monitoring their personal-data processing activities in the EU, rather than force a company to deal with multiple bodies in different countries.¹⁶

5 Right to be forgotten

Although the right to request the controller to delete unlawfully processed personal data is already guaranteed in the Directive 95/46/EC, it is difficult, according to the European Commission, for an individual to enforce this right in the online environment. Therefore, data subjects have, according to Article 17 (1) (a) to (d), the right – under certain conditions – to

¹⁶ It also important to note that in the framework of the EU Data protection Reform the Article 29 Working Party is renamed and transformed into an independent European Data Protection Board providing strong basis for cooperation among data protection authorities, including the European Data Protection Supervisor.

ask search engines to remove links with personal information about them. This provision finds itself in line with the recent judgment¹⁷ of the EU Court of Justice according to which where the information is inaccurate, inadequate, irrelevant or excessive for the purposes of the data processing (§93 of the ruling) individuals have the right - under certain conditions - to ask search engines to remove links with personal information about them. In this vein, in case of giving consent as a child not being aware of risks by envisaged processing, the new law allows this individual to remove any such data which were made public on Internet at that time. At the same time, the Court explicitly clarified that the right to be forgotten is not absolute but will always need to be balanced against other fundamental rights, such as the freedom of expression and of the media (§85 of the ruling). Hence, a case-by-case assessment is needed considering the type of information in question, its sensitivity for the individual's private life and the interest of the public in having access to that information. The role the person requesting the deletion plays in public life might also be relevant. Moreover, the traditional right to erasure ('right to be forgotten') expressed in the Regulation is further strengthened in such a way that the controller who has made the personal data public is obliged to inform third parties processing the data that the data subject has requested the controller to erase any links to, or copies or replications of that personal data. However, appreciating this provision the EDPS recognizes that it may be in some cases a huge effort to inform all third parties who may be processing such data, as there will not always be clear understanding of where the data may have been disseminated¹⁸.

To conclude, "the right to be forgotten and to erasure" are likely to be one of the most controversial provisions of the proposed Regulation. That is why it is worth to mention that, according to the judgment of the European Union Court of Justice, 'the right to be forgotten' cannot amount to a total deletion of history¹⁹.

6 Right to access and right to data portability

In line with the current state of EU data protection law any person must be able to exercise his right of access to personal data relating to him, so that they can verify the accuracy of the data and the lawfulness of the processing. However, in a reality of the vast

¹⁷ See ECJ Ruling C-131/12

¹⁸ See *EDPS Opinion on the data protection reform package*, 7 March 2012, in: https://secure.edps.europa.eu/EDPSWEB/webdav/site/mySite/shared/Documents/Consultation/Opinions/2012/12-03-07_EDPS_Reform_package_EN.pdf, s. 24-25

¹⁹ See CJEU, Joint Cases C-92/09 and C-93/09 *Volker and Markus Schecke and Eifert* (2010) ECR I-000, § 48.

amount of personal data being processed in the on-line environment , the easier access to one's own personal data must be further assured. That is why article 15 of the proposed Regulation adds new elements, such as the controller's obligation to inform the data subjects about the applied storage period, and of the rights to rectification, to erasure and to lodge a complaint with the competent supervisory authority. Moreover, the Regulation introduces a new right; , the data subject's 'right to data portability'. Hence, article 18 provides the right to obtain from the controller a copy of the personal data ' in a structured and commonly used electronic format', allowing for any further use by the data subject, in particular allowing the data subject to transfer this personal data from one automated processing system of the controller to and into another, without being prevented from doing so by the controller.

7 Enhancing the responsibility of controllers²⁰ and processors²¹

As far as the controller's responsibilities are concerned (article 22 of the Regulation) in the framework of data protection reform, the new legislative acts (regulation, directive) focus on controllers' obligation to be able to 'demonstrate' compliance with the Regulation by adoption of internal policies for ensuring such compliance. The effectiveness of such mechanisms must be verifiable either by internal or external data protection specialists or by data protection certification mechanism envisaged under Article 39. In addition, in order to give data subjects greater control over their personal data, the Regulation sets out further obligations for the controller by requiring him to apply the principles of 'data protection by design' and 'data protection by default' (Article 23).

In the first place, data protection by design means that controllers of data – whether companies or public bodies – take a positive approach to protecting privacy, by embedding it into both technology (for example hardware like computer chips or services like social networking platforms) and into their organizational policies (through, for example, the completion of privacy impact assessments). Secondly, privacy by default means that when a user receives a product or service, privacy settings should be as strict as possible, without the user having to change them. In this way, everyone feels comfortable to consciously choose the privacy setting within which he feels most comfortable with. Rather than allowing the service provider making a guess about what he might prefer. In addition, service providers

²⁰ Natural or legal person, public authority, organization, agency or any other body which alone or jointly with others determines the purposes and means of the processing of personal data.

²¹ The processor is the natural or legal person, public authority, agency or any other body which processes personal data on behalf of the controller.

should support their users in this by providing user-friendly methods to change privacy settings. Not to mention about the need for transparency enshrined in data processing practices.

8 Ensuring protection of personal data by police and criminal justice authorities

The scope of the draft Directive is similar to the draft Regulation, but there are important differences. In the first place, police and justice are the areas where the use of personal information inevitably has an enormous impact on the lives of private individuals. That is why it is difficult to understand why the Commission, instead of proposing comprehensive legislative framework, has decided to frame the data protection into two separate, unequal in terms of data protection guarantees, legislative acts; namely, the regulation and the directive. Moreover, the choice for a self-standing instrument is regrettable and constitutes a missed opportunity to clarify and ensure the consistent application of rules applicable to situations in which activities of the private sector and of the law enforcement sector interact with each other and borderlines are becoming increasingly blurred. Examples of these situations are the transfer of PNR data and data on financial transfers to law enforcement authorities²². Furthermore, the Directive fails to include important elements regarding the retention of personal data, transparency towards individuals, keeping personal data up to date, and ensuring it is adequate, relevant and not excessive. Similarly the European Data Protection Supervisor regrets in particular that “the Commission does not propose stricter rules for the transfer of personal data outside the EU; data protection authorities are not given mandatory powers to effectively control the processing of personal data in this area; the possibilities for the police to access data processed in the private sector are not regulated. To conclude, the proposed directive might cause fragmentation in the EU Data Protection System, rather than introducing consistency.

Final remarks

The above described reform constitutes a huge step forward for data protection in Europe, considered by some as “Copernican revolution”²³. The proposed rules will strengthen

²² See *EDPS Opinion on the data protection reform package*, 7 March 2012, s. 7, in: https://secure.edps.europa.eu/EDPSWEB/edps/cache/off/Consultation/Reform_package, (January 2015).

²³ See Ch. Kunert, *The European Commission's Proposed Data Protection Regulation: A Copernican Revolution In European Data Protection Law*, in: The Bureau of National Affairs 2012, Inc. (800-372-1033), <http://www.bna.com>

the rights of individuals and make controllers more accountable for how they handle personal data. Furthermore, the role and powers of national supervisory authorities (alone and together) are effectively reinforced. The fact that the proposed Regulation would be directly applicable in the Member States and would liquidate many complexities and inconsistencies stemming from the different implementing laws of the Member States constitutes another advantage. On the other hand, the Directive for data protection in the law enforcement area provides for an inadequate level of protection, by far inferior to the proposed Regulation. Furthermore, the proposed instruments taken together do not fully address factual situations which fall under both policy areas, such as the use of PNR or telecommunication data for law enforcement purposes. An advantage of the proposed Directive is that it covers domestic processing, and thus has a wider scope than the current Framework Decision.

References:

1. Council Framework Decision 2008/977/JHA of 27 November 2008, available online: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:350:0060:0071:en:PDF>.
2. Directive (EC) 95/46 of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (1995) OJ L281/31 ('Directive 95/46/EC').
3. EDPS Opinion of 7 March 2012, available online: https://secure.edps.europa.eu/EDPSWEB/webdav/site/mySite/shared/Documents/Consultation/Opinions/2012/12-03-07_EDPS_Reform_package_EN.pdf, Pp. 24-25.
4. EU Consumer Rights Directive. Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council (2011) OJ L304/64.
5. Fuster, G., *The Emergence of Personal Data Protection as a Fundamental Right of the EU*, Springer International Publishing, Switzerland 2014, Pp. 3-33, ISBN:978-3-319-05022-5.
6. Gutwirth, S. – Leenes R.- de Hert P. (ed.): *Reforming European Data Protection Law*, Springer, Dordrecht Heidelberg-New York- London 2015, Pp. 3-15, ISBN: 978-94-017-9384-1.
7. Hustinx P., *EU Data Protection Law – Current State and Future Perspectives*, High Level Conference: "Ethical Dimensions of Data Protection and Privacy", Center for Ethics, University of Tartu/Data Protection Inspectorate, Tallin, Estonia, 9 January 2013.
8. Kosta E., *Consent in European data protection law*, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague 2013, Pp. 261-381, ISBN: 9789004232358.
9. Kunert Ch., *The European Commission's Proposed Data Protection Regulation: A Copernican Revolution In European Data Protection Law*, in: The Bureau of National Affairs 2012, Inc. (800-372-1033), available online: <http://www.bna.com>
10. Paul Craig & Grinne de Búrca, *EU Law: Text, Cases and Materials*, Oxford University Press 5th ed. 2011, Pp. 105-106.

11. *Proposed EU Data Protection Regulation One Year Later: The Albrecht Report*, in: "Privacy & Security Law Report, 12 PVLR 99, 01/21/2013, Pp. 1-7.
12. Reding v., *The European data protection framework for the twenty-first century*, in: "International Data Privacy Law" 2012, Vol. 2, No. 3, Pp. 119-129.
13. Regulation (EC) No 45/2001 of the European Parliament and of the Council of 18 December 2000 on the protection of individuals with regard to processing of personal data by the Community institutions and bodies and on the free movement of such data (2001) OJ L 008/1.

Dr. Marta Kołodziejczyk

Bielsko-Biała School of Finance and Law

ul. Tańskiego 5

43-382 Bielsko-Biała

Poland

e-mail: mkolodziejczyk@wsfip.edu.pl

Kanadské parlamentné voľby 2015

Rudolf Kucharčík

Abstrakt

Parlamentné voľby (voľby do dolnej komory kanadského parlamentu Snemovne obcí) sa v Kanade uskutočnili 19. októbra 2015. Kanadskí voliči vyberali nové zloženie rozhodujúcej komory parlamentu a následne tak nepriamo rozhodovali aj o novej vláde. Konzervatívna strana sa pokúšala obhájiť svoj mandát, nakoľko v roku 2011 bola schopná po dvoch menšinových vládach schopná vytvoriť väčšinovú vládu na čele so Stephenom Harperom (Stephen Harper vykonával funkciu ministerského predsedu už od roku 2006).

Okrem Konzervatívnej strany súťažili o mandáty v parlamente zástupcovia dvoch ďalších veľkých celonárodných strán – Liberálnej strany a Novej demokratickej strany. Kľúčovými témami volieb boli ekonomika, životné prostredie, zdravotníctvo, ale aj Sýria a postoj Kanady k imigrantom. Stephenovi Harperovi sa nepodarilo zopakovať volebný úspech z roku 2011 a do úradu premiéra nastúpil liberál Justin Trudeau, ktorý zopakoval úspech svojho otca Pierra Trudeaua z roku 1968. Liberálna strana nového premiéra Justina Trudeaua získala v novom parlamente pohodlnú väčšinu.

Voľby v roku 2015 zopakovali trend poklesu popularity Quebeckého bloku (čo do počtu odovzdaných hlasov) a dominantného postavenia troch rozhodujúcich celonárodných strán.

Kľúčové slová: Kanada, parlamentné voľby, Snemovňa obcí, Justin Trudeau, Liberálna strana

JEL klasifikácia: F5, H7, N4

Abstract

Parliamentary election (election to the Lower House of Canadian parliament – House of Commons) was held on October 19th 2015. Canadian voters had possibility to decide new composition of decisive chamber of parliament and also indirectly the government as well. Conservative party tried to defend its mandate as in 2011 the party was able to form majority government (before it formed two minority governments in 2006 and 2008) with Stephen Harper as prime minister (Stephen Harper was prime minister in Canada from 2006).

Also Liberal party and New Democratic Party (as all-national parties) competed for mandates in parliament. What about key topics – economy, environment, health and immigrants should be mentioned. Stephen Harper was not able to repeat success in election (as it was in 2011). Justin Trudeau, repeating the success of his father from 1968, became Prime Minister as his liberals won clear majority.

Election in 2015 confirmed declining trend of support of Quebec Bloc (number of votes) and also dominant position of above-mentioned three all-national political parties in Canada.

Keywords: Canada, parliamentary election, House of Commons, Justin Trudeau, Liberal party

JEL classification: F5, H7, N4

Úvod

Parlamentné voľby (voľby do dolnej komory kanadského parlamentu Snemovne obcí)¹ sa rozlohou v druhej najväčšej krajine sveta uskutočnili 19. októbra 2015. Hlavnými politickými rivalmi boli Liberálna strana, ktorú viedol Justin Trudeau (syn bývalého premiéra Pierra Trudeaua) a aktuálny ministerský predseda Stephen Harper, ktorý stal na čele Konzervatívnej strany a vládu viedol v rôznej situácii už od roku 2006. Treťou najvýznamnejšou politickou stranou bola sociálnodemokratická Nová demokratická strana na čele s Thomasom Mulcaiom, pred parlamentnými voľbami v roku 2015 oficiálna opozícia v Kanade.

Snemovňa obcí kanadského parlamentu má 338 kresiel (navýšenie o 30 kresiel oproti posledným voľbám) a voľby v 10 kanadských provinciách a 3 teritóriách prebiehajú podľa väčšinového volebného systému, keď na víťazstvo v príslušnom jednomandátovom období stačí získať relatívnu väčšinu (t. j. najviac) hlasov.²

1 Kľúčové témy kanadských parlamentných volieb v roku 2015

Rozhodujúcimi politickými stranami v Kanade sú na celonárodnej úrovni Konzervatívna strana, Liberálna strana a Nová demokratická strana. V Quebecu sa stále teší značnej popularite Quebecký blok. Jeho podpora (čo do počtu hlasov) však dlhodobo klesá.

Sloganom Konzervatívnej strany v parlamentných voľbách v roku 2015 bolo „Bezpečná Kanada, silnejšia ekonomika“³. Nová demokratická strana si za motto kampane zvolila heslo „Pripravení na zmenu“⁴ a Liberálna strana „Skutočná zmena“⁵.

Hlavnými bodmi predvolebnej kampane boli stagnujúca kanadská ekonomika (jedným z dôvodov bol pokles cien nerastných surovín, z ktorých Kanada získava významnú časť zdrojov), utečenci, možnosť nosiť nikáb moslimkami, Transatlantická obchodná dohoda (podporovala ju Konzervatívna strana, naopak Nová demokratická strana upozorňovala na

¹ Druhou komorou kanadského parlamentu je 105 členný Senát. Senátorov menuje na návrh ministerského predsedu generálny guvernér.

² Bližšie pozri: *Elections Canada*.

<http://www.elections.ca/home.aspx>

³ *Canada's election campaign Long, but not boring*.

<http://www.economist.com/news/americas/21660571-stephen-harper-wants-fourth-term-prime-minister-he-faces-tough-fight-long-not>

⁴ *New Democratic Party*.

<http://www.ndp.ca/>

⁵ PAYTON, L. (2015). *Canada election 2015: Justin Trudeau takes his campaign to Stephen Harper's backyard*.

<http://www.cbc.ca/news/politics/canada-election-2015-justin-trudeau-takes-his-campaign-to-stephen-harper-s-backyard-1.3177921>

údajné nebezpečenstvo straty cca 20 000 pracovných miest v Kanade), ale aj otázka korupcie, prípadne potreba vyrovnaného rozpočtu.⁶

Medzi rozhodujúce volebné témy Liberálne strany patrili zníženie daňovej záťaže pre stredné a nižšie vrstvy a naopak jej zvýšenie pre bohatších, vyrovnaný štátny rozpočet (resp. len limitovaný schodok), otázky ochrany životného prostredia, legalizácia marihuany, prijatie väčšieho množstva sýrskych utečencov, ale aj stiahnutie sa z operácie proti Islamskému štátu. V prípade nikábu Liberálna strana konzervatívcov obviňovala, že danú tému zneužívajú na zastretie ekonomických neúspechov vlády a vyjadrili sa v prospech rozhodnutia moslimiek, či a kedy budú nikáb nosiť.⁷

Konzervatívna strana sa vo svojom volebnom programe zamerala na podporu rodín (zníženie daňovej záťaže pre rodiny s deťmi mladšími ako 18 rokov), zníženie daňového zaťaženia malých podnikateľov z 11 % na 9 %. Jej postoj k prijatiu väčšieho počtu sýrskych utečencov bol rezervovaný. Konzervatívna strana oznámila, že sa bude zaoberať otázkou zákazu nosiť nikáb v prípade štátnych zamestnankýň (rovnako v prípade ceremónie počas udeľovania štátneho občianstva). Konzervatívna strana podporovala účasť kanadských ozbrojených síl na operácii proti Islamskému štátu.⁸

Ľavicová Nová demokratická strana vyzvala na vyššie daňové zaťaženie veľkých korporácií (z 15 % na 17 %) a vyrovnaný štátny rozpočet. Nová demokratická strana neodmietla dodatočné prijatie ďalších utečencov zo Sýrie. V otázke nikábu sa vyjadrovala v prospech rozhodnutia moslimiek, či a kedy bude nikáb nosiť. Nová demokratická strana

⁶ AUSTEN, I. (2015). *Top Issues in the Canadian Election*.

http://www.nytimes.com/2015/10/20/world/americas/top-issues-in-the-canadian-election.html?_r=2

FEKETE, J. (2015). *Voter guide: How the parties differ on issues that will affect Canadians' pocketbooks, security and more*.

<http://news.nationalpost.com/news/canada/canadian-politics/voter-guide-how-the-parties-differ-on-issues-that-will-affect-canadians-pocketbooks-security-and-more>

⁷ *Liberal Party of Canada*.

<https://www.liberal.ca/>

Canada election: Liberals sweep to power.

<http://www.bbc.com/news/world-us-canada-34578213>

FEKETE, J. (2015). *Voter guide: How the parties differ on issues that will affect Canadians' pocketbooks, security and more*.

<http://news.nationalpost.com/news/canada/canadian-politics/voter-guide-how-the-parties-differ-on-issues-that-will-affect-canadians-pocketbooks-security-and-more>

⁸ *Conservative Party of Canada*.

<http://www.conservative.ca/>

FEKETE, J. (2015). *Voter guide: How the parties differ on issues that will affect Canadians' pocketbooks, security and more*.

<http://news.nationalpost.com/news/canada/canadian-politics/voter-guide-how-the-parties-differ-on-issues-that-will-affect-canadians-pocketbooks-security-and-more>

zároveň voličom sľúbila, že sa v prípade volebného víťazstva zasadí za stiahnutie kanadských ozbrojených síl z Iraku a Sýrie.⁹

Kanadskí voliči za rozhodujúcu tému parlamentných volieb v roku 2015 označili ekonomiku (36 %), nasledovanú životným prostredím a zdravotníctvom (po 11 %). Zahraničná politika bola v predvolebnej kampani dôležitá len pre 2 % voličov.¹⁰

Z hľadiska sympatizantov troch rozhodujúcich politických strán bola ekonomika dôležitá pre 56 % voličov Konzervatívnej strany. Žiadna iná téma neoslovila ani 10 % potenciálnych voličov kanadskej Konzervatívnej strany. V prípade voličov Liberálnej strany aspoň 10 % potenciálnych voličov oslovili témy ekonomiky (37 %), vládnej zodpovednosti a zdravotníctva (11 %). Sympatizanti Novej demokratickej strany za kľúčové témy označili ekonomiku (27 %), životné prostredie (15 %), zdravotníctvo (13 %).¹¹

2 Výsledky volieb v roku 2015

Víťazom parlamentných volieb sa so ziskom 184 poslaneckých mandátov stala Liberálna strana (pozri grafy 1, 2, 3). Volebný zisk vzhľadom na celkový počet kresiel (338) znamenal možnosť vytvorenia jednofarebnej vlády a odchod Konzervatívnej strany a Stephana Harpera po deviatich rokoch do parlamentnej opozície. Konzervatívna strana viedla od roku 2006 tri vlády. Po parlamentných voľbách v roku 2006 a 2008 to boli vlády menšinové a po parlamentných voľbách v roku 2011 už išlo o vládu opierajúcu sa o parlamentnú väčšinu (dolná komora kanadského parlamentu Snemovňa obcí v tom čase disponovala 308 kreslami).

Z grafu 1 je viditeľný zrejmy nárast popularity kanadskej Liberálnej strany (porovnaj aj graf 4). V porovnaní s rokom 2011 Liberálna strana posilnila o 150 kresiel a zastavila pokles popularity, ktorému dlhodobo čelila (pozri aj graf 4). Naopak, Nová demokratická strana, ktorá mala pred voľbami status oficiálnej opozície, poklesla v popularite až na tretie miesto.

⁹ *New Democratic Party.*

<http://www.ndp.ca/>

FEKETE, J. (2015). *Voter guide: How the parties differ on issues that will affect Canadians' pocketbooks, security and more.*

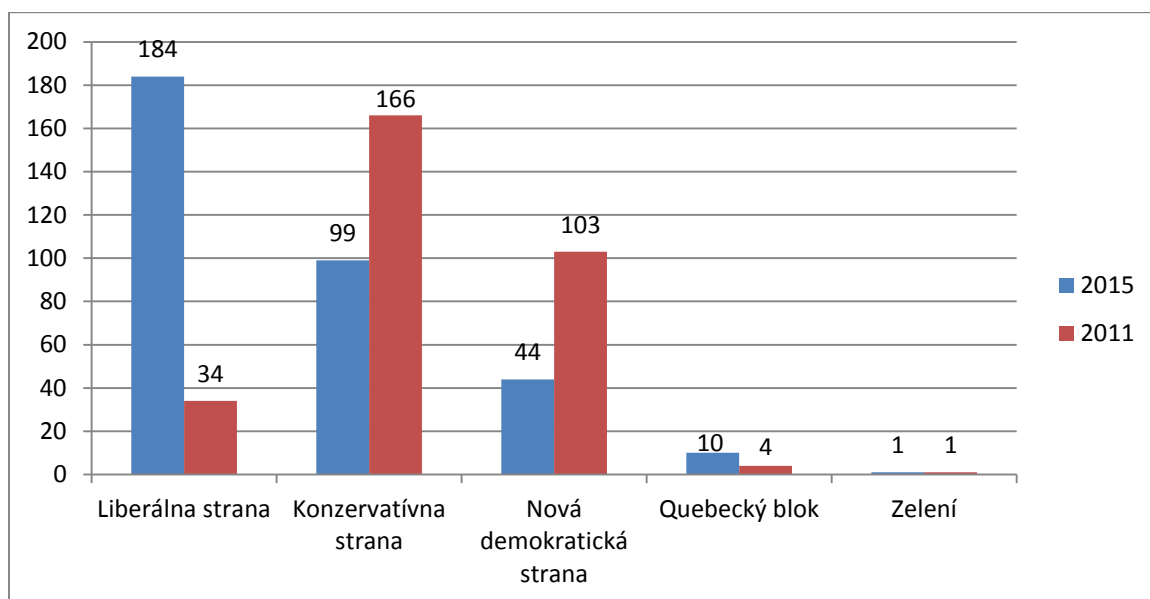
<http://news.nationalpost.com/news/canada/canadian-politics/voter-guide-how-the-parties-differ-on-issues-that-will-affect-canadians-pocketbooks-security-and-more>

¹⁰ *Vote Compass: Economy and environment rate as top issues. Importance of economy to voters no surprise, but environmental concerns rising.*

<http://www.cbc.ca/news/politics/vote-compass-canada-election-2015-issues-canadians-1.3222945>

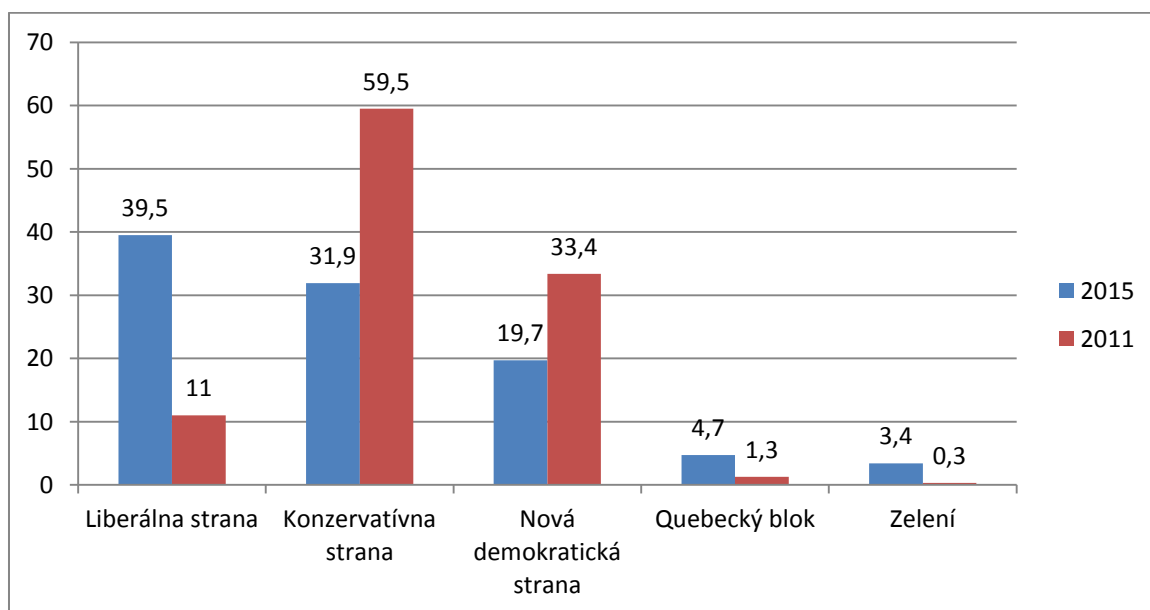
¹¹ Tamtiež.

Graf 1 Volebné výsledky 2015 vs 2011 (počet mandátov)

Zdroj: ElectionGuide. (Canada). <http://www.electionguide.org/elections/?inst=&cont=Canada&yr=>

Graf 2 Volebné výsledky 2015 vs 2011 (%)

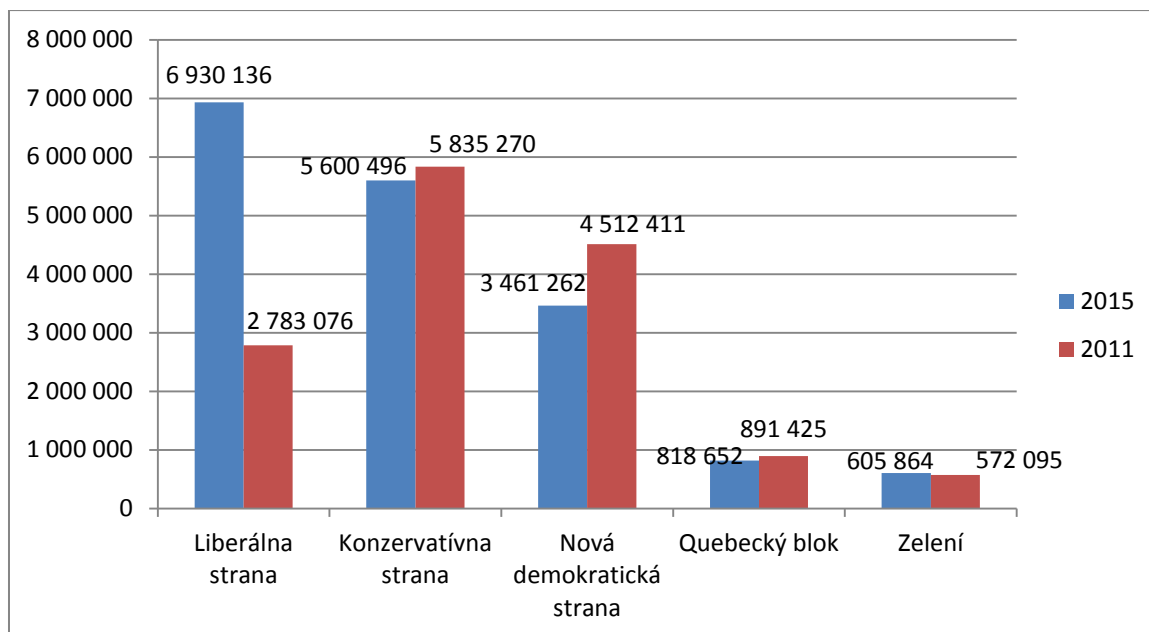

Zdroj: ElectionGuide. (Canada). <http://www.electionguide.org/elections/?inst=&cont=Canada&yr=>

Volebný úspech Liberálnej strany potvrdzuje aj percentuálne rozloženie podpory medzi rozhodujúce politické strany v Kanade. Liberálna strana posilnila o viac ako 28 % . Na strane druhej treba pripomenúť, že väčšinový volebný systém odzrkadľuje percentuálnu podporu voličov len do určitej miery (rozdiel podpory medzi Liberálnou stranou a Konzervatívnou stranou nebol v roku 2015 ani 8 % – rozloženie síl v parlamente tak

v tomto prípade značne znevýhodňuje Konzervatívnu stranu ako aj Novú demokratickú stranu). Naopak, v roku 2011 dokázala Konzervatívna strana nielen obsadiť nadpolovičnú väčšinu kresiel v parlamente, ale aj osloviť viac ako polovicu voličov.

Graf 3 Volebné výsledky 2015 vs 2011 (počet hlasov)

Zdroj: ElectionGuide. (Canada). <http://www.electionguide.org/elections/?inst=&cont=Canada&yr=>

Z geografického hľadiska Liberálna strana uspela v Yukone, na území Severozápadných teritórií, na území teritória Nunavut, ale aj v Britskej Kolumbii, v Ontáriu, Quebecu, v Novom Brunswicku, v Novom Škótsku, na ostrove Princa Eduarda v Newfoundlandu a Labradore. Konzervatívnej strane sa darilo v Britskej Kolumbii, Alberte, Saskatchewanu, Manitobe, Ontáriu či Quebecu. Nová demokratická strana uspela predovšetkým v Britskej Kolumbii, Quebecu, Saskatchewanu, Manitobe a v Ontáriu.¹²

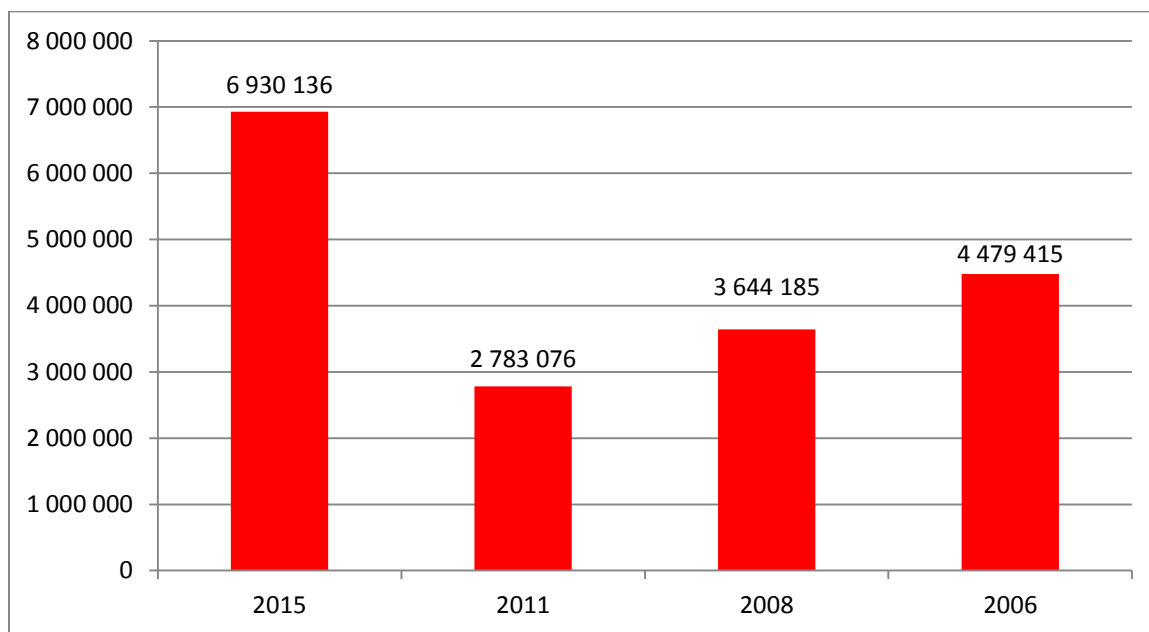
2 Voličská podpora vybraných politických strán v kanadských parlamentných voľbách v poslednej dekáde

Vo voľbách v roku 2015 dokázala Liberálna strana zastaviť dlhodobý trend poklesu podpory voličskej priazne (pozri graf 4). Zatiaľ čo medzi rokmi 2006 – 2011 stratila cca 1 700 000 voličov, počas posledného funkčného obdobia (2011-2015) vlády Konzervatívnej strany Stephena Harpera získala viac ako 4 000 000 nových voličov (oproti voľbám v roku

¹² *Federal election results 2015. Justin Trudeau's Liberals to form majority government.*
<http://www.cbc.ca/news2/interactives/results-2015/>

2011). Faktorov bolo bezpochyby viac – rozhodujúcimi však boli strata podpory Novej demokratickej strany a čiastočne Konzervatívnej strany (pozri graf 3,4,5), ako aj vyššia volebná účasť v roku 2015 v porovnaní s rokom 2011 (68,49 % vs. 61,11 %), keď nových voličov dokázala pravdepodobne zmobilizovať, resp. presvedčiť najmä Liberálna strana.¹³

Graf 4 Liberálna strana – vývoj podpory v rokoch 2006 – 2015 (počet hlasov)

Zdroj: ElectionGuide. (Canada). <http://www.electionguide.org/elections/?inst=&cont=Canada&yr=2008> Canadian Election Results. <https://www.sfu.ca/~aheard/elections/2008-results.html>

Naopak, voličská podpora Konzervatívnej strany (čo do počtu odovzdaných hlasov) je relatívne stabilná (pozri graf 5) a dlhodobo nepoklesla pod 5 200 000 hlasov. Na strane druhej hranicu 6 000 000 hlasov voličov sa jej v sledovanom období (na rozdiel od Liberálnej strany) nepodarilo prekonať.

Medzi rokmi 2011 a 2015 (grafy 3 a 5) Konzervatívna strana stratila len cca 230 000 voličov a dostala sa na úroveň 5 600 000 hlasov.

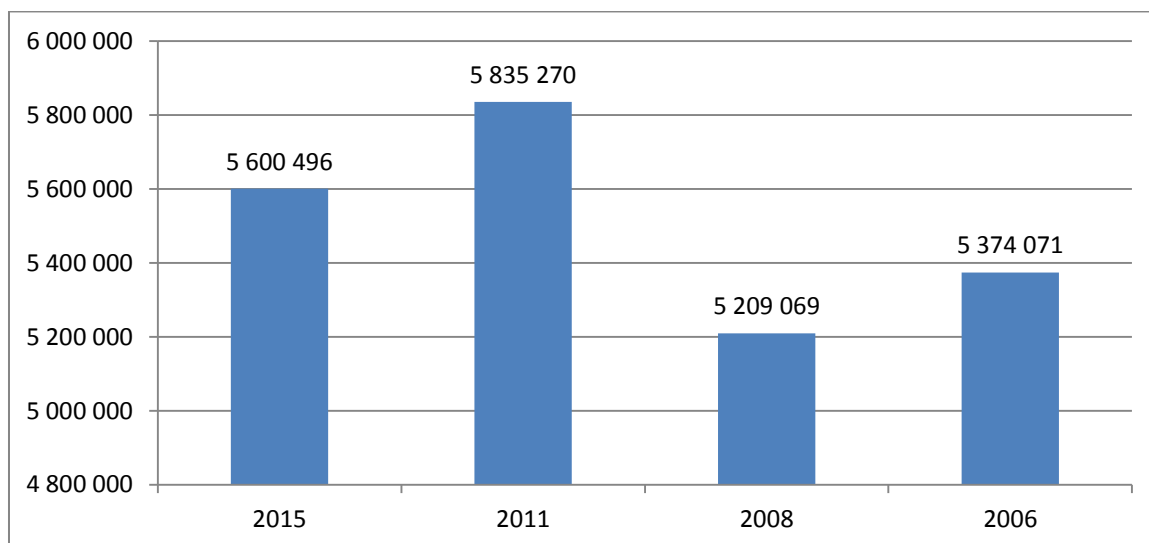
Zaujímavosťou je, že v rokoch 2006 a 2008 sa stala s menším počtom hlasov (graf 5) víťaznou stranou, schopnou sformovať vládu (nedisponovala však parlamentnou väčšinou). Volebná účasť dosiahla v roku 2006 64,94 % a v roku 2008 58,83 %.¹⁴

¹³ ElectionGuide. (Canada).

<http://www.electionguide.org/elections/?inst=&cont=Canada&yr=>

¹⁴ Tamtiež.

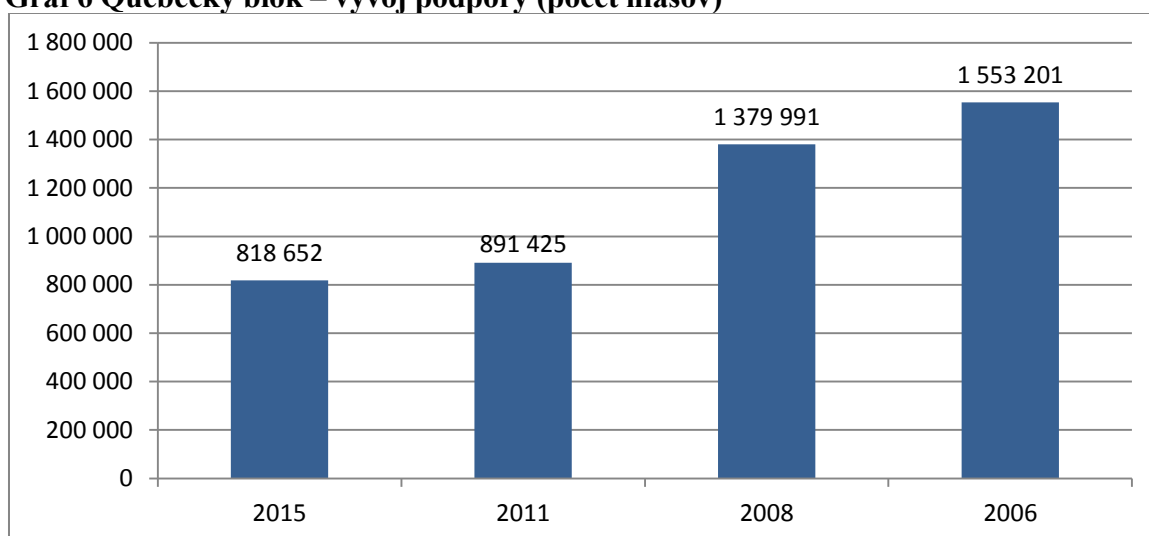
Graf 5 Konzervatívna strana – vývoj podpory (počet hlasov)

Zdroj: ElectionGuide. (Canada). <http://www.electionguide.org/elections/?inst=&cont=Canada&yr=2008> Canadian Election Results. <https://www.sfu.ca/~aheard/elections/2008-results.html>

Z politických strán, ktoré nepôsobia na celonárodnej úrovni, je bezpochyby potrebné spomenúť Quebecký blok. Z grafu 6 je viditeľné, že Quebecký blok dlhodobo stráca voličskú podporu (najmä čo do počtu odovzdaných hlasov). Za poslednú dekádu stratil viac ako polovicu voličov, keď z úrovne 1 553 201 odovzdaných hlasov v roku 2006 poklesol na 818 652 hlasov v roku 2015 (aj v tomto prípade však volebný systém percentuálnu podporu do istej miery skresľuje a strana v porovnaní s rokom 2011 čo do počtu mandátov dokonca posilnila; pripomenúť však treba aj nárast kresiel v parlamente oproti roku 2011 o 30, čo súviselo so zmenou hraníc volebných obvodov naprieč Kanadou).

Graf 6 Quebecký blok – vývoj podpory (počet hlasov)

Zdroj: ElectionGuide. (Canada). <http://www.electionguide.org/elections/?inst=&cont=Canada&yr=2008> Canadian Election Results. <https://www.sfu.ca/~aheard/elections/2008-results.html>

Záver

Nová kanadská vláda premiéra Justina Trudeaua sa ujala svojej funkcie 4. novembra 2015. Kľúčové vládne posty obsadili Stéphane Dion ako minister zahraničných vecí, Chrystia Freelandová ako ministerka zahraničného obchodu, John McCallum bude zodpovedný za otázky imigrácie, William Francis Morneau bude pôsobiť ako minister financií, Harjit Singh Sajjan ako minister národnej obrany, príp. Jody Wilson-Raybouldová ako ministerka spravodlivosti a generálna prokurátorka.¹⁵

Justin Trudeau a jeho vláda sa v nasledujúcom období budú musieť sústrediť na splnenie volebných sľubov v oblasti zahraničnej politiky to nie je len stiahnutie sa z operácie proti Islamskému štátu, ale aj zlepšenie vzťahov so Spojenými štátmi americkými, príp. bude musieť preukázať schopnosť integrovať do kanadskej multikultúrnej spoločnosti väčší počet utečencov zo Sýrie. Úlohou bude bezpochyby aj naštartovanie stagnujúcej kanadskej ekonomiky a sklamať nemôže ani voličov, ktorí mu vyjadrili podporu v menšinových otázkach (zlepšenie postavenia pôvodného obyvateľstva, legalizácia marihuany a do tejto skupiny patria aj environmentálne témy).

Konzervatívna strana a Quebecký blok reagovali na výsledky volieb zmenami na postoch straníckych lídrov. Stephen Harper rezignoval po voľbách v roku 2015 na post predsedu Konzervatívnej strany a dočasnou predsedníčkou strany sa stala Rona Ambroseová. Voľby nového lídra Konzervatívnej strany prebehnú v roku 2017. Na post stranického lídra rezignoval aj Gilles Duceppe z Quebeckého bloku. Dočasným predsedom strany sa stal Rhéal Fortin.

Použitá literatúra:

1. AUSTEN, I. (2015). *Top Issues in the Canadian Election*. [cit. 19.12. 2015].
http://www.nytimes.com/2015/10/20/world/americas/top-issues-in-the-canadian-election.html?_r=2
2. *Canada's election campaign Long, but not boring*. [cit. 19.12. 2015].
<http://www.economist.com/news/americas/21660571-stephen-harper-wants-fourth-term-prime-minister-he-faces-tough-fight-long-not>
3. *Canada election: Liberals sweep to power*. [cit. 19.12. 2015].
<http://www.bbc.com/news/world-us-canada-34578213>
4. *Conservative Party of Canada*. [cit. 19.12. 2015].
<http://www.conservative.ca/>
5. *Elections Canada*. [cit. 19.12. 2015].
<http://www.elections.ca/home.aspx>
6. ElectionGuide. (Canada). [cit. 19.12. 2015].

¹⁵*Government of Canada*.
<https://www.canada.ca/en/government/ministers.html>

- <http://www.electionguide.org/elections/?inst=&cont=Canada&yr=>
7. *Federal election results 2015. Justin Trudeau's Liberals to form majority government.* [cit. 19.12. 2015].
<http://www.cbc.ca/news2/interactives/results-2015/>
 8. FEKETE, J. (2015). Voter guide: How the parties differ on issues that will affect Canadians' pocketbooks, security and more. [cit. 19.12. 2015].
<http://news.nationalpost.com/news/canada/canadian-politics/voter-guide-how-the-parties-differ-on-issues-that-will-affect-canadians-pocketbooks-security-and-more>
 9. *Government of Canada.* [cit. 19.12. 2015].
<https://www.canada.ca/en/government/ministers.html>
 10. *Liberal Party of Canada.* [cit. 19.12. 2015].
<https://www.liberal.ca/>
 11. *New Democratic Party.* [cit. 19.12. 2015].
<http://www.ndp.ca/>
 12. PAYTON, L. (2015). *Canada election 2015: Justin Trudeau takes his campaign to Stephen Harper's backyard.* [cit. 19.12. 2015].
<http://www.cbc.ca/news/politics/canada-election-2015-justin-trudeau-takes-his-campaign-to-stephen-harper-s-backyard-1.3177921>
 13. *Vote Compass: Economy and environment rate as top issues. Importance of economy to voters no surprise, but environmental concerns rising.* [cit. 19.12. 2015].
<http://www.cbc.ca/news/politics/vote-compass-canada-election-2015-issues-canadians-1.3222945>
 14. *2008 Canadian Election Results.* [cit. 19.12. 2015].
<https://www.sfu.ca/~aheard/elections/2008-results.html>

PhDr. Rudolf Kucharčík, PhD.

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

e-mail: rudolf.kucharcik@euba.sk

Neutralita v ozbrojenom konflikte

Stanislav Mráz

Abstrakt

Autor vo svojom príspevku sa zaoberá problematikou neutrality počas ozbrojeného konfliktu s akcentom na ustanovenia Charty OSN. Zároveň zohľadňuje postavenie a povinnosti členských štátov OSN a tiež i nečlenských štátov v súvislosti s prebiehajúcim ozbrojeným konfliktom.

Kľúčové slová: Charta OSN, neutralita, ozbrojený konflikt, riešenie sporov, medzinárodná bezpečnosť, odporúčanie, individuálna a kolektívna sebaobrana, nepriateľský štát.

JEL klasifikácia: K10, F51

Abstract

The author in his paper deals with the neutrality of the armed conflict with an emphasis on the provisions of the UN Charter, while taking into account the role and duties of UN Member States as well as non-member countries in relation to the ongoing armed conflict.

Keywords: UN Charter, neutrality, armed conflict, dispute resolution, international security, recommendation, individual and collective self-defense, a hostile state.

JEL classification: K10, F51

Keďže status neutrality vyžaduje, aby neutrál dodržiaval striktnú nestrannosť a Charta OSN zase počíta so spoločnými, resp. kolektívnymi opatreniami svojich členov v prípade ohrozenia alebo porušenia mieru, vyvstáva otázka, či je vôbec obyčajná neutralita a z nej plynúce povinnosti zlučiteľná so záväzkami plynúcimi zo systému kolektívnej bezpečnosti.

V prípade konfliktu musí neutrálny člen OSN dodržiavať pravidlá obyčajnej neutrality, ktoré sú zakotvené v V. a XIII. Haagskej dohode z roku 1907, ktoré podľa prevládajúceho názoru predstavujú medzinárodné obyčajové právo.¹ Podľa čl. 103 Charty OSN, ktorý vytvára normu *ius cogens*,² majú v prípade rozporu záväzky členov OSN podľa Charty prednosť pred akýmikoľvek inými záväzkami plynúcimi z inej medzinárodnej dohody. Keďže povinnosti prostého neutrála nemajú zmluvný, ale obyčajovo právny charakter, nemožno vychádzať z nadradenosti Charty v zmysle čl. 103, ale naopak z rovnosti povinností plynúcich z Charty a zo statusu neutrality. V prípade nariadení toho istého stupňa medzinárodnoprávneho poriadku majú prednosť na základe pravidla *lex posterior derogat legi priori* novšie normy – to

¹ Mráz, S.: Medzinárodné právo verejné, Banská Bystrica, 2007, s.521.

² Schweitzer, M., *Dauernde Neutralität und europäische Integration*, Wien: Springer Verlag, 1977, s. 134

znamená, že kolidujúce obyčajovo právne pravidlá neutrality budú derogované novšími povinnosťami plynúcimi z Charty, keďže povinnosti neutrála mali obyčajovo právny charakter ešte pred založením OSN a prijatím jej Charty. Z toho je možné dôvodiť, že neutrál, ktorý je zároveň členom OSN, sa nemôže zbaviť svojich povinností vyplývajúcich pre neho z jeho členstva odvolaním sa na svoj status neutrality.³ Keďže ustanovenia Charty derogovali ustanovenia všeobecného práva neutrality, má neutralita vo vnútri tohto uzavretého právneho rámca odlišný obsah.⁴

Podľa čl. 2 ods. 4 Charty je všetkým členským štátom zakázané vo svojich medzinárodných vzťahoch použiť silu alebo ňou hroziť, a to ako proti územnej celistvosti alebo politickej nezávislosti ktoréhokoľvek štátu, tak i akýmkoľvek iným spôsobom nezlučiteľným s Chartou OSN.⁵ Vojenské opatrenia, resp. opatrenia s použitím ozbrojených síl predvídané Chartou v kapitole VII predstavujú výnimku z všeobecného zákazu použitia sily.

Podľa čl. 42 Charty môže Bezpečnostná rada, ktorá je podľa čl. 39 orgánom OSN príslušným k zisteniu ohrozenia alebo porušenia mieru alebo útočného aktu a k nariadeniu vojenských sankčných opatrení, vykonať **opatrenia nutné k udržaniu alebo obnoveniu medzinárodnej bezpečnosti a svetového mieru** prostredníctvom leteckých, námorných alebo vzdušných síl. Predpokladom pre obyčajnú neutralitu člena OSN pri takýchto ozbrojených sankciách je medzinárodný konflikt, na ktorom sa tento štát nezúčastní.⁶ Bezpečnostná rada môže rozhodnúť o týchto donucovacích opatreniach v situácii, keď medzi stranami konfliktu už existuje medzinárodný konflikt a v takomto prípade pôjde o represívne sankcie podľa čl. 39 v spojitosti s čl. 42 Charty v náväznosti na porušenie mieru alebo útočné konanie,⁷ alebo v situácii, keď vypuknutie medzinárodného konfliktu a teda i porušenie mieru

³ V prípade nezlučiteľnosti povinností neutrality a povinností vyplývajúcich z Charty tak môže prednosť týchto druhých viesť k porušujúcemu správaniu sa člena OSN voči štátu, proti ktorému OSN podniká svoje opatrenia, pričom takéto správanie bude spravidla viesť k ukončeniu právneho statusu neutrality, alebo ak nie je toto porušenie neutrality dostatočne dlhé a intenzívne, zánik neutrality síce nespôsobí, oprávňuje však znevýhodnenú stranu konfliktu k represáliám.

⁴ V prípade, že Rada bezpečnosti vykoná donucovacie opatrenia s použitím sily, budú povinnosti plynúce z neutrality vo vzájomných vzťahoch medzi členmi OSN oklieštené o povinnosť podporovania organizácie – takáto podpora potom nebude v rozpore s právom neutrality, pretože právo neutrality platné vo vnútri rámca OSN to nezakazuje. V literatúre sa často používa pre túto problematiku pojem kvalifikovaná neutralita.

⁵ Mráz, S.: Medzinárodné právo verejné, Banská Bystrica, 2007, s. 490.

⁶ Pieper, U., Neutralität von Staaten (Schriften zum internationalen und zum öffentlichen Recht 15), Frankfurt/Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften 1997, s. 288

⁷ Schweitzer, M., Dauernde Neutralität und europäische Integration, Wien: Springer Verlag, 1977, s. 127

ešte iba hrozí, ide teda iba o preventívne sankcie. V tomto druhom prípade bude teda chýbať medzinárodný konflikt medzi bojujúcimi stranami ako predpoklad obvyčajnej neutrality. Neutralita je teda možná iba v tom prípade, že by ozbrojené opatrenia podľa čl. 39 a 42 mali za následok medzinárodný ozbrojený konflikt medzi OSN a tým štátom, proti ktorému tieto opatrenia smerujú, pričom o vojne v právnom slova zmysle⁸ medzi OSN a stranou konfliktu je možné hovoriť iba vtedy, ak by OSN mala svoju vlastnú medzinárodnoprávnu subjektivitu a ak by aspoň na jednej strane bol prítomný animus belligerendi, resp. vôľa viesť vojnu.⁹ OSN predstavuje samostatný právny subjekt vytvorený zakladajúcimi štátmi a disponujúci tak i vlastnou vôľou,¹⁰ poverený k samostatnému plneniu mu zverených úloh, medzi ktoré spadá i vykonávanie ozbrojených sankcií v zmysle čl. 42.

Čo sa týka právneho charakteru donucovacích opatrení s použitím sily, rôznia sa názory v tom, či tieto opatrenia vyvolávajú vojnový stav alebo či naopak nejde o vojnové činy,¹¹ pretože by to bolo v rozpore so samotným účelom a zmyslom kolektívnych donucovacích opatrení.¹² V prospech vojnového stavu svedčí ich vojenský ozbrojený charakter i ten fakt, že pri ich sa taktiež uplatňuje vojnové právo alebo ius in bello a v prípade prítomnosti animus belligerendi nastupuje tak vojnový stav i medzi OSN a jej protivníkom. Ide teda o násilný stret medzi štátmi a to znamená vojnu.¹³ Čo sa týka existencie animus belligerendi na strane OSN, nie je možné z jeho prítomnosti vychádzať, keďže hlavným poslaním tejto organizácie

⁸ vid' *Vojna v právnom zmysle a status mixtus*.

⁹ Pieper, U., *Neutralität von Staaten* (*Schriften zum internationalen und zum öffentlichen Recht* 15), Frankfurt/Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften 1997, s. 289

¹⁰ Nemožno ju však pokladať za nejaký super štát.

¹¹ napr. André Tinoco, A., *Völkerrechtliche Grundlagen dauernder Neutralität: die dauernde aktive und demilitarisierte Neutralität Costa Ricas unter der Satzung der Vereinten Nationen*, 1. Aufl., Baden-Baden: Nomos Verl.-Ges., 1989, s.43 alebo Zemanek, K., *Das Problem der Beteiligung des immerwährend neutralen Österreich an Sanktionen der Vereinten Nationen, besonders im Falle Rhodesiens*, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* 28 (Max Planck Institut), 1968, s. 21, dostupný z <http://www.zaoerv.de>.

¹² Niekedy bývajú tieto opatrenia pokladané za policajné akcie, keďže systém kolektívnej bezpečnosti je založený na nادرadenosti organizácie nad jej členmi, zatiaľ čo vojna ako taká predpokladá rovnosť bojujúcich strán. Keďže však chýba presila moci k nútenému výkonu rozhodnutia, ako i jednoznačná a absolútna legitimita zásahu ako výkonu práva, nemožno ozbrojené donucovacie akcie zrovnávať s policajnými akciami. Vyplýva i z čl. 1a 2 Charty, že vojna ako právny inštitút viac neexistuje a je nahradená útokom, obranou a účasťou na medzinárodných sankciách s povolením alebo zmocnením OSN. Všetci členovia OSN sú tak povinní správať sa v súlade s jej Chartou a nie na základe prekonaných pojmov vojny a neutrality. Základné členenie medzinárodného práva verejného tak nie je už na právo mierové alebo vojnové, ale na legálne alebo nelegálne použitie sily.

¹³ Bindschedler R., *Das Problem der Beteiligung der Schweiz an UNO Sanktionen gegen Rhodesien*, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* 28 (Max Planck Institut), 1968, s. 3, dostupný z <http://www.zaoerv.de>

je naopak udržanie a obnovenie mieru. Animus belligerendi býva však zvyčajne prítomný na strane štátu, proti ktorému ozbrojené sankcie smerujú a ktorý sa proti nim spravidla bráni¹⁴ – k existencii vojnového stavu stačí prítomnosť vôle viesť vojnu u jednej z bojujúcich strán a preto možno pokladať vykonávanie ozbrojených sankcií prijatých Bezpečnostnou radou za vojnu v právnom zmysle medzi OSN a odporcom jej sankcií.

Ak Rada bezpečnosti rozhodne o ozbrojených sankciách podľa čl. 42, potom nastupuje **v zmysle čl. 43 povinnosť všetkých členov pomôcť Organizácii pri ich vykonávaní**, táto povinnosť ale nie je bezprostredná a všeobecná, ale nastáva podľa odstavca 1 až po výzve Bezpečnostnej rady a podľa zvláštnych dohôd – členovia sa preto zaväzujú BR poskytnúť ozbrojené sily, pomoc a služby vrátane práva prechodu, ak to je nutné k udržaniu medzinárodného mieru a bezpečnosti. Členské štáty majú na výzvu Bezpečnostnej rady povinnosť uzatvoriť takéto dohody podľa čl. 43, dodnes však žiadne uzatvorené neboli.¹⁵ Ak k tomu však dôjde, budú záväzky člena OSN z týchto dohôd nezlučiteľné s tými, ktoré vyplývajú z jeho postavenia neutrála – v rozpore s právom neutrality by totiž bolo takéto prenechanie svojich ozbrojených síl organizácii s vedomím, že budú nasadené do bojových operácií, pričom účasť neutrála na bojových akciách spôsobí zásadne ukončenie tohto jeho statusu.¹⁶

Rada bezpečnosti však môže na základe vlastného uváženia podľa čl. 48 Charty rozhodnúť, či do vykonávania donucovacích opatrení zapojí všetky členské štáty, alebo iba niektoré, a preto si tie štáty, ktoré sa podľa rozhodnutia Rady bezpečnosti nezapájajú aktívne do vykonávania ozbrojených opatrení, môžu ponechať status neutrála – možnosť ponechania si neutrality sa tak bude javiť ako závislá na ľubovôli Bezpečnostnej rady.¹⁷ Tomu však protirečí čl. 24 ods. 2 Charty, podľa ktorého Bezpečnostná rada pri plnení svojich úloh postupuje v súlade s cieľmi a zásadami OSN, ku ktorým patrí i všeobecná povinnosť pomoci a zdržania sa všetkých členov podľa čl. 2 ods. 5 a teda i zásadná nezlučiteľnosť neutrality s Chartou. Podľa tohto článku sa všetci členovia jednak zaväzujú poskytnúť OSN pri vykonávaní akejkoľvek akcie podľa Charty všetku pomoc a zároveň sa zdržia podporovania

¹⁴ V prípade, že by nebolo možné preukázať animus belligerendi na strane odporcu sankcií, tak by stále išlo o status mixtus medzi ním a OSN, ktorý vedie k tomu, že nezúčastnený tretí štát sa môže sám rozhodnúť, či bude alebo nebude vo vzťahu k stranám konfliktu uplatňovať pravidlá neutrality.

¹⁵ Neboli uzavreté pre chýbajúcu zhodu ohľadne podstatného obsahu týchto dohôd.

¹⁶ Pieper, U., Neutralität von Staaten (Schriften zum internationalen und zu öffentlichen Recht 15), Frankfurt/Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften 1997, s. 292

¹⁷ Schweitzer, M., Dauernde Neutralität und europäische Integration, Wien: Springer Verlag, 1977, s. 129

štátu, proti ktorému podniká OSN preventívnu alebo donucovaciu akciu, pričom je čl. 2 ods. 5 nutné vykladať iba ako povinnosť solidarity voči organizácii za účelom podporovania vlastného cieľa OSN, ktorým je udržanie mieru a bezpečnosti.¹⁸ Z tohto všetkého potom vyplýva, že Rada bezpečnosti nemá právo niektorý štát úplne oslobodiť od účasti na donucovacích opatreniach, naopak, všetky členské štáty musia v súlade s čl. 2 ods. 5 a čl. 49 Charty poskytnúť pomoc pri všetkých opatreniach.¹⁹

Teda ani v tom prípade, že členský štát síce uzatvorí zvláštnu dohodu v zmysle čl. 43 Charty, ale nebude priamo zapojený do vojenských sankcií podľa čl. 42, nebude jeho neutralita s členstvom v OSN zlučiteľná, a to práve kvôli čl. 2 ods. 5 Charty, ktorého dodržanie by znamenalo porušenie základných povinností neutrála, a to povinnosti rovného zaobchádzania so všetkými stranami konfliktu a zákazu zvýhodňovania niektorej z bojujúcich strán,^{20 21} keďže členovia poskytnú pri prevádzaní opatrení všetku pomoc OSN a nesmú nijak podporovať protivníka sankcií. Taktiež účasť na finančných nákladoch príslušných opatrení by mohla kolidovať s povinnosťou neutrála, neposkytovať žiadnej zo strán konfliktu, teda ani OSN, žiadne štátne úvery, pôžičky a iné finančné podpory.²² Základná povinnosť všetkých štátov vyjadrená v čl. 2 ods. 5 tak ponecháva v prípade vykonania kolektívnej akcie miesto iba pre neutralitu kvalifikovanú, resp. stranické nevedenie vojny.

Z dôvodu chýbajúcich vlastných ozbrojených síl pre neuzatvorenie žiadnych **zvláštnych dohôd v zmysle čl. 43** vyzvala Bezpečnostná rada od začiatku 90. rokov viackrát jednotlivé členské štáty alebo skupiny štátov k výkonu ozbrojenej sily, aby tak zvládla rôzne konfliktné situácie v členských štátoch, a to bez toho, že by tieto nasadené vojská alebo aspoň ich jednotlivé časti podliehali veleniu OSN.²³ Právnym podkladom takejto autorizácie alebo zmocnenia je podľa prevládajúceho názoru čl. 42 Charty OSN, ktorý ich povoľuje, ak sú

¹⁸ Pieper, U., Neutralität von Staaten (Schriften zum internationalen und zum öffentlichen Recht 15), Frankfurt/Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften 1997, s. 292

¹⁹ Heydte, F., A., Völkerrecht, Ein Lehrbuch, Band 2, Köln, Berlin: Verlag für Politik und Wissenschaft, 1960, s. 279 n.

²⁰ Išlo by o porušenie čl. 9 v spojení s čl. 7 V. a XIII. Haagskej dohody.

²¹ Obchod s tovarom vojenského charakteru..

²² porovnaj Bindschedler R., Die Neutralität im modernen Völkerrecht, Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht 17 (Max Planck Institut), 1956/57, s. 31, dostupný z <http://www.zaoerv.de>.

²³ Všetky takéto vojenské nasadenia prebiehali pod národným alebo multinárodným velením bez toho, aby OSN mala akékoľvek oprávnenie udeľovať pokyny. Na tomto základe prebiehali i ozbrojené opatrenia Rady bezpečnosti v druhej vojne v Golfskom zálive v roku 1991 (tzv. Operácia púštna búrka). Taktiež v roku 1992 splnomocnila Bezpečnostná rada rezolúciou č.794 USA, aby podnikli všetko potrebné pre to, aby čo najskôr bolo v Somálsku vytvorené bezpečné prostredie pre vykonanie humanitárnych operácií, neskôr na základe rovnakej formulácie bolo splnomocnené Francúzsko v Rwande (Operácia Turquoise).

splnené všetky podmienky stanovené v čl. 39 a 42 – najmä čl. 42 veta druhá predpokladá, že akcie Bezpečnostnej rady môžu zahŕňať i operácie leteckými, námornými a pozemnými silami členov OSN. I keď takéto zmocnenie jednotlivých štátov prebieha na základe kapitoly VII Charty (čl. 42 veta druhá v spojení s čl. 48), nemožno z toho vyvodit' povinnosť autorizovaných členov naozaj sa zúčastniť na ozbrojených opatreniach – takáto povinnosť totiž vzniká až po uzatvorení zvláštnych dohôd v zmysle čl. 43 Charty, čo vyplýva i z právneho súvisu čl. 42 a 43 Charty. I keď sa členské štáty nemusia zúčastniť ozbrojených opatrení v zmysle čl. 42 veta druhá, ani bez uzatvorenia týchto zvláštnych dohôd nemožno vychádzať zo zlučiteľnosti povinností členov OSN so statusom obvyčajnej neutrality, a to s ohľadom na povinnosti solidarity podľa čl. 2 ods. 5 Charty.

Článok 106 Charty uvádza, že strany zúčastnené na Deklarácii štyroch štátov podpísanej v Moskve 30.10.1943 (USA, Veľká Británia, Čína a ZSSR, dnes Ruská federácia) a Francúzsko, poprípade i ďalšie štáty, sú oprávnené po vzájomnej porade vykonať podľa čl. 42 predpokladané ozbrojené sankcie v mene OSN, a to až kým nenadobudnú účinnosť zvláštne dohody podľa čl. 43, ktoré umožnia Bezpečnostnej rade podľa jej uváženia plniť svoje úlohy v zmysle čl. 42. Čl. 106 mal mať iba prechodný charakter, ale kvôli tomu, že žiadne zvláštne dohody podľa čl. 43 uzavreté neboli, táto prechodná doba stále ešte trvá, dodnes však žiadne akcie podľa tohto článku neboli zrealizované a preto sa objavili i názory o jeho obsolentnosti. V každom prípade ale predstavujú ozbrojené opatrenia v zmysle tohto článku ďalšiu legálnu výnimku z všeobecného zákazu použitia sily a môžu rovnako viesť k vzniku medzinárodného ozbrojeného konfliktu medzi OSN a ich protivníkom, pričom rovnako, ako je to v prípade vykonávania opatrení v zmysle čl. 42 Charty bez uzatvorenia zvláštnych dohôd, ani vtedy, keď by príslušné štáty podľa čl. 106 rozhodli o spoločnej akcii, neboli by ostatné členské štáty povinné vojensky sa na týchto akciách zúčastniť, pretože článok 106 vychádza práve z neexistencie zvláštnych dohôd, ktoré jedine takúto povinnosť implikujú.²⁴ Keďže sa ale princíp solidarity obsiahnutý v čl. 2 ods. 5 Charty vzťahuje na všetky vykonávané donucovacie opatrenia OSN²⁵ a nie len na rozhodnutia učené samotnou Bezpečnostnou radou, bude sa vzťahovať i na ozbrojené opatrenia plynúce z rozhodnutia mocností na základe čl. 106, ktoré sú taktiež oprávnené k ich záväznému nariadeniu – v zmysle čl. 2 ods. 5 tak členské štáty budú povinné poskytnúť i pri vykonávaní donucovacích opatrení podľa čl. 106 všetku možnú pomoc, i keď sa na nich vojensky podieľať nebudú, čo bude v konečnom dôsledku vždy kolidovať s povinnosťami plynúcimi z práva

²⁴ Tamtiež, s. 296

²⁵ Rotter, M., Die dauernde Neutralität, Berlin: Duncker Humblot, 1981, s. 166

V prípade situácií predvídaných v čl. 39 môže Rada bezpečnosti rozhodnúť, aké opatrenia bez použitia sily²⁶ majú byť použité, aby bola jej rozhodnutiam dodaná účinnosť, pričom môže vyzvať členov OSN k ich vykonaniu. Tieto opatrenia spočívajú v úplnom alebo čiastočnom prerušení hospodárskych stykov a stykov diplomatických, ako i železničných, námorných, leteckých, poštových, telegrafných alebo rádiových a iných spojov a v prípade príslušnej výzvy BR sú členské štáty povinné jej vyhovieť,²⁷ pretože pre povinnú účasť na takýchto opatreniach nie je potrebná žiadna zvláštna dohoda, ako je to u opatrení s použitím sily podľa čl. 43 Charty, čl. 41 zaväzuje k účasti členské štáty bezprostredne.

Pri vykonávaní donucovacích opatrení bez použitia sily spravidla nemožno hovoriť o existencii medzinárodného konfliktu medzi OSN a odporcom týchto sankcií, keďže nedochádza ani k použitiu ozbrojenej sily, a teda ani otázka neutrality členov OSN sa nejaví byť relevantnou. Ak však na strane tohto odporcu napriek chýbajúcej ozbrojenej sile bude animus belligerendi proti OSN objektívne zistiteľný, môže dôjsť i pri vykonávaní týchto sankcií k vojne v právnom zmysle medzi ním a OSN. Problém zlučiteľnosti obyčajnej neutrality s členstvom v OSN preto vystúpi do popredia až v prípade represívnych neozbrojených donucovacích opatrení počas už existujúceho medzinárodného konfliktu, do ktorého OSN zasiahne v prospech niektorej z bojujúcich strán.²⁸

Ale i v prípade týchto sankcií môže dôjsť k situáciám, kedy sa členstvo v OSN dostane do rozporu s právom neutrality, a to napríklad vtedy, kedy pri vykonávaní hospodárskych sankcií voči niektorej zo strán konfliktu dôjde k porušeniu povinnosti rovného zaobchádzania v zmysle čl. 9 v spojení s čl. 7 V. a XIII. Haagskej dohody, pokiaľ ide o obchodovania s vojenským tovarom, v oblasti nevojenského tovaru však taktiež cielené a úmyselné zvýhodňovanie alebo znevýhodňovanie jednej zo strán konfliktu priestupok voči zákazu takéhoto zvýhodňovania a teda i povinnosti nestrannosti, na ktorej je obyčajná neutralita vôbec založená.²⁹ Čl. 48, ktorý sa uplatňuje i v rámci čl. 41, umožňuje, aby sa nemuseli do týchto operácií zapojiť všetky členské štáty, ale iba niektoré,³⁰ ale ani bezprostredne na týchto

²⁶ K rozsiahlemu uvaleniu emarga Bezpečnostnou radou došlo v prípade Rodézie a Juhoafrickej republiky, ale i ako predstupňa úplného prerušenia hospodárskych stykov napr. voči Iraku, Lýbii, Haiti, srbskej časti Bosny a Hercegoviny, bývalej Juhoslávii alebo Sierra Leone.

²⁷ Ipsen, K., *Völkerrecht*, 6. Aufl., München: C. H. Beck, 2008, s. 1113

²⁸ Pieper, U., *Neutralität von Staaten* (Schriften zum internationalen und zum öffentlichen Recht 15), Frankfurt/Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften 1997, s. 297

²⁹ Tamtiež, s.298

³⁰ Bindschedler R., *Die Neutralität im modernen Völkerrecht*, Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht 17 (Max Planck Institut), 1956/57, s. 29, dostupný z <http://www.zaoerv.de>

akciách nezúčastnené štáty nemajú zaručené, že sa ich obyčajná neutralita nedostane do žiadnej kolízie s povinnosťami založenými Chartou, a to opäť pre existenciu solidárnych povinností podľa čl. 2 ods. 5 Charty.

Čo sa týka vnútroštátnych konfliktov, ktoré nepochybne spadajú pod vnútorné záležitosti každého štátu,³¹ má **OSN v zmysle čl. 2 ods. 7 Charty zakázané do nich zasahovať**, resp. intervenovať. Ako však uvádza veta druhá tohto odstavca, nevzťahuje sa tento zákaz intervencie na problematiku donucovacích opatrení podľa kapitoly VII Charty. Aby však bolo možné nariadiť vykonanie ozbrojených alebo neozbrojených donucovacích opatrení v prípade vnútroštátneho stretu, musí ho v súlade s čl. 34 Bezpečnostná rada najprv prešetriť a určiť, že jeho ďalšie trvanie by mohlo ohroziť udržanie medzinárodného mieru a bezpečnosti. Ako už bolo spomenuté, v prípade vykonávania sankcií s použitím sily v zmysle čl. 39 a 42, možno vychádzať z existencie medzinárodného ozbrojeného konfliktu medzi OSN a odporcom týchto sankcií, ktorý je zase nevyhnutným predpokladom obyčajnej neutrality členov OSN – neutralita však ani v tomto prípade nie je namieste pre solidárne povinnosti plynúce z čl. 2 ods. 5 Charty. V prípade uchýlenia sa OSN k donucovacím opatreniam bez použitia sily podľa čl. 39 a 41³² nevedie ich samotné vykonávanie k vzniku medzinárodného konfliktu medzi OSN a protivníkom a tak vnútroštátny konflikt, pokiaľ nedôjde k jeho internacionalizácii, bude vylučovať uplatnenie práva neutrality. Ak však aj takáto internacionalizácia nastane, stále budú existovať i v prípade neozbrojených sankcií situácie, ktoré spôsobia kolíziu neutrálnych povinností s členstvom v Organizácii.

Okrem Rady bezpečnosti sú určité úlohy pri zabezpečovaní mieru zverené i Valnému zhromaždeniu OSN, v ktorom sú zastúpené všetky členské štáty, pričom Valné zhromaždenie v súlade s čl. 10 disponuje všeobecnou príslušnosťou v tom zmysle, že môže rokovať o všetkých otázkach alebo veciach, ktoré patria do rámca Charty, alebo sa týkajú právomocí a funkcií Chartou predvídaných orgánov. **Podľa čl. 10 a 11 má však iba oprávnenie predkladať odporúčania členom OSN** alebo Rade bezpečnosti alebo všetkým zároveň o všetkých takýchto záležitostiach, na čom nič nezmenila ani Rezolúcia *Uniting for peace*

³¹ Schweitzer, M., *Dauernde Neutralität und europäische Integration*, Wien: Springer Verlag, 1977, s. 124

³² Rezolúcia BR 713 z roku 1991 (UN Doc. S/RES/713, 1991) klasifikovala ťažké straty na životoch a vecné škody v Juhoslávii ako ohrozenie svetového mieru a medzinárodnej bezpečnosti a uvalila na ňu embargo; porovnaj Pieper, U., *Neutralität von Staaten* (Schriften zum internationalen und zum öffentlichen Recht 15), Frankfurt/Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften 1997, s. 299.

z roku 1950.³³ Keďže odporúčanie VZ OSN členským štátom, aby sa zúčastnili donucovacích opatrení voči strane konfliktu, nie je právne záväzné, môže si člen OSN udržať svoju neutralitu.³⁴

I Bezpečnostná rada je oprávnená v súlade s čl. 39 odporučiť členským štátom, vykonať donucovacie opatrenia, tieto odporúčania však takisto nie sú záväzné a preto sa člen OSN môže rozhodnúť, či zasiahne do konfliktu alebo si ponechá svoju neutralitu.³⁵

Mechanizmy na zaistenie mieru obsiahnuté v Charte OSN, a to najmä v kapitole VII, nie sú jediným nástrojom v rukách OSN, ako dosiahnuť jeden zo základných cieľov Organizácie, ktorým je udržanie a obnovenie medzinárodného mieru, ale **sú rozšírené i vytvorením** a následným nasadením **skupín vojenských pozorovateľov** (Observer Forces) a **vojenských jednotiek OSN na udržanie mieru**, resp. mierových vojsk alebo i tzv. **modrých prilieb** (Peacekeeping Forces), spadajúce pod širší pojem operácií na udržanie mieru.³⁶ Definovať tieto operácie je možné ako určité opatrenia vykonávané vojenským personálom nemajúce donucovací charakter, spočívajúce v prevencii, kontrole, zmierňovaní a ukončovaní nepriateľstva medzi alebo vo vnútri štátov prostredníctvom vystupovania ako mierová tretia strana, ďalej v intervencii organizovanej a riadenej medzinárodne a používajúce medzinárodné ozbrojené sily pozostávajúce z vojakov, polície a civilistov za účelom udržania a obnovenia mieru.³⁷

³³ Podľa nej v prípade neschopnosti sa dohodnúť zo strany členov Bezpečnostnej rady v prípade ohrozenia alebo porušenia mieru alebo aktu agresie posúdi Valné zhromaždenie ihneď túto záležitosť a odporučí príslušné kolektívne opatrenia zahŕňajúce i ozbrojenú silu, ak je to nutné k udržaniu alebo obnoveniu medzinárodného mieru a bezpečnosti, a to napriek článku 12 Charty; porovnaj Bindschedler R., Die Neutralität im modernen Völkerrecht, Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht 17 (Max Planck Institut), 1956/57, s. 30, dostupný z <http://www.zaoerv.de> a Ipsen, K., Völkerrecht, 6. Aufl., München: C. H. Beck, 2008, s. 1116

³⁴ Pieper, U., Neutralität von Staaten (Schriften zum internationalen und zum öffentlichen Recht 15), Frankfurt/Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften 1997, s. 301

³⁵ Napríklad v roku 1950 počas konfliktu v Kórei odporučila BR členom poskytnúť vojenskú pomoc Južnej Kórei, pričom 16 štátov toto odporúčanie poslúchlo a ostatné štáty, medzi ktorými bola napr. India, Poľsko alebo Československo, sa správali neutrálne; porovnaj tamtiež, s. 301

³⁶ Keďže politická klíma v BR OSN dlho neumožňovala fakticky využiť opatrenia predvídané v čl. 42 a 43 Charty, musela Organizácia nájsť určité východisko z tejto situácie, aby mohla plniť svoje poslanie. Operácie na udržanie mieru nie sú síce Chartou predvídané, sú ale právne i politicky možné. Vznikli z nutnosti a v podstate nahradili kolektívnu bezpečnosť ako primárnu stratégiu medzinárodných organizácií k riešeniu medzinárodných konfliktov; porovnaj André Tinoco, A., Völkerrechtliche Grundlagen dauernder Neutralität: die dauernde aktive und demilitarisierte Neutralität Costa Ricas unter der Satzung der Vereinten Nationen, 1. Aufl., BadenBaden: Nomos Verl.-Ges., 1989, s. 115 .

³⁷ Porovnaj tamtiež, s. 115. OSN sa vo svojich rezolúciách opiera o kapitolu VI Charty, tá však neobsahuje žiadne explicitné ustanovenie o možnosti postavenia vojsk pre peacekeeping operácie. Medzinárodný súdny dvor vo svojom právnom posudku (Certain Expenses of the United Nations)

Práve chýbajúci donucovací charakter je základným znakom týchto operácií, ktorým sa odlišujú od donucovacích opatrení v zmysle kapitoly VII Charty – boli vytvorené práve pre tie situácie, kedy nedošlo k formálnemu určeniu agresie. Tieto tzv. modré prilby vykonávajú svoju činnosť, ku ktorej patrí najmä dohľad nad dodržiavaním dohôd o pokoji zbraní a vytváraní nárazníkových zón, iba so súhlasom všetkých zúčastnených strán, nemajú nepriateľov a ich cieľom nie je vyhrať, ale udržať mier, zbrane smú používať iba v sebaobrane a ich efektivita závisí na dobrovoľnej spolupráci.³⁸ OSN pri ich vykonávaní zastáva vždy nestrannú pozíciu a generálny tajomník ich vedie v zmysle úplnej vyváženosti. Práve preto sa účasť na operáciách na udržanie mieru hodí najmä pre tie členské štáty OSN, ktoré v rámci takéhoto medzinárodného konfliktu zostali neutrálne, ale zároveň chcú prejsť ochotu k spolupráci s OSN.³⁹

Iná je však situácia v prípade tzv. nových foriem alebo generácií operácií na udržanie mieru (tzv. operácie druhej a tretej generácie). Odlišujú sa od tradičných mierových operácií v tom zmysle, že je možné ich vykonať i bez súhlasu zúčastnených strán, Bezpečnostná rada ich svojimi rezolúciami rozšírila o možnosť použitia ozbrojenej sily k presadeniu cieľov týchto operácií, teda zbrane nemusia byť použité výlučne len v prípade sebaobrany.⁴⁰ I keď tieto nasadenia sily sledujú čisto mierové a humanitárne ciele, nemožno viac vychádzať z ich nestrannosti, pretože smerujú vždy proti určitej strane v konflikte, nesprávajúcej sa konformne s rozhodnutiami BR.⁴¹

zastával teóriu tzv. implied powers alebo implicitných právomocí OSN, podľa ktorej OSN disponuje takýmto v zmluve, teda v Charte nevyjadrenými kompetenciami, ktoré sú však nevyhnutné k plneniu zmluvne zakotvených úloh a preto sú vlastne zahrnuté v medzinárodnoprávne založených úlohách. Druhý generálny tajomník OSN Dag Hammarskjöld ich priradil k tzv. 6. a poltej kapitole Charty, teda na rozhraní tradičnej metódy riešenia konfliktov mierovou cestou formou vyjednávania a sprostredkovania podľa kap. VI a silového riešenia podľa kap. VII Charty; porovnaj Mírové operácie OSN, Jdou tam, kam jini nemohou alebo nechťj, UNbulletin, 2, 2008, Informační centrum OSN v Praze, s. 5

³⁸ Pieper, U., Neutralität von Staaten (Schriften zum internationalen und zum öffentlichen Recht 15), Frankfurt/Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften 1997, s. 302

³⁹ Neuhold, H., Hummer, W., Schreuer Ch., Österreichisches Handbuch des Völkerrechts, Band 1 (Textteil), Wien: Manz, 1983, s. 495

⁴⁰ Ipsen, K., Völkerrecht, 6. Aufl., München: C. H. Beck, 2008, s. 1118

⁴¹ Rada bezpečnosti tak vo svojej Rezolúcii č. 824 z roku 1993 po zohľadnení rozšírenia mandátu UNPROFORu Rezolúciou č. 815 stanovila, že jednotky OSN majú sledovať okamžité ukončenie ozbrojených útokov alebo iných nepriateľských aktov proti bezpečnej zóne, ako i ústup všetkých vojenských alebo polovojenských jednotiek bosnianskych Srbov z týchto miest a to do vzdialenosti, v ktorej nebudú viac predstavovať hrozbu pre ich bezpečnosť. Bola teda jednoznačne namierená proti bosnianskym Srbom; porovnaj Pieper, U., Neutralität von Staaten (Schriften zum internationalen und zum öffentlichen Recht 15), Frankfurt/Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften 1997, s. 305

Typickým príkladom takýchto robustných operácií s rozšíreným mandátom boli operácie UNPROFOR (United Nations Protection Force) pre bývalú Juhosláviu v rokoch 1992 – 5 a UNOSOM II (United Nations Operations in Somalia) pre Somálsko v rokoch 1993 – 5.⁴² S týmto typom operácií bolo spojených množstvo otázok a to najmä čo sa týkalo presadzovania mandátu ozbrojenou silou, samotné rezolúcie však popierali striktné rozdeľovanie medzi peacekeeping operáciami a ozbrojenými sankciami v zmysle kap. VII Charty.

Z vyššie uvedeného teda vyplýva, že takýto rozšírený mandát mierových operácií je nezlučiteľný s povinnosťami neutrálneho člena OSN, preto tie štáty, ktoré si chcú tento svoj status zachovať, sa ich nesmú zúčastniť.

Právo na individuálnu a kolektívnu sebaobranu, zakotvené v čl. 51 Charty, predstavuje ďalšiu výnimku z obecného zákazu použitia sily v čl. 2 ods. 4 Charty. Charta

⁴² Rada bezpečnosti svojou Rezolúciou č. 814 z roku 1993 rozšírila mandát UNOSOMu II v Somálsku o opatrenia k násilnému presadeniu, aby mohol znovu obnoviť mier, stabilitu, právo a poriadok a taktiež rozšírila i mandát UNPROFORu v Bosne a Hercegovine Rezolúciou č. 776 z roku 1992 za účelom ochrany humanitárnych dodávok. V Rezolúcii č. 815 z roku 1993 Rada bezpečnosti rozhodla, že rozšíri mandát UNPROFORu za účelom zaistenia jeho bezpečnosti a slobody pohybu všetkým jeho misiám, a to podľa kapitoly VII Charty OSN a Rezolúciou č. 836 z roku rozšíri mandát UNPROFORu za účelom zaistenia jeho bezpečnosti a slobody pohybu všetkým jeho misiám, a to podľa kapitoly VII Charty OSN a Rezolúciou č. 836 z roku 1993 vyslovene UNPROFOR zmocnila k prevedeniu všetkých potrebných opatrení vrátane použitia sily, porovnaj Pieper, U., Neutralität von Staaten (Schriften zum internationalen und zum öffentlichen Recht 15), Frankfurt/Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften 1997, s. 303. Tzv. Brahimi - Report sa snažil vyriešiť otázky spojené s naplňaním takéhoto rozšíreného mandátu a odporučil, aby nebol operáciám prepožičaný len jednoznačný a robustný mandát, ktorý by im v prípade potreby umožnil napr. ochrániť civilné obyvateľstvo, ale aby boli vybavené i takými prostriedkami, ktoré sú nevyhnutné k presadeniu ich mandátu - správa hovorila v podstate o operáciách tretej generácie. Operácie etablované na základe tejto správy potom previedli tieto odporúčania do svojich mandátov - United Nations Mission of Support in East Timor (UNMISSET) vo Východnom Timore je autorizovaný k vykonaniu všetkých opatrení nutných k presadeniu svojho mandátu; porovnaj Ipsen, K., Völkerrecht, 6. Aufl., München: C. H. Beck, 2008, s. 1119

Základy takéhoto nového systému zabezpečovania mieru boli obsiahnuté v Agende pre mier generálneho tajomníka OSN Boutrusa Ghalího z roku 1992, ktorý rozdelil úlohy OSN pri zabezpečovaní mieru na preventívnu diplomaciu, operácie k nastoleniu mieru a k udržaniu mieru a postkonfliktné opätovné budovanie mieru. I z komentára k operáciám k nastoleniu mieru, ktoré zahŕňajú i ozbrojené sankcie, vyplýva, že tu nemusí byť deliaca čiara medzi nastolovaním mieru a jeho udrzovaním; porovnaj Pieper, U., Neutralität von Staaten (Schriften zum internationalen und zum öffentlichen Recht 15), Frankfurt/Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften 1997, s. 304.

Typickým príkladom kolektívnej sebaobrany je oslobodenie Kuwajtu spojeneckými vojskami v roku 1991 ako reakcia na jeho napadnutie a obsadenie Irakom. Nešlo vtedy, ako sa v literatúre často mýľne uvádza, o kolektívnu akciu OSN, Bezpečnostná rada iba svojou Rezolúciou č. 676 potvrdila právo Kuwajtu a jeho spojencov na individuálnu a kolektívnu sebaobranu – k jej rozhodnutiu o ozbrojenom opatrení OSN však nedošlo; porovnaj Ipsen, K., Völkerrecht, 6. Aufl., München: C. H. Beck, 2008, s. 1096

OSN totiž neobmedzuje prirodzené právo štátov na individuálnu i kolektívnu sebaobranu v prípade ozbrojeného útoku na niektorého člena OSN, a to až pokiaľ Bezpečnostná rada sama neučiní príslušné opatrenia na udržanie medzinárodného mieru a bezpečnosti. Pri zachovaní princípu proporcionality je teda dovolené použiť ozbrojenú silu ako obranné opatrenie, ku ktorej použitiu nie je oprávnený iba samotný napadnutý štát, ale i štáty iné, a to práve v rámci využitia práva na kolektívnu sebaobranu. Kolektívna sebaobrana nie je však prípustná v tom prípade, keď štát, ktorý má byť ochránený takouto pomocou cudzích štátov, sa sám nepokladá za obeť ozbrojeného útoku v zmysle čl. 51 Charty – podľa názoru Medzinárodného súdneho dvora je predpokladom poskytnutia pomoci v rámci kolektívnej sebaobrany, že napadnutý štát prehlási, že je obeťou ozbrojeného útoku a taktiež keď formálne o takúto pomoc požiada.⁴³

Členské štáty majú však iba právo využiť možnosť individuálnej alebo kolektívnej sebaobrany, nemajú však žiadnu takto znejúcu povinnosť. Tretí, resp. nezúčastnený členský štát je oprávnený v rámci kolektívnej sebaobrany sám určiť, kto je v danom prípade agresorom a napadnutej obeti poskytnúť pomoc, alebo sa môže správať neutrálne, čo je výhodné najmä v prípade, kedy je ťažko určiteľné, ktorá zo strán konfliktu je agresorom.⁴⁴ Ak sa teda členský štát rozhodne, že bude v danom konflikte zastávať neutrálny status, nemôže obeti poskytovať žiadnu pomoc v rámci výkonu práva na kolektívnu sebaobranu.⁴⁵

Okrem individuálnej a kolektívnej sebaobrany a kolektívnych donucovacích opatrení dovoľuje Charta OSN ako ďalšiu výnimku z absolútneho zákazu použitia sily i **opatrenia s použitím sily proti bývalým nepriateľským štátom**.⁴⁶ Čl. 53 ods. 1 veta druhá uvádza, že donucovacie akcie môžu byť podniknuté i podľa oblastných dohôd alebo oblastnými orgánmi i bez zmocnenia Bezpečnostnej rady OSN, ak ide o opatrenia proti tzv. nepriateľskému štátu, predvídané buď v čl. 107 Charty alebo v regionálnych dohodách namierených proti znovu zahájeniu útočnej politiky takéhoto štátu, pričom pod pojmom nepriateľský štát je možné podľa čl. 53 ods. 2 rozumieť každý štát, ktorý bol za druhej svetovej vojny nepriateľom ktoréhokoľvek signatára tejto Charty. Podľa čl. 107 Charty nie je Charta v rozpore a nezabraňuje takej akcii, ktorá je namierená proti štátu, ktorý bol za druhej svetovej vojny

⁴³ Ipsen, K., Völkerrecht, 6. Aufl., München: C. H. Beck, 2008, s. 1096

⁴⁴ Pieper, U., Neutralität von Staaten (Schriften zum internationalen und zum öffentlichen Recht 15), Frankfurt/Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften 1997, s. 307

⁴⁵ Tamtiež, s. 307

⁴⁶ Ipsen, K., Völkerrecht, 6. Aufl., München: C. H. Beck, 2008, s. 1121

nepriateľom ktoréhokoľvek signatára Charty, ak ju podnikajú a schvaľujú ako dôsledok vojny vlády, ktoré majú zodpovednosť za takúto akciu. V zmysle čl. 53 ods. 1 veta druhá v spojení s čl. 107 nie sú vylúčené ani ozbrojené opatrenia vyvolávajúce medzinárodný ozbrojený konflikt.⁴⁷ Aj keď tieto klauzuly neboli doteraz zrušené podľa čl. 108 Charty, stali sa postupne obsolentnými a v OSN sa prejavujú už dlhšie snahy škrtnúť tieto klauzuly z Charty.⁴⁸ Boli totiž koncipované ako ďalšia výnimka z všeobecného zákazu použitia sily, vyjadreného v čl. 2 ods. 4 Charty, ktorý po druhej svetovej vojne nadobudol však i obyčajovo právny charakter, a stal sa tak právne záväzný pre všetky štáty, i pre členov OSN. Po právnej stránke teda nastúpil na miesto zákazu použitia sily podľa Charty OSN vyjadreného v čl. 2 ods. 4, ktorý bol vylúčený práve nepriateľskými klauzulami, a spôsobil, že nie je naďalej prípustná žiadna hrozba a použitie sily ani proti štátom porazeným v druhej svetovej vojne, ktoré boli všetky postupne prijaté do OSN a považované tak za mierumilovné štáty.⁴⁹ Okrem toho by používanie týchto klauzúl kolidovalo i so zásadou suverénnej rovnosti všetkých členských štátov vyjadrenej v čl. 2 odst. 1 Charty.

Keď vypukne vojna v právnom zmysle, sú všetky štáty, ktoré sa jej nezúčastnia, najskôr ipso jure neutrálne, ak však daný medzinárodný konflikt nie je zároveň vojnou v právnom zmysle, majú členské štáty právo, prehlásiť sa za neutrálne, a to v prípade nefunkčnosti Bezpečnostnej rady, alebo v rámci sebaobrany podľa čl. 51 Charty, teda od vypuknutia sporu až dovtedy kým BR sama neprijme svoje opatrenia, pričom v rámci kolektívnej sebaobrany si môžu vybrať, či napadnutému pomôžu, alebo či sa budú správať neutrálne.⁵⁰ Ako však vyplýva z vyššie uvedeného, status obyčajnej neutrality člena OSN nie je zlučiteľný s jeho povinnosťami plynúcimi pre neho z Charty v prípade, že Bezpečnostná rada rozhodne o donucovacích opatreniach podľa kapitoly VII Charty alebo podľa čl. 106 Charty, kým neutralita je možná v tom prípade, keď Bezpečnostná rada nerozhodne o žiadnych opatreniach, pretože čl. 2 ods. 5, ktorý vyžaduje od členov OSN akúkoľvek pomoc pri vykonávaní opatrení BR a čl. 25 Charty, podľa ktorého sa členovia OSN zhodujú v tom, že prijmú a vykonajú jej rozhodnutia v súlade s Chartou, sa v tomto prípade neuplatnia, pričom nie je rozhodujúce, či sa BR týmto prípadom vôbec zaoberala, alebo či nedošlo k jej

⁴⁷ Bindschedler R., Die Neutralität im modernen Völkerrecht, Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht 17 (Max Planck Institut), 1956/57, s. 30, dostupný z <http://www.zaoerv.de>.

⁴⁸ Ipsen, K., Völkerrecht, 6. Aufl., München: C. H. Beck, 2008, s. 1121

⁴⁹ Pieper, U., Neutralität von Staaten (Schriften zum internationalen und zum öffentlichen Recht 15), Frankfurt/Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften 1997, s. 308-9

⁵⁰ André Tinoco, A., Völkerrechtliche Grundlagen dauernder Neutralität: die dauernde aktive und demilitarisierte Neutralität Costa Ricas unter der Satzung der Vereinten Nationen, 1. Aufl., Baden-Baden: Nomos Verl.-Ges., 1989, s. 141

rozhodnutiu na základe chýbajúcej väčšiny nutnej pre prijatie takéhoto rozhodnutia.⁵¹ V prípade, že Bezpečnostná rada alebo Valné zhromaždenie vyslovia iba odporúčania, je zachovanie si neutrality takisto možné, obyčajná neutralita má svoje miesto i v prípade uskutočňovania kolektívnej sebaobrany.

Zároveň však platí, že čím je systém kolektívnej bezpečnosti so svojimi sankciami efektívnejší, tým zostáva menší priestor pre neutralitu.⁵² Najmä v minulosti počas studenej vojny, kedy Bezpečnostná rada pre nejednotu predovšetkým svojich stálych členov nebola schopná konať a teda ani prijímať záväzné rozhodnutia ohľadne ochrany svetového mieru a medzinárodnej bezpečnosti v prípade medzinárodných konfliktov, sa mohli členovia OSN bez toho, aby porušili svoje povinnosti, rozhodnúť bez ďalšieho pre status obyčajnej neutrality.

Pokiaľ Bezpečnostná rada nepodnikne v súvislosti s vojnou medzi nečlenmi OSN ozbrojené opatrenia, je samozrejmé, že neutralita zo strany členských štátov je možná. Odpoveď na otázku, či BR vôbec môže podniknúť takéto opatrenia a či obyčajná neutralita nečlenov OSN prichádza do úvahy, závisí od toho, či je Charta OSN ako medzinárodná mnohostranná zmluva⁵³ schopná zaväzovať i tretie, teda nečlenské štáty.⁵⁴ Časť autorov

⁵¹ Schweitzer, M., *Dauernde Neutralität und europäische Integration*, Wien: Springer Verlag, 1977, s. 124. Teda v prípade nečinnosti Rady bezpečnosti a neurčenia agresora, otvára sa tradičnému právu vojnovému a právu neutrality, ktoré neboli prekonané novou právnou koncepciou, pomerne široká sféra uplatnenia. Hoci Charta v čl. 2 ods. 4 zrušila tzv. *ius ad bellum*, a tým zabránila i uplatneniu práva neutrality, resp. jeho rozsah použitia podstatne zúžila, nestal sa inštitút prostej neutrality napriek tomu obsolentný. Práve naopak, neutralita v rámci Charty OSN je v súčasnosti stále aktuálna; porovnaj André Tinoco, A., *Völkerrechtliche Grundlagen dauernder Neutralität: die dauernde aktive und demilitarisierte Neutralität Costa Ricas unter der Satzung der Vereinten Nationen*, 1. Aufl., Baden-Baden: Nomos Verl.-Ges., 1989, s. 139

⁵² Ako uvádza Lauterpacht, ak si predstavíme in abstracto systém, v ktorom je vojna protiprávna a v ktorom je delikvent vystavený sankciám zo strany ostatných štátov, je možné povedať, že kolektívna bezpečnosť a neutralita sú nezlučiteľné - čím viac je tu jedného z nich, tým menej je zase toho druhého; porovnaj André Tinoco, A., *Völkerrechtliche Grundlagen dauernder Neutralität: die dauernde aktive und demilitarisierte Neutralität Costa Ricas unter der Satzung der Vereinten Nationen*, 1. Aufl., Baden-Baden: Nomos Verl.-Ges., 1989, s. 90

⁵³ Nečlenské štáty by boli viazané Chartou OSN v tom prípade, keby nepredstavovala multilaterálnu medzinárodnú zmluvu, ale ústavu spoločenstva štátov, teda keby OSN predstavovali svetový štát so svetovou vládou. Proti tomu však svedčí samotný účel tohto zlúčenia štátov, a tým je vytvorenie nasledovníckej organizácie po Spoločenosti národov, ktorá by bola oslobodená od jej slabín a nedostatkov, pričom založenie SN ako svetového štátu neprichádzalo do úvahy pre neúčast' dôležitých štátov. Okrem toho nemôže OSN ani vykonávať bezprostrednú vládu nad príslušníkmi jej členských štátov, nie je ani oprávnená zaväzovať obce svojich členov a vykonávať nad nimi súdnu právomoc. Pre to všetko nie je možné pokladať OSN za svetový štát, ide len o spojenie štátov a Charta tak nepredstavuje žiadnu ústavu; porovnaj Pieper, U., *Neutralität von Staaten* (*Schriften zum internationalen und zum öffentlichen Recht* 15), Frankfurt/MainBerlin-Bern-New York-Paris-Wien: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften 1997, s. 318-9

⁵⁴ Schweitzer, M., *Dauernde Neutralität und europäische Integration*, Wien: Springer Verlag, 1977, s. 128 563 porovnaj tamtiež, s. 129. Čiastočne sa ale uznáva účinnosť erga omnes u takých zmlúv, ktoré by

uznáva účinky Charty i pre tretie štáty, vychádzajúc z čl. 2 ods. 6 Charty, ale prevládajúca mienka sa prikláňa k vete *pacta tertiis nec nocent*, ktorá je zakotvená i v čl. 34 a 35 Viedenskej dohody o zmluvnom práve z roku 1969, pretože medzinárodné právo nepozná zmluvy v neprospech tretieho.

Povinnosti nečlenských štátov tak nevyplývajú ani z čl. 2 ods. 6 Charty, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Podľa neho OSN zaistí, aby štáty, ktoré nie sú jej členmi, konali podľa zásad vyjadrených v čl. 2, pokiaľ to bude nutné k udržaniu medzinárodného mieru a bezpečnosti.⁵⁵ Objavili sa ale i názory, že nečlenom OSN vyplývajú nepriamo povinnosti z čl. 2 ods. 6, pričom sa argumentuje tým, že donucovacie opatrenia na základe rozhodnutí Bezpečnostnej rady môžu byť namierené i proti týmto tretím štátom.⁵⁶ Tento odstavec sa však podľa svojho znenia vzťahuje na samotnú Organizáciu a nie na jej členov. Rovnako hovorí aj úvod čl. 2, že Organizácia i členovia by mali konať v súlade s princípmi v tomto článku vyjadrenými, a tak Charta zaväzuje OSN samotnú starať sa o to, aby i nečlenské štáty dodržiavali isté zásady, a i to iba vtedy, ak je to nutné pre udržanie mieru a bezpečnosti.⁵⁷ OSN je teda oprávnená a zároveň i povinná využiť toto ustanovenie a vyvíjať tak vplyv na nečlenské štáty, aby sa podieľali na jej sankciách. OSN i jej členom sú za týmto účelom k dispozícii rôzne nátlakové prostriedky prípustné i podľa všeobecného medzinárodného práva, ktoré môžu siahať až po politický a hospodársky tlak, prípadne i retorzie,⁵⁸ keďže čl. 2 ods. 6 stanovuje iba cieľ a nie prostriedky. Proti povinnostiam plynúcim z Charty aj pre nečlenov svedčí i ten fakt, že nečlenské štáty nemôžu nijak spolupôsobiť v rámci OSN a tak

pre svoj význam a povahu nemali platiť iba *inter partes*, ale pre celé spoločenstvo štátov. Medzinárodná právna komisia (International Law Commission) navrhovala zaradiť zvláštny oddiel do Viedenskej dohody o zmluvnom práve nazvaný Zmluvy vytvárajúce tzv. objektívny režim, proti tomu je však namietané, že v medzinárodnom práve neexistuje zmluvná účinnosť *erga omnes*. OSN však vo svojom právnom posudku o náhrade škôd utrpéných v jej službách v podstate potvrdila takúto účinnosť voči tretím štátom v tom rozsahu, že OSN môže požadovať náhradu škôd utrpéných zamestnancami v jej službách i od nečlenských štátov, to ale nie je zrovnateľné s povinnosťou nečlenov OSN podporovať ju pri prevádzaní svojich opatrení, a to i ozbrojených. Odporovalo by to i tomuto posudku, ktorý vyslovene poprel, že by OSN vytvárala nejaký svetový štát; porovnaj Pieper, U., *Neutralität von Staaten* (Schriften zum internationalen und zum öffentlichen Recht 15), Frankfurt/Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften 1997, s. 319-20

⁵⁵ Čl. 2 ods. 6 bol vyžiadaný viacerými delegáciami, aby bol zaistený všeobecný rešpekt princípom OSN a zaistený tak medzinárodný mier a bezpečnosť; porovnaj tamtiež, s. 320

⁵⁶ Napr. Soder, J., *Die Vereinten Nationen und Nichtmitglieder; zum Problem der Weltstaatenorganisation*, Bonn: L. Rohrscheid, 1956, s. 152 n., vyžaduje od nečlenov na rozdiel od členov OSN iba morálnu, resp. do istej miery i hospodársku pomoc a podporu Organizácie.

⁵⁷ Bindschedler, R., *Das Problem der Beteiligung der Schweiz an Sanktionen der Vereinigten Nationen, besonders im Falle Rhodesiens*, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* 28 (Max Planck Institut), 1968, s. 6, dostupný z <http://www.zaoerv.de>

⁵⁸ Tamtiež, s. 6.

sa ani podieľať na utváraní týchto donucovacích opatrení, ďalej tiež čl. 25 sa vzťahuje iba na členské štáty, čo do povinnosti prijatia a vykonania rozhodnutí Bezpečnostnej rady, pretože tieto svojím prístupom k OSN vyjadrili i súhlas s prevzatím takýchto povinností, na rozdiel od nečlenov.⁵⁹ Preto je možné urobiť záver, že Charta OSN nie je na prekážku obvyčajnej neutralite nečlenských štátov OSN.

Neutralita je niekoľko storočným inštitútom medzinárodného práva, ktorý sa postupne vyvíjal a prispôboval sa tak novým spoločenským, politickým i právnym podmienkam. Striedali sa tak obdobia jej atraktivity a vysokého oceňovania zo strany ostatných členov medzinárodného spoločenstva, s obdobiami jej zatratenia a odsudzovania ako zbabelosti či zrady. Ani dnes nie sú jej postavenie, význam a funkcie úplne jednoznačné. V právnej oblasti možno totiž hovoriť o strate jej vzťahu k realite, keďže právo neutrality stále v prevažnej miere spočíva v jeho kodifikácii vo forme Haagskych dohôd z roku 1907, ktorá je už po mnohých stránkach prekonaná a nedostatočná. Bola koncipovaná v dobe, keď vojna bola ešte legálnym a najmä jasným inštrumentom a inštitútom medzinárodného práva. Ako dôsledok vojenských stretov je neutralita bytostne závislá od presne vymedzeného pojmu vojny, v poslednej dobe sa však štáty snažia svojimi opatreniami v podobe *measures short of war* vojnu obchádzať, resp. ju vo forme nevedenia vojny alebo *non-belligerency* vôbec neviest' a vyhýbajú sa preto i formálnym prehláseniam vojny, čo určite neprispieva k jasnosti ohľadne platnosti práva neutrality. Napriek tomu je však stále možné vychádzať z toho, i keď nepôjde už o bežný prípad, že neutralita tretích na konflikte nezúčastnených štátov nastupuje *ipso iure* ako sekundárny následok vojny v právnom zmysle, pričom je týmto tretím štátom umožnené i v podobe právnej konštrukcie statusu *mixtus*, aby sami rozhodli o uplatnení práva neutrality. Okrem toho klasické medzinárodné strety medzi štátmi sú v súčasnosti zatlačené do úzadia, čo sa ich počtu, intenzity a často i dĺžky trvania týka, konfliktami vnútroštátnymi.⁶⁰ V prípade občianskych vojen alebo bojov za národné oslobodenie nie je pre neutralitu ako takú miesto, a to až dovtedy pokiaľ nedôjde v dôsledku určitého, často i vonkajšieho faktoru, k ich zmedzinárodneniu.

⁵⁹ Pieper, U., *Neutralität von Staaten* (Schriften zum internationalen und zum öffentlichen Recht 15), Frankfurt/Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften 1997, s. 321

⁶⁰ Na porovnanie v roku 2008 bolo zaznamenaných 39 konfliktov vysokej intenzity, pričom iba 1 z nich bol medzinárodného charakteru (krátka rusko-gruzínska vojna); porovnaj Conflict Barometer 2008, (17th Annual Conflict Analysis), Heidelberg Institute for International Conflict Research at the Department of Political Science, University Heidelberg, s. 2, dostupný z http://hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2008.pdf

Pozícia neutrálnych štátov sa v značnej miere zhoršila aj v dôsledku narastajúcej technologizácie vojny, najmä čo sa týka dosahu moderných zbraní a rozvoja moderných komunikačných technológií a dopravy, ako i tým, že samy bojujúce strany klasifikujú svoje vojenské strety ako policajné akcie proti „nevychovaným“ štátom, ako napríklad Irak v druhej golfskej vojne, alebo ako tzv. humanitárne intervencie, akou bol vraj zásah proti Srbsku v kosovskej vojne.⁶¹ V dôsledku kolektivizácie bezpečnostnej politiky (OSN, EÚ) a rozrastania systémov kolektívnej sebaobrany (napr. NATO) sa priestor pre možnosť štátov zaujať v prípadných konfliktoch neutrálny postoj, stále viac a viac zužuje.

Neutralita musí byť však schopná prispôbiť sa novej situácii 21. storočia, v ktorom sa znižuje pravdepodobnosť klasickej vojenskej hrozby a naopak sa zvyšujú riziká nevojenského charakteru. Voči takým bezpečnostným hrozbám, akými sú medzinárodný terorizmus, etnické a menšinové konflikty, nelegálna migrácia a príliv utečencov, obchod s drogami a iné formy organizovaného zločinu a hrozby ekologického charakteru, nie je neutralita efektívnou a vhodnou odpoveďou. Neutralita ako taká sa okrem toho hodí skôr k riešeniu teritoriálnych konfliktov, nie však pre stále komplexnejšie hospodárske, kultúrne a sociálne zmesi situácií s globálnou dimenziou, pričom vojenské intervencie a vojny samotné neodstraňujú neriešené politické konflikty pri samotnom koreni a neutralita tak iba takéto konflikty zamrazi bez toho, aby ich skutočne riešila.

Napriek tomu zostáva neutralita stále živým a i dnes praktikovaným inštrumentom medzinárodného práva, ktorý musí síce reagovať na najnovšie zmeny geopolitickej situácie, nečiní ho to však z dnešného hľadiska obsolentným. Podľa môjho názoru predstavuje neutralita stále účinný spôsob, ako sa vyhnúť konfliktom medzi inými a prispieť tak k upevneniu mieru práve tým, že sa zabráni prerásť menším konfliktom až do svetového rozmeru. Keďže neutralita nie je ničím iným ako reflexom vojny, zostáva nám všetkým do budúcnosti dúfať, že nastane na celom svete mier a vojna sa stane nie len ilegálnym, ale i skutočne nemožným a nechceným spôsobom riešenia vzájomných sporov, a neutralita tak postupne stratí svoje opodstatnenie a stane sa, rovnako ako vojna, iba zabudnutým anachronizmom.

Použitá literatúra:

1. André Tinoco, A., *Völkerrechtliche Grundlagen dauernder Neutralität: die dauernde aktive und demilitarisierte Neutralität Costa Ricas unter der Satzung der Vereinten Nationen*, 1. Aufl., Baden-Baden: Nomos Verl.-Ges., 1989

⁶¹ Gehler, M., *Finis Neutralität? Historische und politische Aspekte im europäischen Vergleich: Irland, Finnland, Schweden, Schweiz und Österreich*, Rheinische Friedrich Wilhelms-Universität Bonn: Zentrum für Europäische Integrationsforschung, 2001, s. 101.

2. Berber, F., Lehrbuch des Völkerrechts, Band I, München: Beck 1960
3. Bothe, M., Streitkräfte internationaler Organisationen, : zugleich ein Beitrag zu völkerrechtlichen Grundfragen der Anwesenheit fremder Truppen. Köln, Berlin: Heymann, 1968
4. Chadwick, E., Traditional Neutrality Revisited - Law, Theory and Case Studies, The Hague/London/New York: Kluwer Law International, 2002
5. Dahm G., Völkerrecht I/1, Stuttgart: Kohlhammer, 1958
6. Delbrück, J., Collective Security, in: Bernhardt, Rudolf (Hrsg.); Encyclopedia of Public International law, Bd. 3 (A-M); Amsterdam/ New York/ Oxford; 1982
7. Gehler, M., Finis Neutralität? Historische und politische Aspekte im europäischen Vergleich: Irland, Finnland, Schweden, Schweiz und Österreich, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn: Zentrum für Europäische Integrationsforschung, 2001
8. Ipsen, K., Völkerrecht, 6. Aufl., München: C. H. Beck, 2008
9. Mráz, S.: Medzinárodné právo verejné, Banská Bystrica 2007, ISBN 978-80-8083-541-7.
10. Neuhold, H., Hummer, W., Schreuer Ch., Österreichisches Handbuch des Völkerrechts, Band 1 (Textteil),Wien: Manz, 1983
11. Ondřej, J., Mezinárodní právo veřejné, soukromé, obchodní, Plzeň: Aleš Čeněk, 2004
12. Ondřej, J., Odzbrojení, prostředek zajištění mezinárodní bezpečnosti, 2. rozšířené vydání, Plzeň: Aleš Čeněk, 2008
13. Pieper, U., Neutralität von Staaten (Schriften zum internationalen und zum öffentlichen Recht 15), Frankfurt/Main-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften ,1997
14. Rotter, M., Die dauernde Neutralität, Berlin: Duncker Humblot, 1981
15. Schweitzer, M., Dauernde Neutralität und europäische Integration, Wien: Springer Verlag, 1977
16. Soder, J., Die Vereinten Nationen und Nichtmitglieder; zum Problem der Weltstaatenorganisation, Bonn: L. Rohrscheid, 1956
17. Strupp, K./Schlochauer, H., Wörterbuch des Völkerrechts, Band II, Berlin : Walter de Gruyter, 1961
18. v. d. Heydte, F., A., Völkerrecht, Ein Lehrbuch, Band 2, Köln, Berlin: Verlag für Politik und Wissenschaft, 1960

prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.

Katedra medzinárodného práva
 Ekonomická fakulta v Bratislave
 Dolnozemska cesta 1/b
 852 35 Bratislava 5
 e-mail: stanislav.mraz@euba.sk

Vzťahy medzi Tureckom a tureckými Kurdmi

Juraj Ondriaš

Abstrakt

Práca sa venuje vzťahom medzi Tureckom a jeho kurdskou menšinou s dôrazom na obdobie po studenej vojne. Prvá časť práce sa pozrie na históriu Kurdov v Tureckej republike. Druhá časť sa bude podrobnejšie venovať reformám, ktoré Turecko zaviedlo v rámci svojho prístupového procesu do EÚ, s dôrazom na tie reformy, ktoré mali dopad na kurdsú menšinu. Posledná časť práce sa zameria na vzájomné vzťahy po vypuknutí občianskej vojny v Sýrii. Metódami práce boli štúdium a analýza internetových spravodajských a vedeckých zdrojov, najmä elektronických databáz vedeckých časopisov.

Kľúčové slová: Turecko, Kurdi, PKK, rozširovanie EÚ, Sýria,

JEL klasifikácia: F50, F51

Abstract

This paper deals with the relations between Turkey and its Kurdish minority with emphasis on the period after the Cold War. The first part of the paper looks at the history of the Kurds in the Republic of Turkey. The second part focuses on the reforms Turkey undertook as part of its EU accession process, with emphasis on reforms that influenced the status of the Kurdish minority. The last part deals with Turkish-Kurdish relations during the Syrian Civil War. Among the methods used were the study and analysis of online news and scholarly sources, especially online databases of scientific journals.

Keywords: Turkey, Kurds, PKK, EU enlargement, Syria

JEL classification: F50, F51

Úvod

Kurdi sú etnikum hovoriace indoeurópskym jazykom príbuzným perzštine. Ich predkovia žijú na území dnešného Kurdistanu, ktorý sa rozprestiera na území dnešného juhovýchodného Turecka, severného Iraku, severozápadného Iránu a severovýchodnej Sýrie, aspoň od antiky. Dnes sa počet Kurdov v Turecku odhaduje na 10 – 20 miliónov zo zhruba 78 miliónov obyvateľov krajiny, či zhruba 15 – 25 % obyvateľov Turecka.¹

Táto práca sa zameriava na postavenie Kurdov v Turecku.. Prvá časť predstavuje stručné dejiny Kurdov v novodobom Turecku a boj Kurdskej strany pracujúcich (PKK) proti tureckej nadvláde. Ďalej práca opisuje najdôležitejšie reformy, ktoré Turecko prijalo v rámci svojej snahy stať sa členom ES/EÚ. Svojou kandidatúrou sa zaviazalo rešpektovať Kodanské kritériá (z pohľadu záujmu tohto článku najmä politické kritérium), čo bol impulz pre

¹ HATEM, R.; DOHRMANN, M. (2013): Turkey's Fix for the "Kurdish Problem", s. 49.

intenzívnu implementáciu vyžadovaných politických reforiem.² Dôraz je na turecký proces schvaľovania legislatívy v oblasti ľudských a občianskych práv a ochrany menšín, a ako sa tento proces dotýkal kurdskej menšiny. Posledná časť práce sa venuje udalostiam po vypuknutí občianskej vojny v Sýrii a vzostupu Islamského štátu v Iraku a Levante (ISIL). Hoci dôraz práce bude na tureckých Kurdov, v tejto poslednej časti sa práca zameria aj na sýrskych Kurdov, kvôli ich prepojeniu s PKK a vplyvu na vzťahy Turecka so svojou vlastnou kurdskou menšinou.

1 Kurdi v Tureckej republike

Po Prvej svetovej vojne podpísala Osmanská ríša v roku 1920 Zmluvu zo Sèvres, ktorá okrem iného zaručovala Kurdom autonómny štát. To bolo v súlade s bodom č.12 programu Štrnástich bodov amerického prezidenta Thomasa Woodrowa Wilsona, ktorý volal po autonómnom rozvoji národov Osmanskej ríše. Avšak víťazstvo Mustafu Kemala Atatürka nad veľmocami a susednými národmi, ktoré si chceli Turecko rozdeliť, vyústilo v novú zmluvu z Lausanne v roku 1923, v ktorej nebola o Kurdoch zmienka. Dedičstvom tejto doby je silný nacionalizmus a pocit ohrozenia kvôli údajnému separatizmu etnických menšín Turecka. To vedie k neochote robiť menšinám politické ale ani kultúrne ústupky, pod zámienkou, že by sa tým posilnili separatistické tendencie týchto menšín. To platí aj pre Kurdov, ktorí dokonca neboli braní ako samostatná národnosť, ale boli označovaní ako „horskí Turci“ či neskôr „východní Turci“.³ Navyše Kurdov trápi zlá ekonomická situácia, ktorá viedla k rozsiahlej emigrácii z regiónu do západotureckých miest či do zahraničia. Ako reakcia na túto situáciu vypukli kurdske povstania v rokoch 1925, 1930 a 1938, ktoré ale boli tvrdo potlačené tureckou armádou. Ďalšia kapitola kurdských ambícií bola potvorená v roku 1978, kedy Abdullah Öcalan založil Kurdsú stranu pracujúcich (PKK), ktorej cieľom bol nezávislý kurdský štát. PKK čerpala z marxizmu (za čo dostávala pomoc a podporu Sovietskeho zväzu) a kurdskeho nacionalizmu, a v roku 1984 zahájila povstanie na juhovýchode krajiny proti vládnym a vojenským cieľom ako aj Kurdom „kolaborujúcimi“ s tureckými úradmi. Jej snahou bolo založenie kurdskeho štátu vo väčšinových kurdskejších oblastiach Turecka. Vypuknutie povstania bolo do veľkej miery reakciou na vojenský prevrat z roku 1980, keď turecká armáda zvrhla civilnú vládu. V roku 1982 bola pod vedením armády prijatá ústava, ktorá sa do budúcnosti stala zdrojom problémov pre kurdsú menšinu, ale aj pre kandidatúru Turecka do EÚ, kvôli ustanoveniam obmedzujúcim ľudské a občianske práva. Z hľadiska

² CELIK, A. B. (2005): Role of the EU in the Resolution of the Kurdish Question in Turkey, s. 3-4.

³ METZ, H. C. (1995): *Turkey: A Country Study*.

postavenia kurdskej menšiny je zaujímavý: článok 26 zakazoval používanie určitých jazykov, vrátane kurdčiny, na vyjadrenie a šírenie myšlienok;⁴ podľa článku 49 je turečtina jediný jazyk výuky na školách;⁵ článok 68 umožňoval zakázať politické strany, ktoré podporujú aktivity v rozpore s nedeliteľným charakterom štátu.⁶ Podľa tohto článku došlo za posledných tridsať rokov k zákazu série kurdských strán, väčšinou kvôli údajnému napojeniu na PKK.

Po skončení studenej vojny sa PKK vzdala marxistickej rétoriky a posilnila dôraz na nacionalizmus a islam. V roku 1998 Sýria, pod hrozbou obmedzenia toku Eufratu, dôležitého pre sýrske poľnohospodárstvo, a tiež pod hrozbou vojenskej intervencie zo strany Turecka, vyhostila Öcalana, ktorý bol o rok neskôr zajatý tureckými úradmi a odsúdený na trest smrti. Ten bol v roku 2002 zmenený na doživotné väzenie po zrušení trestu smrti v Turecku v rámci snáh krajiny o zblíženie s EÚ. Na Öcalanovu výzvu zo zajatia vyhlásila PKK prímerie, a vzdala sa požiadavky na nezávislý štát v prospech širokej autonómie. Zároveň sa snažila demokratizovať a rozšíriť svoje pôsobenie aj mimo vojenskej sféry. Súčasťou toho je spolupráca s legálnymi kurdskými stranami v snahe ovládnuť väčšinovo kurdské obce prostredníctvom komunálnych volieb a presadzovať politiku priaznivú kurdským kultúrnym a ekonomickým záujmom na najnižšej úrovni. Avšak boje pokračujú s väčšou či menšou intenzitou dodnes, popretkávané opakovaným ukončením a obnovovaním prímeria. Konflikt si vyžiadal odhadom od 30 000⁷ do vyše 45 000⁸ mŕtvych, najmä z radov PKK a Kurdov.

Avšak Turecko sa nespolieha výhradne na vojenské riešenie svojho kurdského problému. Ďalšou často využívanou stratégiou bolo presídľovanie Kurdov z juhovýchodného Turecka do iných oblastí krajiny, hlavne do centrálnej Anatólie a západných častí Turecka.⁹ No nešlo vždy o štátom organizované presídľovanie – boje v oblasti viedli mnohých Kurdov k migrácii na vlastnú päsť. Ich imigrácia do miest vedie k rozvoľňovaniu tradičných regionálnych väzieb a teda k ľahšej integrácii či asimilácii Kurdov do tureckej spoločnosti. Ďalšou tureckou iniciatívou je Projekt pre juhovýchodnú Anatóliu (GAP), ktorý bol spustený v 80. rokoch. Jedná sa o projekt rozvoja infraštruktúry, najmä priehrad, vodných elektrární a zavlažovacích systémov, ktoré majú za cieľ pozdvihnúť ekonomickú úroveň oblasti. Juhovýchod Turecka, kde predstavujú Kurdi väčšinové obyvateľstvo, je totiž najzaostalejšia

⁴ AKBABA, Y.; KENTMEN, C.; TAYDAS, Z. (2005): Research Note: Impact of the EU Conditional Foreign Aid on Minority Rights: Kurds in Turkey, s. 9.

⁵ GUNTER, M. M. (2007): Turkey's Floundering EU Candidacy and Its Kurdish Problem, s. 121.

⁶ AKBABA, Y.; KENTMEN, C.; TAYDAS, Z. (2005): Research Note: Impact of the EU Conditional Foreign Aid on Minority Rights: Kurds in Turkey, s. 9.

⁷ GLAVIN, T. (2015): No Friends but the Mountains. s. 60.

⁸ TOTTEN, M. J. (2015): the Trouble with Turkey, s. 7.

⁹ Ibidem, s. 6.

oblasť krajiny. Tento projekt má však podľa kritikov aj postranný cieľ zamedzenia činnosti PKK a kontroly lokálneho obyvateľstva. Priehrady majú okrem produkcie elektriny aj účel preťať trasy, ktoré používa PKK, a to v rámci Turecka ako aj medzi Tureckom a okolitými štátmi. Systém vodných diel bol prirovnaný k vodnej priekope, ktorá izoluje Turecko a turecký Kurdistan od kurdských oblastí v susedných štátoch. Tieto vodné diela sa často dajú prekonať len trajektami a komunikáciami pod dohľadom tureckej armády, ktorá tak môže kontrolovať pohyb obyvateľov v oblasti. Vodné nádrže zase vedú k zaplaveniu údolí aj s dedinami a teda k vysídleniu nových vln kurdských utečencov. Kritici tvrdia, práve že potlačenie PKK a nie ekonomický rozvoj oblasti či konkrétne generácia elektriny, je primárnym cieľom GAP. Vychádzajú z toho, že hoci sa jedná o najväčší projekt rozvoja infraštruktúry, ekonomické výhody z neho plynúce sú zanedbateľné. Ozývajú sa aj obvinenia z kultúrnej genocídy, napr. prostredníctvom priehrady Ilisu, ktorá by mala zaplaviť Hasankeyf, archeologické nálezisko z čias kurdskej dynastie Ajjúbovcov, ku ktorej patril napr. aj Saladin. Podobná kritika, spolu s rizikom voči životnému prostrediu, viedla ku kritike zo strany EÚ a stiahnutiu európskeho kapitálu z projektu. Turecko ale si zaistilo prílev čínskeho kapitálu a vyzdvihuje ekonomický prínos projektu, napriek tomu, že všetkých jedenásť priehrad vodného diela Ilisu má zabezpečovať len 2 % tureckej spotreby elektriny.¹⁰

Okrem PKK, ktorá je Tureckom aj štátmi EÚ a NATO považovaná za teroristickú organizáciu, pôsobia v Turecku aj legálne kurdské strany, ktoré sú však periodicky zakazované tureckými úradmi za údajnú podporu separatizmu a PKK. V súčasnosti je najprominentnejšou z nich Ľudová demokratická strana (HDP), ktorá má aj zastúpenie v tureckom parlamente.

2 Obdobie integračných reforiem do roku 2011

Situácia Kurdov sa začala zlepšovať najmä dôsledkom integračných ambícií Turecka od konca 80. rokov. Turecko bolo pridruženým členom Európskeho hospodárskeho spoločenstva (EHS) od roku 1964, no spolupráca sa zadrhla po tureckej invázii a okupácii severného Cypru v roku 1974. Dňa 14. 4. 1987 podalo Turecko žiadosť o plné členstvo v EHS. avšak EHS, ktoré bolo akurát v citlivom období prehlbovania integrácie, žiadosť v roku 1989 zamietlo. Ako dôvody uviedlo hospodársku zaostalosť krajiny, pomalá demokratizácia, nevyriešené vzťahy s Gréckom a iné.¹¹ EHS sa dotklo aj kurdskej otázky, najmä kritikou ústavy z roku 1982. Dôležitý krok z hľadiska budúceho vývoja vzájomných

¹⁰ HATEM, R.; DOHRMANN, M. (2013): Turkey's Fix for the "Kurdish Problem", s. 53.

¹¹ FIALA, P.; PITROVÁ, M. (2001): Rozšiřování ES/EU, s. 149.

vzťahov bolo prijatie tzv. Kodanských kritérií ako podmienok, ktoré musia perspektívni kandidáti naplniť, na summite ER v Kodani v roku 1993. Hlavne politické kritériá – právny štát, stabilné inštitúcie, ľudské práva a ochrana menšín – získali dôležitosť. Zvlášť dobre to vidno na postoji Európskeho parlamentu (EP), ktorý žiadal Turecko, aby zlepšilo situáciu v oblasti ľudských práv a kurdskej menšiny, reformovalo ústavu, zlepšilo podmienky kurdských poslancov a zrušilo 8. článok protiteroristického zákona. Podľa tohto článku sa za akt terorizmu považovala aj „písaná a ústna propaganda, zhromaždenia, schôdze a demonštrácie namierené proti nedeliteľnej jednote Tureckej republiky bez ohľadu na metódy, zámery a myšlienky ktoré stoja za týmito aktivitami“. Na základe tohto zákona boli odsúdených niekoľko stoviek ľudí, ktorí sa ozvali za práva Kurdov a za politické riešenie kurdskeho konfliktu.¹² Neochota Turecka riešiť uvedené problémy takmer viedla k odmietnutiu ratifikácie dohody o colnej únii v EP. Nakoniec však Turecko urobilo čiastkové zmeny v ústave, ktoré mali rozšíriť možnosti politickej participácie, a zmiernilo 8. článok. EP následne ratifikoval colnú úniu v roku 1996, vyjadril sa však, že zhoršenie situácie ľudských práv v Turecku by mohlo viesť k zmrazeniu finančnej pomoci na ktorú má Turecko nárok. Navyše udelil 17. 1. 1996 Sacharovovú cenu bývalej tureckej poslankyni parlamentu kurdskeho pôvodu Leyle Zanaovej, ktorá bola v roku 1994 zbavená imunity, zatknutá a odsúdená za velezradu a väzby k PKK (prepustená bola až v roku 2004). V roku 1997 chcel EP zase donútiť Turecko, aby vyhlásilo všeobecnú amnestiu a v záujme politického riešenia konfliktu začalo rokovať so všetkými kurdskými organizáciami, vrátane PKK.¹³ Aktivita EP v tejto oblasti je zaujímavá, a môže za ňou byť snaha využiť právomoc odsúhlasiť prijatie žiadosti štátu o členstvo, ktorú EP získal nedlho predtým podľa Jednotného európskeho aktu. Napriek tomu si myslím, že ide o prejav relatívnej slabosti EP vo vonkajších vzťahoch Únie. Dôraz na ľudské práva možno vnímať ako využitie priestoru tzv. „low politics“, kým témy „high politics“ sú skôr v rukách Rady a EK. Malý význam EP by som videl aj v tom, že si môže dovoliť byť menej ústretový či diplomatický voči tretiemu štátu a nestretne sa to s takou negatívnou odozvou, ako keby rovnaké výhrady vyjadrila Rada alebo EK.

Napriek činnosti EP Turecko očakávalo, že bude zaradené do prvej skupiny kandidátov v roku 1997. Avšak ER na summite v Luxemburgu odmietla tureckú kandidatúru s odôvodnením, že Turecko musí zlepšiť vzťahy s Gréckom a vykonať ďalšie ekonomické a politické reformy, hlavne v oblasti ľudských a kultúrnych práv menšín a špecificky zaobchádzania s Kurdmi. Požadovala aj odvolanie výnimočného stavu v oblastiach

¹² GUNTER, M. M. (2007): Turkey's Floundering EU Candidacy and Its Kurdish Problem, s. 120.

¹³ CELIK, A. B. (2005): Role of the EU in the Resolution of the Kurdish Question in Turkey, s. 5-6.

obývaných kurdskou väčšinou. Úlohu zrejme hralo aj odstúpenie tureckej vlády po hrozbe armádneho zásahu. Kandidátom na vstup do EÚ sa Turecko stalo až na summite ER v Helsinkách v roku 1999, avšak na rozdiel od ostatných kandidátov tzv. „helsinskej vlny“, neboli s ním zahájené prístupové rokovania. Ako bolo spomenuté v úvode, až v tomto období pristúpilo Turecko rázne k politickým reformám. Zrejme hlavným dôvodom bol silnejší dôraz EÚ na demokraciu a ľudské práva, vyjadrený článkom 6 Amsterdamskej zmluvy, ktorým bolo podmienené členstvo. Turecku už nestačilo rozvíjať len ekonomickú spoluprácu podľa Ankarskej dohody, ale bolo viazané prístupovými podmienkami (Kodanskými kritériami). V novembri 2000 vydala EÚ dokument o prístupovom partnerstve, v ktorom boli vymenované hlavne problémy, ktoré malo Turecko riešiť. Išlo hlavne o otázku práv menšín (hlavne kurdskej), mučenie, úlohu armády v politickom živote a cyperský problém. Hodnotiace správy z rokov 1998 – 2001 takisto zdôrazňovali dôležitosť Kodanských kritérií.¹⁴

Okrem zrušenia trestu smrti prijalo Turecko vo februári, marci a auguste 2002 tzv. „reformné balíky“ zákonov, z ktorých najvýznamnejší bol posledný. Jeho súčasťou bolo zrušenie trestu smrti a legalizácia vzdelávania a vysielania v menšinových jazykoch.¹⁵ Ďalej 16. 9. 2002 ratifikovalo Medzinárodnú konvenciu na odstránenie všetkých foriem rasovej diskriminácie, hoci s výhradami ohľadne kompetencie Medzinárodného súdneho dvora prijímať sťažnosti v tejto sfére bez predchádzajúceho súhlasu Turecka.¹⁶ Následná hodnotiaca správa EK konštatovala, že napriek nedostatkom Turecko urobilo pokrok. To, spolu s tlakom Turecka, ktoré žiadalo EÚ o stanovenie dátumu začatia prístupových rokovaní, primälo Úniu rozhodnúť o určení termínu do decembra 2004. No EÚ vyjadrila očakávanie, že Turecko otvorí svoje prístavy a letiská lodiam a lietadlám z Cypru, a nakoniec aj uzná Cyperskú republiku. Turecko to ale odmietlo, kým EÚ nepodnikne rovnaké opatrenia v prípade Severného Cypru. Turecký postoj, spolu s konštatovaním spomalenia reformného úsilia v krajine, viedla EK k odporúčaniu pozastavenia prístupových rokovaní s Tureckom vo svojej hodnotiacej správe z novembra 2006, čo sa stalo realitou v decembri na summite ER v Bruseli.

Ďalším stimulom urýchlenia reforiem bolo volebné víťazstvo umiernennej islamistickej Strany spravodlivosti a rozvoja (AKP) Recepta Tayyipa Erdoğanov vo voľbách v novembri

¹⁴ Ibidem, s. 4, 6.

¹⁵ AKBABA, Y.; KENTMEN, C.; TAYDAS, Z. (2005): Research Note: Impact of the EU Conditional Foreign Aid on Minority Rights: Kurds in Turkey. s. 1.

¹⁶ U.N. TREATY COLLECTION (2016): International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination.

2002. AKP sama mala záujem na obmedzenie moci armády, policajných zložiek a justície. Tie boli pod kontrolou tradičných nacionalistických a sekulárnych elít a boli často využívané na prenasledovanie islamistov, politických disidentov a kurdských separatistov či ovplyvňovanie politickej situácie. Kritici jej vyčítajú, že sa sústreďí hlavne na reformy, ktoré by oslabili piliere sekulárnej identity krajiny na úkor iných reforiem, napr. o právach pre etnické a náboženské menšiny.¹⁷ Dalo by sa však čakať, že AKP nájde v Kurdoch spojenca voči sekulárnym nacionalistom. Skutočne urobili vlády Erdoğan pre Kurdov zatiaľ najviac zo všetkých vlád, hoci formálne sa síce drží tradičného nacionalistického konsenzu voči kurdskému problému. Jej činy jej priniesli volebné hlasy aj v tradičných baštách kurdských strán, čo je pre ňu ďalšou motiváciou.

V roku 2003 teda vyhlásila vláda amnestiu pre zadržaných bojovníkov PKK (nie však pre ich vodcov). Väčším míľnikom pre kurdskú menšinu ale bolo začatie vysielania programov v kurdskom jazyku v rozhlase a verejnoprávnej televízii v roku 2004. V tom istom roku boli prvýkrát povolené súkromné (nie však verejné) kurdské jazykové školy, kvôli údajnému nízkemu záujmu ich ale v auguste 2005 vláda uzavrela. Tvrdila, že je to znak, že o kurdčinu nie je záujem. Hlasy z opačnej strany však hovorili, že problém bol v tom, že Kurdi si kurzy nemohli dovoliť a je treba, aby sa kurdčina vyučovala na štátnych školách.

Vládne reformy v Turecku však neprestali s pozastavením prístupových rokovaní s EÚ. Ešte v roku 2005 bol schválený nový trestný zákonník, ktorý mal odstrániť najkontroverzejšie ustanovenia toho starého. Išlo napr. o článok 312, podľa ktorého prosté zastávanie sa práv Kurdov mohlo byť vyložené ako podnecovanie nenávisť medzi rôznymi rasovými, náboženskými regionálnymi či sociálnymi skupinami.¹⁸ Avšak zároveň bol schválený článok 301, podľa ktorého bolo „hanobenie tureckosti“ zločinom, ktorý mohol byť potrestaný až troma rokmi väzenia. Hoci nikto nebol v duchu tohto zákona odsúdený, stal sa zbraňou štátu voči intelektuálom a spisovateľom ako Orhan Pamuk a Hrant Dink. Dinkova vražda tureckým nacionalistom v roku 2007 je považovaná za dôsledok jeho obvinenia na základe článku 301, a práve ako reakciu na ňu vyslovil turecký prezident Abdullah Gül možnosť revízie článku. K nej došlo v máji 2008. Podľa upraveného článku 301 je zločinom hanobenie tureckého národa (už nie „tureckosti“), maximálna sadzba bola znížená na dva roky a povolenie na stíhanie niekoho podľa tohto článku musí vydať ministerstvo spravodlivosti, čo má zabrániť jeho nadmernému užívaniu. Podľa EÚ je bol prijateľný kompromis, avšak dodnes sú aj ďalšie články revidovaného trestného zákonníka, ktoré

¹⁷ TURGUT, P. (2009): New Turkish Law Curbs Military's Power – TIME.

¹⁸ GUNTER, M. M. (2007): Turkey's Floundering EU Candidacy and Its Kurdish Problem, s. 119.

obmedzujú slobodu prejavu a musia byť pozmenené.¹⁹ Sporná je aj nová úprava protiteroristického zákona, prijatá v roku 2006. „Dedičom“ spomenutého 8. článku je 6. článok, ktorý je podľa kritikov príliš nejasný a hrozí, že môže byť použitý na obvinenie z terorizmu každého, kto vyjadrí názor priečiaci sa štátnej ideológii.²⁰

V roku 2008 vznikol nový televízny kanál TRT 6, ktorý vysielal v jazykoch národnostných menšín v Turecku, okrem iných aj v kurdčine.²¹ O rok neskôr vyhlásil Erdoğan iniciatívu, ktorá sa prekladá ako „Kurdish Opening“ a mala poskytnúť Kurdom viac politických a kultúrnych práv.²² V rámci tejto iniciatívy bol posilnený status kurdského jazyka zákonom, ktorý povolil používanie kurdčiny v médiách a v politických kampaniach, prinavrátil kurdské názvy obciam, ktoré doteraz museli mať názvy v turečtine a založil výbor na boj proti diskriminácii. Zároveň bol schválený druhý zákon, ktorý povoľoval kurdským vážnom komunikáciu s návštevami v ich rodnom jazyku.²³ Takisto v roku 2009, bol schválený zákon ktorý dal civilným súdom právo súdiť zločiny spáchané príslušníkmi ozbrojených síl. Ten má zabrániť armáde kryť zločiny, ktorých sa počas svojich operácií dopustila, čo vítajú najmä Kurdske ľudskoprávne organizácie.²⁴ Napriek tomu nenaplnila táto vládna iniciatíva očakávania, ktoré boli do nej vkladané kurdským obyvateľstvom a viaceré reformy neboli implementované. Zároveň došlo v tom roku k masovému zatýkaniu kurdských aktivistov. Najmä od tretieho volebného víťazstva AKP v roku 2011 sa hovorí o Erdoğanovom nezáujme ďalej riešiť kurdskú problematiku a pokračovať v ústupkoch voči Kurdom.²⁵

3 Vzťahy od roku 2011 – vplyv vojny v Sýrii

Zmena nastala v júli 2012, keď v kontexte občianskej vojny v Sýrii sa jednotky vládnej Sýrskej arabskej armády stiahli z kurdských oblastí. Sýrski Kurdi sa tak ocitli v stave faktickej autonómie, pod vedením Strany demokratickej jednoty (PYD) a jej ozbrojeného krídla YPG. Toto hnutie je napojené na PKK. Pre Turecko sa tak vynorila nová hrozba v podobe územia pod vládou Kurdov, ktoré môže byť využité ako zázemie pre PKK na ich útoky v Turecku. To viedlo Turecko k väčšej podpore opozičných sýrskych skupín, ktoré boli

¹⁹ TODAY'S ZAMAN: EU welcomes 301 amendment but calls for more.

²⁰ GUNTER, M. M. (2007): Turkey's Floundering EU Candidacy and Its Kurdish Problem, s. 120.

²¹ TODAY'S ZAMAN: TRT's Kurdish channel starts broadcasts this weekend.

²² ÇELEBI, E.; VERKUYTEN, M.; KÖSE, T.; MALIEPAARD, M. (2014): Out-group trust and conflict understandings: The perspective of Turks and Kurds in Turkey, s. 65.

²³ ARSU, S. (2009): Turkey Plans to Ease Restrictions on Kurds and Help End Decades of Conflict.

²⁴ TURGUT, P. (2009): New Turkish Law Curbs Military's Power – TIME .

²⁵ MARCUS, A. (2012): The Kurds' Evolving Strategy, s. 17-19.

aj sú nepriateľsky ladené ako voči režimu Baššára al-Asada, tak voči Kurdom, a občas dokonca aj proti západným spojencom Turecka, napr. Front an-Nusrá, ktorý je napojený na al-Kájdú.²⁶ Táto stratégia sa vyhrtila po vzniku a úspešnom ťažení Islamského štátu (ISIL), keď Turecko odmietlo podporovať Kurdov v ich boji proti ISIL napriek tomu, že práve Kurdi boli jedinou účinnou silou, ktorá dokázala ISIL vzdorovať. Turecko totiž vnímalo Kurdov ako väčšiu hrozbu než ISIL kvôli historickej hrozbe PKK a azda aj kvôli islamistickým koreňom AKP. Turecká vláda bola a je dokonca obviňovaná zo skrytej podpory ISIL proti spoločným nepriateľom – sýrskemu režimu a Kurdom. Dôsledkom tejto podpory mal byť laxný prístup tureckých úradov v monitorovaní hranice a tolerovaní jej prekračovania bojovníkmi a verbovacími agentmi ISIL, ako aj tolerancie pašerákov ropy, ktorí obchodujú s ISIL a ropu prevážajú do Turecka. Naproti tomu, Turecko zasahovalo oveľa tvrdšie voči kurdským jednotkám a akéhokoľvek štátu, ktorí sa presúvali cez turecké hranice. Toto turecké vnímanie sa naplno prejavila počas bitky medzi ISIL a YPG o mesto Kobanê (Ajn al-Arab) na sýrsko-tureckých hraniciach v septembri a októbri 2014, ktoré je dôležitým dopravným uzlom medzi oboma štátmi. Turecko dlho odmietlo povoliť Kurdským jednotkám posilniť svojich spolubojovníkov v Kobanê. Nakoniec pod tlakom verejnej mienky západu umožnilo presun posíl pre YPG v Kobanê, avšak toto povolenie platilo len pre jednotky irackých Kurdov Pešmerga, nie pre bojovníkov PKK.²⁷ Kritici Turecka najmä z radov Kurdov takisto obviňujú Ankaru z laxného prístupu pri vyšetrovaní bombových útokov, pripisovaných ISIL, na kurdských demonštrantov za mier a dialóg v Suruçi 20. 7. 2015 pri ktorom zomrelo 33 ľudí, a 104 bolo ranených a 10 10. 2015 v Ankare, ktorý si vyžiadal vyše sto mŕtvych a vyše 400 zranených. Útok v meste Suruç ale viedol k zapojeniu Turecka do boja proti ISIL, hoci turecká armáda útočila práve tak na PKK ako na ISIL. Turecké úrady to odôvodňovali tým, že nerozlišujú medzi teroristami z PKK či ISIL.

Počas návštevy v Ankare 26. 4. 2013, vodca PYD Sálíh Muslim uistil Turkov, že sýrski Kurdi sami seba vnímajú ako súčasť Sýrie a nepredstavujú hrozbu tureckej teritoriálnej integrity.²⁸ Vtedajší turecký minister zahraničných vecí (súčasný premiér) Ahmet Davutoğlu pripustil, že Turecko by mohlo akceptovať autonómiu sýrskeho Kurdistanu, avšak za splnenia troch podmienok: 1) aby nespolupracovali s Asadovým režimom, 2) aby nepokladali základy pre svojbytnú etnickú či náboženskú jednotku, a 3) nebudú vykonávať aktivity ktoré by mohli

²⁶ GUNTER, M. M. (2015): Iraq, Syria, ISIS and the Kurds: Geostrategic Concerns for the U.S. and Turkey, s. 107.

²⁷ GLAVIN, T. (2015): No Friends but the Mountains, s. 64.

²⁸ GUNTER, M. M. (2015): Iraq, Syria, ISIS and the Kurds: Geostrategic Concerns for the U.S. and Turkey, s. 108.

hroziť bezpečnosť a integritu Turecka. Napriek tomu Turecko odmieta autonómiu Kurdov v Turecku. Pozorovatelia za tým vidia snahu vraziť klin medzi tureckými a sýrskymi Kurdmi. Ukončenie prímeria s PKK viedlo aj k tvrdším vyhláseniam voči sýrskym Kurdom. Nedlho potom vyhlásil Erdoğan, že Turecko nikdy nedovolí, aby vznikol Kurdský štát na severe Sýrie. Zároveň turecká armáda vypracovala plány na vpád do Sýrie a zriadenie 30 kilometrovej nárazníkovej zóny na severe krajiny, ktorý by zabránil Kurdom v konsolidácii a správe oblasti pod ich kontrolou.²⁹

Zároveň sa ale vyvíjala situácia v Turecku. V januári 2013 bolo zahájené vyjednávanie s PKK, podporované Öcalanom, ktoré viedlo k vyhlásení prímeria v marci toho roku. Turecká ochota jednať mohla byť zapríčinená práve nástupom PYD a YPG v sýrskom Kurdistane. No aj toto prímerie malo obmedzené trvanie, a skončilo v júli 2015, keď Turecko bombardovalo pozície PKK v severnom Iraku. PKK na to odvolalo prímerie a násilie sa znovu rozohorelo v juhovýchodnom Turecku. Násiliu nezabránilo ani zvolenie legálnej kurdskej strany HDP do tureckého parlamentu v dvoch parlamentných voľbách 7. 6. a 1. 11. 2015. Obnovenie prímeria a mierových rokovaní, ako aj tesnejšia spolupráca medzi Tureckom a Kurdmi proti ISIL, sa teda zdá byť v nedohľadne.

Záver

Základný problém je že Turecko sa voči kurdskému problému sa stavia skôr ako k problému terorizmu a nedostatočného hospodárskeho rozvoja než ako k etnickému konfliktu.³⁰ Turecká vláda neuznáva PKK ako relevantného partnera pre jednania o riešení konfliktu a legálne kurdske strany a ich členovia sú prenasledovaní. Napriek tomu urobilo Turecko veľký pokrok v zlepšení situácie Kurdov odkedy sa stalo kandidátom. Avšak mnoho reforiem, napr. zákaz mučenia, ostalo len na papieri, kým ich implementácia viazne.

Začína byť zjavné, že popud na riešenie kurdskeho problému musí prísť zvonku. Tu by sa EÚ mohla aktívne angažovať. EÚ mala podmieniť členstvo Turecka jeho poskytnutím plných ľudských a občianskych práv Kurdom a zároveň jeho začatím vyjednávania s kurdskými predstaviteľmi (a teda aj s PKK) o autonómii či inom politickom riešení konfliktu. Zároveň by bolo treba dať jasne najavo, že Turecko má miesto v EÚ. Z ekonomického hľadiska by členstvo Turecka bolo výhodné pre obe strany. Čo sa týka politického hľadiska, už východné rozšírenie ukázalo, že najlepším nástrojom stabilizácie

²⁹ TOTTEN, M. J. (2015): the Trouble with Turkey, s. 9.

³⁰ ÇELEBI, E.; VERKUYTEN, M.; KÖSE, T.; MALIEPAARD, M. (2014): Out-group trust and conflict understandings: The perspective of Turks and Kurds in Turkey, s. 72.

a demokratizácie partnerských štátov je prísľub členstva. Vstup Turecka a prípadné úspešné ukončenie kurdskeho konfliktu by tiež pravdepodobne posilnilo demokratické elementy v iných štátoch regiónu, keďže by to poukázalo na úspech moslimskej krajiny, ktorá sa prijatím progresívnych hodnôt formálne stala členom združenia prosperity a stability, ktoré EÚ reprezentuje. Odmietnutie Turecka by naopak mohlo viesť k rozčarovaniu a odvráteniu od západu v Turecku. Toho by využili buď nacionalisti, čo by najskôr znamenalo koniec nádejam na vyriešenie kurdskeho problému mierovou cestou, alebo islamisti, čo by posunulo stret civilizácií bližšie k európskemu jadru a rovnako by to posilnilo podobné elementy v regióne.

Ďalší popud by mohol prísť v rámci NATO od USA, kľúčového spojenca Turecka. Už dnes sa štátmi NATO ozývajú hlasy nespokojné s postupom Turecka vo vojne v Sýrii. Ide jednak o tureckú podporu sýrskych opozičných skupín, ktoré sú napojené na al-Káidu a iné hnutie nepriateľské voči západu. Ďalej ide o neochotu Turecka podporiť sýrskych Kurdov, ktorí sú najefektívnejšími bojovníkmi proti ISIL, a dokonca o kladenie prekážok Kurdom za strany Turecka a teda jeho nepriama podpora ISIL. Spolupráca so štátmi západu v boji proti ISIL by v ideálnom prípade viedla k tlaku západu na Turecko, aby začalo vážnejšie uvažovať o reformách, ktoré by z tureckých Kurdov spravili plnoprávných členov tureckej spoločnosti a aby Turecko obnovilo dialóg s PKK a inými organizáciami zastupujúcimi kurdsú menšinu.

Použitá literatúra:

1. AKBABA, Y.; KENTMEN, C.; TAYDAS, Z. (2005): Research Note: Impact of the EU Conditional Foreign Aid on Minority Rights: Kurds in Turkey. In: *Conference Papers – International Studies Association*. Istanbul Annual Meeting 2005, s. 1-22. Dostupné na internete:
<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=2&hid=107&sid=b808b57c-63a9-4778-ac34-a633415732cc%40sessionmgr104>
2. ARSU, S. (2009): *Turkey Plans to Ease Restrictions on Kurds and Help End Decades of Conflict*. In: New York Times. 2009-11-13. [cit. 2016-02-05]. Dostupné na internete:
http://www.nytimes.com/2009/11/14/world/europe/14kurds.html?_r=2
3. ÇELEBI, E.; VERKUYTEN, M.; KÖSE, T.; MALİEPAARD, M. (2014): Out-group trust and conflict understandings: The perspective of Turks and Kurds in Turkey. In: *International Journal of Intercultural Relations*, máj 2014, roč 40, s. 64-75. ISSN 0147-1767. [cit. 2016-02-05]. Dostupné na internete:
http://ac.els-cdn.com/ebsco.han2.savba.sk/S0147176714000170/1-s2.0-S0147176714000170-main.pdf?_tid=d17ebd3c-c8ce-11e5-b190-00000aabb0f6b&acdnat=1454322810_f6ddba9f391bdb57ac8b0eaa010898de
4. CELIK, A. B. (2005): Role of the EU in the Resolution of the Kurdish Question in Turkey. In: *Conference Papers – International Studies Association*. Istanbul Annual Meeting 2005, s. 1-10. Dostupné na internete:
<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=2&hid=107&sid=9000d05e-534a-430c-91d8-a8ae77e6d3cb%40sessionmgr104>

5. FIALA, P.; PITROVÁ, M. (2001): *Rozšiřování ES/EU*, Brno : Mezinárodní politologický ústav Masarykova univerzita, 2001. ISBN 80-210-2645-6.
6. GLAVIN, T. (2015): No Friends but the Mountains. In: *World Affairs*, mar/apr 2015, roč. 177, č. 6, s. 57-66. ISSN 0043-8200. [cit. 2016-02-05]. Dostupné na internete: <http://web.b.ebscohost.com.ebsco.han2.savba.sk/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=5387e89f-64fa-47a6-b28f-752ea4f3be6e%40sessionmgr115&vid=1&hid=106>
7. GUNTER, M. M. (2015): Iraq, Syria, ISIS and the Kurds: Geostrategic Concerns for the U.S. and Turkey. In: *Middle East Policy*, jar 2015, roč. 22, č. 1, s. 102-111. ISSN 1061-1924. [cit. 2016-02-05]. Dostupné na internete: <http://onlinelibrary.wiley.com.ebsco.han2.savba.sk/doi/10.1111/mepo.12116/epdf>
8. GUNTER, M. M. (2007): Turkey's Floundering EU Candidacy and Its Kurdish Problem. In: *Middle East Policy*, roč. 14, č. 1, jar 2007, s.117-123. ISSN 00263141. [cit. 2016-02-05]. Dostupné na internete: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=2&hid=107&sid=002d58cc-7d1f-43bb-9e35-bf542e2d49b6%40sessionmgr111>
9. HATEM, R.; DOHRMANN, M. (2013): Turkey's Fix for the "Kurdish Problem". In: *Middle East Quarterly*, jeseň 2013, roč. 20, č. 4, s. 49-58, ISSN 1073-9467. [cit. 2016-02-05]. Dostupné na internete: <http://web.b.ebscohost.com.ebsco.han2.savba.sk/ehost/detail/detail?sid=0cc7409c-3392-4d81-a1d7-cb686ecbaa61%40sessionmgr110&vid=2&hid=106&bdata=Jmxhbm9c2smc2l0ZT11aG9zdC1saXZl#AN=90000308&db=a9h>
10. MARCUS, A. (2012): The Kurds' Evolving Strategy. In: *World Affairs*, nov/dec 2012, roč. 175, č. 4, s.15-22. ISSN 0043-8200. [cit. 2016-02-05]. Dostupné na internete: <http://web.b.ebscohost.com.ebsco.han2.savba.sk/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=81c8fa82-899d-4ae3-a75e-ae6698b0132f%40sessionmgr110&vid=1&hid=106>
11. METZ, H. C. (1995): *Turkey: A Country Study*. Washington : GPO for the Library of Congress, 1995. [cit. 2016-02-05]. Dostupné na internete: <http://countrystudies.us/turkey/26.htm>
12. TODAY'S ZAMAN: *EU welcomes 301 amendment but calls for more*. In: Today's Zaman. 2008-05-01. [cit. 2015-08-05]. Dostupné na internete: http://www.todayszaman.com/newsDetail_getNewsById.action?load=detay&link=140606
13. TODAY'S ZAMAN: *TRT's Kurdish channel starts broadcasts this weekend*. In: Today's Zaman. 2008-12-19. [cit. 2015-08-05]. Dostupné na internete: http://www.todayszaman.com/newsDetail_getNewsById.action?load=detay&link=161690
14. TOTTEEN, M. J. (2015): the Trouble wth Turkey. In: *World Affairs*, jeseň 2015, roč. 178, č. 3, s. 5-12. ISSN 0043-8200. [cit. 2016-02-05]. Dostupné na internete: <http://web.b.ebscohost.com.ebsco.han2.savba.sk/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=41505456-679c-4a37-8ac6-af5923456112%40sessionmgr110&vid=1&hid=106>
15. TURGUT, P. (2009): *New Turkish Law Curbs Military's Power*. In: TIME. 2009-07-09. [cit. 2016-02-05]. Dostupné na internete: <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1909585,00.html>
16. U.N. TREATY COLLECTION (2016): *International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*. U.N. Treaty Collection. [cit. 2016-02-05]. Dostupné na internete: http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-2&chapter=4&lang=en

Mgr. Juraj Ondriaš

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

e-mail: juraj.ondrias@euba.sk

Public perceptions of China in Central Europe

Gabriela Pleschová

Abstract

This study discusses the problem of public views of China in Central Europe. It finds that China has been increasingly active in promoting its image through a range of cultural activities organised for various groups of people. Despite of this wealth of activity, public perceptions in the region remain little favourable of China. This is largely because of people perceiving China's rise as not favouring local societies. Finally, the contribution suggests what China could do to enhance its image in this part of Europe.

Key words: China, Central Europe, public policy, image

JEL classification: F50, F51

Abstrakt

Tento príspevok sa zaoberá percepciou Čínskej ľudovej republiky v Strednej Európe. Dokumentuje, že Čína je čoraz aktívnejšia v budovaní svojho imidžu v regióne prostredníctvom širokej palety kultúrnych aktivít pripravených pre rôzne cieľové skupiny. Napriek množstvu týchto aktivít nie sú názory obyvateľov Strednej Európy naklonené Číne. Dôvodom je fakt, že StredoEurópania nepovažujú rast Číny za prospešný aj pre svoju krajinu. V závere príspevok navrhuje, čo by mala Čína robiť, aby zlepšila svoj obraz v tejto časti Európy.

Kľúčové slová: Čína, Stredná Európa, verejná politika, imidž

JEL klasifikácia: F50, F51

Introduction: China, public policy and Central Europe

In recent years, the People's Republic of China (PRC) has intensified its public policy initiatives to enhance its image in the world. But whereas in the regions like Africa, Middle East or Latin America China has been enjoying relative popularity, European public manifests unfavourable attitudes towards China.¹ In Western European countries, notably in France, Germany and the UK, this is largely due to citizens' worries that economic rise of China does not benefit local economies and because of people's critical perceptions of human rights situation in China (d'Hooghe 2010).

This paper wants to contribute to the under researched topic of European public opinion towards China by examining the attitudes of people in Central Europe. It presents China's initiatives to improve its image in the region contrasting them with the public views of China in the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia. The study concludes that despite of the wealth of public policy initiatives, Central European's attitudes towards China remain

¹ See, for example, the annual surveys by the Pew Research Centre available at www.pewglobal.org.

restrained. This is largely because people feel worried about the implications of China's economic and military rise for their countries. If China wants its public policy to bring desired effects, it is recommended that it should pay more attention to mollifying people's concerns rather than solely focus on presenting China's popular culture.

1 China's public policy initiatives in Central Europe

The decision to admit ten post-communist countries from Central and Eastern Europe to become the members of the European Union (EU) in 2004 turned the attention of China back to its former allies. One sign of this renewed interest has been a range of China's cultural activities in four Central European states: Poland, Hungary, the Czech Republic, and Slovakia. Though it does not come to the scale of China's initiatives in major states as, for example, France in 2004 or the United States, Italy and the Netherlands in 2005 (Cho and Yeong, 2008: 472; Barr, 2012), it has still been quite impressive and far beyond what Central European states experienced from China in the past, maybe with the exception of a short period 1950-1959.²

The exhibition Treasures of Ancient China at the Prague's castle that was seen in 2014 by almost 25,000 visitors; spectacular celebrations of the Lunar New Year in Budapest and Prague's city centres in 2015 (in Prague branded as Chinese New Year); a popular Festival of Chinese lanterns in the beautiful Warsaw's palace Łazienki Królewskie that is held annually since 2012; performances of the Chinese opera with an ensemble of 150 artists at the Prague's National Theatre and at Hungarian State Opera in 2012 or Week of the Chinese film offered in Bratislava 2014. This is only a few examples of cultural events introduced for mass public

² For how China and its culture was presented in Central Europe in the 1950s see, for example, SLOBODNÍK, MARTIN (2015, in print): Socialist Anti-Orientalism: Perceptions of China in Czechoslovak Travelogues from the 1950s. In *Postcolonial Europe? Essays on Post-Communist Literatures and Cultures*, ed. by RÓBERT GÁFRIK and DOBROTA PUCHEROVÁ. Amsterdam – New York.

in Central Europe; all through substantial financial sponsorship of the China's embassy or China's public institutions.³

Aside from these initiatives, people in Central Europe can take part in numerous smaller-scale activities as, for example, workshops of calligraphy and paper-cutting, courses of Chinese cuisine and Chinese knotting, ceremonies of tea preparation, parades of Chinese dragons, Chinese film clubs, evenings with mahjong, go and the Chinese chess, all kinds of lectures on China, not to forget the classes of Chinese language for students of any age – from pre-school kids to seniors. The range of the initiatives inviting public to experience and enjoy Chinese language and culture has become extremely wide in the region and apparently, most of these initiatives have already found their way to the recipients.⁴

While in each of Central European states a number of non-governmental organizations exist that have as their mission propagation of Chinese culture and art,⁵ the bulk of these initiatives has been organized by the Confucius Institutes. Confucius Institutes (CIs) is a network of non-profit public institutions established out of China to propagate Chinese language and culture (Paradise, 2009). CIs aim at “reinforcing friendship and cooperation

³ Praha oslavila čínský nový rok Ovce (Prague Celebrated Chinese New Year of Goat). 23 February 2015: www.czechchina.com/?p=6155, 2015 Ázsiai Holdújév Kecské Fest ezerszínű Távol-Kelet a China Mart Experience Centerben (2015 Asian Lunar New Year of Goat Festival Allows to Experience Thousands of Colors at Far East China Mart Center): <http://konfuciusz.uni-miskolc.hu/index.php/HU/2-articles/70-2015-azsiai-holdujev-kecske-fest-ezerszinu-tavol-kelet-a-china-mart-experience-centerben>, Poklady staré Číny nabídlý mimořádný zážitek (Treasures of Ancient China offered an Extraordinary Experience). 10 November 2014 www.czechchina.com/?p=5910, Chińskie inspiracje w Łazienkach Królewskich już od piątku (Chinese Inspirations in Łazienki Królewskie already from Friday): <http://warszawa.naszemiasto.pl/artkul/chinskie-inspiracje-w-lazienkach-krolewskich-juz-od-piatku,1442693,artgal,t,id,tm.html>, Čínská národní opera na scéně Národního divadla (Chinese National Opera at the Stage of the National Theatre): www.czechchina.com/?p=1075, V kine Lumiere predstavia súčasnú čínsku kinematografiu (Lumier Cinema Introduces Contemporary Chinese Cinematography). SITA, 10 October 2014 (Accessed 15 May 2015).

⁴ For a gallery of pictures and videos see, for example: www.instytutkonfucjusza.uj.edu.pl/galeria; <http://ik.po.opole.pl/?cat=8> or www.konfuciuszintezet.u-szeged.hu/news/photos-of-events (Accessed 15 May 2015).

⁵ These organizations include, for example, the Czech-Chinese Association (Česko-čínská společnost), the Czech-Chinese Chamber of Joint Cooperation (Smíšená česko-čínská komora vzájemné spolupráce), Polish-Chinese Economic and Cultural Society (**Polsko-Chińskie Towarzystwo Gospodarczo-Kulturalne**), Polish-Chinese Association for Culture and the Arts (Polsko - Chińska Fundacja Promocji Kultury i Sztuki), Great Wall of China-Hungarian Friendship Society, Centre of Chinese Culture and Arts, Slovak-Chinese Association for Friendship (Slovensko-čínska spoločnosť priateľstva) and some others. On the work of these associations and on the similarities and differences in functioning of the Confucius Institutes in the region see PLESCHOVÁ, GABRIELA, SLOBODNÍK, MARTIN: The role of the institutions and the individuals in developing relations in culture between China and Central Europe. How China is presented in the region. Paper presented at the CASS conference in Beijing, forthcoming October/November 2015.

between China and the rest of the world,”⁶ which in practice often means that they work to create positive impressions of China (Paradise, 2009: 662).

Until May 2015, ten Confucius Institutes have been established in Central Europe: five in Poland, three in Hungary, one in the Czech Republic and one in Slovakia; most of them between 2006 and 2008 year. The largest of all CIs in Central Europe is to be found at Eötvös Loránd University in Budapest. Employing over thirty native Chinese teachers, this institute is active in twenty Hungarian cities, it has a mandate from the Confucius Institutes headquarters to run a teacher training centre and in 2013 it convened the conference of European CIs. In some years, the institute in Budapest annually organized close to fifty various cultural initiatives and while some only involved a handful of individuals, over hundred people joined the other.⁷ Also the Confucius Institutes in Szeged (Hungary), Opole and Cracow (Poland) appear working very dynamically, preparing about twenty different cultural initiatives per year as well as numerous classes of Chinese language including free introductory classes and online courses.⁸ The Confucius Institute in Olomouc, Czech Republic, also offers a good range of activities and is particularly well connected to student population.⁹ The smallest from all CIs in Central Europe are those located in Bratislava, Slovakia. The institute affiliated with the Slovak University of Technology comes with about four language courses and three public initiatives a year.¹⁰ In September 2015 another Confucius Institute was open at Comenius University.¹¹

Aside from the CIs, also the PRC embassies have intensified their work to propagate China in the region. PRC’s ambassadors repeatedly act as guest lecturers at universities in Central Europe and they also increasingly appear in nation-wide media. China’s ambassadors have, for example, lectured at universities in Prague, Bratislava, Trnava, Radom, Warsaw and Debrecen¹² and they have offered an interview for the main Polish TV Channel Telewizja

⁶ About Confucius Institute/Classroom: http://english.hanban.org/node_10971.htm (Accessed 15 March 2015).

⁷ For example, up to 300 guests participated in the gala show of ELTE Confucius Institute celebrating the Lunar New Year in 2008. For an overview of other activities see the institute yearbooks available at: www.konfuciuszintezet.hu (Accessed 4 June 2015).

⁸ See the institutes’ websites at www.konfuciuszintezet.u-szeged.hu, <http://ik.po.opole.pl>, www.instytutkonfucjusza.uj.edu.pl (Accessed 4 June 2015).

⁹ Interview with Lucie Lániková, institute director, 11 June 2015, See also <http://konfucius.upol.cz> (Accessed 4 June 2015).

¹⁰ See <http://konfucius.sk/index.php/sk> (Accessed 8 June 2015).

¹¹ <https://uniba.sk/konfuciov-institut> (Accessed 2 February 2015).

¹² www.chinaembassy.cz/cze/xwtd/t907588.htm, <http://sk.chineseembassy.org/slo/xwtd/t1149655.htm>, <http://sk.chineseembassy.org/slo/xwtd/t1149657.htm>, <http://sk.chineseembassy.org/slo/xwtd/t1149657.htm>, www.chinaembassy.org.pl/pol/sgfb/t1047677.htm, www.chinaembassy.org.pl/pol/sgfb/t917326.htm,

Polska, for the news portal Euractiv, for Warsaw Business Journal, Dziennik Gazeta Prawna, Magyarhírlap and for the Slovak public news agency TASR, among the others.¹³ In the Czech Republic, the PRC embassy initiated a special annex to Literární noviny paper presenting Chinese culture. Similar contacts with the academia and media were highly unusual in previous years.

2 How Central Europeans perceive China

Still, despite of all these initiatives, the public in Central Europe manifests reserved attitudes towards China. As documented by the Pew Research Centre opinion poll,¹⁴ over the past decade people in Poland, Czech Republic and Slovakia have been less favourable to China than people from the rest of the world, even if for Poland this difference was very small in 2011 and a year later China was slightly more popular in Poland than in most surveyed countries. The first poll in Poland in 2005 had found relatively few people favourable of China (36%); then between 2008 and 2011 China's popularity in Poland was on rise and it reached 51% in 2011 but it markedly worsened in the following two years. In 2015 40% people in Poland viewed China favourably; significantly less than the median for all other countries.

China's popularity in the Czech Republic has been even lower than in Poland. People in the Czech Republic belong to the least supportive of China from among all surveyed countries and their opinion has not much changed in the past years: it oscillates around 34% of respondents thinking favourably of China. Population in Slovakia was favouring China

www.chinaembassy.org.pl/pol/sgfb/t811795.htm, www.unideb.hu/portal/node/12878 Accessed 26 May 2015.

¹³ See, for example, Konfrontacje (Confrontations). TVP, 1 February 2015:

<http://vod.tvp.pl/audycje/publicystyka/konfrontacje/wideo/01022015/18401314>, XU JIAN: W relacjach gospodarczych liczy się stabilność (XU JIAN: There is Stability in Economic Relations). Euractiv, 29 July 2013: www.euractiv.pl/gospodarka/wywiad/xu-jian-w-relacjach-gospodarczych-liczy-si-stabilno-004904, Ambasador ChRL w Polsce, Pan Sun Yuxi udziela wywiadu dla Warsaw Business Journal (PRC Ambassador in Poland Mr. Sun Yuxi Offered an Interview for Warsaw Business Journal). 28 February 2012: www.chinaembassy.org.pl/pol/sgfb/t917329.htm, Ambasador Chin: staram się zachęcić do inwestowania w Polsce (China's Ambassador: I am Trying to Encourage Investment in Poland. Dziennik Gazeta Prawna, 20 July 2011:

http://biznes.gazetaprawna.pl/artykuly/532576,ambasador_chin_staram_sie_zachecic_do_inwestowani_a_w_polsce.html, Kulcsszerep Kína új politikájában (Key Role in Shaping China's New Policy). Magyar Hírlap, 8 December 2014:

http://magyarhirlap.hu/cikk/11745/Kulcsszerep_Kina_uj_politikajaban, 21-ročné Slovensko oslavuje 65 rokov diplomatických vzťahov s ČĽR (21-year Slovakia Celebrates 65 Years of Diplomatic Relations with the PRC): http://tv.teraz.sk/cd-klub/141043-004-009_cd_klub20141023mp45448c79f9473995dd0b4eaa8/1596 (Accessed 26 May 2015).

¹⁴ See www.pewglobal.org.

most from these three states (45%), but the Pew Research Centre only included Slovakia among surveyed countries in 2007. For an overview of poll data please see the Table 1. Unfortunately, there is no similar information available from Hungary.¹⁵

Tab. 1 Percentage of people viewing China favourably. Source: the Pew Research Centre

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Poland	36	-	39	33	43	46	51	50	43	32	40
Czech Rep.	-	-	35	-	-	-	-	33	34	-	-
Slovakia	-	-	45	-	-	-	-	-	-	-	-
median	57	-	46	45	50	49	52	49	48	49	55

If we take a closer look on people's perceptions of China, individuals in Poland and the Czech Republic typically see China neither as a partner nor as an enemy, as it was reported by the Pew Research Centre in 2013. About three quarters of respondents think that the government of China does not respect personal freedoms of its people. Large majority of surveyed population in Poland (65%) and the Czech Republic (79%) believe that China considered their country's interests not too much or not at all. Aside from this, more people in Poland (39%) and in the Czech Republic (50%) than in other surveyed countries (30%) think that China had already become world's leading economic power. When asked if China will/has already replaced United States as the leading superpower, about 55% of respondents said "yes", while median for other countries was 47%.

A combination of a belief that China's status of an economic and political power has been on rise with a feeling that China does not consider their country's interests, and with concerns about violations of human rights in the PRC suggests that people in Poland and in

¹⁵ Previous studies in Hungary have surveyed public opinion towards immigrants from China rather than China itself; probably because Hungary hosts the largest Chinese community in the region. These studies document hostile attitudes of majority population to the Chinese minority. Supposedly, these perceptions translate also into Hungarians' opinion on China. See, for example, SIMONOVITS, BORI, SZALAI, BOGLÁRKA (2013) *Idegenellenesség és diszkrimináció Magyarországon* (Xenophobia and Discrimination in Contemporary Hungary). In *Magyar Tudomány*, No. 3: www.matud.iif.hu/2013/03/03.htm, VIDRA ZSUZSANNA (2005) *Kína és a kínaiak a magyar sajtóban, 1945–2000* (The Image of China and the Chinese people in the Hungarian press, 1945–2000): www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2005_03/cikk.php?id=949, NYÍRI, PÁL (2003) *Xenophobia in Hungary: A Regional Comparison. Systemic Sources and Possible Solutions. Working Papers Series*. Central European University: Budapest: http://pdc.ceu.hu/archive/00002079/01/eve_xenophobia_polpap.pdf (Accessed 2 June 2015).

the Czech Republic may feel worried about the implications of China's rise for their country. This is supported by the data from Pew Research Centre's 2011 poll when 68% of respondents in Poland said that China's growing military power was a bad thing (13% viewed it positively). This was a more pessimistic view than in a majority of surveyed countries. When asked about the influence of China's economy, 46% of people in Poland said that China's growing economy was a bad thing. Poland thus scored among the five countries in the world that considered China's growing economy with most caution. In recent years, people in Poland have become even more pessimistic: 53% of people in Poland felt aversion towards growing China's economy in 2014.

The poll in 2007 surveyed also the individuals from the Czech Republic and Slovakia who were found among six most worried nations about the influence of China's rising military power (both countries) and rising economy (Czech Republic only). In Slovakia, these fears have been placated in recent years as in a survey commissioned in 2014 by the Slovak Academy of Sciences only 3% of people chose China as a country that was a potential threat for Slovakia (Bahna, 2014). That year, however, the outbreak of crisis in Ukraine, which the largest group of the Slovaks perceived as the major threat for their country, may have temporarily diverted citizens' fears. Also, the survey asked about people's worries in general and the questions did not particularly mention China.

Conclusion

Even if this data only offer a partial picture of how public in Central Europe perceives China, they suggest that people's attitude can be at the best called *restrained* towards China. Public policy initiatives China has implemented in this part of Europe thus seem to be little effective. In Central Europe people's worries from China's rise are stronger than the effects from presenting positive features of China's culture. Indeed, China's initiatives to enhance its image in the region have a relatively short history as they only date back to some last eight years. However, if China will predominantly focus on improving local people's perceptions through engaging them in learning Chinese and experiencing China's culture, these initiatives may not bring desired outcomes unless China's public policy effectively addresses people's concerns.

References:

1. BAHNA, MIROSLAV (2014) *Krajiny kultúrne najpodobnejšie a krajiny pre Slovensko nebezpečné. Čo sa zmenilo v období 1996 – 2014?* (The Countries Culturally Closest

- and the Countries Dangerous for Slovakia. What has Changed in 1996-2014?):
http://sociologia.sav.sk/cms/uploaded/2172_attach_1_krajiny_podobne_a_krajiny_nebezpecne.pdf (Accessed 8 June 2015).
2. BARR, MICHAEL (2012) *Nation Branding as Nation Building: China's Image Campaign*. East Asia, Vol. 29, 81-94.
 3. CHO, YOUNG NAM, JEONG, JONG HO (2008) *China's Soft Power: Discussions, Resources, and Prospects*. Asian Survey, Vol. 48, No. 3, 453-472.
 4. D'HOOGE, INGRID (2010) *The Limits of China's Soft Power in Europe: Beijing's Public Diplomacy Puzzle*. Netherlands Institute of International Relations "Clingendael." Clingendael Diplomacy Papers No. 25:
www.clingendael.nl/sites/default/files/20100100_cdsp_paper_dhooghe_china.pdf
(Accessed 4 June 2015).
 5. PARADISE, JAMES F. (2009) *China and International Harmony. The Role of Confucius Institutes in Bolstering Beijing's Soft Power*. Asian Survey, Vol. 49, No. 4, 647-669.
 6. SLOBODNÍK, MARTIN (2015): Socialist Anti-Orientalism: Perceptions of China in Czechoslovak Travelogues from the 1950s. In *Postcolonial Europe? Essays on Post-Communist Literatures and Cultures*, ed. by RÓBERT GÁFRIK and DOBROTA PUCHEROVÁ. Amsterdam – New York, pp 299 -314

Mgr. Gabriela Pleschová, MSc., PhD.

Katedra medzinárodných politických vzťahov
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
e-mail: gabriela.pleschova@euba.sk

Ropná kríza koncom roku 1973

Karol Sorby

Abstrakt

Ropná kríza, ktorú vyvolal ozbrojený arabsko-izraelský konflikt na Blízkom východe, narušila rovnováhu vo svetovom hospodárstve. V reakcii na podporu USA Izraelu v októbrovej vojne 1973, Organizácia arabských krajín vyvážajúca ropu (OAPEC) uvalila embargo na vývoz ropy do USA a Holandska a zároveň znížila ťažbu, čím obmedzila množstvo ropy určenej na export. Napriek tomu, že nedošlo k vážnemu nedostatku ropy na svetových trhoch, jej cena sa vyšplhala na štvornásobok a škodlivo postihla hospodárstvo mnohých krajín. Odlišný dopad krízy na USA a ZSSR ovplyvnil ďalší vývoj studenej vojny.

Kľúčové slová: neplnenie rezolúcie BR OSN 242; arabsko-izraelská vojna 1973; bezvýhradná podpora USA Izraelu; odpoveď Arabov: zvýšenie cien ropy a embargo na jej vývoz do USA a Holandska;

JEL klasifikácia: F51, Y80

Abstract

The 1973 – 1974 oil crisis altered the balance of power in the world economy and threatened to upset the overall balance of power. In response to US support for Israel during the October 1973 Arab-Israeli War, the Organization of Arab Oil Exporting Countries (OAPEC) imposed an embargo on oil shipments to the United States and the Netherlands and cut back production, reducing the amount of oil available for export. Although serious oil shortages did not occur, oil prices quadrupled, harming economies around the world. The differential impact of the crisis on the United States and the Soviet Union affected the course of the Cold War.

Keywords: non-compliance with the UN Security Council Resolution 242; the Arab-Israeli War of 1973; unconditional US support for Israel; the Arab response: rising of oil prices and export embargo to United States and Netherlands;

JEL classification: F51, Y80

Po vypuknutí vojny iracká Socialistická strana arabskej obrody (Baas), Organizácia pre oslobodenie Palestíny (OOP) a ďalšie národne orientované zoskupenia v arabských krajinách, okamžite vyzvali arabských producentov ropy, aby využili ropnú zbraň proti Izraelu a jeho podporovateľom. Napriek vojne, sa predstavitelia ropných spoločností združení v OPEC zišli na plánovanej schôdzke 8. októbra 1973 vo Viedni, aby rokovali o revízii dohody o cenách ropy uzavretej v Teheráne v roku 1971. Štáty Perzského zálivu naliehali na takú úpravu cien, ktorá by im kompenzovala straty spôsobené infláciou. Odmietli návrh na 15 percentné zvýšenie ceny, požadovali zvýšenie o 100 %, zlepšenie mechanizmu reakcie cien na infláciu. Vzhľadom na podstatné rozdiely v názoroch, predstavitelia spoločností odcestovali z Viedne, aby otázku prerokovali so svojimi vládami.

Predstavitelia štátov Zálivu sa presunuli do Kuvajtu na mimoriadnu schôdzu OAPEK.¹ Túto organizáciu v roku 1968 založili Saudská Arábia, Kuvajt a Líbya ako nástroj na oddelenie ropy od politiky. Jej účel sa zmenil po zvrhnutí líbyjskej monarchie 1. septembra 1969 a jej nahradení radikálnym revolučným režimom. V roku 1970 sa k OAPEK pripojili Alžírsko, Bahrajn, Qaťar, Abū Zābī a Dubaj a v roku 1972 aj Irak, Egypt a Sýria, čím väčšinu dosiahli štáty preferujúce použitie ropy ako politickej zbrane.²

Zo Saudskej Arábie prichádzali správy, že kráľ Fajšal ibn ʿAbdalazīz uvažuje o znížení ťažby ropy v úsilí zatlačiť na USA, aby donútili Izrael stiahnuť sa z území, ktoré okupoval v roku 1967. Kráľ bol už roky pod tlakom radikálnych arabských síl, aby využil obrovské zdroje ropy na podporu arabskej veci. V priebehu roku 1973 zaznelo zo Saudskej Arábie viacero varovaní, že môže byť prinútená konať, pokiaľ USA nevyvinú tlak na Izrael, aby sa stiahol z okupovaných arabských území a nezná práva palestínskeho ľudu. V auguste 1973 sa kráľ Fajšal stretol s egyptským prezidentom Anwarom as-Sādātom a sľúbil mu, že v prípade vojny s Izraelom použije „ropnú zbraň“.³

Ústredná spravodajská služba (CIA) vystríhala, že ak Izrael vo vojne nadobudne prevahu, keď mu USA leteckým mostom nahradili všetky materiálne straty, americké ropné záujmy v arabskom svete môžu byť ohrozené. Navyše ak Saudská Arábia a ďalší veľkí arabskí producenti znížia ťažbu, aby vyvinuli tlak na USA a ich spojencov k zmene politiky, bude to mať vážny dopad na západnú Európu a Japonsko a čiastočne aj na Spojené štáty. Riaditelia spoločností Exxon, Mobil, Texaco a Socal tiež upozorňovali, že americká vojenská pomoc Izraelu poškodí ropné spoločnosti môže podkopať postavenie USA na Blízkom východe.⁴

Keď 14. októbra 1973 USA zahájili masívne zbrojné dodávky do Izraela, poradca prezidenta Richarda Nixona pre národnú bezpečnosť, Henry Kissinger, napísal kráľovi Fajšalovi, že je to len odpoveď na podobnú sovietsku pomoc Arabom.⁵ Kráľ Fajšal však odmietol toto vysvetlenie a v liste zo 16. októbra varoval, že pokračujúca americká pomoc Izraelu bude mať za následok hospodárske sankcie vo forme zníženia ťažby.⁶ Kissinger

¹ US Department of State, FRUS (*Foreign Relations of the United States*), 1969 – 1976, Vol. 36: Energy Crisis, 1969 – 1974. Washington, D.C.: US Government Printing Office, 2012, s. 575.

² TETREAULT, Mary Ann. *The Organization of Arab Petroleum Exporting Countries: History, Policy, and Prospects*. Westport, CT: Greenwood Press, 1981, s. 46-49.

³ HAJKAL, Muḥammad Ḥasanajn. *Aṭ-ṭarīq ilā ramaḍān*. [Cesta k ramaḍānu]. Bejrút: Dār an-nahār li-n-našr, 1975, s. 243; ISRAELI, Raphael. *Man of Defiance. A Political Biography of Anwar Sadat*. Totowa, New Jersey: Barnes & Noble Books, 1985, s. 92.

⁴ FRUS (*Foreign Relations of the United States*), 1969 – 1976, Vol. 36, s. 579-593.

⁵ KISSINGER, Henry. *Bouřlivé roky*. [Years of Upheaval]. Praha: BB/art, 2004, s. 479-480.

⁶ KISSINGER, Henry. *Bouřlivé roky*, s. 483-384.

však neveril, že Saudská Arábia prijme kroky proti USA. Bol presvedčený, že ide o slovnú demonštráciu nevôle, a tak washingtonská *Zvláštna akčná skupina* (Special Action Group – WSAG) sa rozhodla pokračovať v leteckých dodávkach výzbroje a do 25. októbra tieto dodávky činili 12.880 ton.⁷

Saudská Arábia informovala európske štáty, že zníži množstvo ropy určenej na vývoz. Bolo zrejmé, že to západnú Európu poškodí viacej ako USA, ale očakávalo sa, že Európania budú tlačiť na Američanov, aby prijali vyváženejší prístup k arabsko-izraelskému konfliktu.⁸ V tom istom čase, bez ohľadu na vojnu, sa štáty Zálivu rozhodli jednostranne zvýšiť cenu ropy o 70 %, t. j. z 3,01 na 5,11 USD za barel.⁹ Na schôdzke ministrov OAPEC v Kuvajte, 17. októbra 1973, Irak vyzval na znárodnenie všetkých amerických ropných spoločností v arabských krajinách, na stiahnutie všetkých vkladov z amerických bánk a na úplné embargo vývozu ropy do USA a tento návrh podporili aj Sýria a Líbya. Saudská Arábia, ktorá nechcela prerušiť svoje styky so spoločnosťou Aramco a s USA, s podporou Egypta odmietla iracký návrh a presvedčila prítomných, aby prijali návrh, ktorý vyzýval arabské krajiny na zníženie svojej ťažby najmenej o 5 % v porovnaní so septembrovou úrovňou s tým, že tento postup sa bude uplatňovať každý mesiac, pokiaľ sa Izrael nestiahne z okupovaných území a nebudú obnovené práva palestínskeho ľudu.¹⁰

Líbya a Bahrajn znížili ťažbu o 5 %, Alžírsko, Kuvajt, Qaťar a Saudská Arábia o 5 %. Irak, ktorého predstaviteľa po odmietnutí vlastného návrhu opustili schôdzu, odmietli znížiť ťažbu, ktorá zaostávala za ostatnými producentmi po znárodnení ropného priemyslu a bola príčinou nízkych valutových rezerv.¹¹ Prezident Richard Nixon, neberúc do úvahy varovania Saudskej Arábie, 19. októbra požiadal kongres o poskytnutie vojenskej pomoci Izraelu vo výške 2,2 miliardy USD. Nasledujúci deň Saudská Arábia vyhlásila úplné embargo na vývoz ropy do USA a upozornila, že bude trvať tak dlho, pokiaľ Izrael bude okupovať arabské územia dobyté v roku 1967. V priebehu niekoľkých dní aj ostatní arabskí producenti ropy vrátane Iraku, vyhlásili embargo Spojeným štátom. OAPEC 23. októbra rozšírila embargo aj na Holandsko, za jeho podporu Izraelu.¹² Saudská Arábia prísne sledovala dodržiavanie embarga a kontrolou kapitánov cisternových lodí a ropný minister, šejk Aḥmad Zakī Jamānī,

⁷ SINIVER, Asaf. *Nixon, Kissinger, and US Foreign Policy Making*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 202.

⁸ FAHMY, Ismail. *Negotiating for Peace in the Middle East*. London: Croom Helm, 1983, s. 39.

⁹ KISSINGER, Henry. *Bouřlivé roky*, s. 391.

¹⁰ FRUS (*Foreign Relations of the United States*), 1969 – 1976. Vol. 36, MNC Report 144, s. 620-621.

¹¹ SCHNEIDER, Steven A. *The Oil Price Revolution*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1983, s. 229-230.

¹² MILLER, Rory. *Inglorious Disarray: Europe, Israel, and the Palestinians since 1967*. London: Hurst & co., 2011, s. 32-33.

upozornil predstaviteľov spoločnosti Aramco, že porušenie nariadenia bude mať za následok znárodnenie.¹³

Význam blízkovýchodnej ropy v sa danom období zvyšoval najmä v západnej Európe a v Japonsku, kde ropa už nahradila uhlie ako hlavný zdroj energie. Kým v západnej Európe mala ropa v roku 1973 takmer 60 percentný podiel na spotrebe energie, tak v Japonsku to bolo až 75 %. A hoci ropné embargo bolo namierené na USA, najtvrdšie boli postihnuté západná Európa a Japonsko.¹⁴ Keby znižovanie vývozu arabskej ropy bolo pokračovalo, alebo sa zvyšovalo, západná Európa by sa sotva bola sotva vyhla krátkodobým výpadkom v zásobovaní.¹⁵ Následkom opatrení bola arabská ťažba ropy v novembri 1973 približne o 5,5 milióna barelov denne nižšia ako v septembri.¹⁶ V uplynulých rokoch, keď bol na ropnom trhu prebytok, bola situácia spotrebiteľských krajín stabilizovaná, ale došlo k zmene, takže náhradné zdroje chýbali a arabskí producenti drasticky znížili ťažbu ropy v čase, keď sa jej spotreba dramaticky zvyšovala.

Európske hospodárske spoločenstvo (EEC) vydalo 6. novembra 1973 vyhlásenie, vyzývajúce Izrael, aby sa stiahol z okupovaných území v súlade s rezolúciou BR OSN 242 a uznal zákonné práva palestínskeho ľudu. O dva týždne nasledovalo vyhlásenie OAPEC, že oceňujúc podporu EEC urovnaniu blízkovýchodného konfliktu na základe rezolúcie 242, plánované krátenie ťažby pre Európu v decembri sa neuskutoční. Keď aj japonská vláda vydala podobné vyhlásenie, OAPEC reagovala tak, že aj Japonsko bude vyňaté z decembrového krátenia ťažby. Na druhej strane, o týždeň neskôr bolo embargo rozšírené na Južnú Afriku, Rhodéziu a Portugalsko.¹⁷ Napriek tomu, že rozhodnutie OAPEC zrušiť krátenie decembrovej ťažby pre Európu a Japonsko situáciu čiastočne upokojilo, vlády sa naďalej obávali možnosti recidívy.¹⁸

USA chceli prelomiť arabské ropné embargo, ale nedokázali presvedčiť Saudskú Arábiu. Kráľ Fajšal sa neprestával hnevať na Spojené štáty za bezvýhradnú podporu Izraela a bol rozhodnutý pokračovať v embargu pokiaľ sa Izrael nestiahne z okupovaných území a nepovolí návrat Palestínčanov do svojich domovov a nevzdá sa nároku na jednostrannú suverenitu nad Jeruzalemom. Trval na tom, že žiadne urovanie sa nemôže dosiahnuť bez

¹³ BROWN, Anthony Cave. *Oil, God and Gold: The Story of Aramco and the Saudi Kings*. Boston: Houghton & Mifflin, 1999, s. 295.

¹⁴ SCHNEIDER, Steven A. *The Oil Price Revolution*, s. 49-66.

¹⁵ FRUS (*Foreign Relations of the United States*), 1969 – 1976, Vol. 36, s. 620-625.

¹⁶ PARRA, Francisco. *Oil Politics: A Modern History of Petroleum*. London: I.B. Tauris, 2004, s. 176-178.

¹⁷ FRUS (*Foreign Relations of the United States*), 1969 – 1976. Vol. 36, s. 737-738.

¹⁸ SCHNEIDER, Steven A. *The Oil Price Revolution*, s. 232-233.

podpory Kuvajtu, rovnako ako Egypta a Sýrie.¹⁹

Kríza zvýšila naliehavosť zmeny americkej energetickej politiky. V prejave 7. novembra prezident Nixon vytýčil cieľ, aby USA do konca desaťročia získali energetickú nezávislosť a rozšírili svoje možnosti pokrývať vlastnú potrebu energie bez závislosti od zahraničných energetických zdrojov. V rámci krátkodobých opatrení vyzval na väčšie využívanie uhlia, uvoľnenie environmentálnych obmedzení, zvýšené financovanie domáceho ropného prieskumu.²⁰ Realizácia týchto opatrení si však vyžadovala dlhý čas, preto sa vo vládných kruhoch začali ozývať hlasy požadujúce použitie sily na ukončenie embarga. Minister obrany James Schlesinger rokoval o použití vojenskej sily na zabezpečenie blízkovýchodnej ropy počas dvojstranných rokovaní s členmi Jadrovej plánovacej skupiny NATO kde zdôraznil, že Spojené štáty sa nenechajú tlačiť k stene a nebudú tolerovať „vydieranie“. Dodal, že keby USA nepoužili silu, Arabi by potom mohli použiť podobnú taktiku v budúcnosti.²¹

Henry Kissinger na tlačovej konferencii 21. novembra 1973 postoj OAPEC označil za vydieranie a pripustil možnosť, že USA použijú silu. Uviedol, že „Tie krajiny, ktoré sa angažujú v ekonomickom nátlaku proti Spojeným štátom, by mali zvážiť, či je vhodné činiť také kroky, zatiaľ čo sa pripravujú mierové rokovania, a hlavne kým sa vedú rozhovory. Rád by som vyhlásil menom vlády Spojených štátov, že taký nátlak neovplyvní náš kurz, že sme vyhlásili svoju politiku, oznámili svoje záväzky, a že ich dodržíme a žiaden tlak nás nedonúti od nich odstúpiť. Je zjavné, že keď bude nátlak ďalej bezdôvodne pokračovať, budú musieť Spojené štáty zvážiť, aké protiopatrenia budú zrejme musieť prijať.“²² Saudská Arábia sa ohradila voči Kissingerovým vyjadreniam a ropný minister, šejk Aḥmad Zakī Jamānī varoval, že ak sa USA pokúsia použiť silu na zvrátenie arabskej politiky, Saudská Arábia zničí svoje ropné zariadenia, čím Západu na mnoho rokov znemožní prístup k svojej rope.²³

James Schlesinger, ktorý naznačil možnosť okupácie Saudskej Arábie už 10. októbra, neskôr povedal novinárom, že bol pripravený rozmiestniť vojská v emiráte Abū Zabī, pretože jeho poloha je výhodná na nasmerovanie síl do zvyšných častí regiónu. Minister sa zrejme chystal využiť plánované vojenské cvičenie v Perzskom zálive ako krytie na intervenciu.²⁴

¹⁹ SAFRAN, Nadav. *Saudi Arabia: The Ceaseless Quest for Security*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985, s. 156-159.

²⁰ Doplniť ...

²¹ FRUS (*Foreign Relations of the United States*), 1969 – 1976. Vol. 25, s. 1026-1028.

²² KISSINGER, Henry. *Bouřlivé roky*, s. 797.

²³ ROBINSON, Jeffrey. *Yamani: The Inside Story*. London: Simon & Schuster, 1988, s. 102.

²⁴ COOPER, Andrew Scott. *Oil Kings: How the US, Iran, and Saudi Arabia Changed the Balance of Power in the Middle East*. New York: Simon & Schuster, 2011, s. 129-130; BRONSON, Rachel.

Hoci Henry Kissinger a James Schlesinger na súkromných stretnutiach ďalej spomínali použitie sily, USA nepristúpili k vojenskej akcii, pretože analýzy ukazovali, že vojenská akcia sa môže skončiť zničením ropných zariadení, ktoré chceli Spojené štáty ovládnuť. Okrem toho britské prieskumy ukázali, že väčšina európskych krajín sa nakoniec postaví proti použitiu sily. Aj prebiehajúce rokovania medzi Egyptom a Izraelom znižovali napätie a vzbudzovali nádej, že drastické opatrenia sa nebudú musieť použiť.²⁵

Vyslovené hrozby zrejme nezostali nepovšimnuté v Saudskej Arábii, ktorá súhlasila s tým, aby spoločnosť Aramco dodávala ropu ozbrojeným silám USA v oblasti Pacifiku a Blízkeho východu.²⁶ Rovnako odstúpila aj od požiadavky izraelskej evakuácie všetkých okupovaných arabských území skôr ako bude zrušené ropné embargo a uspokojila sa so zárukou USA, že Izrael sa z okupovaných území stiahne. Následne rovnaké stanovisko vo vyhlásení z 9. decembra zaujala aj organizácia OAPEC.²⁷ V snahe vyvinúť na Arabov ešte väčší tlak, Henry Kissinger v prejave v Londýne 12. decembra 1973 vyzval najväčšie spotrebiteľské krajiny, aby skoordinovali svoju politiku a vytvorili medzinárodnú akčnú skupinu pre energiu (Energy Action Group) spolu s producentmi na hľadanie spôsobov ako zvýšiť ťažbu a starostlivejšie využívať energiu. V obave, že taká organizácia by mohla vyvolať nevôľu producentov, pričom hlavným zdrojom problému sú USA, európske štáty nemali chuť pripojiť sa k tomuto plánu. Podozrievali Henryho Kissingera – nie bez príčiny – že chce využiť ropnú krízu na to, aby zdôraznil americké vodcovstvo západného spojenectva.²⁸

Koncom decembra sa členovia združenia OPEC z Perzského zálivu stretli v Teheráne, aby prerokovali otázku cien ropy. Viacerí členovia sa snažili vytlačiť pôvodnú cenu 5,12 USD za barel čo najvyššie, ale nakoniec sa dosiahol kompromis a cena sa ustálila na 11,65 USD.²⁹ Vzhľadom na spôsob výpočtu daní jednotlivých ropných spoločností, ich marže z celkového predaja a tým aj ich príjmy automaticky rástli.³⁰ Odhady CIA už po prvom zvýšení cien 16. októbra naznačovali, že tento nárast cien zvýši výdavky USA, západnej Európy a Japonska o miliardy USD. Nové zvýšenie znamenalo viac ako dvojnásobok predošlej ceny a hrozilo, že bude mať negatívny vplyv na hospodársky život štátov dovážajúcich „čierne zlato“.

Thicker than Oil: Americas Uneasy Partnership with Saudi Arabia. New York: Oxford University Press, 2006, s. 116.

²⁵ FRUS (*Foreign Relations of the United States*), 1969 – 1976. Vol. 36, s. 698-718.

²⁶ BROWN, Anthony Cave. *Oil, God and Gold: The Story of Aramco and the Saudi Kings*, s. 295-297.

²⁷ SCHNEIDER, Steven A. *The Oil Price Revolution*, s. 233-234; FRUS (*Foreign Relations of the United States*), 1969 – 1976. Vol. 36, s. 725-728.

²⁸ SKEET, Ian. *OPEC: Twenty five Years of Prices and Politics*. New York: Cambridge University Press, 1988, s. 107.

²⁹ KISSINGER, Henry. *Bouřlivé roky*, s. 802.

³⁰ PARRA, Francisco. *Oil Politics: A Modern History of Petroleum*, s. 183-184.

Američanov zaskočila najmä úloha iránskeho šacha pri z výšení ceny. Irán nebol účastníkom arabského frontu a jeho zvýšená ťažba ropy hrala dôležitú úlohu pri zmierňovaní následkov embarga. Navyše, USA očakávali, že Irán prevezme úlohu Veľkej Británie ako strážca záujmov Západu v Perzskom zálive, preto sa nemohli otvorene postaviť proti nemu. Šach však bol presvedčený, že nové ceny sú oprávnené a odmietol čo len uvažovať o ich znížení.³¹

Použitá literatúra:

1. BRONSON, Rachel. *Thicker than Oil: Americas Uneasy Partnership with Saudi Arabia*. New York: Oxford University Press, 2006.
2. BROWN, Anthony Cave. *Oil, God and Gold: The Story of Aramco and the Saudi Kings*. Boston: Houghton & Mifflin, 1999.
3. COOPER, Andrew Scott. *Oil Kings: How the US, Iran, and Saudi Arabia Changed the Balance of Power in the Middle East*. New York: Simon & Schuster, 2011.
4. FAHMY, Ismail. *Negotiating for Peace in the Middle East*. London: Croom Helm, 1983.
5. FRUS (*Foreign Relations of the United States*), 1969 – 1976, Vol. 36. Washington, D.C.: US Government Printing Office, 2012.
6. HAJKAL, Muḥammad Ḥasanajn. *Aṭ-ṭarīq ilā ramaḍān*. [Cesta k ramaḍānu]. Bejrút: Dār an-nahār li-n-našr, 1975.
7. ISRAELI, Raphael. *Man of Defiance. A Political Biography of Anwar Sadat*. Totowa, New Jersey: Barnes & Noble Books, 1985.
8. KISSINGER, Henry. *Bouřlivé roky*. [Years of Upheaval]. Praha: BB/art, 2004.
9. MILLER, Rory. *Inglorious Disarray: Europe, Israel, and the Palestinians since 1967*. London: Hurst & co., 2011.
10. PARRA, Francisco. *Oil Politics: A Modern History of Petroleum*. London: I.B. Tauris, 2004.
11. ROBINSON, Jeffrey. *Yamani: The Inside Story*. London: Simon & Schuster, 1988.
12. SAFRAN, Nadav. *Saudi Arabia: The Ceaseless Quest for Security*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985.
13. SCHNEIDER, Steven A. *The Oil Price Revolution*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1983.
14. SINIVER, Asaf. *Nixon, Kissinger, and US Foreign Policy Making*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
15. SKEET, Ian. *OPEC: Twenty five Years of Prices and Politics*. New York: Cambridge University Press, 1988.
16. TÉTREAULT, Mary Ann. *The Organization of Arab Petroleum Exporting Countries: History, Policy, and Prospects*. Westport, CT: Greenwood Press, 1981.

prof. PhDr. Karol Sorby, DrSc.

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

³¹ COOPER, Andrew Scott. *Oil Kings: How the US, Iran, and Saudi Arabia Changed the Balance of Power in the Middle East*, s. 149-150; FRUS (*Foreign Relations of the United States*), 1969 – 1976. Vol. 36, s. 623.

RECENZIA

SORBY, Karol Jr.: *Iraqi Politics in the Shadow of the Military (1936 – 1941)*

Dresden : Weltbuch Verlag GmbH, 2014. (163 s.)

ISBN 978-3-906212-11-1

Ladislav Drozdík

Blízky východ sa neprestajne objavuje v hlavných správach svetových médií a udalosti, ktoré sa tam odohrali a stále odohrávajú sú témou skúmania, analýz, komentárov i serióznych vedeckých prác. Je to najmä v súvislosti s hrozbami, ktoré akoby tento región vnášal do nášho života. Mnohé udalosti, ktorých svedkami sme dnes napr. v Palestíne, Iraku, Sýrii alebo v Libanone, majú svoje korene nielen v nešetrnom presadzovaní veľmocenských záujmov, ale aj vo vnútornom vývoji týchto transformujúcich sa spoločností.

Autor, PhDr. Karol Sorby ml., PhD., samostatný vedecký pracovník, patrí k mladšej generácii slovenských arabistov-historikov a od čias svojho doktorandského štúdia (2004) aktívne participuje na grantových úlohách v Ústave orientalistiky SAV. Svoju erudíciu už preukázal v rade vedeckých štúdií uverejnených tak v slovenčine ako aj v angličtine. Okrem toho uverejnil monografiu „Arabi, islám a výzvy modernej doby“ (2007), je editorom zborníka vedeckých štúdií pod názvom „Arabský svet v premenách času“ (2009) a spoluautorom monografie „Blízky východ v medzinárodnej politike, 1971 – 1990“ (2011). Recenzovaná monografia bola vypracovaná v rámci grantového projektu VEGA – 2/0141/12 a jej vysokú úroveň dokazuje aj skutočnosť, že vyšla v angličtine v renomovanom zahraničnom vydavateľstve.

Predmetom tejto práce je istá sonda do nedávnej histórie Blízkeho východu, osobitne Iraku, keď sa formovala súčasná arabská spoločnosť. Arabský ľud (národ) historici popisovali počas dlhých storočí islámskych dejín väčšinou ako súčasť veľkej islámskej občiny. Po prvej svetovej vojne a po rozpade Osmanskej ríše sa začali kryštalizovať reálne kontúry sekulárneho pohľadu na štátnosť Arabov umelo rozdelených do koloniálnych enkláv. Takto sa postupne sformoval arabský nacionalizmus hlavne ako reakcia na nacionalizmus turecký (panturkizmus), ktorý neskôr prerástol do panarabizmu. V celom regióne prebiehali spoločenské zmeny, ktorých dôležitou súčasťou bola otázka národného oslobodenia, takže

nacionalizmus bol podľa autora základným politickým prejavom spoločenských zmien na Blízkom východe. Tento rámec pre analýzu je relevantný nielen pre Blízky východ, ale aj pre iné oblasti, tak západné ako aj iné, pretože všetci žijeme vo svete, v ktorom sú tradičné myšlienky a vzťahy spochybňované a nacionalizmus často poskytoval obyvateľom najjednoduchšie odpovede na ich naliehavé problémy.

Práca organicky vychádza z autorových predchádzajúcich vedeckých štúdií. Skúmané obdobie malo do značnej miery osobitný charakter, lebo iracké elity po podpise Anglo-irackej zmluvy v júni 1930 očakávali, že dňom, keď sa Irak stane členom Spoločnosti národov, stane sa aj „nezávislým“ štátom. Irak tak vstúpil do prechodného obdobia, ktoré sa skončilo v októbri 1932. Zmluva samozrejme výrazne obmedzovala irackú suverenitu najmä pokiaľ išlo o vzťahy so zahraničím a Británia si v zmysle zmluvy zachovala rozsiahle právomoci, ktoré z Iraku naďalej činili závislé územie. Väčšina Iračanov, najmä národovci (nacionalisti), však dúfala, že sa im v dohľadnom čase podarí zbaviť sa neželanej závislosti od Británie. Autor v článku ukazuje zápas jednotlivých záujmových skupín v rámci elít, ktoré sa v rámci monarchie predierali k moci a približuje neľahkú úlohu kráľa, ktorý musel pôsobiť ako činiteľ vyrovňavajúci protichodné tlaky pri zachovaní *modu vivendi* s Britániou.

Autor v práci spracúva zaujímavú a menej známu etapu historického vývoja v Iraku v druhej polovici 30. rokov minulého storočia, keď sa viacerí vysokí dôstojníci irackej armády začali zaujímať o politiku. Zistili totiž, že posilňujúce sa postavenie armády ako ochrankyne národných a štátnych záujmov, je na to dobrým východiskom. Najvplyvnejší dôstojníci predchutí ideológiou panarabizmu sa stali príkladom pre mnohých mladších dôstojníkov. Brali si príklad z vývoja v susedných krajinách, najmä v Turecku a Iráne, kde vládli vojenské diktatúry. Autoritatívna forma vlády podľa nich poskytovala účinnejšie možnosti na zjednocovanie rozdrobených arabských krajín a modernizáciu zaostalej spoločnosti ako ústavné demokracie. Na jeseň 1936 jednotky irackej armády pod velením generálporučíka Bakra Šidqīho vstúpili do Bagdadu, zvrhli vládu a otvorili éru otvoreného zasahovania armády do politiky (s. 29).

Autor správne poukazuje na skutočnosť, že najväčší vplyv na Iračanov mal autoritatívny režim Mustafu Kemala, lebo Turecko ako islámska krajina, s ktorou mali spoločnú históriu a podobné problémy, poskytovala prítiažlivejší príklad ako európske štáty. Zaujímavá je osobnosť Hikmata Sulajmāna, ktorý bol ideologickým partnerom Bakra Šidqīho a ktorý bol od prevratu až do zavraždenia Bakra Šidqīho predsedom irackej vlády. V tomto období bol režim do istej miery ovplyvňovaný ľavicovými koncepciami skupiny „al-Ahālī“, v ktorej sa angažovali aj šíritskí predstavitelia (s. 34). Autor na zápase arabských

nacionalistov s irackými partikularistami presvedčivo osvetľuje postoje jednotlivých skupín, ktoré usilovali o moc a ukazuje, že mladý kráľ Ghāzī (1933 – 1939) bol odsúdený na úlohu štatistu.

Autor svoju analýzu historického vývoja v Iraku rozdelil do troch kapitol. Prvá kapitola má názov „Prvý vojenský prevrat na Blízkom východe a vláda prevratu, 1936 – 1937“, druhá „Irak v predvečer druhej svetovej vojny, 1938 – 1939“ a tretia „Smerovanie k novej britskej okupácii Iraku, 1940 – 1941).“ Práca je doplnená dodatkami (rodostrom panovníckeho domu, prehľad irackých vlád v sledovanom období), bohatou bibliografiou a menným a vecným registrom. Autor na základe logickej argumentácie podáva presvedčivý výklad kauzálnych súvislostí. Robí tak s prihliadnutím na časový rozmer a chronologický postup. Treba tiež zdôrazniť, že autor okrem publikovaných dokumentov široko využíva memoárovú literatúru a v citovaných prácach sú bohato zastúpené vedecké práce tak arabskej ako aj európskej proveniencie, čo rozhodujúcim spôsobom prispieva k objektivite práce. V publikácii autor dôsledne využíva vedeckú transliteráciu, čo zvyšuje kvalitu textu z hľadiska správneho čítania arabských mien a názvov.

Vo svojej dobre vyargumentovanej a erudovanej práci založenej na neobyčajne širokej pramennej báze, Karol Sorby ml. spoľahlivo vedie svojho čitateľa spleťou množstva zložitých historických udalostí k získaniu dobrého prehľadu o historickom vývoji v Iraku, ktorý napriek svojej geografickej blízkosti nie je pre bežného čitateľa príliš známy. Práca svojou úrovňou a spracovaním nepochybne prináša zaujímavé pohľady na udalosti v Iraku v danom období a približuje osudy krajiny, ktorej ľud sa v posledných desaťročiach dostal do víru mimoriadne nepriaznivých politických a životných podmienok. Bolo by potešiteľné, keby táto práca vyšla čoskoro aj v slovenčine.

prof. PhDr. Ladislav Drozdík, CSc.
arabista a semitista
e-mail: drozdik.ladislav@gmail.com

